

УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. Київ)

ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Монографія

*За редакцією
доктора економічних наук, професора Р. Ф. Пустовійта*

Київ
УБС НБУ
2015

УДК 332.012.2:001.871

ББК 65.04

П32

Авторський колектив

В. В. Анісімов (підрозділ 6.6), О. Л. Біляченко (підрозділ 11.1),
С. І. Богуславська (підрозділ 10.3), М. Й. Гедз (розділ 3), В. П. Гмиря (підрозділ 8.1),
В. І. Гунько (підрозділи 4.1, 4.2), М. Й. Дмитренко (підрозділ 4.3),
О. В. Коломицева (підрозділ 7.1), І. Ю. Кочума (підрозділи 9.1, 9.3),
В. А. Красномоєць (підрозділи 10.1, 10.2), С. О. Криниця (розділ 5),
В. М. Кукса (підрозділи 7.2, 7.3), С. Ю. Обрусна (підрозділ 6.5), А. С. Пасека (підрозділ 9.2),
Л. О. Петкова (розділ 2), Р. Ф. Пустовійт (Вступ, Висновки, розділ 1),
Н. М. Третяк (підрозділи 8.2, 8.3), М. Е. Хуторна (підрозділи 6.1–6.3),
Г. М. Чепелюк (підрозділ 6.4), О. М. Шинкаренко (підрозділ 11.2).

Рецензенти:

О. З. Ватаманюк, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
Львівського національного університету імені Івана Франка;
П. М. Леоненко, доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу теорії економіки і фінансів ДННУ «Академія фінансового управління»;
Л. Г. Чернюк, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник відділу соціальної інфраструктури
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи
Національної академії наук України

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету банківської справи Національного банку України (Київ),
протокол № 5 від 24 грудня 2014 року*

УДК 332.012.2:001.871

П32 Підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіону : монографія
/ авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Р. Ф. Пустовійта. – К. : УБС НБУ, 2015. – 442 с.
ISBN 978-966-484-237-9

У монографії досліджено актуальні проблеми розвитку регіону на основі підвищення соціально-економічної ефективності. Здійснено науково-практичне обґрунтування ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності регіону з огляду на комплексний аналіз пріоритетів у стратегії його соціально-економічного розвитку. Колектив авторів приділив значну увагу розробленню механізмів модернізації соціально-економічних регіональних факторів розвитку як передумови підвищення соціально-економічної ефективності та використання економічного потенціалу регіону, зокрема Черкащини.

Монографічне дослідження виконано в рамках однойменної науково-дослідної роботи, де замовником для Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) виступила Черкаська обласна державна адміністрація.

Для спеціалістів у сфері економіки, викладачів і студентів вищих навчальних закладів економічного профілю. Монографія також буде корисною фахівцям-практикам, державним службовцям відповідних міністерств, відомств, обласних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

© Авторський колектив, 2015

© Університет банківської справи

Національного банку України (м. Київ), 2015

ISBN 978-966-484-237-9

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ВСТУП	11
Розділ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ	21
1.1. Етимологія поняття «соціально-економічна ефективність» та її суть	22
1.2. Інституційний підхід до аналізу соціально-економічної ефективності	32
1.3. Регіональні аспекти дослідження соціально-економічної ефективності	45
Розділ 2. УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	57
2.1. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України	58
2.2. Інституційні засади управління розвитком регіону	66
Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	77
3.1. Сутність, специфіка і фактори впливу на формування модернізаційного та інноваційного потенціалу економіки регіонів	78
3.2. Масштаби і динаміка модернізаційних процесів у регіоні	92
3.3. Параметрична характеристика модернізаційного потенціалу економіки регіонів	125
Розділ 4. РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМНИЦТВА І ЧИННИКИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ	131
4.1. Сутність та основні напрями вдосконалення інституційного середовища як підґрунтя ефективного соціально-економічного розвитку регіонів України	132

4.2.	Дослідження і перспективи розвитку інституційного бізнесового середовища в Україні і Черкаському регіоні	138
4.3.	Формування соціальної відповідальності бізнес-структур ...	151
Розділ 5.	БЮДЖЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	163
5.1.	Роль бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону	164
5.2.	Вплив місцевого бюджету на регіональний розвиток	175
Розділ 6.	БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	183
6.1.	Місце банківського сектору в системі забезпечення економічного зростання	184
6.2.	Пріоритети інвестиційної політики України і банківські механізми їх реалізації	186
6.3.	Напрями активізації участі банків у розвитку Черкаської області	201
6.4.	Ефективність застосування фінансово-кредитного механізму в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону	209
6.5.	Правові проблеми регулювання банківської системи регіону	218
6.6.	Формування довіри до банківської системи і розвиток банківської культури в регіоні	231
Розділ 7.	АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У РЕГІОНІ	237
7.1.	Аналіз моделі щодо стимулювання інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіону	238
7.2.	Інвестиційний потенціал Черкаської області за галузевою структурою і динаміка залучення інвестиційних ресурсів	252
7.3.	Проблеми і напрями підвищення інвестиційної привабливості Черкаського регіону	264
Розділ 8.	ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ РЕГІОНУ	271
8.1.	Інструменти фінансово-кредитного механізму фінансування аграрного сектору регіону	272

8.2. Аналіз ефективності функціонування агропромислового виробництва Черкаського регіону	284
8.3. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового сектору Черкащини	293
Розділ 9. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	301
9.1. Сутність трудового потенціалу регіону і показники ефективності його використання	302
9.2. Оцінка рівня і динаміки продуктивності праці Черкаського регіону	315
9.3. Стан зайнятості і безробіття як індикатори ефективності використання трудового потенціалу Черкащини	329
Розділ 10. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	339
10.1. Теоретичні і методологічні основи виміру та оцінки рівня і якості життя населення	340
10.2. Сучасний стан та основні напрями регулювання рівня і якості життя в Черкаській області	350
10.3. Інвестиції в соціальний капітал як пріоритетний напрям забезпечення соціально-економічної ефективності розвитку регіону	362
Розділ 11. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГІОНУ	371
11.1. Зміст і проблеми застосування обліково-аналітичного забезпечення ефективності розвитку регіону	372
11.2. Оцінка ефективності розвитку регіону: особливості застосування аналітичних інструментів	381
ВИСНОВКИ	399
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	418

ПЕРЕДМОВА

У сучасній економіці України структурно-динамічні зрушення соціально-економічного розвитку регіонів є об'єктивним процесом, що визначається посиленням диференціації темпів і якості економічного зростання регіонів, загостренням соціальних суперечностей між ними, подальшим розвитком процесів сегментації ринкового простору, зростаючою територіальною дивергенцією. Наявні відмінності в економічних, соціальних, політичних, екологічних умовах розвитку регіонів формують необхідність пошуку оптимальних шляхів розв'язання цих проблем через підвищення ефективності господарської діяльності в кожній з областей України. Ці ж обставини вимагають розроблення і впровадження інноваційних форм, методів активізації розвитку регіону, вдосконалення організації і технології діяльності регіональних органів управління та місцевого самоврядування, формування нової соціально-економічної політики на підґрунті визначення оптимальних параметрів, які дозволять здійснювати оцінку соціально-економічного стану і розвитку регіонів. В умовах функціонування регіону як відкритої, динамічної соціо-економічної системи, а також постійних змін, що відбуваються в усіх компонентах цієї системи, актуалізується проблема розроблення перспектив і методики аналізу й оцінки соціально-економічної ефективності розвитку регіону.

Світовий досвід переконує, що ефективне розв'язання проблем соціально-економічного розвитку можливе саме на основі спроектованих на регіональному рівні та з урахуванням регіональної специфіки програм і проектів. На сучасному етапі розвинуті країни намагаються створити такі умови для розвитку регіонів, які б дозволяли їм повністю реалізовувати наявний потенціал, максимально збільшувати внесок у національну економіку, здобувати конкурентні переваги на світових ринках. Ці підходи є головним змістом регіональної політики країн ЄС і довели свою ефективність та дієвість.

Підписання угоди про Асоціацію між Україною і Європейським Союзом обумовлює набуття Україною нового статусу, посилення євроінтеграційних процесів. У цих умовах стійкий розвиток України як

європейської держави і подолання системно-структурних кризових явищ у національній економіці безпосередньо залежать від спроможності її регіонів розв'язати накопичені та ускладнені кризовими явищами полісистемні проблеми.

Забезпечення ефективності системного проектування на регіональному рівні, у свою чергу, пов'язано з розробленням і реалізацією стратегій розвитку регіону, що визначають основні напрями трансформації його соціально-економічної складової з метою забезпечення стійкості економічного розвитку та підвищення якості життя населення. У зв'язку з цим однією з ключових проблем стає узагальнення досвіду і розроблення концептуальних і методичних засад стратегічного планування та проектування регіонального розвитку.

Незважаючи на гостру потребу регіональних органів управління в науково обґрунтованому та зрозумілому інструментарії регіонального проектування, структурно визначеному порядку підготовки, формалізації та виконання стратегічних і програмних документів, і досі залишаються не вирішеними багато принципів питань, пов'язаних з особливостями проектування ефективного регіонального розвитку, визначенням його функцій і принципів, розробленням методичних підходів, що забезпечують повноцінне врахування конкурентних переваг і факторів стійкого розвитку адміністративно-територіальних одиниць, можливостей їх інтеграції в національний та європейський економічний простір.

У монографії авторський колектив здійснив успішну спробу вирішити важливе науково-практичне завдання з узагальнення та обґрунтування теоретичних і методологічних засад, розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіону. Отримані результати, що викладені в авторських розділах, базуються на дослідженні ресурсної бази і можливостях реалізації потенціалу регіонів, узагальненні та оцінці регіональних перспектив розвитку з акцентом на Черкаську область. Також у цій науковій роботі, з урахуванням євроінтеграційних прагнень України, визначено можливості імплементації міжнародних інститутів регіонального управління, адаптації європейського досвіду з метою підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіону. Перш за все, це стосується концептуальних підходів до підвищення соціально-економічної ефективності, а також удосконалення

напрямів стратегічного планування в системі регіонального економічного розвитку.

Водночас підкреслимо, що проблема ефективного управління ресурсним потенціалом регіону в умовах розвитку ринкових відносин і включення регіонів України у просторовий контекст як самостійних учасників світогосподарських зв'язків є однією з головних, від успішного розв'язання якої залежить конкурентоздатність вітчизняної продукції та позиціонування регіону на зовнішньому і внутрішньому ринках. Тому у представленому дослідженні значну увагу приділено аналізу проблем ефективного використання наявного потенціалу регіону, що дає змогу сформувати підстави для успішного розвитку «точок зростання», сприяє створенню регіональних зон прискореного економічного розвитку.

При цьому дієвий вплив мотиваційних інструментів на інвестиційні та інноваційні процеси в регіоні стає найважливішим засобом структурної трансформації регіонального виробничого і соціального потенціалу, визначає можливості конкурентоздатності регіону та реалізації в ньому ефективної соціальної політики. Окрему увагу в монографії присвячено проблемі формування регіональної інноваційної системи, створенню, обґрунтуванню та впровадженню нових форм, методів і механізмів регулювання інвестиційних процесів.

Вищезазначене неможливо реалізувати без запровадження відповідних бюджетних інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіону та ефективного впливу місцевих бюджетів на регіональний розвиток разом із формуванням стабільної банківської системи, що здатна забезпечити кредитування реального сектору конкретної області. Тож у нашому монографічному дослідженні визначено пріоритети інвестиційної політики і банківські механізми їх реалізації, спрямування активізації участі банків у розвитку окремих областей та можливості ефективного застосування фінансово-кредитного механізму в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону разом із розв'язанням правових проблем регулювання банківської системи.

Аналіз і теоретичне узагальнення досвіду розроблення та впровадження фінансово-кредитних механізмів підвищення економічної ефективності регіону є методологічним підґрунтям для прийняття інвестиційних рішень. Тому осмислення світової практики з цього питання, акцент на основних закономірностях і тенденціях реалізації ін-

вестиційного потенціалу області, визначення можливостей залучення інвестиційних ресурсів є одними із ключових питань конкурентоздатності регіону, що детально аналізується в монографії.

Також цілком обґрунтованим є приділення значної уваги проблемам підвищення ефективності функціонування сільського господарства саме Черкаської області, яка є одним із передових регіонів України в аграрному виробництві та має вагомі резерви для подальшого розвитку агропромислового сектору.

У кінцевому підсумку саме соціально-економічна ефективність розвитку регіону є передумовою підвищення рівня життя і якості населення. Тому автори приділили значну увагу аналізу проблем внутрішньо- і міжрегіональної диспропорційності рівня та якості життя населення, подолання наявного розриву між тривалістю життя в Україні і в розвинених країнах світу, включення до продуктивної зайнятості соціально вразливих категорій населення, зменшення диференціації доходів населення, модернізації системи охорони здоров'я, поліпшення демографічної ситуації, розвитку системи освіти, реалізації заходів соціальної політики, спрямованих на розвиток людського потенціалу.

Одним із пріоритетних стратегічних завдань реформування соціально-економічних відносин у регіоні є формування і розвиток системи інвестування в соціальний капітал. З огляду на це в монографічному дослідженні охарактеризовано теоретичні і методологічні основи виміру та оцінки рівня і якості життя населення, проаналізовано сучасний стан та основні напрями регулювання рівня і якості життя в області.

У заключному розділі монографії досліджуються проблеми застосування обліково-аналітичного забезпечення ефективного розвитку регіону і надається оцінка ефективності розвитку регіону з урахуванням можливостей застосування обліково-аналітичних інструментів.

Як підсумок, зауважимо, що ключовим аспектом усіх перетворень у регіоні є створення умов, що забезпечують гідне життя людини, високий рівень і якість його добробуту. Наше монографічне дослідження «Підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіону» має практичну спрямованість і може використовуватись органами державної влади у процесі реалізації регіональних

стратегій. Опрацьовані науково-практичні рекомендації розширюють інструментарій оцінки соціально-економічного становища регіону, сприяють оптимальності перспективних проєктів і управлінських рішень, спрямованих на структурну модернізацію регіонального господарства.

Павло Трохимович Бубенко,
доктор економічних наук, професор,
директор Північно-Східного наукового центру
Національної академії наук України
та Міністерства освіти і науки України.

ВСТУП

До середини минулого десятиліття в Україні в основному було завершено перехід до ринкової економічної системи, започатковано ключові формальні інститути, що є підґрунтям функціонування ринкових відносин. Сьогодні на порядку денному перебуває завдання підвищення ефективності діяльності зазначених інститутів. Одночасно нинішнє становище України у світовій економіці та її подальший розвиток значною мірою визначається регіонами, що підвищує насиченість і актуальність регіональної тематики в наукових економічних дослідженнях. Разом із цим під впливом, передусім, політичних чинників відбувається процес подальшого набуття регіонами господарської самостійності, що призводить до необхідності переоцінки соціально-економічного призначення українських областей та їхніх функцій в економічному просторі.

Здійснювані нині в регіонах соціально-економічні перетворення багато в чому спрямовані на підвищення ефективності регіонального розвитку, яке є однією з основних цілей управління адміністративно-територіальних організованих систем. Тому актуальність обраної теми формулюється необхідністю постановки цільових орієнтирів підвищення соціально-економічної ефективності регіонального розвитку та розроблення заходів з їх досягнення.

При цьому комплексна оцінка регіональної системи повинна бути спрямована на виявлення ступеня відповідності соціально-економічного розвитку України в цілому як об'єкта дослідження, і Черкаського регіону зокрема, таким критеріям: відповідність стратегічним цілям і завданням розвитку макроекономічної системи загалом і регіональної підсистеми зокрема; комплексність, яка передбачає оцінку ступеня досягнення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку в ключових сферах інституційного середовища, що окреслюються нашою монографією: у фінансовій, бюджетній, банківській, агропромисловій, інвестиційній, інноваційній сферах, у сфері формування і використання трудового потенціалу і продуктивності праці, добробуту домогосподарств, у юридичній, моральній; використання кількісних показників; можливість виявлення найбільш дієвих резервів для їх використання в ході вдосконалення регіональної стратегії;

використання наявної статистичної бази, що передбачає об'єктивну методику оцінювання ефективності регіонального розвитку; гнучкість, яка окреслюється можливістю модифікації методики оцінювання ефективності відповідно до нових цілей стратегічного розвитку¹.

Варто визнати, що категорія економічної ефективності є визначальною характеристикою економічної діяльності, тому що в ній розкриваються найзагальніші і ключові фактори щодо результатів функціонування суб'єктів соціально-економічної діяльності та надаються можливості кількісного і якісного аналізу результатів функціонування держави, фірм і домогосподарств. Водночас започаткування ефективних ринків має на меті не лише економічні чинники, а й інституційні, і саме останні окреслюють основні правила господарської поведінки та інструментарій її контролю. Якщо у країні відсутні економічна політика, що сприяє захисту і специфікації прав власності, і судова система, яка неупереджено супроводжує цей процес, то така держава приречена на соціально-економічну неефективність і рентоорієнтовану поведінку економічних суб'єктів. Разом із цим у розвинутих країнах регіональна політика формується не як набір окремих формальних інститутів і цільових програм, а як цілісна система заходів, що охоплює всю територію країни і спирається на науково обґрунтовану інституційну конструкцію.

Одним із головних чинників регіональної політики є стратегія в управлінні регіональним розвитком, яка окреслюється як систематизоване обґрунтування цілей і основних проблем територіального розвитку, визначення напрямів їх розв'язання. Тобто ідеологія стратегічного планування полягає у взаємодії наукового аналізу і комплексної дискусії щодо шляхів розвитку регіону, а це дозволяє поєднати довгострокову перспективу розвитку, поточне управління і розв'язання нагальних проблем. У свою чергу, саме стратегічне планування розвитку сприяє вирішенню основних регіональних питань: забезпечення необхідного рівня соціально-економічної стабільності, сприяння розвитку тих форм економічної діяльності і зайнятості, які узгоджуються з наявними ресурсними можливостями громади, створення інноваційних робочих місць, поліпшення життєвих стандартів. Загалом, сучасна

¹ Растворцева С. Н. Социально-экономическая эффективность регионального развития / С. Н. Растворцева, В. В. Фаузер, В. Н. Задорожний, В. А. Залевский ; отв. ред. С. Н. Растворцева. – М. : Экон-информ, 2011. – С. 12.

регіональна політика України повинна орієнтуватися на нову парадигму регіонального розвитку, що поширюється у світі і трансформується в напрямі запровадження принципів субсидіарності, самоокупності та самофінансування. При цьому варто врахувати, що в найближчій перспективі перед Україною стоятиме завдання відновлення економічного потенціалу зруйнованих територій, формування збалансованих, за наявними і потенційними конкурентними перевагами, регіональних господарських систем.

В умовах підвищення вагомості інституційних факторів аналіз стану і динаміки інституційного середовища стає невід'ємною складовою процесу підвищення соціально-економічної ефективності регіону. Інституційне середовище, яке забезпечує постійний пошук і реалізацію нових можливостей у регіональному розвитку, взаємодію всіх учасників цього процесу, стимулювання і підтримку обміну ідеями між ними, сприяє створенню конкурентоспроможності регіону і реалізації інтересів суспільства в регіоні. Водночас інститути, які регулюють нормативну взаємодію в суспільстві регіону, розглядаються як ресурси, які можуть бути перетворені в нові можливості для розвитку регіону. Що стосується вітчизняного підприємницького інституційного середовища, то умови невизначеності і нестійкості формальних інститутів зумовили недостатню ефективність норм і правил господарської діяльності для підприємницьких суб'єктів. Тому з огляду на проблеми, що характеризують інституційну неефективність підґрунтя функціонування українського підприємництва, значна кількість нововведень у бізнес-середовищі або виявляється недостатньо ефективною, або блокує можливості ефективного розвитку, що визначається ефектом залежності від попередньої траєкторії розвитку. На жаль, непослідовність і необґрунтованість інституційних трансформацій зумовлюють збереження в Україні несприятливого бізнес-середовища, яке не сприяє розвитку підприємницького потенціалу в напрямі реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку і структурної перебудови.

Одним з основних інструментів реалізації забезпечення сталого регіонального соціально-економічного розвитку є фінансові та інвестиційні важелі стимулювання соціально-економічного зростання та, зокрема, державний і місцеві бюджети. Однак те, що в Україні й досі не вдалося розв'язати проблему бюджетного забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіонів, свідчить про неактуальність

традиційних інструментів і методів державної регіональної та бюджетної політики. Без сумніву, бюджет має бути дієвим інструментом у руках як центральних, так і місцевих органів влади, за допомогою якого вони можуть стимулювати розвиток соціально-економічних процесів у країні в цілому і на окремих територіях зокрема. Отже, бюджетний механізм має будуватися таким чином, щоб, по-перше, забезпечувати можливість місцевої влади активно впливати на розвиток підвідомчих територій, по-друге, слугувати урядові активним знаряддям ліквідації територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. На жаль, на практиці задекларована в нормативних актах самостійність місцевих бюджетів, а головне – пов'язана з нею відповідальність місцевих органів влади за соціально-економічний розвиток власних територій, на практиці реалізується недостатньо ефективно, коли фінансування регіонального розвитку не передбачає стимулювання місцевих і регіональних органів місцевого самоврядування докладати власних зусиль для подолання проблем розвитку своїх територій.

Разом із бюджетною політикою визначальним чинником забезпечення належного розвитку регіонів є ефективне функціонування в них банківських установ. Банківська система безпосередньо впливає на регіональний розвиток, створюючи привабливі умови для інвестиційної діяльності, забезпечуючи належне фінансування підприємств, а отже, і збільшення обсягів виробництва та зайнятості і, як наслідок, підвищення рівня життя населення. Ця проблема, зазвичай, розглядається у двох контекстах: по-перше, з позицій регіонального реструктурування банківської системи, з метою підвищення її ефективності для економіки регіону і, по-друге, з позицій удосконалення фінансових механізмів участі банків у забезпеченні економічного зростання країни через розбудову регіонів. Зауважимо, що з огляду на зазначене банківська система, як ключова компонента фінансової системи, має відповідати таким вимогам: забезпечувати трансформацію заощаджень населення в інвестиційний ресурс із найменшими трансакційними витратами, сприяти ефективному розміщенню ресурсів із урахуванням ризику і потенційної привабливості перспективних проєктів; забезпечувати можливості імплементації базових соціальних функцій держави, а також фінансову незалежність регіону і країни. Водночас нинішнє становище української економіки демонструє тенденції, які відрізняються від вищезазначених, і характеризується наявністю низ-

ки системних проблем, що потребують невідкладного розв'язання і формують ризики для подальшого економічного зростання. Це, насамперед, відсутність дієвих стимулів для інвестування в технологічне переобладнання вітчизняного виробництва, низька інноваційна спроможність економіки та її структурна деградація, недосконала система правових інструментів залучення недержавних інвестицій у модернізацію економіки, несприятливі умови для банківського кредитування реального сектору економіки через високі ставки кредитів та утрудненість доступу до їх отримання.

Водночас акцентуємо увагу на тому, що вітчизняна банківська система нині потребує опрацювання якісно нових підходів до визначення змісту банківського регулювання, упровадження нових важелів правового регулювання банківської сфери. На регіональному рівні банківська система є невід'ємною складовою регіональної економічної системи, тому відповідно до сформульованих завдань щодо підвищення соціально-економічної ефективності визначається специфіка її ролі в регіоні. Це пов'язано, перш за все, з тим, що банківські інститути, крім власне фінансово-кредитних функцій, виконують унікальні функції системоутворення діяльності всіх суб'єктів економічних відносин із надання банківських послуг. Для цього варто не лише розробити доцільну теоретико-методологічну базу, а й детально виписати правові норми, що забезпечать ефективне функціонування регіональних банків, підвищити довіру до банківської системи та мінімізувати скептичне ставлення фірм і домогосподарств до банківської системи та її інститутів.

Досвід розвинутих країн засвідчує, що досягти високого рівня конкурентоспроможності на глобалізованому і регіональному ринках можливо виключно за умов ефективного використання інноваційного потенціалу, що вимагає розроблення і реалізації загальнодержавної та регіональних програм інноваційного розвитку. Зазначене дозволить стимулювати до співпраці наукову галузь із реальним сектором економіки в таких сегментах, як: створення кластерів, інноваційних центрів, наукових парків, технопарків тощо, що надасть можливості до обміну інноваційним досвідом, спрощення шляху інновації від ідеї до реального продукту, зменшення фінансових ризиків. Також актуальною для України є її активна участь у програмах ЄС і США, що передбачають співробітництво в науковій та інноваційній сферах. На жаль, в Україні

стан інноваційної діяльності характеризується недостатніми обсягами інноваційної продукції та низьким рівнем інноваційної активності підприємств, особливо у сфері малого і середнього бізнесу. Такий незадовільний стан інноваційної сфери обумовлюється, зокрема: браком економічних стимулів щодо залучення інвестиційних ресурсів в інноваційні процеси, обмеженими обсягами фінансування наукової діяльності з боку держави, недосконалістю інституційно-правових механізмів щодо стимулювання інноваційних інвестицій в інновації, незадовільними інституційними умовами і невизначеністю організаційно-правових засад для розвитку інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, високотехнологічних інноваційних підприємств, венчурних фондів, центрів трансферу технологій).

Саме соціально-економічні системи регіонального рівня мають найкращі можливості для активізації інвестиційного процесу. Додамо, що провідні країни нині активно трансформують економіки на наукомісткий тип розвитку, що пояснює зростання ролі окремих регіонів у цьому процесі. У свою чергу, інвестиційну привабливість регіону характеризує відповідна політика регіональних органів влади, які акцентують увагу на опрацюванні належної маркетингової стратегії. Саме від вдалого позиціонування регіону залежать перспективи реалізації інвестиційних проектів і залучення інвестиційних ресурсів у регіон. Вирішення зазначеного завдання дозволить інноваційно стимулювати галузі регіону, наповнювати державний і місцеві бюджети додатковими ресурсами, підвищити рейтингові показники як України в цілому, так і окремих областей. Основними перешкодами, які заважають ефективній інвестиційній діяльності, є такі: швидкозмінність законодавчої бази і надмірне й інституційно заплутане податкове навантаження; складність і непрозорість процесу оформлення прав власності на активи та отримання земельних ділянок, дозвільних документів, ухвалення інвестиційних рішень органами центральної і регіональної влади; корупційні чинники; обмежений і незадовільний рівень розвитку транспортної інфраструктури; недостатня розвиненість інститутів інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури; хронічний спад у сегменті розвитку людського потенціалу в регіонах; інституційні проблеми в підприємницькому середовищі.

Агропромисловий сектор України – одна зі стратегічних галузей економіки, яка покликана забезпечити продовольчу безпеку країни,

відновити розвиток харчової, легкої та переробної промисловості, стабілізувати баланс між експортними та імпортними поставками продукції, призупинити зростання цін на продукти харчування, створити нові робочі місця, підвищити добробут населення. Водночас аграрне виробництво в умовах ринку займає особливе становище, яке характеризується неможливістю повною мірою аграріям брати участь у міжгалузевій конкуренції, що пояснюється органічною побудовою капіталу в сільському господарстві. Також додамо, що сільське господарство є відносно статичною галуззю, де повільніше, ніж в інших, відбувається адаптація до економічних і технологічних змін. Звідси фінансово-кредитне забезпечення аграрних виробників вимагає ефективної реалізації грошово-кредитної політики держави, опрацьовування заходів з удосконалення кредитного механізму, який окреслюється не лише державним рівнем, а й регіональним. З огляду на те, що перспективи для українських сільгоспвиробників на ринку Євросоюзу є реальними і багатообіцяючими та за підтримки уряду аграрний сектор зможе вивести торговельний баланс країни в позитивну динаміку, є необхідним розв'язання в короткостроковій перспективі тих проблем, які гальмують подальший розвиток аграрного виробництва, а саме: значна кредитоємність галузі в порівнянні з іншими галузями економіки України, питання короткострокового кредитування та кредитування інвестиційних проектів, започаткування оптимального ціноутворення на продукцію аграрного виробництва, її пряме субсидування, формування національної системи земельного іпотечного кредитування, нерозвиненість ринку землі, недосконалість земельного законодавства, відсутність об'єктивної вартості землі, можливість нарощування обсягів лізингових інвестицій шляхом залучення банківського капіталу, модернізація форвардних і ф'ючерсних операцій.

Аналіз сучасних реалій соціально-економічного розвитку регіонів України свідчить про деградацію основних елементів економічного потенціалу, що, у тому числі, виявляється в погіршенні кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу і зниженні ефективності його використання. Зазначене підтверджується низкою негативних тенденцій, що мають місце на регіональних ринках праці. Існування вимушеної неповної зайнятості, недовикористання робочого часу, приховане безробіття і технологічна відсталість виробництва призводять до зниження продуктивності праці на всіх рівнях. Хоча з 2004 до

2012 рр. в Україні спостерігаємо її повільну позитивну динаміку, але, за даними Міжнародної організації праці, рівень продуктивності праці в регіонах досі не досяг показників 1990 року. Недосконала політика використання економічного потенціалу України не тільки не сприяє позитивному розвитку економічних процесів, а й виступає як самостійний чинник поглиблення кризи. Особливо гостро стоїть проблема збалансованості структури попиту на робочу силу та її пропозиції, зокрема поширеним явищем стала робота не за спеціальністю, особливо серед працівників, які мають вищу освіту. Також актуальними проблемами для регіональних ринків праці є: вимивання робочих місць висококваліфікованої праці внаслідок її «переливання» в більш економічно і соціально розвинуті обласні центри та у великі міста – перш за все, Київ, Харків, Дніпропетровськ, – поширення таких явищ, як деінтелектуалізація, декваліфікація праці.

У свою чергу, досвід країн-лідерів засвідчує, що рівень і якість життя безпосередньо залежать від рівня продуктивності праці, освіти, кваліфікації та можливості участі працівника в управлінні. В Україні макроекономічні диспропорції, що виникли в умовах трансформації економіки, призвели до погіршення умов життя населення, зміни соціальної структури суспільства, поглиблення соціального і майнового розшарування населення. Відбулось значне зниження рівня та якості життя населення, що позначилось на мотивації працівників до праці та соціально-економічній ефективності регіонів. Більшість областей України характеризується відносно низьким рівнем заробітної плати (співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної) і відносно високим рівнем безробіття. Упродовж трансформаційних років природний приріст населення залишається від'ємним, старіння населення регіонів є однією з головних демографічних ознак; хоча за останні три роки негативне сальдо між чисельністю народжених і померлих скорочується, зростає середня очікувана тривалість життя при народженні. Але негативні тенденції демографічного розвитку є досить потужними та обумовлюються незадовільними умовами проживання населення, недостатнім матеріальним забезпеченням життя людини, особливо в депресивних регіонах. Зокрема, найскладнішими є такі проблемні аспекти: структура харчування, умови проживання населення – попри постійне поліпшення стану благоустрою житлового фонду в більшості областей, різниця між показниками облаштуван-

ня видами благоустрою в міських поселеннях і в сільській місцевості залишається значною, у край негативною тенденцією є зменшення чисельності лікарняних закладів, особливо з огляду на тенденцію погіршення здоров'я людей, останніми роками стабільно зростає збільшення викидів забруднювальних речовин. Звідси маємо реальні загрози соціальній безпеці і людському розвитку в регіонах, які потрібно в найкоротший термін ліквідувати або мінімізувати.

Обліково-аналітичне забезпечення є гарантом ефективності функціонування будь-якої структури: від індивідуального підприємця до бюджету держави. На макрорівні воно дозволяє оцінювати, аналізувати і контролювати різні показники, що роблять істотний вплив на економіку окремого регіону і країни в цілому. При цьому формування і впровадження у практичну діяльність інформаційно-аналітичного комплексу обліково-аналітичного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону можливі лише за умови існування розробленої оптимальної і підтвердженої розрахунковим шляхом концепції інформаційного забезпечення державної підтримки, а також ефективної моделі взаємодії джерел соціального і галузевого бюджетного фінансування. У зв'язку з цим основними завданнями обліково-аналітичного забезпечення в контексті підвищення соціально-економічної ефективності у стратегії розвитку регіону є: формування системи інформаційного забезпечення підтримки і регулювання секторів економіки, що надасть оперативні дані про поточні процеси, які відбуваються в різних регіонах країни; аналітичне обґрунтування нормативно-правової бази державного регулювання з урахуванням міжнародних норм та особливостей розвитку регіону; облікове-аналітичне забезпечення впровадження науково обґрунтованих моделей ефективного регіонального управління; проведення підготовчої обліково-аналітичної роботи рівня щодо започаткування на регіональному рівні ефективних соціально-економічних проектів.

Таким чином, в умовах трансформаційних процесів в Україні для наукового обґрунтування радикальних економічних реформ особливого значення набуває саме регіональна економіка, метою функціонування якої є забезпечення високого рівня і якості життя населення відповідної території, модернізація підприємств, приплив інвестицій та інновацій. У свою чергу, аналіз теоретико-методологічних підходів до визначення ефективності дозволяє зробити висновок про те, що,

зазвичай, виділяють економічну ефективність і соціальну. Разом з тим самостійність цих видів ефективності є відносною, тому що вони перебувають у близькій єдності і взаємозв'язку. Тому при розробленні моделей аналізу та оцінки соціально-економічної ефективності розвитку регіону колектив авторів урахував теоретико-методологічні підходи до визначення сутності ефективності, що знайшло своє відображення в запропонованих регіональних сегментах ефективності.

Загалом, оцінка соціально-економічного стану регіону і динаміки його розвитку – досить складне завдання, вона повинна містити всебічний аналіз соціально-економічного життя і перспектив розвитку області. При цьому ефективність, як загальна економічна категорія, розглядається як головний критерій оптимальності розвитку. Зміст цього критерію полягає в досягненні максимуму добробуту населення регіону, а для стратегічних цілей управління регіоном доцільно надати загальний критерій розгорнутої системи показників, яку і запропонували автори.

Монографічне дослідження виконано в рамках однойменної науково-дослідної роботи, де замовником для Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) виступила Черкаська обласна державна адміністрація.

РОЗДІЛ 1

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ
ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ЕФЕКТИВНОСТІ**

1.1. Етимологія поняття «соціально-економічна ефективність» та її суть

Категорія економічної ефективності перебуває у фокусі економічної науки, є однією з найважливіших і всеохоплюючих концепцій теоретичної економіки, а разом із цим – визначальною характеристикою економічної діяльності. Саме в ній виявляється сукупність найзагальніших і визначальних взаємозв'язків та відносин щодо результатів функціонування суб'єктів господарської дійсності. Також розгляд ефективності надає можливості кількісного та якісного аналізу результатів функціонування держави, фірм і домогосподарств. Ефективність притаманна всьому відтворювальному економічному процесу в цілому і його окремим стадіям: виробництву, розподілу, обміну і споживанню та знаходить своє реальне втілення в діяльності будь-якої господарської ланки і господарських систем усіх рівнів.

Але й досі не розв'язано проблему комплексного визначення сутності цієї категорії, а також методології її вимірювання та оцінки. Без сумніву, економічна ефективність безпосередньо пов'язана з виробництвом, де розрізняють такі показники ефективності, як загальні і часткові. Відомо, що найзагальнішим критерієм ефективності як на макро-, так і на мікрорівні є продуктивність. У свою чергу, часткові показники ефективності характеризують відношення виробленого продукту до окремих складових використаних ресурсів і визначаються такими показниками, як: фондівіддача, фондоємність, фондоозбробленість, продуктивність праці тощо.

Що стосується останнього показника, то він часто ототожнюється з ефективністю. На наш погляд, їхнє синонімічне вживання неприпустимо, оскільки, по-перше, його застосування означає відмову від понять як самостійних економічних категорій і, по-друге, зумовлює чимало логічних і семантичних проблем, утруднюючи осмислення та оцінку категоріального апарату економічної науки². Також зауважимо, що ефективність не визначається лише тими економічними параметрами, які відображають вигідність виробництва через зіставлення обсягів і відповідних затрат господарської діяльності, а включає також і різноманітні харак-

² Головачев А. И. От производительности к эффективности труда / А. И. Головачев // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 376. – С. 137.

теристики взаємовідносин економічних суб'єктів із навколишнім інституційним середовищем, зокрема, реалізацію контрактних зобов'язань, трансакційні витрати, інформаційну асиметрію, конкурентне оточення, наявність негативних і позитивних екстерналій тощо.

Одночасно акцентуємо увагу на конструкції економічної ефективності відносно самостійних її елементів, що окреслюють стабільні системи зв'язків і відносин щодо виробництва, праці, розподілу ресурсів, управління, капіталовкладень, інноваційної складової, розподілу доходу на споживання та інвестиції. При цьому наголосимо, що, поперше, зазначені елементи перебувають в органічному взаємозв'язку та обумовлюють динаміку розвитку виробництва, характеризуючи загальну оцінку стану господарської системи в цілому. По-друге, кожний із цих елементів відіграє відносно незалежну роль і впливає на взаємодію певної господарської системи із зовнішнім середовищем.

Звернімо увагу, що, характеризуючи економічну ефективність на підґрунті інституційного середовища, одночасно досліджуємо й соціальний ефект. Звідси зміст категорії «ефективність» щодо пропонованого аналізу варто розглядати з огляду на такі дві її складові – економічну і соціальну³. При цьому вважаємо, що перша характеризує співвідношення доходу (прибутку) до витрат; друга розкриває ступінь досягнення соціальних параметрів і разом зазначені складові утворюють поняття «соціально-економічна ефективність».

Однак зазначимо, що зміст категорії «ефективність» наразі не отримав однозначного тлумачення в сучасній економічній науці. Проте загалом можна визнати, що якщо термін «економічна ефективність» характеризує власне економічну ціль господарювання, а саме з позицій неокласичного підходу (максимізацію прибутку за умов мінімізації витрат), то «соціальна ефективність» визначає соціальну мету. Хоча іноді економічні і соціальні цілі є сумісними, але найчастіше вони суперечать одна одній і навіть перешкоджають паралельному досягненню.

Щодо етимологічного дослідження терміна «ефективність», то він походить від латинського слова «*efficiens*», а останнє, у свою чергу, від дієслова «*exfacio*», що означає «отримувати дещо з дечого». В економічній науці сприйняття ефективності, як зазначеної здібності, походить із часів Стародавньої Греції, коли слово «економіка»

³ Николаев М. В. Содержание категории «эффективность» / М. В. Николаев // Вести Нижегородского ун-та им. Лобачевского. – 2005. – Вып. 1 (7). – С. 394. – (Сер. «Экономика и финансы»).

використовувалось для позначення ефективного управління домогосподарством або маєтком. У трактаті «Домострой»⁴ Ксенофонт приписує Сократу твердження, що «економіка» – це «галузь знання, за допомогою якої людина може збільшити своє господарство», а господарство людини – «те саме, що і його власність». Ксенофонт у подальших діалогах пояснює, що є два шляхи збільшення господарства. Перший – це розумне управління ресурсами, що має власник, і турбота про те, щоб вони не витрачались даремно: «господарське око – найкращий робітник». Другий – примноження багатства торговельною або спекулятивною діяльністю. Для прикладу, шляхом придбання ділянки землі, її облаштування з наступним перепродажем за більш високою ціною, ніж ціна купівлі.

Як уже зазначено, в історії економіки термін «ефективність» часто підмінявся терміном «продуктивність». Причому, що стосується такого виробничого ресурсу, як праця, то продуктивною вважалася лише та, яка застосовувалася виключно в матеріальному виробництві.

У другій третині XVII століття основні методологічні основи теорії продуктивності праці започаткувала класична школа політекономії. Зокрема, У. Петті, розглядаючи продуктивність праці одним із джерел доходу, обґрунтовував, що її підвищення відбувається за умов значного навантаження трудового процесу або використання інструментів, що полегшують і вдосконалюють працю.

Значний вклад у розвиток досліджуваної категорії зробив А. Сміт, який одним із перших сформулював значення економічної ефективності у процесі виробництва благ і визначив її роль в економічному розвитку суспільства. Фундатор економічної науки проаналізував процес спеціалізації і кооперації праці, їхній вплив на ефективність трудових затрат та охарактеризував відмінності між ефективністю і продуктивністю⁵. Подальші дослідження зазначеної проблематики ґрунтувалися саме на концепції А. Сміта, в якій зростання продуктивності праці пов'язується не тільки з поділом праці, а й із застосуванням у виробництві більш прогресивних технологій, навичок і вмінь.

⁴ Ксенофонт. Домострой [Электронный ресурс] / Ксенофонт. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/ksen_dom.php.

⁵ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Эксмо, 2007. – С. 8–10.

У подальшому поняття економічної ефективності поступово звузилось і спростилося, що пояснюється започаткуванням і наступним піднесенням механістичної фізики, яка, у свою чергу, здійснила потужний вплив на подальший розвиток економічної думки, особливо у XVIII–XIX століттях⁶.

У другій половині XIX століття досліджувана проблематика одержала два основні наукові спрямування: марксистський і капіталістичний (ринковий). Марксизм брав початок від класичних теорій, але акцентував увагу на крайньому радикалізмі та запереченні основ капіталістичного устрою, хоча при цьому привніс у теорію економічної ефективності і продуктивності чимало раціональних ідей і положень, зокрема, була сформульована трудова теорія вартості⁷.

Що стосується немарксистського напрямку, то варто осмислити той негативний факт, коли сталося наслідування неокласичною економічною теорією формальної методології механістичної фізики, спрощено відбулася заміна поняття «енергія» на поняття «корисність», і, звідси, неокласики визначили ключовими концепціями теорії економічної ефективності концепцію максимізації прибутку і концепцію мінімізації витрат. Провідним представником цього напрямку був Л. Вальрас, який у процесі здійснення економічного аналізу застосовував математичні формули, що є ідентичними формулам механістичної фізики. Одночасно вчений наголошував на тотожності зв'язків понять «сили» і «унікальності» – з одного боку, і понять «енергії» і «корисності» – з другого⁸. Таким чином, під впливом механістичної фізики відбулася підміна динамічного, іншими словами – підприємницького або інноваційного – вимірювання економічної ефективності, на редукціоністську статистичну концепцію, що орієнтувалася виключно на мінімізацію витрат щодо цих економічних ресурсів.

У першій третині XX століття статистичне уявлення про економічну ефективність стає домінуючим в економічній теорії. Згідно з А. Пігу, економічна система досягає максимальної соціально-економічної ефективності тоді, коли гранична корисність усіх використаних

⁶ Уэрта де Сото Х. Социально-экономическая теория динамической эффективности / Хесус Уэрта де Сото. – Челябинск : Социум, 2011. – С. 3.

⁷ Леоненко П. М. Історія економічних учень / Петро Михайлович Леоненко, Петро Іванович Юхименко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Знання, 2008. – С. 420–422.

⁸ Де Лепляс Г. Лекции по истории экономической мысли / Гилен де Лепляс. – Новосибирск : ТЕМПУС, Экономический факультет НГУ, 2000. – С. 183–190.

факторів виробництва зрівнюється. Для цього потрібно перерозподілити дохід так, щоб усі економічні суб'єкти одержували від останньої грошової одиниці, яку мають у наявності, однакову граничну корисність. У свою чергу, приклади неефективності, що пов'язані із зовнішніми ефектами, пояснюються «провалами ринкового механізму». Зокрема, ухвалення рішень на підґрунті тільки чинників приватного ринку може призвести до неефективних наслідків щодо загального добробуту, тобто маємо негативний соціально-економічний ефект⁹. Одночасно ідея А. Пігу про перерозподіл доходу призвела до радикальної зміни відповідних «функцій корисності» і вплинула на теорію процесу підприємницької координації.

Надалі послідовники і критики підходу А. Пігу пов'язували свої концепції з порівняльними аспектами корисності і метанауковими цінностям про фірми та домогосподарства щодо ефективної (раціональної) поведінки. Так, згідно з теорією В. Парето: «Усяка зміна, яка нікому не приносить збитків, а деяким людям приносить користь (за їхньою власною оцінкою), є поліпшенням». Іншими словами, у сучасній інтерпретації – ефективність за Парето – це такий стан соціально-економічної системи, за якого становище жодного суб'єкта не може бути поліпшено без погіршення, принаймні одного іншого суб'єкта¹⁰. Зауважимо, що критерій Парето є вкрай консервативним, тому що має тенденцію до збереження наявного становища і є, по суті, статистичним. Звідси значна кількість перерозподільних трансакцій не відповідає цьому критерію, оскільки здебільшого економічні суб'єкти мають відносні переваги щодо поведінки інших, і відповідно до цих критеріїв вони можуть блокувати зміни.

Усуває вищезазначені недоліки критерій Калдора – Хікса, що є більш прагматичним щодо реалій господарського життя, ніж критерій за Парето. Згідно з цим підходом, якщо деяка норма (інститут) розширює можливості здійснення економічної діяльності та сприяє створенню вартості (цінності) й оптимізації розподілу ресурсів, то така норма визнається ефективною¹¹. Норми, що призводять до непродуктивного

⁹ Хелблін Т. Что такое внешние эффекты? / Томас Хелблін // Финансы & Развитие. – 2005. – Декабрь. – С. 48.

¹⁰ Ногин В. Д. Обобщенный принцип Эджворта – Парето в терминах функций выбора / В. Д. Ногин // Труды ИСА РАН. – 2005. – Т. 12. – С. 43.

¹¹ Шмаков А. В. Приоритетность критериев эффективности при проектировании законодательства / А. В. Шмаков, С. П. Петров // TERRA ECONOMICUS. – 2010. – № 8. – С. 126.

перерозподілу вартості, варто визнавати як неефективні. Винятком із правила є ситуація, коли економічні агенти ухвалюють добровільну, раціональну угоду, володіють повною інформацією про неї, трансакція не здійснює вплив на третіх осіб і не суперечить нормам загальнови-знаної в суспільстві моралі. Хоча і цей критерій не позбавлений деяких недоліків, а саме: маємо обмеження, що накладаються специфікою су-спільних відносин даного суспільства, присутні суб'єктивні оціночні судження. Зокрема, якщо здійснюється спроба перерозподілу ресурсів за участі арбітражної третьої сторони, то в контрагентів виникає сти-мул щодо заниження цінності тих активів, які купують, і завищення цінності продажу (так званий «ефект багатства»).

Специфічним етапом розвитку теорії соціально-економічної ефективності можна вважати формулювання концепції наукової орга-нізації праці, яку запропонував Ф. Тейлор і його послідовники – Г. Гант, Ф. Гілберт і Г. Емерсон. Система Ф. Тейлора ґрунтується на тому, що для ефективної організації роботи підприємства потрібно створити такий порядок управління, за якого забезпечується максимальне зростання продуктивності праці за найменших витрат. При цьому засновник ме-неджменту, хоча і сконцентрував свою увагу на оплаті праці, не обме-жився вузькими питаннями цієї проблематики. Він відстоював думку про те, що розроблення і впровадження науково обґрунтованих норм і розцінок праці здатні «створювати кращих робочих», а не тільки визна-чається як можливість більшого заробітку. Що стосується соціального ефекту, то Ф. Тейлор наполягав на тому, що лівова частка зростання доходів унаслідок упровадження наукових методів управління повинна надходити робітникам, а не власникам підприємств: «Найголовнішим завданням управління має бути забезпечення максимального прибутку для підприємця у поєднанні з максимальним добробутом для кожно-го зайнятого працівника»¹². Також фундатор наукової організації праці акцентує увагу на філантропічних і патерналістських новаціях підпри-ємців і власників підприємств, як-от: започаткування роботи їдалень, читалень, вечірніх курсів, дитячих садків, майданчиків для футболу тощо, що, безумовно, робить життя робітників приємнішим, є засобом для виховання «інтелігентних працівників» і дозволяє уникнути проти-річ між власниками підприємств і найманим персоналом.

¹² Українець П. П. Фредерик Уинслоу Тейлор: управленческий прорыв и социально-нравственный наив / П. П. Українець // Социология. – 2012. – № 1. – С. 99.

Значний внесок у розвиток теорії соціально-економічної ефективності внесли також і вітчизняні вчені. Так, академік НАН України В. М. Геєць вважає, що соціальне має не тільки економічний вимір, але й слугує запорукою стабільного розвитку¹³; конкретні рекомендації щодо запровадження ефективної фінансової соціально-економічної політики в українській економіці запропонував член-кореспондент НАН України А. І. Даниленко¹⁴; професор П. С. Єщенко акцентує увагу на тому, що перед економічною наукою стоїть одна з найважливіших проблем: як визначити ефективність діяльності працівників сфери матеріального і нематеріального виробництва¹⁵.

Варто погодитися з тим, що на підґрунті вищезазначеного усвідомлення проблем економічної науки в нинішніх умовах полягає у площині критичного розуміння сутності неокласичного мейнстріму. Перш за все це стосується методологічного формату математичної логіки, принципів раціональної поведінки економічних суб'єктів, їхнього прагнення до рівноваги, нездатності неокласичної теорії пояснити динаміку соціально-економічних трансформацій глобального світу. Адже все частіше відбуваються явища, які не піддаються кількісній оцінці в рамках наявних методологічних неокласичних підходів, а потребують якісної інтерпретації дослідників.

З огляду на це надамо такі зауваження.

По-перше, різні критерії неокласичної ефективності, сформульовані в рамках максимізації корисності фірмами і домогосподарствами, вимагають більш-менш явного використання ціннісних оцінок. Уже стверджувалось, що це певною мірою спостерігається й у підході А. Пігу, і в уявленні неокласиків про функції максимізації суспільного добробуту, оскільки їх використання потребує міжособистісного порівняння корисності. Але неокласичний підхід має серйозні прогалини навіть тому, що корисність можна порівнювати в рамках однієї і тієї ж людини – у різний час і за різних обставин. Так само науковий підхід В. Парето, незважаючи на перше враження, не є повністю нейтральним щодо міжособистісних порівнянь та оціночних суджень: напри-

¹³ Геєць В. М. Про єдність і суперечність розвитку держави та економіки / В. М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 10.

¹⁴ Даниленко А. І. Удосконалення управління економікою та фінансові механізми її реалізації / А. І. Даниленко // Економіка України. – 2013. – № 5. – С. 15.

¹⁵ Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 16.

клад, заздрісній людині може стати ще гірше в результаті особистого поліпшення, якщо в той самий час відбулося поліпшення в іншого¹⁶.

По-друге, неокласичні критерії ефективності засновані на припущенні, що індивідуальні шкали корисності та ті можливості, які відкриваються перед кожним діючим суб'єктом, «є заданими», інакше кажучи, що вони заздалегідь відомі і незмінні.

По-третє, якщо технічна (технологічна) ефективність означає мінімізацію виробничих ресурсів у фізичному сенсі, то вона практично не відрізняється від економічної ефективності, яка також лежить у площині неокласичного аналізу мінімізації ресурсних витрат. Якщо виходити з того, що технології та ринкові ціни є «заданими», тобто вони відомі і незмінні, то спосіб неокласичного аналізу економічної ефективності репрезентує математичну трансакцію в умовах відомих обмежень. Тим самим такий аналіз зводить принцип економічної ефективності лише до суто технічної проблеми максимізації абстрактних змінних без урахування соціального ефекту.

Як уже наголошувалося, опрацювання соціально-економічної стратегії розвитку країни, регіонів, підприємств вимагає використання ширшого трактування концепції ефективності. На нашу думку, інтегрованими критеріями при цьому є: ефективність праці, її якість та якість життя як працівників підприємств, так і домогосподарств у цілому. Без цього неможливо забезпечити ефективний і стійкий соціально-економічний розвиток. Правомірність такого підходу до трактування категорії соціально-економічної ефективності підтверджує практика сучасних загальновізнаних у світі експертних оцінок. Так, для оцінки економічного розвитку країн дедалі ширше застосовується показник Індексу розвитку людського потенціалу, нівелюючи тим самим оціночну монополію ВВП. Комісія Стігліца – Сен-Фітуссі 2008 року озвучила таке твердження: дохід є необхідним, але недостатнім для забезпечення розвитку людини¹⁷. При цьому соціально-економічна ефективність національного господарства орієнтується як на економічні ресурси, зокрема дохід, так і на неекономічні аспекти життя людей, а саме: які товари і послуги вони виробляють, яким чином,

¹⁶ Уэрта де Сото Х. Социально-экономическая теория динамической эффективности / Хесус Уэрта де Сото. – Челябинск : Социум, 2011. – С. 12.

¹⁷ Доклад Франции об измерении эффективности экономики и социального прогресса // Организация Объединенных Наций. Экономический и Социальный Совет: Статистическая комиссия. Сорок вторая сессия. – 2011. – С. 2.

як комфортно і в якому інституційному середовищі функціонують домогосподарства. Стійкість цих критеріїв залежить від здатності передати майбутнім поколінням накопичені активи, які мають вирішальне значення для життя (природні, фізичні, людські, соціальні).

Підкреслимо, що соціально-економічна ефективність завжди відображає тип економічної системи. Наприклад, в умовах соціалістичної економіки вона головним чином орієнтувалася на обсяги виробництва, оскільки першочерговим завданням було виконання підприємствами планів в умовах адміністративно-командного ресурсного забезпечення. На думку Я. Корнаї, у будь-якій економічній системі регулювання економіки має складну сигнальну систему, в яку надходять повідомлення різноманітного типу. З огляду на це проблеми соціалістичної економіки першочергово виникли тому, що інформаційне забезпечення процесу виробництва і споживання мало не ціновий, а кількісний характер. Ця проблема посилювалася й тим, що офіційна економічна інформація головним чином віддзеркалювала процеси, які відбуваються в реальному секторі, – виробництво, капіталовкладення, товарообіг, споживання і т. д. Проте дефіцит – це явище, яке виникає у сфері управління економічною системою і часто обумовлюється соціальними причинами¹⁸. Саме тотальний дефіцит призвів до серйозних економічних, соціальних, моральних проблем у країнах з адміністративно-командною економікою, які і не дозволили ефективно конкурувати соціалістичним країнам із капіталістичними.

В умовах ринкової економіки зміст поняття «ефективність» містить напрями діяльності підприємств, пов'язаних не тільки з кількісним, а й із соціально-економічним ефектом, у тому числі: аналіз ринків, управління персоналом, вивченням соціальних потреб споживачів, ціновий розподіл ресурсів, маркетинг. Особливого значення при цьому набуває питання ефективного (справедливого) розподілу доходів, яке здійснюється згідно з такою позицією: будь-який учасник ринкового процесу має право отримувати дохід відповідно до своєї продуктивності праці або свого соціального внеску. Тому в умовах трансформаційних процесів актуального значення набуває концепція соціального контракту, недопущення збільшення частки населення, що підпадає під категорію бідного, та руйнації середнього класу, що, у свою чергу,

¹⁸ Корнаї Я. Дефицит / Янош Корнаї. – М. : Изд-во «Наука», 1990. – С. 80.

негативно позначається на Індексі розвитку людини¹⁹. Звідси акцентуємо увагу на тих інститутах, що забезпечують разом із соціально-економічною ефективністю й справедливість: економічну свободу, розвинену систему демократичних інститутів, функціонування ефективних механізмів правозастосування. Зазначене варто доповнити орієнтацією державної політики: на свободу підприємництва, забезпечення ефективної системи державного управління, заохочення в суспільстві принципів соціальної справедливості.

У нинішніх умовах системне вирішення завдань удосконалення соціально-економічної ефективності в Україні визначається необхідністю трансформації української економіки від експортно-сировинної до інноваційної, соціально орієнтованого типу розвитку. Це дозволить швидко розширити конкурентний потенціал вітчизняної економіки за рахунок нарощування її порівняльних переваг у науці, освіті та новітніх технологіях і на цій основі задіяти нові джерела соціально економічного зростання. Особливість переходу до інноваційного соціально орієнтованого типу економічного розвитку полягає в тому, що Україні потрібно одночасно вирішувати завдання «наздоганяючого» і випереджального розвитку. Адже в умовах глобальної конкуренції й відкритої економіки неможливо досягнути рівня розвинутих країн за показниками добробуту та ефективності виробництва, не забезпечуючи випереджальний розвиток тих секторів української економіки, які визначають її спеціалізацію у світовій системі господарювання і дозволяють максимально реалізувати національні конкурентні переваги.

При цьому треба зважати й на те, що ефективність функціонування домогосподарств, фірм, економічної системи в цілому залежить від рівня творчої здібності суспільства до підприємництва і координації. Одночасно потрібно не тільки перешкоджати неефективному використанню ресурсів, а постійно виявляти нові соціально-економічні цілі і знаходити засоби їхнього досягнення. Також додамо, що з урахуванням трансформаційних реалій та подій, які відбуваються у глобалізованій економіці, першочерговим соціально-економічним завданням є створення етичного підґрунтя. Для цього в кожній країні необхідне реальне втілення в соціально-господарське буття набору

¹⁹ Intriligator M. The Russian Economy: Still In Need Of Structural Reform / Michael Intriligator // Ecaar-Russia Newsletter. – 2003. – № 8. – P. 7.

інститутів, які захищають права власності і забезпечують можливості добровільних і «прозорих» трансакцій, у процесі здійснення яких економічні суб'єкти виражатимуть свої істинні вподобання. За таких умов ключовими оціночними критеріями соціально-економічної ефективності стають етичні принципи, а головною ціллю ринку – не досягнення «оптимальних» результатів, а формування інституційного середовища, що заохочує підприємницьку інноваційність і координацію функціонування економічних суб'єктів на підґрунті чіткої специфікації прав власності.

1.2. Інституційний підхід до аналізу соціально-економічної ефективності

Інститути – це система стимулів, яка надає уявлення про розуміння природи людської господарської та соціальної поведінки. При цьому певні інститути заохочують соціально-економічну ефективність у досліджуваній економічній системі, а деякі – мотивують до неефективної і непродуктивної господарської і суспільної діяльності. Тому надзвичайно важливим є усвідомлення того, що соціально-економічна ефективність залежить не стільки від ресурсів, якими володіє економіка країни або господарський суб'єкт, стільки від тих правил, за якими економічний суб'єкт може використовувати ресурси, що має у своєму розпорядженні. У свою чергу, інститути (правила), які мінімізують непродуктивні трансакційні витрати, одночасно сприяють економічній ефективності, водночас правила, які заважають розвиткові зазначеного, не лише не сприяють підвищенню ефективності, а й призводять до її зниження, переважно на користь рентоорієнтованих груп чи індивідів.

Хоча проблематика інституційного аналізу соціально-економічної ефективності є визнаною в українській економічній науці (зокрема, їй присвячені праці вітчизняних науковців: В. М. Гейця²⁰, А. А. Гриценка²¹,

²⁰ Геєць В. М. Політекономічні й інституційні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку / В. М. Геєць, А. А. Гриценко // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 41–46.

²¹ Гриценко А. А. Методологический потенциал и новые возможности институциональной политической экономики / А. А. Гриценко // Институциональная политическая экономика. – 2012. – № 1. – С. 65–75.

В. В. Дементьева²², В. Г. Бодрова²³, В. П. Вишневського²⁴, Т. В. Гайдай²⁵), утім питання комплексного інституційного аналізу трансформаційних чинників соціально-економічної ефективності, принаймні це стосується культурних і соціальних чинників траєкторії вітчизняного інституційного розвитку, системно поки що не досліджувалося. При цьому наголосимо, що основою для розв'язання зазначених проблем слугують наукові доробки, крім згаданих українських учених, також науковців із близького і далекого зарубіжжя: Р. Коуза²⁶, Д. Норта²⁷, О. Вільямсона²⁸, А. В. Бузгаліна²⁹, Р. М. Нуреєва³⁰, П. С. Лемещенка³¹.

У більшості наукових підходів у сучасній економічній теорії економічний розвиток, який корелюється із соціально-економічною ефективністю, визначається як функція продуктивності народного господарства. Тобто якщо економіка країни підпадає під категорію «ефективної», то її народне господарство має бути продуктивним, і – навпаки³².

Звідси виникає цілком слушне запитання: як задіяти чинники підвищення соціально-економічної ефективності, тобто повною

²² Институциональные проблемы эффективного государства / под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2011. – 372 с.

²³ Бодров В. Г. Политическая экономия институциональных изменений и социализация хозяйственного развития / В. Г. Бодров // Европейський вектор економічного розвитку. – 2012. – Вип. 2 (13). – С. 18–23.

²⁴ Дементьев В. В. Институциональные эволюционные препятствия для инноваций в бывших советских республиках: политэкономическая точка зрения / В. В. Дементьев, В. П. Вишневский // Вопросы политической экономии. – 2013. – № 4. – С. 133–156.

²⁵ Гайдай Т. В. Дослідні програми інституційної економічної теорії як об'єкт методологічної рефлексії / Т. В. Гайдай // Европейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 36–40.

²⁶ Коуз Р. Фирма, рынок и право : пер. с англ. / Р. Коуз. – М. : Новое издательство, 2007. – 224 с.

²⁷ Норт Д. Институты, институциональное изменение и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 527 с.

²⁸ Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон. – К. : «АртЕк», 2001. – 472 с.

²⁹ Бузгалин А. В. Марксизм и институционализм: сравнительное исследование / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов, А. И. Московский // Вестник Московского университета. – 2012. – № 5. – С. 3–18. – (Сер. 6 : Экономика).

³⁰ Нуреєв Р. М. На пути к созданию новой макроэкономики: вклад институционализма / Р. М. Нуреєв // Журнал институциональных исследований. – 2013. – Т. 5. – № 1. – С. 6–20.

³¹ Лемещенко П. С. Экономический кризис как институциональная форма и степень отрицания капитала / П. С. Лемещенко // Научные труды ДонНТУ. – 2010. – Вип. 31–2. – С. 117–130. – (Серия экономическая).

³² Норт Д. Фундамент новой институциональной экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.developmentinstitute.org.

мірою (оптимально) задіяти той ресурсний потенціал, який має дана економічна система у своєму розпорядженні.

У свою чергу, вибір ефективної моделі економіки передбачає відповідні критерії, основними з яких є: постійне і збалансоване зростання ВВП, створення умов для якомога меншого рівня безробіття і прийнятної в даний період інфляції, стабільне зростання реальних доходів і рівня добробуту домогосподарств, доступність для пересічних громадян основних суспільних благ тощо. Зазначене повинно мати довгострокову перспективу і постійно відтворюватися у зростаючих масштабах.

При цьому зростання ВВП не може здійснюватися за рахунок нарощування державного боргу. Також неприпустимими є: надмірна диференціація і несправедливий розподіл доходів, коли переважна частина національного багатства використовується вузьким прошарком рентоорієнтованих представників корумпованої владної еліти; економія коштів на екологічну безпеку, відсутність рівних можливостей домогосподарств щодо отримання послуг освіти, охорони здоров'я, духовних (культурних) потреб та інших сфер формування людського капіталу.

Підкреслимо, що апріорі ефективна соціально-економічна політика не може бути універсальною для будь-якої держави з огляду на те, що вона повинна максимально відповідати соціально-економічному генезису країни, культурі, менталітету її громадян.

Що стосується країн із транзитивною економікою і країн, які розвиваються, то превалюючою, до недавніх пір, була позиція, згідно з якою соціально-економічний ефект реформ можливий лише за таким загальноприйнятим алгоритмом: приватизація, лібералізація зовнішньої торгівлі, дерегулювання ринків капіталів, відмова від промислової політики. Ефект від застосування зазначених трансформацій виявився досить негативним: у 26-ти країнах Східної Європи і колишніх радянських республіках падіння ВВП у 1990-ті роки досягло в середньому 30%³³.

Так, наприклад, вітчизняна приватизація, від якої очікували реструктуризації підприємств і підвищення ефективності, призвела до катастрофічного спаду виробництва, що пояснюється, перш за все, насильницькими і форсованими методами здійснення змін форм власності в украї монополізованій економіці. Подібна приватизація не призвела до створення масового прошарку ефективних власників

³³ Полтерович В. Макроэкономическая политика: теория и практика / В. Полтерович, В. Попов // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 2.

в Україні, оскільки методи її здійснення практично виключали таку можливість. До цього додамо проблеми, які мали місце під час здійснення приватизації на ринку праці, у соціальній політиці, відсутність зовнішніх інвесторів і неналежне функціонування фондового ринку.

Наведений приклад підкреслює той беззаперечний факт, що для ефективної, стабільно зростаючої економіки потрібна не лише продуктивність, а й чітко визначені права власності, що стимулюють її зростання; політична система, що забезпечує правову базу функціонування економіки; судова система, здатна достатньою мірою контролювати виконання угод між господарськими суб'єктами³⁴. До цього додамо також присутність «третьох осіб», які здійснюють контроль за виконанням угод і реалізацією економічної діяльності, що підпадає під визначення «прозорі» на всіх ринках і забезпечує однакові умови для всіх учасників ринкових відносин без будь-яких привілеїв для «обраних».

Тобто започаткування ефективних ринків має на меті не лише економічні чинники, а й політичні, і саме останні окреслюють основні правила господарської поведінки та інструментарій її контролю. Якщо у країні відсутня економічна політика, що сприяє захисту і специфікації прав власності, та судова система, яка неупереджено супроводжує цей процес, то така держава приречена на соціально-економічну неефективність і рентоорієнтовану поведінку економічних суб'єктів.

Таким чином раціональна господарська політика як на макро-, так і на мікрорівні, що зорієнтована на соціально-економічну ефективність, є похідною від інституційних і значною мірою культурних факторів економічної системи країни.

За своїм змістом судження щодо існування розбіжностей в економічних інтересах є фундаментальною причиною опрацювання різноманітних моделей економічної ефективності, які ґрунтуються на тому, що саме інститути заохочують фірми до інновацій і пошуку ефективних господарських рішень.

Згідно з теорією Коуза, суспільства (країни) обирають ті економічні інститути, які є економічно і соціально ефективними. Принагідно нагадаємо, що поняття інституційної ефективності є більш значущим, аніж Парето-ефективність, або принцип максимізації корисності. Тобто якщо суспільства обирають інститути в доцільний спосіб, або

³⁴ Норт Д. Фундамент новой институциональной экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт. – Режим доступа : www.developmentinstitute.org.

інакше – у країні функціонують найоптимальніші, то це є основною причиною економічного зростання. Саме інститути є першоджерелом економічних трансформацій, а не об'єктивні потреби суспільства³⁵. Як приклад, абсолютно відмінні соціально-економічні системи, які функціонують у Північній і Південній Кореї, ґрунтуються на тому, що на однаковий культурно-історичний базис було «накладено» («вмонтовано») різний «інституційний каркас».

Що стосується безпосередньо культури, то вона розглядається як ключовий чинник цінностей, переваг і переконань у досліджуваному суспільстві, які мають визначальну роль для започаткування ефективної або неефективної економічної діяльності. Адже саме культура визначає тип і набір інститутів, які в змозі координувати господарську діяльність та генерувати різноманітні «набори» уявлень щодо економічної поведінки³⁶. Підтвердженням цього є висновок фундатора інституціоналізму Т. Веблена, який вважав, що інститути за своєю природою являють собою звичні способи реагування на стимули, які створюються обставинами, що змінюється. Тобто, по суті, це поширений спосіб мислення щодо відносин між суспільством і особистістю, а також життєдіяльності суспільства, яка може бути охарактеризована як розповсюджені уявлення про спосіб існування в суспільстві³⁷.

Разом з тим у жодному разі, у контексті вищезазначеного, не можна залишити поза увагою питання щодо ролі держави у створенні умов для ефективного економічного розвитку країни. Адже поряд із «провалами ринків», маємо настільки ж численні приклади «провалів держави», коли саме державне втручання негативно впливає на ефективність розвитку економічних процесів унаслідок рентоорієнтованої поведінки і незадовільної роботи владного бюрократичного апарату та функціонування «непрозорих» ринків з інформаційною асиметрією. Додамо, що ефективність ринкової економічної системи також значною мірою залежить від можливостей держави щодо створення інституційних умов ухвалення контрактів, які передбачають наявність у фірм і домогосподарств формально визначеної сукупності прав,

³⁵ Acemoglu S. Institutions as Fundamental Cause of Long-Run Growth / S. Acemoglu, Johnsons., J. Robinson // NBER Working Paper Series. – 2004. – May. – P. 12.

³⁶ Griif A. Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflecting on Collectivist and Individualist Societies / A. Griif // Journal of Political Economy. – 1994. – № 102. – P. 914.

³⁷ Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – С. 201, 202.

що гарантує самостійність у процесі прийняття рішень та існування обов'язків, які забезпечують стабільність економічної взаємодії.

З іншого боку, саме економічна свобода є джерелом невизначеності та ризику, адже забезпечення ефективності ринків передбачає, перш за все, інноваційність у виробництві товарів та наданні послуг, використанні ресурсів, технологій, підприємницьких рішень, обладнання, що, як відомо, є стохастичним і непрогнозованим процесом. Зазначене впливає на виникнення таких чинників в економіці, як нестійкість і ризик.

Що стосується безпосередньо України, то в умовах трансформаційних і кризових явищ у вітчизняній економіці посилюється прагнення фірм і домогосподарств до перегляду попередніх контрактів та ухвалення неформальних угод. З урахуванням наявної в Україні культури контрактів практика порушення попередньо обумовлених обов'язків в умовах зміни зовнішніх чинників (особливо це стосується непередбачуваної і агресивної політики держави щодо бізнесу) стає превалюючою нормою поведінки вітчизняних суб'єктів господарювання.

Таким чином, опортуністична поведінка під час ухвалення і виконання контрактів, що безпосередньо впливає на ефективність соціально-економічного розвитку, є наслідком провалів інституційного регулювання з боку держави та ефекту блокування, який властивий ситуації, де спостерігаємо залежність від попередньої траєкторії розвитку³⁸. Адже обмеження, які маємо нині і які успадковані з минулого, разом із законами, правилами, нормами, традиціями, що заважають подальшому ефективному соціально-економічному розвитку, містять уявлення «ринкових гравців» і бюрократичних суб'єктів стосовно успішного функціонування в нових трансформаційних і посттрансформаційних умовах. При цьому певна кількість економічних агентів, перш за все «владна бюрократія від минулого», за будь-якої ціни прагне зберегти старі правила. Звідси – залежність від попередньої траєкторії розвитку визначається як «культурна спадщина, отримана у придане»³⁹, або іншими словами – світоглядна функція інститутів, успадкована з минулого.

³⁸ Тертышный С. Бюрократия и коррупция как теория проявления институциональных ловушек в экономике России / С. Тертышный // Теория советской экономики. – 2012. – № 1 (41). – С. 53.

³⁹ Норт Д. Фундамент новой институциональной экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт. – Режим доступа : www.developmentinstitute.org.

У передтрансформаційний період, за часів адміністративно-командної економіки, для суб'єктів господарської діяльності типовим було повсюдне прагнення до кількісного зростання виробництва без урахування витрат і якості. Така економічна діяльність нехтувала міркуваннями економічної ефективності у процесі розподілу капіталовкладень і формування структури виробництва, був присутній постійний і невгамовний «інвестиційний голод» з одночасними величезними наднормативними запасами в підприємств сировини, матеріалів, обладнання.

Планування, що було зорієнтоване на штучне прискорення економіки і виконання нереальних показників, а не на всебічне підвищення соціально-економічної ефективності, сувора директивна система цін, що не відповідала дійсним витратам виробництва і споживацьким властивостям продукції і була заснована на зрівнялівку в оплаті праці, – усе це створювало «поживне» середовище для безгосподарності, марнотратства, розбазарювання природних, матеріальних, фінансових, трудових ресурсів, тотального дефіциту і прихованої інфляції⁴⁰. У кінцевому підсумку товарообмін, що базувався на зіставленні суспільно необхідних витрат виробництва в умовах вільного вибору продавців і покупців, поступається місцем ієрархічній системі розподілу залежно від соціальної (владної) ваги окремих учасників господарського процесу.

Звідси не викликає здивування наявний стан в українській економіці, коли успадковані інститути спрямовані на збереження привілейованого становища владної еліти, яка виникла на підґрунті попередньої економічно-політичної системи і зорієнтована, перш за все, на збереження розподільних позицій у рамках «статус-кво». За таких умов необхідність підвищення інституційної ефективності країни вимагає дослідження її культури, історії та інституційного розвитку.

Як засвідчує трансформаційний досвід пострадянських країн, вихід вищезазначеної інституційної пастки є досить складним із причин надзвичайно поширеної практики порушення контрактів і пануючих стереотипів господарської поведінки, які визначаємо як опортуністичні.

Звідси державній владі варто вжити заходів, які спрямовані, підкреслимо, проти самих же владних інституцій, як таких, що орієнтуються на отримання ренти та опортунізм. Варто визнати, що в Україні маємо неефективну і рентоорієнтовану структуру бюрократичного управління, що спирається на інституційні традиції корупційних ін-

⁴⁰ Корнаи Я. Дефицит / Янош Корнаи. – М. : Наука, 1990. – С. 13.

тересів і перерозподілу бюджетних коштів з огляду на власні корисливі інтереси. Саме монополізація влади дозволяє чиновницькому апарату отримувати неофіційні вигоди, як наслідок номенклатурних привілеїв, які набувають форми тіншових доходів. Звідси, коли перерозподільні відносини починають превалювати над виробничими (до речі, так само як спекулятивний капітал над реальним сектором економіки), спостерігаємо в досліджуваній економіці відсутність стимулів у фірм для ефективного легального виробництва.

Показовим сигналом є зниження рейтингу України згідно з Індексом сприйняття корупції Transparency International за 2013 рік (до 144-го місця серед 177-ти держав, 25 балів зі ста можливих)⁴¹, яке експерти пов'язують, перш за все, з корумпованим протекціонізмом та злиттям політичних і бізнес-інтересів. Також аналітики акцентують увагу на надмірній монополізації економіки, коли олігархічні клани активно перерозподіляють між собою бізнес-ресурси та «витісняють» із ринків «прозорість» і «здорову» конкуренцію. До цього додамо неможливість довгострокового планування бізнесу та розмивання прав власності на активи. Останнє зумовлює такі історичні, соціальні та культурні особливості, як: «непрозорість» і заплутаність структури власності, надмірні транзакційні витрати, що пов'язані з перерозподілом прав володіння активами. Усе це в кінцевому підсумку перешкоджає оптимальному розподілові ресурсів та стійкому інвестиційному процесу.

Зазначене веде до того, що статус легальності⁴² стає розмитими і це призводить до надмірних ризиків та транзакційних витрат підприємців у господарській діяльності. До проблем із специфікацією прав власності також додамо відсутність однакових і незмінних правил бізнесової поведінки для всіх без винятку учасників економічних відносин, рейдерські атаки на бізнес із боку корупційних представників влади і силових структур, корупційні процедури отримання дозволів і ліцензій, існуючі схеми «відкатів» під час розподілу бюджетних коштів, корупційний контроль над загальнодержавними і регіональними фінансовими потоками.

⁴¹ Transparency International: коррумпированные олигархические кланы убивают в Украине честный бизнес [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zn.ua/economics/transparency-international>.

⁴² Скаржинская Е. М. Качественный и количественный анализ нечеткой спецификации прав собственности / Е. М. Скаржинская, В. В. Чекмарев // Теория экономики. – 2011. – № 4. – С. 32.

У сенсі зазначеної проблематики щодо ефективності функціонування вітчизняної економіки також заслуговує на увагу Рейтинг інвестиційних сигналів в Україні, що опрацьований експертами інвестиційної компанії ICOM Capital і комунікаційної групи PRT (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Рейтинг негативних інвестиційних сигналів в Україні
(I квартал 2013 року)⁴³**

Місце в рейтингу	Негативні інвестиційні сигнали
1	Відхід з ринку України американської AES, австралійської Erste Group, фінської FIM Ukraine (січень – березень 2013 р.).
2	Скорочення обсягу прямих інвестицій в економіку України країн ЄС 2012 року в 1,5 раза – Державна служба статистики України, 18.03.2013
3	Заява Посла США в Україні Джона Теффта: американським компаніям складно працювати в Україні через рейдерські атаки і несправедливі суди, 19.03.2013
4	Скандал з LNG-терміналом – Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, грудень 2012 р. – січень 2013 р.
5	Відмова Adam Smith Conferences проводити черговий Український інвестиційний саміт у Лондоні, 05.03.2013
6	Падіння чистої інвестиційної позиції України за 2012 рік на 24,2% – Національний банк України, 29.03.2013
7	161-ше місце України в рейтингу економічної свободи Heritage Foundation, що є останнім серед 43-х країн Європи, 10.01.2013
8	Звіт Ernst & Young: Україна стала менш привабливою для інвестицій у відновлювану енергетику, 30.07.2013
9	Заява президента ЄБРР: інвестиційний клімат в Україні істотно погіршився, 05.02.2013

Підкреслимо, що у клептократичних державах інвестиційні проекти, які ухвалюються владними державними або регіональними бюрократичними рішеннями, зорієнтовані переважно на отримання відповідними чиновниками рентоорієнтованих доходів.

Також показовим з огляду на вищезазначене є той факт, що індекс інвестиційної привабливості України, який розрахувала Європейська бізнес-асоціація в четвертому кварталі 2013 року, впав до найнижчого рівня за всю історію його вимірювання – 1,8 бала з п'яти⁴⁴. При цьому експерти наголосили, що надходження іноземних інвестицій 2013 року зменшилося більш ніж удвічі, а у вересні – жовтні був зафіксований їхній відплив у сумі 140 млн доларів США. Експерти пояснюють це

⁴³ Рейтинг інвестиційних сигналів з України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://galinfo.com.ua/news/130498.html>.

⁴⁴ Тотальна корупція вбиває чесний бізнес в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://rss.novostimira.com/n_5626406.html.

тим, що негативні інвестиційні очікування пов'язані з непідписанням Угоди про асоціацію з ЄС, яка б дозволила започаткувати в середньо- і довгостроковій перспективах рівні і «прозорі» «правила гри для бізнесу» та протидіяти корупційним чинникам, які гальмують ефективний економічний розвиток України.

Зазначений «провал держави» вимагає визначення тих видів державного втручання в економіку, з огляду на інституційний підхід, які є соціально-економічно ефективними і дозволяють сфокусувати увагу уряду на досягненні мети сталого економічного зростання.

У цьому плані доцільно визначити ті «інститути прискорення», тобто ті складові інституційної системи країни (регіону), які формують концентрацію системних сил ефективного розвитку. За твердженням Л. Бальцеровича⁴⁵, найголовнішими з-поміж усіх інституційних чинників ефективності соціально-економічного розвитку є такі:

- структура прав власності, яка залежить від того, чи допускає законодавство країни приватне підприємництво, а також від масштабів регулятивних та податкових обмежень економічної свободи;
- рівень захисту прав власності, тобто чи захищає державна влада права власності, чи, навпаки, перешкоджає повній її специфікації;
- рівень конкуренції між виробниками, яка залежить від структури і рівня захисту прав власності та масштабів протекціонізму;
- фінансова позиція держави в економіці, яка визначається як відношення бюджетних витрат і в кінцевому підсумку податків, а також фінансового дефіциту до ВВП.

Для того, щоб відповіді на поставлені інституційні питання в сенсі економічної ефективності були коректними, варто окреслити умови, при виконанні яких є найкращою та чи інша державна соціально-економічна політика. Ці умови можуть визначатися рівнем добробуту домогосподарств, якістю інститутів та обраною моделлю соціально-економічного розвитку. При цьому наголошуємо на відповідності зазначених чинників концепції соціально стійкої економіки, яку характеризуємо так: це – економіка, в якій присутня соціальна

⁴⁵ Загадки экономического роста: движущие силы и кризисы – сравнительный анализ / научные редакторы Л. Бальцерович и А. Жоньца. – М. : Мысль, 2012. – С. 62.

стабільність відтворення на підґрунті зростання ефективності та соціальної відповідальності фірм і домогосподарств за результатами економічного розвитку⁴⁶.

Загалом, для визначення напряду досягнення вищезазначеного з урахуванням транзитивної специфіки України доцільно вирізняти такі чотири стадії соціально-економічного розвитку⁴⁷: 1) початкову модернізацію; 2) ініціації експортноорієнтованого зростання; 3) стимулювання прискореного розвитку; 4) розвинутого ринку.

На початковій стадії модернізації (підвищення економічної ефективності) ключовим завданням є переоснащення внутрішнього виробництва шляхом придбання нових технологій і обладнання. Водночас ефективна економічна політика повинна заохочувати імпорт інвестиційних товарів з одночасним обмеженням ввезення кінцевої промислової продукції.

Стадія ініціації експортноорієнтованого зростання першочергово визначає вихід фірм-експортерів на зовнішні ринки, що вимагає заохочення експорту шляхом селективних і неселективних інструментів промислової політики, а саме: індикативне планування, державні інноваційні програми і програми технологічного оновлення, пільгове кредитування реального сектору економіки, заниження реального валютного курсу за рахунок накопичених золотовалютних резервів, а також поступова децентралізація економіки.

Третя стадія ефективного економічного розвитку характеризується зменшенням прямого державного втручання в економіку, використанням неселективних інструментів державної промислової політики, зниженням експортно-імпортних бар'єрів, підтримкою малого і середнього бізнесу та дерегулюванням ринку капіталу з одночасним створенням сприятливого інвестиційного клімату.

Стадія розвитку ринку відзначається «принципом контрциклічності», коли держава посилює свій вплив на економіку і стадії спаду та послаблює в період сприятливої кон'юнктури.

Як засвідчує досвід трансформаційних країн 1980–1990 рр., жодній державі не вдалося досягнути високої якості інститутів на початко-

⁴⁶ Курс экономической теории / под ред. А. П. Сидоровича. – М. : Изд-во ДиС, 2001. – С. 463.

⁴⁷ Полтерович В. Макроэкономическая политика: теория и практика / В. Полтерович, В. Попов // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 12.

вому етапі реформування економіки. Але за будь-яких умов політика соціально-економічної ефективності повинна ґрунтуватися на системі інститутів, що забезпечують розробку ефективних стратегій у процесі взаємодії держави, бізнесу і суспільства. Кінцевою метою зазначеної політики є сприяння виходу економіки і суспільства на вищу траєкторію розвитку і підтримання цього руху в подальшому. Для цього є достатнім виведення економіки країни зі сфери тяжіння низькоефективних рівноваг, передусім інституційних пасток рентоорієнтованої поведінки, після чого така система продовжить рух під впливом конкурентних ринкових чинників.

Звідси особливу увагу варто приділити розвиткові відповідних інститутів, які передбачають своєчасні зміни цілей і засобів стимулювання, а також забезпечення координації зусиль держави і приватного сектору. При цьому жодна з країн, яка досягла успішних результатів у розбудові ефективної економіки і суспільства, не зуміла обійтися без тієї чи іншої державної концепції довгострокового соціально-економічного розвитку, що опирається на теорію інституційного аналізу. Водночас центральним завданням повинно стати визначення способів протидії рентоорієнтованим чинникам, що суттєво знижують ефективність економіки. Зрозуміло, що низький рівень професіоналізму корумпованої та клептократичної владної бюрократії є одним із визначальних факторів загроз і ризиків у процесі транзитивного реформування.

При цьому об'єктивність пропонованого аналізу потребує тако-го зауваження. Популярне пояснення того, що в конкретній країні не відзначаємо ефективних соціально-економічних трансформацій, полягає в такому: начебто неефективна економіка є лише наслідком корумпованої бюрократії. Але такий надскладний порядок, як економічна система суспільства, включає таку значну кількість взаємопов'язаних складових, що унеможлиблює подібний висновок: для того, щоб «економічна машина» працювала ефективно, потрібно замінити тільки одну деталь. Проблеми можуть виникати в різних частинах цієї машини, інколи вони посилюються настільки, що призводять до її повної або майже повної зупинки⁴⁸.

У досить загальному вигляді функціональне рівняння економічної ефективності (стабільного зростання) запишемо так:

⁴⁸ Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени / Дж. Д. Сакс. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. – С. 76.

$$g_y \leq a^1 g k', \quad (1.1)$$

де k' – капітал, що включає його запас в економіці в цілому: фізичний, людський, інтелектуальний;
 a^1 – показник, що відповідає частині доходу, яка має можливість трансформуватися в капітал, за умови повної трансформації інвестицій у знання на інновації.

З вищезазначеного рівняння, з огляду на залишковий член рівняння, формулюємо такий висновок: зростання ефективності, яке забезпечується інвестиціями в інтелектуальний капітал, кардинально впливає на вагомі соціальні зовнішні ефекти. Але не менший внесок також мають й інвестиції у фізичний і людський капітал, на які припадає 30–50% зростання доходу на душу населення⁴⁹. Водночас справжнім джерелом соціально-економічного зростання є підвищення ефективності саме внаслідок інновацій, які, у свою чергу, зумовлюють збільшення фізичного капіталу. Автономний внесок фізичного капіталу в сьогочасну економічну ефективність насправді є досить проблематичним.

Цей умовивід підтверджує такий висновок академіка НАН України В. М. Гейця, який вважає, що підґрунтям ефективності соціально-економічної системи є «людина як інноватор, що має схильність до креативних дій, а з іншого боку – соціальна держава, яка забезпечує життя людини від проявів вільного ринку, спрямовуючи свої зусилля на посилення здатності до креативності більшості членів суспільства та забезпечуючи їх соціальну безпеку»⁵⁰. Без сумніву, для реалізації зазначених завдань з метою формування ефективної моделі ринку держава зобов'язана розробляти ефективну систему державного регулювання, неупереджені та дієві механізми формування і функціонування ринкових структур⁵¹. Тобто повинні бути створені адекватні стимули для економічних агентів, які ґрунтуються на ефективній системі прав власності⁵². При цьому, як висновок, ефективність (структурну межу

⁴⁹ Кларк Г. Прошай, нищета! Краткая экономическая история мира / Г. Кларк. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2012. – С. 289.

⁵⁰ Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – К. : НАН України. Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2009. – С. 769.

⁵¹ Ринок реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В. О., Осташко Т. О., Пустовойт О. В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. О. Точиліна; НАН України. Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – С. 67.

⁵² Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты : пер. с англ. / Т. Эггертссон. – М. : Дело, 2001. – С. 349.

виробничих можливостей) соціально-економічної системи першочергово визначають такі чинники:

- ступінь, у якій особи, що ухвалюють рішення, беруть на себе всю повноту витрат і вигід, пов'язаних з їхньою діяльністю, що в підсумку, з урахуванням системи прав власності, призводить до зростання продуктивності;
- ступінь специфікації та схеми прав власності, за яких знижуються (або зростають) витрати транзакційного процесу;
- можливості держави щодо найкращого використання активів і мінімізації рентоорієнтованих транзакційних витрат.

Загалом, запропоновані чинники вказують на причини, коли в державах існують (або відсутні) фактори, що є сумісними із соціально-економічною ефективністю, але пояснення з цього приводу впливає зі сукупних ефектів інформаційних і транзакційних витрат – з одного боку, і протиборства з приводу розподілу багатства – з другого.

1.3. Регіональні аспекти дослідження соціально-економічної ефективності

Національна економіка, як система регіонів, складається з різних регіональних підсистем, що відрізняються за географічним положенням, обсягами виробництва, наявністю і кваліфікацією трудових ресурсів, наявністю корисних копалин, інноваційністю в сегментах технологій і менеджменту тощо. Це зумовлює виникнення домінуючих регіонів, які визначають спрямування розвитку країни, і регіонів, що відстають. У свою чергу, регіони, нарощуючи виробничий потенціал і темпи регіонального зростання, тим самим модифікують регіональний розвиток і регіональну структуру всієї національної економіки.

У свою чергу, регіональна економічна політика, як складова частина загальнодержавної політики, спрямована на усунення диспропорцій у найважливіших макроекономічних показниках і пропорціях розвитку країни. Одночасно метою регіональної політики в економічній сфері є раціональне використання виробничих ресурсів з метою підвищення рівня та якості життя населення в усіх без винятку

регіонах на підґрунті використання ефекту територіальної агломерації та кооперації, а також переваг поділу праці.

При цьому важливо підкреслити, що двома найактуальнішими чинниками реалізації економічної регіональної політики, зокрема в Україні, є:

- забезпечення неподільного економічного простору, який визначається єдністю державного керівництва, грошової, податкової, бюджетної і фінансової систем, єдиною інформаційною територією, скоординованим розвитком основних інституційних структур;
- стабілізація виробництва, відновлення економічного зростання в кожному з регіонів України і підвищення на цьому підґрунті рівня добробуту населення.

Водночас подолання кризової ситуації у проблемних регіонах, зазвичай, можливе тільки за умов дієвої регіональної економічної політики, зокрема шляхом перерозподілу фінансових коштів між регіонами. Разом із цим частина проблемних регіонів може мати власні чинники для економічного зростання на основі самостійного використання конкурентних і відносних переваг. Визначення цих переваг та ефективних напрямів їх втілення з урахуванням національних пріоритетів можна розглядати як інформаційну основу формування стимулювальної регіональної економічної політики.

Існують два основні напрями впливу держави на регіональний розвиток: усвідомлена регіональна політика і неусвідомлений вплив держави на регіональний розвиток⁵³. Останнє найчастіше виявляється масштабнішим, аніж окреслена регіональна урядова політика. Це пояснюється тим, що хоча більшість державних заходів не мають на меті конкретні регіональні цілі, однак при цьому регіональна політика знаходить своє певне просторове вираження. Тобто механізми впливу державних інституцій на регіональний розвиток відносимо до так званих регіональних наслідків нерегіональних рішень.

Підкреслимо, що у країнах із розвиненою економікою регіональна політика формулюється не як набір окремих формальних інститутів і цільових програм, а як цілісна система заходів, що охоплює всю територію країни і підкріплюється чіткою інституційною структурою.

⁵³ Сидоренко О. В. Региональная экономическая политика: сравнительный анализ российского и зарубежного опыта / О. В. Сидоренко // Вестник БИСТ. – 2010. – № 1 (5). – С. 101.

Але, на жаль, і досі економічна наука загалом не узагальнила результати теоретичних дискусій щодо змістовного визначення і соціально-економічної ефективності регіональної політики, зокрема у трансформаційних умовах.

У контексті зазначеного звертає на себе увагу підхід науковців із країн Європейського Союзу щодо сутності регіональної політики як політики, спрямованої на усунення значних розбіжностей у соціально-економічних показниках різних регіонів, наприклад щодо безробіття або доходу на душу населення. При цьому акцентується увага на тому, що саме регіональна політика ініціює зростання потенціалу ЄС шляхом сприяння інноваціям у регіонах і створення сприятливого інституційного середовища⁵⁴. До започаткування оптимальних умов інноваційного процесу докладаються освітні стандарти, стандарти у сфері наукових досліджень, заохочення бізнесу до наукоємних інвестицій, що дозволяє активно розвивати такі галузі, як: електронну, інформаційну, волоконно-оптичної техніки, програмного забезпечення, телекомунікаційну, біотехнологічну, і ті, які мають високу додану вартість.

Що стосується державної регіональної політики за часів СРСР, то вона окреслювалась на всесоюзному рівні і здійснювалась шляхом міжреспубліканського перерозподілу фінансових ресурсів. Але навіть за умов потужної вертикалі влади міжрегіональні відмінності не мали істотного впливу на здійснювану соціально-економічну політику в Радянському Союзі. Узагалі завдання вирівнювання соціально-економічного розвитку республік і регіонів визначалося не стільки економічними, стільки політичними факторами.

Після проголошення Україною незалежності розпочалася докорінна ринкова трансформація. Ринкове ціноутворення, зміна форм власності та інструментарію державного менеджменту призвели до неможливості планомірного розміщення продуктивних сил на підґрунті попередньої регіональної політики і сформували нові уявлення про зміст регіональної політики. Твердження базується на певній суперечності таких чинників, як економічна ефективність і соціальна справедливість. Для врегулювання цієї незлагодженості потрібне компромісне

⁵⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council. The European economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels : European Commission, 2010. – P. 2.

рішення, що передбачає частковий перерозподіл ресурсів від самодостатніх регіонів до проблемних.

В умовах трансформаційної економіки регіональна політика першочергово передбачає такі цільові настанови.

1. Найвищою її метою є створення умов підвищення рівня життя населення регіонів шляхом забезпечення стабільного економічного зростання.

2. Започаткування економіки постіндустріального типу із сучасними характеристиками якості життя населення на підґрунті ефективної регіональної політики.

3. Здійснення цілеспрямованої структурної, інвестиційної і наукотехнологічної політики, стимулювання ділової активності реального сектору економіки, розв'язання соціальних проблем.

4. Забезпечення економічної безпеки регіонів.

Отже, основними цілями регіональної вітчизняної політики є відновлення економічного зростання в кожному з регіонів України, підвищення на цій основі рівня добробуту населення, створення науково-технологічних засад зміцнення позицій країни у глобалізованій економіці та міжнародному поділі праці. Для досягнення цієї цілі треба вирішити такі завдання:

- зміцнення економічних основ територіальної цілісності і стабільності країни;
- реальна трансформація економіки України в соціально-ринкову;
- скорочення розбіжностей у рівні економічного розвитку регіонів;
- здійснення структурної реформи економіки регіонів;
- стимулювання розвитку районів і міст, які мають значний науково-технологічний потенціал;
- надання державної підтримки територіям екологічної небезпеки, регіонам, що мають високий рівень безробіття і демографічні проблеми;
- реалізація відповідної політики щодо депресивних регіонів.

Засоби, що використовуються у світовій практиці для реалізації ефективної регіональної економічної політики, досить різноманітні. Вони включають різні методи згладжування міжрегіональних диспропорцій і стимулювання розвитку окремих регіонів, що застосовуються

на макро- і мікроекономічному рівнях⁵⁵. Макроекономічні засоби поширюються на всі регіони і спрямовані на селективну підтримку окремих територій у різний спосіб, зокрема: цільові регіональні програми, підтримка урядом загальнодержавних інвестиційних проєктів, формування регіональних інноваційних систем, створення кластерів і мереж тощо. При цьому основними інструментами здійснення регіональної політики є такі:

- державні закупівлі, регулювання процесів ціноутворення в регіонах;
- преміювання за розширення регіональної зайнятості;
- організація міграційних процесів;
- економічна підтримка окремих регіонів чи їхніх об'єктів;
- регіональний економічний аудит;
- створення вільних економічних зон⁵⁶;
- надання фінансових стимулів: інвестиційних грантів, позик під низький відсоток, звільнення від сплати податків, орендної плати тощо – тим підприємствам, які інвестують в наукомісткі виробництва, депресивні регіони або мінімізують проблеми, пов'язані з безробіттям;
- заохочення інвестицій в інфраструктуру, розвиток мережі доріг, поліпшення побутових умов життя в депресивних регіонах.

Щодо соціально-економічної ефективності регіональної політики, то вона має двосторонню спрямованість: по-перше, це співвідношення досягнутих результатів господарської діяльності з величиною здійснених витрат у регіоні; по-друге, це ступінь участі даної територіальної одиниці щодо вирішення загальнодержавних завдань. При цьому застосовуються різноманітні показники, які відображають як внутрішню соціально-економічну ефективність регіонального господарського комплексу, так і ефективність його участі в розв'язанні загальнонаціональних проблем.

Загалом, розрізняють такі поняття результативності регіональної політики, як: продуктивність – досягнутий результат щодо визначеної мети, ефективність – відношення отриманих вартісних результатів

⁵⁵ Михеева Н. Инструменты региональной политики: оценка эффективности использования / Н. Михеева, Р. Ананьева // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 3. – С. 40.

⁵⁶ Вазатов В. Особенности региональной экономической политики / В. М. Вазатов, Ф. В. Вазатова // Вопросы экономики и права. – 2012. – № 2. – С. 151.

до виробничих витрат; дієвість – найкращий можливий компроміс у вирішенні суперечливих завдань в умовах політичного й адміністративного тиску⁵⁷. Одночасно виокремлюють принаймні чотири різні підходи до оцінки результативності використовуваних засобів регіональної політики:

- зіставлення витрат і вигід;
- порівняння реальних результатів регіональної політики з імовірними наслідками соціально-економічного розвитку в умовах її ігнорування;
- оцінка окремих індикаторів;
- оцінка ступеня досягнення визначених цілей.

Кожен із зазначених підходів має сильні і слабкі сторони, але жоден із них не є досконало опрацьованим, а тому загальноприйнятим.

Тому формування регіональної економічної політики передбачає розроблення альтернативних варіантів та інтегральну оцінку їхньої ефективності, що дозволяє визначити найефективніші спрямування регіонального соціально-економічного розвитку.

Інтегральним показником економічної ефективності регіону є співвідношення обсягу валового регіонального продукту (ВРП) з величиною витрат, до яких відносимо: матеріальні витрати (М), амортизаційні відрахування (А), заробітну плату (З).

$$E_p = \frac{\text{ВРП}}{M+A+Z}. \quad (1.2)$$

Побічно при зіставленні регіональних показників ефективності застосовуються територіальні індекси фіксованого змісту, що виключають відмінності у структурі регіонального виробництва.

Іншим узагальнювальним показником є зростання ВРП доходу на душу населення⁵⁸. Одночасно з узагальнювальними показниками використовують часткові показники, які характеризують ефективність використання окремих видів виробничого потенціалу регіону.

Що стосується дослідження зазначеної проблематики, то маємо такі підходи.

⁵⁷ Фетисов Г. Г. Региональная экономика и управление / Г. Г. Фетисов, В. П. Орешин. – М. : ИНФРА-М, 2006. – С. 41.

⁵⁸ Там само. – С. 142.

Перший – визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів, який окреслюється однойменною Методикою і здійснюється з метою аналізу змін, що відбуваються в соціально-економічному розвитку регіонів, і результатів впливу місцевих органів виконавчої влади на цей процес⁵⁹.

Основними принципами, на яких ґрунтується опрацювання зазначеної комплексної оцінки, є:

- цільова спрямованість, а саме: відповідність соціально-економічних процесів, що відбуваються в регіонах, цілям, завданням і пріоритетам програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- комплексність, коли аналізуються економічні, фінансові, виробничі, інноваційні та соціальні показники.

На першому етапі комплексну оцінку визначають на основі результатів відносних відхилень показників розвитку регіонів від їхніх найкращих значень в інших регіонах за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X_{\max} - X_{ij}}{X_{\max} - X_{\min}} + \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (1.3)$$

де R_j – сума рейтингів конкретного регіону за кожним із показників;
 X_{ij} – значення i -го показника j -го регіону (i – від 1 до n);
 X_{\max}, X_{\min} – максимальне і мінімальне значення показників.

Першу частину формули використовують для оцінки показників, зростання яких має позитивне значення (наприклад, приріст виробництва), друга частина – для оцінки показників, зростання яких має негативний ефект (наприклад, зростання заборгованості).

На другому етапі визначаємо середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за кожним із показників за формулою:

$$R_{\text{cp}} = \frac{R_j}{n}, \quad (1.4)$$

де R_{cp} – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за кожним із показників;
 n – кількість показників, за яким здійснювався розрахунок.

⁵⁹ Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/113-2004>.

За результатами розрахунків визначаємо місце кожного регіону в загальному рейтингу. Найкращим є регіон, у якого середнє арифметичне рейтингові має найнижче значення.

Одночасно в Методиці наведено перелік показників соціально-економічного розвитку регіонів.

1. Темп зростання (зниження) виробництва промислової продукції (робіт, послуг), відсотків.

2. Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу, гривень.

3. Темп зростання (зниження) валової продукції сільського господарства, відсотків.

4. Валова сільськогосподарська продукція на одну особу, гривень.

5. Темп зростання (зниження) обороту роздрібної торгівлі (з урахуванням товарообороту як юридичних, так і фізичних осіб), відсотків.

6. Обсяг обороту роздрібної торгівлі на одну особу (з урахуванням товарообороту як юридичних, так і фізичних осіб), гривень.

7. Обсяг реалізованих послуг на одну особу, гривень.

8. Рівень оплати за спожиту електроенергію, відсотків.

9. Рівень оплати за природний газ, відсотків.

10. Коефіцієнт покриття експорту імпортом, відсотків.

11. Темп зростання (зниження) втрат збиткових підприємств від звичайної діяльності до оподаткування, відсотків.

12. Темп зростання (зниження) прибутку прибуткових підприємств від звичайної діяльності до оподаткування, відсотків.

13. Питома вага прибуткових підприємств у загальній кількості підприємств, відсотків.

14. Темп зростання (зниження) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), відсотків.

15. Обсяг доходів місцевих бюджетів на душу населення (без трансфертів), гривень.

16. Темп зміни співвідношення податкового боргу до податкових надходжень за звітний період до зведеного бюджету, відсотків.

17. Темп зростання (зниження) обсягу надходжень податків і платежів до зведеного бюджету, відсотків.

18. Темп зростання (зниження) інвестицій в основний капітал, відсотків.

19. Обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу, гривень.
20. Темп зростання (зниження) обсягу робіт, виконаних за контрактами будівельного підряду, відсотків.

21. Обсяг інвестицій у житлове будівництво на одну особу (у чинних цінах), гривень.

22. Частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості підприємств, відсотків.

23. Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, відсотків.

24. Кількість зареєстрованих малих підприємств на 10 тис. населення.

25. Темп зростання (зниження) реальної заробітної плати, відсотків.

26. Темп зростання (зменшення) співвідношення між заробітною платою і фактичною величиною прожиткового мінімуму, відсотків.

27. Темп зростання (зниження) суми заборгованості з виплати заробітної плати за звітний період (з початку року), відсотків.

28. Частка штатних працівників, яким своєчасно не виплачено заробітну плату, відсотків.

29. Рівень оплати населення житлово-комунальних послуг, відсотків.

30. Темп зростання (зниження) за житлово-комунальні послуги з початку року, відсотків.

31. Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, відсотків.

32. Індекс споживчих цін на продовольчі товари (до початку року), відсотків.

33. Кількість померлих дітей віком до одного року на 1 000 народжених.

34. Темп збільшення (зменшення) кількості зареєстрованих злочинів, відсотків.

35. Кількість злочинів на 1 000 осіб.

Недосконалість розрахунків щодо визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів обумовлюється двома принциповими недоліками запропонованої Методики:

1) усі показники оцінюються разом без відповідної систематизації на економічні, фінансові, виробничі, інноваційні та соціальні;

2) рейтинг відображає лише середнє арифметичне рейтингів усіх показників, а це, щодо пропонованого аналізу, є досить сумнівним.

Другий підхід⁶⁰ передбачає застосування індексного методу як відношення показників, збільшення яких бажане, до показників, збільшення яких небажане або надто сумнівне. Але така методика з огляду на оцінку за інтегральним показником призводить до неадекватних результатів при визначенні загального рейтингу регіонів.

Третій підхід спрямований на науково обґрунтоване формулювання інтегрального показника оцінки соціально-економічної діяльності регіонів з використанням методів теорії матричних ігор із нульовою сумою. Він базується на трьох основних принципах, спрямованих на ліквідацію зазначених недоліків:

- виокремлення показників соціально-економічного розвитку регіонів, які характеризують економічну, фінансову, виробничу, інноваційну та соціальну сферу;
- застосування методу теорії матричних ігор із нульовою сумою для обґрунтованого визначення вагових коефіцієнтів інтегральних показників за сферами діяльності та в цілому по регіону;
- знаходження оптимальної мішаної стратегії, яка визначає вагові коефіцієнти для інтегральних показників окремих блоків з метою формування узагальненого інтегрального критерію оцінки.

З огляду на вищезазначене модель регіону – це складна функціональна система із вхідними і вихідними показниками (рис. 1.1).

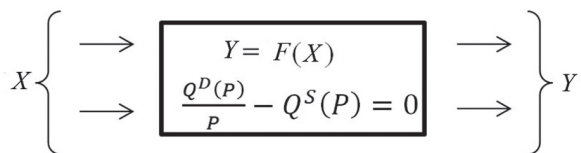

Рис. 1.1. Функціональна система регіону

У запропонованій моделі трансфертне рівняння $\frac{Q^D(P)}{P} - Q^S(P) = 0$ визначає взаємодію функцій сукупного попиту $Q^D(P)$

⁶⁰ Харазішвілі Ю. Оцінка ефективності соціально-економічного розвитку регіонів України / Ю. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 56.

(номінальний валовий регіональний продукт – ВРП) і сукупної пропозиції $Q^s(P)$ (реальний ВРП) для досягнення загальної економічної рівноваги. Рівняння є макрофункцією F системи (регіону), що характеризує загальну інфляцію P (дефлятор ВРП). Таким чином, макрофункція регіону F є кількісним виразом основної мети і залежить від спрямованого впливу X (вектора вхідних параметрів) на відповідні вихідні показники Y (вектора вихідних параметрів).

Пропонуємо також показники як складові частини інтегрально-го критерію оцінки соціально-економічної регіональної політики:

- валовий регіональний продукт на одиницю продуктивної потужності регіону;
- тіньова складова фінансових потоків;
- тіньовий валовий регіональний продукт;
- коефіцієнт використання трудових ресурсів;
- технологія виробництва;
- потенційний ВРП.

Як підсумок зазначимо, що регіональна політика є складовою частиною соціально-економічного розвитку країни. Основний спосіб реалізації регіональної економічної політики визначається оптимізацією виробництва в регіонах з метою поліпшення добробуту населення, мінімізації безробіття, залучення ресурсів у депресивні регіони та уникнення небажаного перевантаження в розвинутих, ініціювання наукомістких та інноваційних виробництв. У трансформаційний період і в умовах загострення соціально-політичної кризи роль та соціально-економічний ефект регіональної політики ще більше зростає. Ефективна регіональна політика здатна послабити внутрішню соціальну напругу та зберегти цілісність і єдність країни. Об'єктивні відмінності у стартових трансформаційних чинниках, неоднакове і необ'єктивне ставлення влади до різних регіонів залежно від політичної кон'юнктури, регіональне історико-культурне розмаїття вимагають докорінних змін у здійсненні регіональної політики України, що повинна першочергово орієнтуватися на соціально-економічний ефект.

РОЗДІЛ 2

**УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ
РОЗВИТКОМ
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

2.1. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України

Регіональна складова національного економічного розвитку з прискоренням інтеграційних процесів у світовому просторі набуває нової, посиленої значимості. Це пояснюється, по-перше, суперечливою взаємодією протилежних за спрямованістю інтеграційних і дезінтеграційних процесів у геополітичному і геоekonomічному просторі, що зумовлює трансформацію ролі національної держави в забезпеченні економічного поступу та соціального розвитку кожної економічної системи. Об'єктивно обумовлена і поетапно запроваджена регіоналізація економічного розвитку в межах світового господарства доводить свою високу результативність, про що свідчить, передусім, досвід Європейського Союзу.

По-друге, регіоналізація в межах національних економічних систем дозволяє розв'язувати щонайменше дві проблеми: посилення внутрішньорегіональних інституційних, економічних, інших зв'язків для підвищення економічної та соціальної ефективності розвитку території та нарощування конкурентоспроможності окремої територіальної одиниці і, як результат, – країни в цілому.

Регіональний вимір соціально-економічного розвитку України характеризується суттєвою диференціацією ключових характеристик господарської діяльності та показників соціальної ефективності (табл. 2.1). Ця ситуація певною мірою була зумовлена структурою економіки держави, успадкованою з часів планово-адміністративної системи. Визначені диспропорції загострились у період ринкової трансформації та розбудови нинішньої економічної моделі.

Початок відновлення економічного зростання у країні у 2000-х рр. відбувався в умовах гіпертрофованого розвитку столичного регіону порівняно з іншими. Так, за обсягами валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення 2000 року столичний регіон випереджав області з найнижчими значеннями – Чернівецьку і Тернопільську області у 4,2 і 3,7 рази відповідно. Розрив 2011 року відносно суттєво зріс, перевищення ВРП на душу населення міста Києва щодо Чернівецької області – у шість разів, Закарпатської – у 5,3 рази. Відповідно, за обсягом прямих іноземних інвестицій на душу населення

перевищення значень столичного регіону середніх у країні показників 2001 року становило 6,4 раза, 2013-го – 7,8 раза⁶¹.

Таблиця 2.1

Регіональні пропорції економіки України (1990 і 2013 роки)⁶²

Регіони	Частка регіонів (у %) в Україні за:			
	терито- рією	наसेле- ням	інвестиціями в основний капітал / капітальними інвестиціями	створеними основними фондами / вартістю основних засобів
	1990 / 2013	1990 / 2013	1990 / 2013	1990 / 2010
Україна	100	100	100	100
АР Крим	4,1	4,9 / 5,2	4,8 / 6,7	4,8 / 2,6
Вінницька	4,4	3,7 / 3,5	2,8 / 2,3	3,2 / 5,8
Волинська	3,3	2,1 / 2,3	1,6 / 1,3	1,6 / 0,6
Дніпропетровська	5,4	7,5 / 7,2	8,2 / 8,3	9,1 / 10,6
Донецька	4,4	10,2 / 9,6	9,6 / 10,9	11,1 / 6,8
Житомирська	5,0	2,9 / 2,8	2,5 / 1,1	2,4 / 0,9
Закарпатська	2,1	2,4 / 2,8	1,7 / 0,9	1,6 / 1,3
Запорізька	4,5	4,0 / 3,9	5,2 / 2,5	5,0 / 3,4
Івано-Франківська	2,3	2,8 / 3,0	2,3 / 1,8	2,2 / 0,9
Київська	4,8	8,8 / 10,0	11,3 / 33,6	10,0 / 17,3
Кіровоградська	4,1	2,4 / 2,2	2,7 / 1,2	2,5 / 9,8
Луганська	4,4	5,5 / 4,9	5,6 / 4,5	6,0 / 1,8
Львівська	3,6	5,3 / 5,6	4,6 / 3,6	4,3 / 3,1
Миколаївська	4,1	2,6 / 2,6	3,1 / 1,9	3,0 / 1,9
Одеська	5,6	5,1 / 5,3	5,0 / 4,2	5,2 / 2,6
Полтавська	4,8	3,4 / 3,2	3,7 / 3,4	3,7 / 2,7
Рівненська	3,3	2,3 / 2,6	2,2 / 1,1	2,0 / 0,8
Сумська	3,9	2,8 / 2,5	3,2 / 1,0	2,9 / 0,9
Тернопільська	2,3	2,3 / 2,4	1,7 / 1,1	1,8 / 0,5
Харківська	5,3	6,2 / 6,0	6,2 / 3,4	6,1 / 11,1
Херсонська	4,7	2,4 / 2,4	2,6 / 0,8	2,8 / 0,9
Хмельницька	3,4	2,9 / 2,9	2,8 / 1,3	2,4 / 1,2
Черкаська	3,5	3,0 / 2,8	2,9 / 1,2	2,8 / 1,1
Чернівецька	1,3	1,8 / 2,0	1,3 / 0,9	1,2 / 0,6
Чернігівська	5,4	2,7 / 2,3	2,4 / 1,0	2,3 / 0,9

⁶¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

⁶² Поповкин В. А. Региональное измерение экономики Украины / В. А. Поповкин // Евразийский курьер. – 1994. – Вып. 1 (№ 28). – С. 18; Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

Упродовж усього останнього десятиріччя зберігалися диспропорції в економічному розвитку макрорегіонів України. Більш як половину, 51,3% валової доданої вартості (ВДВ) країни, 2011 року забезпечили п'ять регіонів – м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська та Одеська області. При цьому внесок п'яти останніх у рейтингу регіонів (Закарпатської, Волинської, Тернопільської, Чернівецької областей і м. Севастополя) становив близько 6%. Крім об'єктивних передумов, першочергово різниці в економічному потенціалі зазначених регіонів, суттєві територіальні диспропорції зберігаються і як результат недосконалої регіональної політики, незавершеності структурної трансформації господарських комплексів тощо.

Низькотехнологічна структура товарного експорту регіонів України відображає наростаюче відставання технологічного розвитку всієї національної економіки. Так, частка реалізованої промислової продукції високотехнологічного та середньо- і високотехнологічного (за методикою організації економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР) секторів у структурі реалізованої промислової продукції України у 2011–2013 рр. становила близько 30%.

Разом з тим інтеграція економіки України до світового господарського простору відбувається на рівні всіх регіонів країни, про що свідчить динаміка їхніх експортно-імпортних операцій. Період 2000–2012 рр. (рис. 2.1) відобразив активізацію зовнішньоекономічної діяльності лідерів економічного розвитку, м. Києва, Харківської, Полтавської областей, але й окремих регіонів Центру і Заходу країни (Кіровоградська, Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька області).

За абсолютними значеннями лідерство за експортом товарів 2012 року утримували м. Київ, Донецька і Дніпропетровська області (разом понад 37%), Луганська, Запорізька і Полтавська області експортували кожна понад 5% сукупного експорту країни. Відповідно до товарної структури основними статтями товарного експорту регіонів були чорні метали, вироби з чорних металів, залізничні локомотиви, мінеральне паливо, нафта і продукти її перебіки, продукція сільського господарства⁶³.

Суттєво іншою є ситуація із зовнішньою торгівлею послугами в розрізі регіонів України. На тлі додатного сальдо зовнішньої торгівлі

⁶³ Статистичний збірник «Регіони України»: [у 2 ч.] / Держ. ком. стат. України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 473–508.

послугами в Україні пріоритетом у структурі експорту транспортних послуг (40%), подорожей (24,8%), комп'ютерних та інформаційних послуг (6,8%) станом на 2013 рік⁶⁴ лідерство серед регіонів утримували Дніпропетровська, Донецька, Миколаївська і Одеська області, АР Крим.

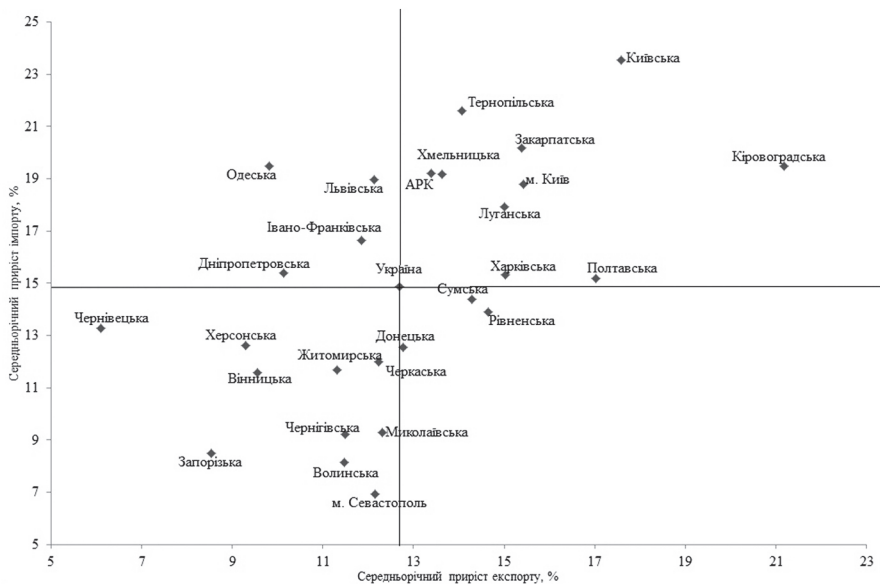

Рис. 2.1. Середньорічні темпи приросту індексів товарного експорту та імпорту в розрізі регіонів України за 2000–2012 рр.

Залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) як важливого фактора економічного зростання також має суттєву регіональну диференціацію. Структура залучених ПІІ в українську економіку відображає специфічні пріоритети інвесторів, орієнтованість на короткострокові цілі. Так, станом на 01.01.2013 із загального обсягу накопичених ПІІ в розрізі видів економічної діяльності понад 30% припадає на фінансову діяльність, 26% – переробну, 17% – на операції з нерухомим майном, 11% – торгівлю. Лідерство за обсягом залучених ПІІ в економіку регіону станом на 31.12.2013 утримували м. Київ (48,2%), Дніпропетровська (15,6%), Донецька (6%), Харківська (3,8%), Київська (3,4%) області.

⁶⁴ Платіжний баланс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63668>.

Уже достатньо тривалий час стабільним джерелом фінансування національної економіки стали приватні грошові перекази українських мігрантів. Так, 2013 року їхній обсяг зріс щодо попереднього періоду на 13,4% – до 8,5 млрд дол. США. Співвідношення обсягів грошових переказів до ВВП збільшилося до 4,7% (у 2010–2012 роках воно становило 4,3%)⁶⁵. У регіональному розрізі найвищими рівнями зовнішньої міграції населення характеризуються переважно області західного регіону – Закарпатська і Чернівецька, високим – Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька і Черкаська⁶⁶. Примітно, що на тлі стрімкого падіння обсягів прямого іноземного інвестування економіки України, скорочення обсягів зовнішньоекономічної діяльності 2014 року більш стабільні валютні надходження грошових переказів мігрантів із-за кордону (1,64 млрд дол. США за I квартал) дозволили покрити дефіцит торговельного балансу (1,36 млрд дол. США).

Оцінка регіональних відмінностей в Україні за індексом сталого розвитку (Q), що поєднує три складові – економічну, екологічну та соціально-інституційну, дозволила виокремити чотири групи регіонів⁶⁷:

- високого рівня інтегрального індексу сталого розвитку ($Q > 0,95$): м. Київ, Харківська, Львівська, Чернівецька, Івано-Франківська області;
- з рівнем індексу вище від середнього ($0,95 > Q > 0,89$): Хмельницька, Київська, Вінницька, Запорізька, Тернопільська, Черкаська області, м. Севастополь;
- з рівнем індексу нижче від середнього ($0,89 > Q > 0,86$): Волинська, Полтавська, Рівненська, Чернігівська, АР Крим, Дніпропетровська, Херсонська, Донецька, Одеська області;
- низького рівня інтегрального індексу ($0,87 > Q$): Закарпатська, Миколаївська, Луганська, Сумська, Житомирська, Кіровоградська.

Отже, показники соціальної ефективності економічного розвитку, що враховують різноманітні показники безпеки життя (зниження

⁶⁵ Огляд грошових переказів в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73841>.

⁶⁶ Міграція в Україні: факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf.

⁶⁷ Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти [Електронний ресурс] / Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін. ; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – Ч. 2 : Україна в індикаторах сталого розвитку (2011–2012). – 232 с. – Режим доступу : http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2011-2012-FULL-P2-UA_1.pdf.

тривалості життя, злочинність, соціальна нерівність, корупція, рівень безробіття, зношеність технологічної інфраструктури, погіршення якості міського атмосферного повітря, зниження добробуту населення, погіршення якості питної води, забруднення довкілля, внесення у змінування клімату), визначають принципово іншу ієрархію регіонів. Незначні переваги за якістю життя населення мають Київська і Харківська області, тоді як за оцінкою безпеки життя кращі позиції отримали переважно області з нижчим рівнем промислового розвитку (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Індекси якості та безпеки життя в регіонах України у 2011–2012 рр.⁶⁸

Таким чином, значна територіальна диференціація ключових показників економічного розвитку, переважно застаріла технологічна структура регіональних господарських систем, що відображається в ресурсомісткій низькотехнологічній експортній спеціалізації регіонів,

⁶⁸ Аналіз сталого розвитку: глобальний та регіональні контексти 2011–2012 [Електронний ресурс] // Україна в індикаторах сталого розвитку. – Режим доступу : http://wcd.org.ua/sites/default/files/SD2011-2012-FULL-P2-UA_1.pdf.

визначає ключові проблеми регіональної політики і задає спрямованість стратегічних завдань забезпечення стійкого довгострокового економічного зростання. З огляду на ключові принципи регіонального розвитку, в числі яких – необхідність територіального вирівнювання, комплексність, збалансованість регіонального економічного розвитку, наявний рівень соціально-економічної диференціації є неприйнятним, оскільки спричиняє загострення міжрегіональних суперечностей, активізацію відцентрових тенденцій у країні.

Сучасна регіональна політика України, орієнтована на нову парадигму регіонального розвитку, що поширюється у світі, повинна трансформуватись у напрямі запровадження принципів субсидіарності, самоокупності та самофінансування. Тому складовими політики регіонального розвитку в Україні мають стати багатоієрархічність із урахуванням принципів вертикальної і горизонтальної координації заходів стимулювання регіонального розвитку; створення рівних можливостей для комплексного розвитку територій, підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності; використання комплексного регулятивного впливу, використання гібридних інструментів та механізмів⁶⁹.

У наш час виклики щодо регіонального розвитку України посилюються, зважаючи на воєнні дії, масове зупинення економічної діяльності на Сході країни. Глибина проблем, що стоять сьогодні перед національною економікою, зумовлена, у числі інших, відсталою структурою економіки, надвисокою залежністю від зовнішніх ринків в аспекті зовнішньоторговельних операцій, залучення інвестиційних, кредитних ресурсів, приватних трансакцій тощо.

У найближчій перспективі перед Україною стоятиме завдання відновлення економічного потенціалу зруйнованих територій, формування збалансованих за наявними і потенційними конкурентними перевагами регіональних господарських систем. Як установлено фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, наявний досвід підтримки і посилення конкурентоспроможності через Державний фонд регіонального розвитку за рахунок цільових інвестицій та розміщення державних замовлень 2013 року характеризувався вибірковістю і несистемністю. Більшість бюджетних коштів було спрямовано на реалізацію проектів регіональної локалізації у сфері енерго-

⁶⁹ Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку : аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2013. – С. 4.

забезпечення, розвитку інфраструктури та автомобілебудування, тому суттєвого міжрегіонального ефекту не мали⁷⁰. За обмеженості коштів державного бюджету для підтримки і стимулювання регіонального розвитку в найближчі роки нагальним залишається питання диверсифікації джерел фінансування нових проектів.

Узагальнюючи сучасні виклики в регіональному економічному розвитку України, що посилюються дією зовнішніх факторів негативного впливу, зазначимо найбільш вагомими з них, що визначатимуть спрямованість Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року⁷¹.

По-перше, посилення територіальної нерівності економічного розвитку, концентрація економічної активності в обмеженій кількості міст, першочергово – у Києві, провокує загострення міжрегіональних суперечностей і відцентрових тенденцій, що потребує активної політики конвергенції в міжрегіональному вимірі.

По-друге, з огляду на зростання зовнішньополітичних ризиків, критичну залежність економіки України від кон'юнктури зовнішніх ринків набула високого рівня актуальності проблема структурної трансформації регіональних господарських систем у напрямі підвищення їхнього технологічного рівня, підвищення частки виробництва із високою часткою доданої вартості, інноваційних та конкурентоспроможних.

По-третє, за умов постійного зниження ефективності системи державного управління регіональним розвитком потребують упровадження нові концептуальні підходи до формування регіональної політики, що базуються на ідеї створення рівних можливостей для всіх регіонів і використовують арсенал дієвих інструментів управління регіональним розвитком, переважно непрямої дії.

По-четверте, зазначаючи загострення проблем соціального розвитку в країні та регіонах, скорочення природного приросту населення, зниження рівня особистої безпеки, зростання напруженості на ринку праці, погіршення соціальних стандартів життя, доцільно визначити соціальну спрямованість заходів регіональної політики і запровадити прозорі процедури взаємодії влади, бізнесу та громади в ході їх реалізації.

⁷⁰ Передумови та практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях. – К.: НІСД, 2014. – С. 5.

⁷¹ Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 06.08.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

2.2. Інституційні засади управління розвитком регіону

Перспективи соціально-економічного розвитку України за умов активної інтеграції до глобальної економіки і посилення євроінтеграційних зрушень значною мірою визначають цілеспрямованість економічної політики держави. Довгостроковість і стратегічна спрямованість державної політики є необхідними умовами її економічної результативності та соціальної спрямованості. В Україні, як у науково-експертному середовищі, так і на рівні державного управління загалом, сформувалось розуміння необхідності застосування методології стратегічного управління, стратегічного планування для забезпечення поступальності та результативності економічного розвитку системи ринкового типу. Однак практичне впровадження апробованих і багаторазово підтверджених світовим досвідом ефективних механізмів активізації економічного, регіонального розвитку здійснюється надто повільно, часто – відсутнє взагалі.

На нашу думку, управління розвитком регіону повинно орієнтуватись на стратегічні засади. Стратегія, за визначенням відомого фундатора стратегічного підходу в корпоративному управлінні, американського математика і економіста російського походження І. Ансоффа, – це системний підхід, що забезпечує складній організації збалансованість і загальну спрямованість зростання⁷². Виникнення і швидке поширення методології і практики стратегічного планування припадає на 60–70-ті рр. ХХ століття. Той період ще називають «бумом стратегічного планування». Основною відмінністю нового підходу стала переорієнтація пріоритетів із планування, спрямованого всередину корпорації, на планування, спрямоване назовні, тобто на економічну, ресурсну, науково-технологічну, соціальну складові зовнішнього середовища об'єкта управління.

На перших етапах становлення стратегічне управління орієнтувалось на довгостроковість як визначальну характеристику горизонту планування, що обумовлювалось широким використанням економіко-математичних методів у плануванні та управлінні в 1950–1960-х рр., повільним наростанням мінливості зовнішнього середовища об'єкта управління. Методи довгострокового планування переважно базую-

⁷² Ансофф І. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – С. 29.

лись на екстраполяції. Однак з часом принцип перенесення структурних характеристик і минулих закономірностей на майбутнє все частіше давав хибні результати. Почалося значне прискорення мінливості не лише зовнішнього, а й внутрішнього економічного середовища. За визначенням І. Ансоффа, провідною характеристикою середовища підприємницької діяльності стали «динамічність і мінливість умов у постіндустріальну епоху»⁷³. Відтак був запроваджений принципово новий підхід планування – не від минулого до майбутнього, а від майбутнього до теперішнього. Згодом стратегічне планування знайшло своє відображення у практиці державного та регіонального управління, що найбільш наочно спостерігається в японській і французькій економічних моделях.

Стратегічне планування розвитку територій базується на таких принципах: орієнтація на потреби та інтереси людей; консенсус щодо довгострокової мети (бачення) розвитку території; усебічність і цілісність; спрямованість на чіткі бюджетні пріоритети; проведення комплексного аналізу стану розвитку територіальної громади; обов'язковість моніторингу та оцінювання; наявність відповідальності та лідерства на місцевому рівні; наявність впливової провідної установи і висока готовність органів влади дотримуватися зобов'язань; розбудова наявних механізмів і стратегій; активна й ефективна участь; зв'язок між національним і місцевими рівнями⁷⁴.

Суспільно-економічна трансформація, перехід до ринкової моделі господарювання в Україні супроводжуються кардинальними інституційними перетвореннями. Значна частина інститутів формується, роль інших – суттєво видозмінюється, зберігається необхідність державного регулювання процесами трансформації. Здійснення регіональної політики потребує цілісної взаємодії в рамках інститутів державної, приватної, інших форм власності; державного регулювання; регіональної та муніципальної влади; інституту податкової системи та фіскальної політики; державного і місцевих бюджетів тощо. Чинну систему програмних і прогнозованих документів, що регламентують соціально-економічний розвиток країни, регіонів, інших суб'єктів, відображено в *табл. 2.2*.

⁷³ Ансофф І. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – С. 14.

⁷⁴ Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку : практ. посібник / О. Берданова, В. Вакуленко ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія-А», 2012. – С. 51–52.

**Система прогнозованих і програмних документів
з питань соціально-економічного розвитку України**

Характер планування і прогнозування	Вид програмного документа	Горизонт планування та дії
Довгострокові прогнозовані і програмні документи	<ul style="list-style-type: none"> - стратегія економічного та соціального розвитку України; - державна стратегія регіонального розвитку; - регіональні стратегії розвитку АР Крим, областей, міст Києва і Севастополя; - стратегії розвитку галузей (сфер діяльності) економіки 	Стратегічний характер, на термін понад п'ять років, корегуються кожні п'ять років
Середньострокові прогнозовані і програмні документи	<ul style="list-style-type: none"> - програми діяльності Кабінету Міністрів України; - прогноз економічного та соціального розвитку України; - прогноз економічного та соціального розвитку АР Крим, областей, міст Києва і Севастополя (за рішенням місцевих органів влади); - основні напрями бюджетної політики і прогнозу показників зведеного та держаного бюджетів України; - державні цільові програми; - стратегічні плани роботи центральних органів виконавчої влади 	Розробляють на основі довгострокових, на термін до п'яти років
Короткострокові прогнозовані і програмні документи	<ul style="list-style-type: none"> - основні напрями економічної політики України; - прогноз економічного та соціального розвитку України; - основні засади грошово-кредитної політики на наступний і подальші роки; - основні напрями бюджетної політики; - Державний бюджет України; - план дій Кабінету Міністрів України щодо виконання Програми діяльності КМ України; - річні плани роботи центральних органів виконавчої влади; - бюджети адміністративно-територіальних одиниць та програми їх соціально-економічного розвитку 	Розробляють на основі середньострокових на один рік

Примітка. Складено за даними⁷⁵.

⁷⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.10.2006 «Концепція вдосконалення системи прогнозних та програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80>.

З огляду на триваючий процес зміни глобальної парадигми розвитку, посилення ролі інституціональної економічної теорії в обґрунтуванні новітнього світового, національного і регіонального економічного розвитку виправданою є дослідницька позиція щодо пріоритету «інституціональних засад, які спрямовують економічні чинники на загальний добробут і мінімізують проблеми, пов'язані з нерівністю»⁷⁶. Необхідною умовою підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіонів України є реальна децентралізація державного управління, здатна підвищити демократичний потенціал суспільства, сприяти підвищенню управлінської компетенції регіональних і місцевих органів влади.

Управлінські цілі суспільно-економічної трансформації в Україні, у свою чергу, актуалізують питання інституційних перетворень, здатних сформувані необхідні умови для успішності реформування. Відродження і поступ економіки регіонів можливий за умови мобілізації спільних зусиль приватного сектору, органів державного управління, місцевого самоврядування, організованої громадськості на засадах методології стратегічного управління. Значимість стратегічного управління для регіональної політики держави непересічна, практична реалізація стратегій становить її зміст⁷⁷. Стратегічне планування як складова стратегічного управління передбачає поступальне досягнення проміжних цілей за спрямованості об'єкта щодо головної цілі.

Регіональний економічний розвиток варто розглядати як загальний процес удосконалення економіки регіону для забезпечення оптимальних її пропорцій. Регіональний аспект економічної політики держави, як і макроекономічний, для забезпечення максимальної ефективності прийнято орієнтувати на досягнення обмеженої кількості цілей розвитку – не більше ніж одна, дві. Лише за таких умов можна розраховувати на позитивний результат і несуперечливість заходів та інструментів, що використовуються для реалізації стратегічних цілей, – тих, які визначають стратегічний план.

Управління регіональним розвитком – «це систематизований виклад цілей і основних проблем територіального розвитку, визначення

⁷⁶ Пустовіт Р. Ф. Інституціональні засади зміни економічної парадигми на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовіт // Електронне наукове фахове видання – Міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір» – 2012. – № 3 (7). – Режим доступу: <http://fp.cibs.ck.ua/files/1203/12prfifc.pdf>.

⁷⁷ Гальчинський А. Становлення інноваційної моделі економічного зростання України / А. Гальчинський, С. Львовчкін // Економіка України. – 2004. – № 6. – С. 4–11.

напрямів їх вирішення і звід передпрограмних обґрунтувань конкретних рішень пріоритетних проблем і напрямів комплексного соціально-економічного розвитку суб'єктів на довготерміновий період»⁷⁸. Цілі довгострокового зростання, обрані як пріоритет економічної політики в Україні, покладають значний перелік зобов'язань на регіональну її складову. Основним цільовим орієнтиром має бути підвищення рівня та якості життя населення, що обумовлює перелік її завдань та інструментів.

Сучасний інструментарій апробованого успішним досвідом розвинутих країн соціально-економічного розвитку регіонів об'єднує такі складові⁷⁹: міжвідомчі комісії; цільові програми; фонди регіонального розвитку і підтримки проблемних територій; планові контракти між державою, агентствами регіонального розвитку; національні інститути територіального і міського планування; грантові фонди при федеральних округах спільно з регіональними і закордонними інвесторами; ярмарки інвестиційних проектів; корпорації розвитку територій; системи мішаного регулювання інвестиційної діяльності державного і окремими недержавними, але уповноваженими ними органами або навіть особами, права яких закріплені законодавчими актами.

За активізації сучасних зовнішніх і внутрішніх викликів соціально-економічного розвитку України посилюється важливість рівня компетенції та управлінської відповідальності регіональної і місцевої влади. В умовах значної диференційованості регіонів України за факторними умовами, рівнем економічного розвитку, демографічними характеристиками, екологічною ситуацією завдання управління розвитком регіонів ускладнюються. До компетенції місцевої та регіональної влади належить значна кількість питань, досягати вирішення яких, в умовах ринкової економічної системи, доцільно переважно непрямыми, економічними методами. У період розбудови ринкової економічної системи в Україні певні зрушення в напрямі децентралізації влади та розширення прав органів місцевого самоврядування як виразників інтересів територіальної громади були здійснені. Відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої

⁷⁸ Боголіб Т. М. Інституціональні основи стратегії розвитку регіональної політики в Україні / Т. М. Боголіб // Наукові праці ДонНТУ. – 2011. – Вип. 40–3. – С. 54. – (Серія : економічна).

⁷⁹ Там само. – С. 56.

Законом України від 15.07.1997⁸⁰, більшість питань регіонального і місцевого економічного розвитку перебувають у компетенції місцевої влади та вирішуються на місцях.

Однією з основоположних засад регіонального розвитку є відродження принципів комплексного соціально-економічного розвитку. Від спрощеного трактування комплексності за централізованої економічної системи як досягнення оптимальної структури, економічно обґрунтованих масштабів виробництва в кожній із галузей відповідно до наявних у регіоні природних та економічних передумов і потреб народного господарства⁸¹ варто перейти до нового, змістовного наповнення зазначеного принципу. В основі сучасного трактування комплексності – збалансованість ресурсного забезпечення, потенціалу регіону з економічним розвитком і підвищенням якості життя населення регіону.

Аналіз вітчизняної практики управління розвитком України та її регіонів засвідчує поширення стратегічного планування у країні. Урахування досвіду стратегічного планування українських міст дозволило визначити послідовність етапів створення стратегічного плану міста:

- рішення про започаткування роботи над стратегічним планом міста (затверджується, зазвичай, розпорядженням міського голови);
- створення робочої групи з фахівців служб міськвиконкому, представників громадськості та бізнесу, експертів;
- формування описово-аналітичної частини плану, що відображає наявний соціально-економічний стан міста, його ресурсну забезпеченість;
- з'ясування бачення бажаного майбутнього мешканцями міста, яке формується на основі масштабного соціологічного опитування мешканців; здійснення SWOT-аналізу вихідних обставин міста – його сильних сторін і недоліків, можливостей і загроз;
- ранжирування проблем міста і визначення стратегічних проблем; створення цільової підгрупи щодо кожної стратегічної

⁸⁰ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80/page2#n2> ; Європейська хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

⁸¹ Кистанов В. В. Территориальная организация производства / В. В. Кистанов. – М. : Наука, 1981. – С. 67.

проблеми, яка визначає власну місію (мету разом зі способом її досягнення), та розробляє механізм розв'язання стратегічної проблеми.

Таким чином, стратегічний план розвитку міста включає: опис міста; бачення його майбутнього; підсумки SWOT-аналізу; перелік стратегічних проблем; місії робочих підгруп; стратегії досягнення оперативних цілей і розв'язання кожної стратегічної проблеми; плани дій щодо розв'язання стратегічних та оперативних проблем; плану моніторингу виконання стратегічного плану. Кінцевий документ ухвалює, зазвичай, сесія міськради після проведених щодо нього громадських слухань. Він слугує основою для затвердження річного бюджету міста і щорічного плану соціально-економічного розвитку. Отже, стратегічне планування розвитку міста – це діяльність представників усіх основних верств громади над визначенням стратегічних та оперативних цілей розвитку і логічної послідовності дій щодо їх досягнення.

За сучасного стану стратегічного планування в містах України найактуальнішою стала проблема моніторингу його виконання, необхідного коригування та модифікації. Тим не менше, розширення практики стратегічного планування на регіональний рівень дозволить, на наш погляд, забезпечити оптимальне поєднання регулятивної ролі громади через інститути державної влади і місцевого самоврядування та дії конкурентного середовища в умовах сучасної економічної моделі.

До компетенції регіональної і місцевої влади закономірно переходять функції планування та прогнозування соціально-економічного розвитку відповідних територій. Разом з тим залишаються невирішеними питання ефективного впровадження стратегічного планування регіонального економічного розвитку на рівні територіальної громади. Серед основних проблем слід зазначити: відсутність єдиної загальнодержавної стратегії та практики децентралізації управління; брак відповідних професійних знань і досвідчених фахівців з економічного розвитку в регіонах; недостатній рівень досвіду регіонального управління тощо.

Ідеологія управління розвитком регіону полягає у взаємодії наукового обґрунтування і широкого наукового обговорення його шляхів розвитку, що дозволяє поєднати довгострокову перспективу розвитку, поточне управління та розв'язання термінових проблем. При цьому саме стратегічне планування розвитку сприяє вирішенню значної кіль-

кості питань: забезпеченню необхідного рівня соціально-економічної стабільності, сприянню розвитку тих форм економічної діяльності і зайнятості, які узгоджуються з наявними ресурсними можливостями громади, створенню якісно нових робочих місць, поліпшенню життєвих стандартів. Отже, механізм стратегічного планування, що поширюється в регіонах і містах України, дозволяє реалізувати принципово новий підхід до планування економічного розвитку та управління ним. Основні принципові особливості його – відображення і реалізація інтересів територіальної громади, усебічний і системний підхід до розв’язання проблем розвитку, варіантність та етапність. Кваліфіковано розроблений стратегічний план розвитку території може бути розрахований на 10–30 років. Він не є чітко детермінований і може змінюватися зусиллями постійно діючої робочої групи залежно від зміни обставин, факторів розвитку тощо.

У числі основних законодавчих актів, що регламентують процес стратегічного планування в регіонах України, – Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку»⁸². Документом визначаються структура, змістова наповненість, порядок затвердження, виконання та моніторингу реалізації стратегії, визначено перелік показників оцінки реалізації стратегії. У переважній більшості запропоновані показники відображають динаміку ключових економічних змінних, зокрема валового регіонального продукту, ВРП на душу населення, індексів промислового, сільськогосподарського виробництва, будівництва, торгівлі, обсяги дохідної і витратної частин бюджету, кількість суб’єктів підприємницької діяльності тощо. Частина показників відображає соціальну складову регіонального розвитку – чисельність населення, показники природного руху, динаміку доходів населення.

Між тим, на нашу думку, система показників оцінки результативності впровадження управління регіональним розвитком потребує поглиблення. По-перше, з огляду на суттєву диференціацію регіонів України за їхнім потенціалом, конкурентними перевагами, важливо враховувати місцеву специфіку як на стадії розроблення стратегій

⁸² Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку» № 1186 від 16.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF>.

управління, так і при їх оцінюванні. По-друге, з огляду на пріоритет якісних соціально-економічних зрушень у регіонах доцільно доповнювати перелік показниками, що відображають ефективність та якість розвитку. Так, наприклад, більш повно оцінити ефективність регіонального розвитку дозволять динаміка галузевої структури економіки регіону, галузева структура чистого експорту і сальдо міжрегіонального обміну, динаміка створених (збережених) робочих місць; якість економічної динаміки додатково відобразить динаміка випуску продукції та надання послуг з одиниці використаного економічного потенціалу; співвідношення зростання доходів населення до зростання валового випуску виробництва, послуг; співвідношення зростання доходів населення до зростання чистого експорту тощо. У розроблених проектах і стратегіях регіонального розвитку такі підходи вже мають місце. Зокрема, проект Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року⁸³ передбачає використання низки специфічних показників: відсоток робочих місць поза межами гірничо-металургійної галузі; частка продукції легкої промисловості, машинобудування, переробної промисловості, сфери послуг у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг); частка податкових надходжень від малого і середнього бізнесу в загальному обсязі податкових надходжень тощо.

Станом на 2014 рік, згідно з даними офіційних сайтів обласних державних адміністрацій, у всіх регіонах України розроблені та впроваджуються стратегії регіонального розвитку. Провідну роль щодо науково-методологічної, методичної підтримки впровадження стратегічного планування регіонального розвитку в Україні здійснює Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України⁸⁴.

Запровадження якісно нового стратегічного планування на регіональному рівні дозволить досягнути таких основних цілей регіональної політики, спрямованої на якісне економічне зростання: ідентифікація конкурентних переваг регіонів у міжрегіональному і міжнародному поділі праці; підвищення рівня конкурентоздатності території; формування нових засад міжсекторної співпраці – влади, бізнесу, громади – для узгодження економічних інтересів зацікавлених сторін.

⁸³ Проект Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oblrada.dp.ua/strateg>.

⁸⁴ Офіційний сайт НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.

Підсумовуючи вищезазначене, окреслимо основні складові процесу управління соціально-економічним розвитком регіону:

- визначення наявних соціальних, економічних, екологічних проблем і передумов соціально-прогресивного економічного зростання в регіоні. Аудит наявного соціально-економічного стану;
- інтегральна оцінка регіонального потенціалу економічного зростання (дослідження і кількісна оцінка економічного потенціалу в розрізі його складових, SWOT-аналіз переваг і недоліків ресурсної забезпеченості, оцінка потенційних небезпек розвитку регіону, визначення перспективних конкурентних напрямів економічного розвитку);
- формування структурованої системи стратегічних пріоритетів економічного зростання в галузевому розрізі на довго- і середньострокову перспективу та відповідних програм;
- розроблення системи моніторингу виконання програм економічного зростання на рівні регіону в розрізі окремих галузевих і міжгалузевих комплексів з основним цільовим пріоритетом – підвищенням рівня та якості життя населення регіону.

РОЗДІЛ 3

**ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ
УКРАЇНИ**

3.1. Сутність, специфіка і фактори впливу на формування модернізаційного та інноваційного потенціалу економіки регіонів

Під економічним потенціалом регіону розуміють структуровану сукупність різних ресурсів, що становлять фундамент економіки регіону, які мають просторове розміщення і часовий характер, визначають стан і перспективи розвитку території. Сукупний економічний потенціал регіону формується з економічних потенціалів адміністративно-територіальних одиниць, що входять до складу даного регіону. При цьому передбачається прояв синергетичного ефекту «успішності» поєднання окремих господарських одиниць в єдиній системі⁸⁵.

До елементного складу економічного потенціалу включають основні виробничі засоби; невиробничі засоби; оборотні засоби; трудові ресурси, їхній освітній і професійний рівень; природні ресурси; знання та інформацію про продуктивні сили і виробничі відносини.

Економічний потенціал є однією з основних системоутворювальних частин загального потенціалу регіону, поряд з інституційним, соціальним і природним потенціалами⁸⁶.

На думку О. М. Тищенка, М. О. Кизима А. І. Кубаха, Є. В. Давискіби⁸⁷, можна виділити чотири основні складові структури економічного потенціалу регіону: інвестиційний, інноваційний, природно-ресурсний, трудовий (табл. 3.1).

Таким чином, на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що потенціал соціально-економічного розвитку регіону визначає можливість його розвитку за допомогою використання всього комплексу територіальних ресурсів, географічного положення в інтересах підвищення якості життя населення регіону, виявлення особливостей наявної та перспективної структури його господарства.

⁸⁵ Фісун К. А. Методологія програмування розвитку регіонів України : монографія / К. А. Фісун. – Харків : ХНАМГ, 2007. – С. 254.

⁸⁶ Балацкий О. Ф. Теоретические проблемы оценки экономического потенциала региона, компании, предприятия / О. Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. – 2004. – № 9 (68). – С. 25.

⁸⁷ Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика : монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, А. И. Кубах, Е. В. Давыскиба. – Харьков : ИНЖЕК, 2005. – С. 57.

Структура економічного потенціалу

Складові потенціалу	Економічні ресурси
Природно-ресурсний	<p>Сукупність природних ресурсів, які можуть бути використані в народному господарстві з урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу.</p> <p>До природних ресурсів відносять усі види розвіданих і врахованих запасів мінеральних, земельних, лісових, водних, фауністичних і рекреаційних ресурсів, що можуть бути використані як природні продуктивні сили.</p> <p>Розвиток природно-ресурсного потенціалу України, перспективи його використання мають виражені регіональні особливості</p>
Інвестиційний	<p>Охоплюють зроблені людиною засоби, призначені для виробництва товарів і послуг виробничого й невиробничого призначення.</p> <p>Частина економічних ресурсів у формі виробничих і невиробничих засобів регіону, запаси й ресурси предметів виробничого призначення (предмети праці) і предметів тривалого користування</p>
Трудовий	<p>Сукупна здатність економічно активного населення регіону забезпечити виробництво максимально можливого обсягу споживчих вартостей у конкретних соціально-економічних умовах, тобто носієм трудового потенціалу є економічно активне населення регіону з властивими йому кількісними і якісними характеристиками.</p> <p>Умовами, що забезпечують відтворення трудового потенціалу і його ефективне використання, є сукупність політичних, економічних, соціальних, природних і технологічних факторів, що є в конкретному регіоні</p>
Інноваційний	<p>Якщо інноваційний потенціал у загальному варіанті визначити як потенціал знань у процесі реалізації науково-технічного потенціалу, тоді під інноваційним потенціалом розуміється сукупна здатність науково-технічних знань і практичного досвіду, якими володіє суспільство на даному етапі свого розвитку, у забезпеченні найбільш повного використання ресурсів економічного потенціалу.</p> <p>Основними ресурсами виступають дані, інформація, знання.</p> <p>Науково-технічний потенціал визначається сукупністю матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, що спрямовуються суспільством у сферу науково-технічного прогресу, а також ще нереалізованими результатами функціонування цього середовища, здатними забезпечити більш ефективне використання сукупної суспільної праці</p>

Однак треба відрізнити поняття «соціально-економічний потенціал» від поняття «модернізаційний потенціал» як ціле від його частини.

Модернізаційний потенціал означає сукупність структурних елементів соціально-економічного потенціалу, яка може бути використана для вирішення модернізаційних завдань.

При цьому слід зазначити, що модернізаційний потенціал економіки регіону відображає складну сукупність його складових, які, з одного боку, виражають ресурсні можливості для здійснення перетворень, а з другого – слугують відображенням результату їх використання.

Грунтуючись на проведеному аналізі понятійного апарату, під модернізаційним потенціалом економіки регіонів ми будемо розуміти сукупність виробничо-технічних, фінансово-економічних, людських ресурсів, інфраструктурних можливостей територій, що обумовлюють їхню готовність до впровадження новітніх науково-технічних досягнень і технологій, здійснення прогресивних структурних зрушень та інституційних перетворень, націлених на підвищення ефективності економіки і забезпечення її конкурентоспроможності.

Поняття «модернізаційний потенціал економіки» включає не тільки сукупність ресурсів, а й якісні характеристики самих регіональних систем. Ці характеристики дають можливість судити про те, наскільки чинна система виробничих відносин, пріоритети розвитку, соціальна політика в регіонах спрямовані на вирішення завдань модернізації.

Тим часом модернізаційний потенціал економічної системи являє собою складну систему, яка володіє певною внутрішньою структурою, що відбиває його прояв. Ця структура є результатом існуючої системи виробничих відносин, пріоритетів розвитку, соціальної політики в регіонах, спрямованих на вирішення завдань модернізації.

До складових елементів структури наявного потенціалу можна віднести три ключові компоненти – базовий, модернізаційний і людський. Структуру економічного потенціалу модернізації зображено на *рис. 3.1.*

Розглянемо структуру модернізаційного потенціалу економіки регіону і фактори зовнішнього середовища, що впливають на нього, докладніше.

Загальна економічна динаміка і динаміка розвитку галузей на регіональному рівні являють собою значущий фактор, що впливає на модернізаційний потенціал регіонів.

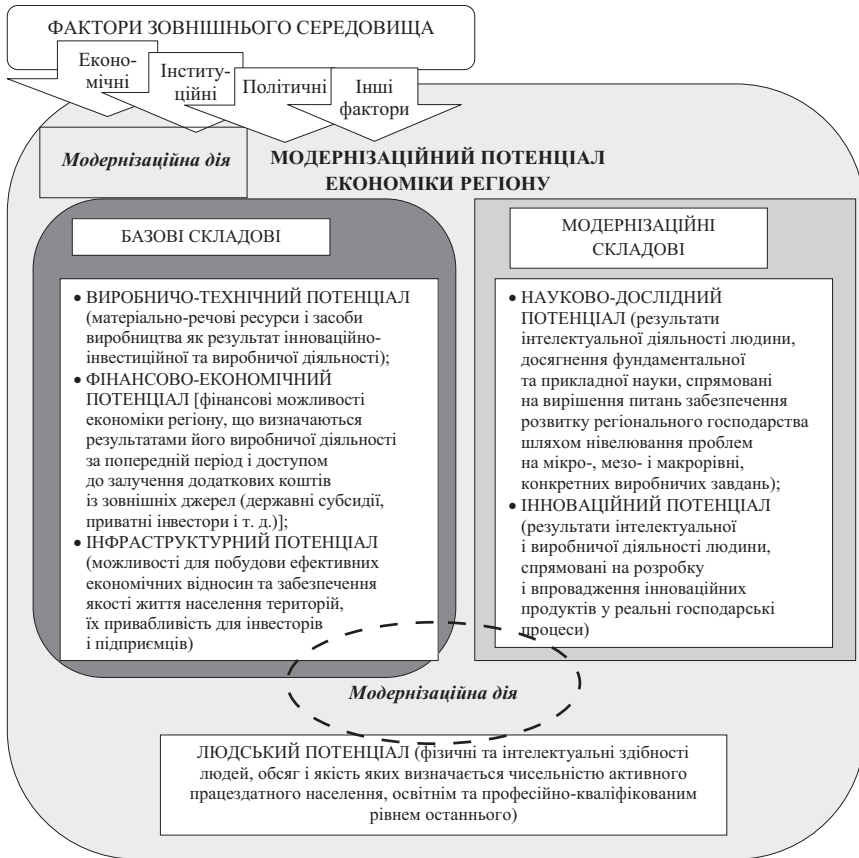

Рис. 3.1. Структура компонентів модернізаційного потенціалу економіки регіону

До початку XXI століття вітчизняна економіка опинилась у вкрай несприятливій стартовій позиції:

- структурна деформація економіки, наявність кризових явищ. Одну з головних загроз безпеці України становить гіпертрофований розвиток галузей національного господарства, обумовлений пріоритетним розвитком ПЕК і важкої індустрії, з одного боку, і вкрай відсталим станом галузей і сфер виробництва, що працюють на задоволення потреб людини (легкої, харчової промисловості, індустрії послуг і побуту), –

з другого. Формування цієї економічної структури пов'язане з відтворенням її протягом тривалого періоду часу, у разі її подальшого збереження вийти з кризової ситуації економіці країни буде складно;

- руйнування науково-технічного потенціалу країни. На теперішній час в Україні більша частина розробок належить до четвертого технологічного укладу (здійснення підтримки окремих видів науки, орієнтованих на масовий продукт). Разом з тим у всіх розвинених країнах більшість новітніх розробок відносять до п'ятого укладу (інформаційні технології і задоволення різноманітних потреб численних груп споживачів), а в країнах-лідерах (США, Японія) – до шостого (інформаційні технології, формування єдиного економічного середовища і світового інформаційного простору). Нині в нашій країні функціонує лише 16,8% інноваційно активних підприємств, тоді як у розвинених країнах їхня кількість сягає 80%. На частку України не припадає жодної з 50 основних світових макротехнологій;
- надмірна відкритість економіки. Якщо держава бере курс на побудову відкритої економічної системи, то вона повинна враховувати ступінь захищеності вітчизняного виробництва, фінансової та банківської систем, стратегічних галузей і сфер виробництва. За період незалежності істотно збільшився зовнішній борг країни. Слід зазначити, що до безпечного рівня зовнішнього боргу загальноприйнято відносити таку його величину, на обслуговування якої витрачається не більше ніж 25% загальних валютних надходжень країни. Світовий досвід розвитку національних систем господарювання свідчить, що багато країн переходили до відкритої економіки поступово, причому не одне десятиліття, під суворим контролем держави. Проте досі в низці розвинених країн (Японія, Франція, США, Швеція) згідно з чинним законодавством у деякі галузі та сфери виробництва іноземний капітал не допускається. Так, наприклад, особливий режим встановлено в Японії, де іноземному інвесторові заборонено купувати акції підприємств оборонних галузей, галузей зв'язку і деяких інших сфер;
- значне соціальне розшарування (квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення 2002 року становив

2,4, 2007-го – 2, 2012-го – 1,9⁸⁸; коефіцієнт Джині в Україні 2007 року – 27%, 2011-го – 27,5%, 2012-го – 27,5%) (для порівняння: у Німеччині 2012 року – 27%, Франції – 32,7%, у Великобританії – 34%)⁸⁹, що властиво першочерговому етапу індустріалізму;

- криміналізація економіки. За даними Transparency International, Україна 2013 року зайняла 144-те місце в рейтингу – поряд із Нігерією, Папуа – Новою Гвінеєю, Камеруном і Центрально-Африканською Республікою. Порівняно з попереднім роком Україна набрала на один бал менше – 25 (100 балів – повна відсутність корупції, 0 балів – повністю корумпована держава). Усього Індекс сприйняття корупції 2013 року охопив 177 держав. Тривожним сигналом стало падіння України відразу на десять позицій за таким показником, як «політична і фінансова корупція». Аналітики зазначають, що бізнес в Україні все більше монополізується: олігархічні клани витісняють з ринку конкурентів, використовуючи зв'язки з владою і «вибіркову протекцію», що знищує здорову конкуренцію і прозорість⁹⁰.

Результатом вищезазначеного стала низька конкурентоспроможність економіки України. Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму, Україна перебуває на 84-му місці зі 148-ми країн. За рік вона опустилася на 11 позицій.

Серед факторів, які найбільше заважають розвиткові бізнесу в Україні, називають недостатній доступ до кредитів, корупцію, бюрократію, недосконале податкове законодавство, політичну нестабільність⁹¹.

⁸⁸ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

⁸⁹ Омеляненко В. А. Міжнародний трансфер технологій в контексті побудови високотехнологічної економіки [Електронний ресурс] / В. А. Омеляненко // Проблеми та перспективи інноваційного соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: регіональний вектор : матеріали I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Ізмаїл, 16–17 квіт. 2012 р.). – Режим доступу : <http://fei.idgu.edu.ua/conference/dokl/d111.pdf>.

⁹⁰ Україна валиться вниз в індексі корупції Transparency International [Електронний ресурс] / Антикорупційний портал. – Режим доступу : <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/news/all/ukrayina-valitsya-vniz-v-indeksi-korupcziyi-transparency-international.html>.

⁹¹ Всесвітній економічний форум: Україна стрімко втрачає конкурентоспроможність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/dw/1600158-vsесvitnij-ekonomichnij-forum-ukrayina-strimko-vtrachae-konkurentospromozhnist>.

Усе це не може не впливати на модернізаційний потенціал як країни в цілому, так і її регіонів у бік скорочення, тим самим перешкоджаючи здійсненню модернізації економіки в напрямі встановлення постіндустріальної системи господарювання.

Іншим зовнішнім фактором, що впливає на модернізаційний потенціал регіону, є інституційний.

Відповідно до загальноприйнятої думки в науковій літературі інститути являють собою формальні й неформальні правила, що структурують форму соціальних взаємовідносин в усіх сферах суспільного життя, а також механізми їх дотримання.

Період 1990-х рр. в Україні характеризувався радикальною галузевою реструктуризацією і створенням основ інституційного середовища ринкової економіки. Швидкий відхід держави з економіки, що вже спочатку викликав дифузію інститутів, не був компенсований функціонуванням неформальних інститутів, які б відповідали ринку. Навпаки, ця дифузія посилювалася дуже несприятливими для розвитку ринку господарськими стратегіями, виробленими протягом попереднього періоду розвитку.

Україна за період побудови соціалістичної держави не мала якогось значного потенціалу неформальних інститутів, які могли б сприяти її переходу до ринку.

Представник нового інституційного напрямку Н. Норт вважає, що «...не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організації – щоб забезпечити дотримання цих правил»⁹².

Процеси трансформації командно-адміністративної системи господарювання в ринкову проходили хаотично, за високого рівня економічних і соціальних витрат; відносно успішні результати імплантації інститутів в одних напрямках супроводжувалися деструктивними процесами і наростанням проявів архаїзації в інших, а загалом в українській економіці відстань до світового «технологічного кордону» очевидно збільшилася.

Формування в господарській системі країни інститутів вимагає не тільки об'єктивно складної і водночас тонкої наполегливості, послідовності, а й великої гнучкості, щоб не дати національній соціаль-

⁹² Nort D. Institutions, Institutional Change and Functioning of Economy / D. Nort. – Kyiv : Osnovy, 2000. – P. 83.

но-економічній системі відштовхувати нове. Це актуалізує проблему раціонального контролю за модернізаційними змінами.

Трансформаційні шоки призвели до зниження обсягу випуску і деградації галузей індустріальної економіки, що базувалися переважно на застарілих технологічних устроях, а також галузей інтелектуального виробництва, які практично цілком функціонували за рахунок державного попиту.

Водночас в інших галузях (переважно високотехнологічного сервісного сектору) спостерігалось сегментарне формування технологічної бази та інституційного середовища, характерних для постіндустріального суспільства.

Однак варто зауважити, що ніяка «невидима рука ринку» не може реалізувати модернізаційний потенціал. Але якщо це так, то первинним у механізмі здійснення модернізації виступає фактор політичний.

На базі політичних чинників формується імідж країни в полі відносин країн-партнерів у регіоні та світі, що створює стимули для здійснення економічної діяльності суб'єктами інших держав усередині країни або залучення національних факторів у світогосподарські зв'язки. Політичний імідж узагалі створює відповідний інвестиційний і торговельний клімат у країні, обмежує середовище для діяльності національної економіки та дії суто економічних факторів⁹³.

Прагнучи до модернізації, регіони України повинні вдосконалювати свою внутрішню структуру, виявляти і розвивати у своєму внутрішньому середовищі точки і зони перспективного зростання. При цьому їм треба вирішити двояке завдання:

- спиратися на зони зростання, що природно формуються і володіють потрібним потенціалом для еволюції;
- ефективно локалізувати ці зони у просторі регіону і надати їм право на свободу розвитку.

Це означає, що успішність модернізації в регіоні залежить не тільки від зовнішніх факторів, але й багато в чому від стану та рівня розвитку модернізаційного потенціалу регіональної економіки.

У рамках базової компоненти модернізаційного потенціалу економіки регіону можна виділити такі його складові.

⁹³ Краснікова Н. О. Категоризація зовнішніх економічних факторів формування економічної безпеки держави / Н. О. Краснікова // Проблеми формування нової економіки XXI століття : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. : у 8 т. – Д. : Біла К. О., 2011. – Т. 1. – С. 63–66.

Виробничо-технічний потенціал модернізації проявляється в масштабах і якості матеріально-технічної бази – технічному рівні засобів праці.

Сталий соціально-економічний розвиток регіонів неможливий без широкого використання передових досягнень науки, техніки і технологій. Безумовно, в умовах економічної конкуренції будуть перемагати ті регіони, які володіють більш значним технічним потенціалом. Величину технічного потенціалу в узагальненому варіанті доцільно визначати як кількість нововведень, які фактично можуть бути використані регіоном у сфері практичного застосування.

Неодмінною умовою розвитку виробничо-технічного потенціалу є здійснення масштабних інвестицій в основний капітал, здатних забезпечити перехід на новий технологічний рівень виробництва, закласти міцний фундамент його конкурентоспроможності на довгострокову перспективу. Під технічним рівнем виробництва ми розуміємо ступінь технічної прогресивності устаткування і технології, включаючи рівень організації та управління, якість сировини і матеріалів, що використовуються, якість продукції, яку випускають, що трактується в широкому сенсі як рівень розвитку виробничих сил. Відповідно визначення виробничо-технічного потенціалу передбачає оцінку технічної оснащеності виробництва і праці (енерго- і електроозброєності, фондо- і машиноозброєності праці), рівня механізації та автоматизації виробничих процесів і управління, техніко-економічного рівня технології та обладнання. У цьому разі перехід на новий технічний рівень пов'язаний із досягненням більшої ефективності виробництва.

Таким чином, ефективне функціонування та використання виробничо-технічного потенціалу стає необхідною умовою розвитку регіону в середньо- і довгостроковій перспективі.

Фінансово-економічний потенціал модернізації характеризується фінансовими можливостями економіки регіону, що визначаються результатами його виробничої діяльності за попередній період і доступом до залучення додаткових коштів із зовнішніх джерел (державні субсидії, приватні інвестори і т. д.). По суті, в усіх регіонах нашої країни регіональний фінансово-економічний потенціал повинен бути спрямований на вирішення завдань соціально-економічного розвитку.

Тому велику кількість регіонів України на теперішній момент не можна вважати самодостатніми, оскільки вони потребують дотацій. Якісною характеристикою дотаційного регіону є або низька величина фінансового потенціалу, або низький рівень його використання. Інакше кажучи, без дотацій із державного бюджету такий регіон не може ефективно функціонувати й виконувати завдання соціально-економічного розвитку території.

У цьому зв'язку такі регіони як основну пріоритетну мету припускають спрямованість на зростання свого фінансового потенціалу, зменшення своєї залежності від необхідних дотацій.

Інфраструктурний потенціал економічної модернізації характеризує можливості для побудови ефективних економічних відносин і забезпечення якості життя населення територій, їхньої привабливості для інвесторів, підприємців, кваліфікованої робочої сили. Надзвичайно важливим для України є розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури, підвищення її якості. На нинішній день, на жаль, стан справ у цій сфері є таким, що гальмує поступальний соціально-економічний розвиток регіонів і наповнення простору українських територій ефективним господарським життям. Необхідною умовою успішної модернізації має також бути формування розвиненої інформаційної інфраструктури і подальша інтеграція у глобальне інформаційне суспільство.

Модернізаційна компонента потенціалу економіки регіону включає науково-дослідну складову (результати інтелектуальної діяльності людини, досягнення фундаментальної та прикладної науки, спрямовані на вирішення питань забезпечення розвитку регіонального господарства, за допомогою нівелювання проблем на мікро-, мезо- та макрорівні і конкретних виробничих завдань) та інноваційну складову (результати інтелектуальної і виробничої діяльності людини, спрямовані на розроблення і впровадження інноваційних продуктів у реальні господарські процеси).

Науково-дослідний потенціал являє собою сукупність ресурсів і результатів науково-дослідної діяльності, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою і зовнішнім середовищем у певних організаційно-управлінських умовах для вирішення завдань поточного і перспективного розвитку території (у рамках нашого дослідження – регіону), підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення сталого економічного зростання.

Нині в Україні потрібно активізувати і стимулювати потужний науково-дослідний потенціал країни, який на сьогодні дуже мало нею затребуваний, насамперед унаслідок безпрецедентного падіння виробництва, особливо сильно це торкнулося наукомісткого сектору промисловості України.

Системна криза як результат ринкової трансформації господарської системи України призвела до несприятливих умов для розвитку науки й наукомісткої промисловості. До найбільш загальних таких умов, що мають принципове значення для регіонів, які володіють значним науково-дослідним потенціалом, можна віднести такі:

- значно зменшилися державні видатки: тільки за офіційними даними, з 1995 року внутрішні витрати на дослідження і розробки зменшилися в Україні більш ніж у 10 разів (за експертними оцінками – у 30–40 разів);
- збільшилася кількість діючих суб'єктів політики: велике значення покладено тут на адміністрації міст і областей, їхні представницькі органи, а також численних чиновників у міністерствах;
- в українському законодавстві величезний масив займають нормативно-правові акти різних рівнів, які системно не доопрацьовані й не погоджені між собою, і рішення за якими, за наявності значних законодавчих прогалин, нормативно ніяк не врегульовані;
- істотно скоротився загальний обсяг виробництва в усіх галузях економіки (найбільшою мірою – у високотехнологічних галузях промисловості).

Ці умови загалом спричиняють деградаційну тенденцію розвитку науково-дослідного потенціалу. При цьому зберігається сильна територіальна концентрація науково-дослідного потенціалу, що перешкоджає якісному економічному розвитку більшості регіонів.

Очевидно, що між науково-дослідним та *інноваційним* потенціалом існує прямий зв'язок, який полягає у спільному використанні певної частини ресурсів і в залежності характеристики елементів інноваційного потенціалу від параметрів науково-дослідного потенціалу.

В умовах сучасної економіки, що ґрунтується на використанні досягнень НТП, формування достатнього інноваційного потенціалу є відправною точкою підвищення ефективності розвитку регіону.

За визначенням Л. Л. Антонюка, А. М. Поручника і В. С. Савчука⁹⁴, *інноваційний потенціал галузі чи регіону* відображає спроможність і готовність галузі (регіону) здійснювати ефективну інноваційну діяльність. Під спроможністю розуміють наявність і збалансованість структури потенціалу, а під готовністю – достатність і збалансованість розвитку потенціалу та наявних ресурсів для ефективної інноваційної діяльності.

Інноваційний потенціал регіону є базою для здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, проектно-конструкторських і технологічних робіт, які орієнтовані на розв'язання як наукових, так і науково-технічних, соціально-економічних та екологічних проблем різних рівнів – державного, регіонального, галузевого. На базі наявного інноваційного потенціалу регіону здійснюється в основному наукове супроводження його соціально-економічного та інноваційного розвитку, забезпечується впровадження сучасних прогресивних технологій і проводиться освоєння випуску нових видів конкурентоспроможної продукції⁹⁵.

Механізм державного регулювання регіонального інноваційного розвитку повинен визначатися на міжрегіональному, регіональному і місцевому рівнях управління, базуватися на використанні місцевих ресурсів, реструктуризації господарства, розв'язанні екологічних та соціальних проблем. Суттєві диспропорції в розвитку регіонів обмежують соціально-економічний розвиток держави та її регіонів, уповільнюють і знижують ефективність ринкових перетворень⁹⁶.

Інноваційний потенціал регіону залежить від двох основних факторів, якими є: створення умов для переходу на інноваційний шлях розвитку і поява мотивації в ринкових суб'єктах для активізації інноваційних процесів. До першого фактора відносять процес утворення інноваційної сфери як самостійної галузі господарювання. У другому варіанті мається на увазі підприємницький фактор, що уможливає ініціацію інновацій знизу. Ці два фактори можуть проявлятися повною

⁹⁴ Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 25.

⁹⁵ Ніколенко Г. О. Роль інноваційного потенціалу у розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / Г. О. Ніколенко. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer28/858.pdf>.

⁹⁶ Гладинець Н. Вплив інноваційного потенціалу на соціально-економічний розвиток регіонів / Н. Гладинець // Економічний аналіз. – 2008. – № 3. – С. 31.

мірою і вимагають формування сприятливих умов для розвитку інноваційної економіки регіону⁹⁷.

Сьогодні інноваційна активність регіонів нашої країни розподіляється нерівномірно, а суб'єктів, які працюють над інноваційними проектами, не так багато. У зв'язку з цим потрібно здійснювати підтримку регіонів, які активно інвестують в інноваційну економіку, а також тих регіонів, де інновації мають вибірковий характер або займають незначну частину економіки. Однак сьогодні інноваційні досягнення регіонів практично ніяк не заохочуються, а навпаки, державна підтримка надається найбільш відсталим – дотаційним – регіонам, а регіони-донори при цьому тільки посилено платять державі.

Однак, попри брак механізмів державного стимулювання інноваційної активності регіонів, регіональні органи влади найбільшою мірою мають бути зацікавлені в підвищенні рівня інноваційного потенціалу регіону та інтенсифікації інноваційної активності суб'єктів господарської діяльності у зв'язку з тим, що використання інновацій забезпечить як цим суб'єктам, так і регіонам у цілому конкурентні переваги, а отже, і високий підприємницький дохід. Таким чином, це дозволить підвищити конкурентоспроможність регіонів на національному і світовому ринках⁹⁸.

Особливе місце у структурі модернізаційного потенціалу економіки регіону займає *людський потенціал*, під яким ми розуміємо сукупність якісних характеристик населення, що забезпечують його сприйнятливості до впровадження новітніх науково-технічних досягнень і технологій, здійснення прогресивних структурних зрушень та інституційних перетворень, спрямованих на підвищення ефективності економіки і забезпечення її конкурентоспроможності. Крім трудових ресурсів, трудовий потенціал містить також можливості й умови використання ресурсів праці (природно-кліматичні фактори; територіально-комунікаційні характеристики; технічна оснащеність праці; рівень розвитку технологій; науково-технічні, інноваційні процеси та ін.). При цьому особливе значення мають такі фактори розвитку, як:

⁹⁷ Дубовиков М. М. Проблеми формування науково-технологічного та інноваційного потенціалу України / М. М. Дубовиков, О. В. Величко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3 (25). – С. 160.

⁹⁸ Регіональна політика: методологія, методи, практика / [ред. М. І. Долішній]. – Львів : НАН України. Ін-т регіон. дослідж., 2001. – С. 346.

наявність подальших можливостей підвищення кваліфікації; творче зростання; підвищення добробуту; соціально-статусна мотивація тощо.

Трудовий потенціал визначає максимум кінцевого економічного результату, що можливий за оптимального режиму відтворення трудових ресурсів регіону.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки вказують на необхідність розроблення, використання і розвитку високих технологій, поширення комп'ютерної та інформаційної техніки, що припускає використання трудових ресурсів нового типу – високопрофесійних і науково підготовлених.

Україна й дотепер вирізняється консервацією праценадлишково-орієнтованої соціально-професійної структури зайнятого населення з надто високою часткою представників найпростіших професій; зростанням частки зайнятих у традиційних галузях сфери торгівлі та послуг на тлі незначної частки зайнятого населення, задіяного у виробництві інформації, наукомісткої продукції; переважанням таких зрушень у професійному складі та галузевому розподілі зайнятих, які не сприяють прискореному формуванню та ефективному використанню сучасного інтелектуального капіталу в Україні. Серед проблем, що мають місце в царині формування та відтворення сучасної соціально-економічної структури населення в Україні, особливо виділено відсутність ефективного механізму, який забезпечував би перехід від освіти до зайнятості, доволі низький попит на високоосвічених і кваліфікованих працівників, дефіцит робочих місць з належними умовами праці та рівнем її оплати, недосконалість наявної системи «оновлення – примноження» професійних знань⁹⁹.

Таким чином, поняття «модернізаційний потенціал економіки» включає не тільки сукупність ресурсів, а й якісні характеристики самих регіональних соціально-економічних систем. Ці характеристики дозволяють судити про те, наскільки чинна система виробничих відносин, пріоритети розвитку, соціальна політика в регіонах спрямовані на вирішення завдань модернізації.

⁹⁹ Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : кол. монографія / Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило та ін. ; ред. Е. М. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – С. 316.

3.2. Масштаби і динаміка модернізаційних процесів у регіоні

Узятий Україною курс на європейську інтеграцію вимагає формування такої економічної моделі, яка б базувалася на тісній взаємодії загальноцивілізаційних детермінант, генетично-історичних джерел і внутрішніх онтологічних економічних чинників. Реалізація такої моделі, ураховуючи глобалізаційні пріоритети, повинна розгортатися шляхом широкомасштабної модернізації економіки, усіх сфер суспільного життя.

Тому етап сучасного розвитку можна охарактеризувати як етап національного будівництва і суспільної трансформації.

Ці обставини вимагають пошуку шляхів комплексного розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем і ставлять завдання модернізації країни та її переходу на інноваційний шлях розвитку в розряд найбільш актуальних.

Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України, валовий внутрішній продукт (ВВП) на кінець 2013 року становив 76,4% від рівня 1991-го¹⁰⁰. Якщо 2005 року Україна згідно з рейтингом за компонентами якості життя сталого розвитку посідала 47-ме місце, то 2013-го – 73-тє місце, що є прямим показником погіршення соціально-економічного потенціалу країни¹⁰¹.

Аналізуючи ВВП за період 2008–2013 рр., зазначимо, що 2013 року він становив 1,35 трлн грн, що у 2,3 раза більше від аналогічного показника 2008-го та в 1,1 раза – щодо 2012-го. Зазначимо, що найвищі темпи зростання ВВП спостерігались 2009 року – 25,5% щодо попереднього року, а зменшення інтенсивності його зростання до 9,6% – 2010 року. У 2011–2013 рр. темп зростання варіювався в межах 14–22%^{102, 103}. Майже 41% виробленої у країні доданої вартості припадав на три регіони країни – місто Київ (19,78%), Донецький (11,24%) і Дніпропет-

¹⁰⁰ Статистичний збірник «Україна в цифрах у 2012 році». – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 26–27.

¹⁰¹ Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех // Программа развития Организации Объединенных Наций. – М. : Весь мир, 2011. – 181 с.

¹⁰² Статистичний збірник «Національні рахунки України за 2012 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. О. М. Трипутень, С. А. Духневич, В. А. Снігирьова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2014. – С. 13.

¹⁰³ Статистичний збірник «Національні рахунки України за 2009 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. О. Ю. Бєглова, О. О. Москвін]. – К. : Держ. служба статистики України, 2011. – С. 13.

ровський (9,73%) регіони. Ще чотири регіони: Харківський (5,66%), Київський (4,68%), Одеський (4,61%) і Львівський (4,3%) разом становили близько 20% валової доданої вартості країни. Частка решти регіонів у структурі доданої вартості країни становила менше ніж 4%, що свідчить про неоднорідність розвитку економічного простору України¹⁰⁴.

Для порівняльного оцінювання рівня економічного розвитку територій доцільно використати показник валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення, який у середньому в Україні 2013 року становив 28 тис. грн (*табл. 3.2*). Найвищого рівня розвитку серед регіонів було досягнуто в м. Києві, де 2013 року валовий регіональний продукт на одного мешканця у фактичних цінах у 3,5 раза перевищував середнє значення в Україні і становив 97,4 тис. грн. Крім м. Києва, ще шість регіонів перевищували середньоукраїнський рівень ВРП на одну особу – Дніпропетровський, Київський, Донецький, Запорізький, Полтавський і Харківський¹⁰⁵.

Найнижчий рівень економічного розвитку, до того ж четвертий рік поспіль, фіксувався в Чернівецькому регіоні, де на одного мешканця 2013 року припадало 14,5 тис. грн ВРП, що в 1,9 раза менше від середньонаціонального показника.

Резюмуючи, слід зазначити, що Україна є дуже неоднорідною країною щодо економічного розвитку, беручи до уваги те, що розрив за показником ВРП на душу населення становить близько 6–7 разів, а це аналогічно різниці між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. Зростання диспропорційності економічного простору за показником середньодушового ВРП свідчить про вкрай нерівномірні можливості українських територій щодо вирішення модернізаційних завдань (див. *табл. 3.2*).

Коефіцієнт диференціації протягом 2008–2013 рр. коливався від 6,03 до 6,76, що свідчить про значну різницю між максимальним і мінімальним значеннями ВРП на душу населення в межах регіонів і нерівномірність регіонального розвитку.

Виходячи з визначення економічного потенціалу як матеріальної основи господарювання, можна виділити такі його складові:

¹⁰⁴ Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2012 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. Н. М. Смишляєва, Н. С. Соловйова, К. Ю. Калігіна]. – К. : Держ. служба статистики України, 2014. – С. 14 і 35.

¹⁰⁵ Там само. – С. 14.

виробничо-технологічний, фінансово-економічний, людський, інфраструктурний, інноваційний і науково-дослідний потенціали. Розглянемо кожен із них у контексті модернізації докладніше.

Таблиця 3.2

Валовий регіональний продукт на душу населення, тис. грн

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Середнє значення в Україні	13,46	17,77	17,34	20,58	24,93	28,02
Максимальне значення	49,80	61,59	61,09	70,42	79,73	97,43
Мінімальне значення	7,37	9,69	9,38	10,94	13,23	14,53
Коефіцієнт диференціації, разів	6,76	6,36	6,51	6,44	6,03	6,71

Примітка. Складено і розраховано за¹⁰⁶.

Виробничо-технологічний потенціал модернізації проявляється в масштабах і якісному стані матеріально-технічної бази – у технічному рівні засобів праці. Під технічним рівнем виробництва розуміємо ступінь технічної прогресивності устаткування і технології, включаючи якість використовуваної сировини і матеріалів, рівень організації та управління, якість продукції, яку випускають, тобто він трактується в широкому сенсі як рівень розвитку продуктивних сил. Визначення технічного рівня у вузькому сенсі припускає оцінювання технічної оснащеності виробництва і праці (фондо- і машиноозброєність праці, енерго- і електроозброєність); техніко-економічного рівня устаткування і технології, рівня механізації та автоматизації виробничих процесів і управління. Підвищення технічного рівня знаходить своє вираження в досягненні більшої ефективності виробництва.

Результати аналізу показників виробничо-технологічного потенціалу наведено в *табл. 3.3*.

Таблиця 3.3

Показники виробничо-технологічного потенціалу

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Основні засоби, млн грн						
1. Середнє значення в Україні	78 403,98	121 192,6	150 114,7	258 886,2	288 777	354 394,1
2. Максимальне значення	281 164	713 320	921 296	1 048 655	1 242 688	1 555 163

¹⁰⁶ Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2012 рік» / [ред. І. М. Нікітіна; відп. за вип. Н. М. Смишляєва, Н. С. Соловійова, К. Ю. Калітіна]. – К.: Держ. служба статистики України, 2014. – С. 14.

Продовження табл. 3.3

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
3. Мінімальне значення	18 931	22 190	26 809	32 783	29 588	32 018
4. Коефіцієнт диференціації, разів	14,85	32,15	34,37	31,99	42,00	48,57
Інвестиції в основний капітал на душу населення, грн / особу						
1. Середнє значення в Україні	3 593,8	4 546,9	2 998,4	2 985,56	3 910,3	4 168,4
2. Максимальне значення	14 223	17 175,9	10 324,6	9 386,6	12 463,8	13 585,7
3. Мінімальне значення	1 801,5	2 537,9	1 312,4	1 545,6	2 116,7	2 320,9
4. Коефіцієнт диференціації, разів	7,90	6,77	7,87	6,07	5,89	5,85
Упровадження прогресивних технологічних процесів, проц.						
1. Середнє значення в Україні	55,8	62,9	73,6	80,4	97,6	85,6
2. Максимальне значення	273	381	760	877	708	943
3. Мінімальне значення	4	11	8	6	6	4
4. Коефіцієнт диференціації, разів	68,25	34,64	95,00	146,17	118,00	235,75
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, тис. грн						
1. Середнє значення в Україні	888 538,7	582 778,5	337 089,5	438 426,2	693 249,2	576 793,7
2. Максимальне значення	3 215 842,8	269 8260	1 336 628	2 116 593	8 370 753,3	1 901 006,4
3. Мінімальне значення	14,8	6 302,1	786	574,2	408	953
4. Коефіцієнт диференціації, разів	217 286,68	428,15	1 700,54	3 686,16	20 516,55	1 994,76
Викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т						
1. Середнє значення в Україні	191	179,6	155,9	163,8	173,5	171
2. Максимальне значення	1 653,4	1 533,4	1 299,8	1 378,1	1 525,9	1 514,8
3. Мінімальне значення	4,4	3,9	3,4	3,8	3,8	2,9

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
4. Коефіцієнт диференціації, разів	375,77	393,18	382,29	362,66	401,55	522,34

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Важливим індикатором, що характеризує виробничо-технологічний потенціал, є інвестиції в основний капітал, рівень вкладення яких безпосередньо впливає на введення в експлуатацію виробничих потужностей, зростання й оновлення основних засобів, потрібних для здійснення модернізації. На початку 1990-х рр. у ході переходу України до ринкової моделі господарювання в економіці спостерігалось суттєве зменшення обсягів інвестиційних вкладень. Після кризи 1998 року в країні почалося деяке поживлення інвестиційних процесів.

Однак наявні проблеми не були повністю подолані, і 2009 року відбулося занурення в нову хвилю кризи, гостра фаза якої припала на 2010-й, коли знову почалося падіння обсягів фінансових вкладень (на 34% відносно рівня попереднього року). За період з 2011 до 2013 рр. виявлено збільшення інвестицій в основний капітал: 2012 року – на 31%; 2013-го – на 7% порівняно з попереднім періодом. Більш як третина всіх інвестицій (40%) була сконцентрована в м. Києві (13,04%), Київському (9,16%), Полтавському (6,87%), Дніпропетровському (5,61%) і Донецькому (5,29%) регіонах¹⁰⁷.

Найпривабливішими для інвестування залишалися регіони зі значною науково-промисловою базою, високим професіоналізмом робітників, а також розвинутою інфраструктурою.

У середньому у країні величина інвестицій на душу населення 2013 року становила 4 168,43 грн (див. *табл. 3.3*). У територіальному розрізі тільки в шести регіонах (Київський, Полтавський, Дніпропетровський, Донецький, Львівський і Кіровоградський) рівень інвестицій був вищим від середньонаціонального.

Аналіз упровадження прогресивних технологічних процесів у 2008–2013 рр., від інтенсивності яких залежить випуск високотехнологічної продукції, показав, що три регіони (Харківський, Запорізь-

¹⁰⁷ Статистичний збірник «Капітальні інвестиції в Україні у 2007–2011 роках» / [відп. за вип. М. М. Собко]. – К. : Держ. комітет статистики України, 2012. – С. 35.

кий і м. Київ) лідували зі значним відривом від інших регіонів у сфері впровадження прогресивних технологічних процесів. Причому їхній внесок за досліджуваний період кардинально змінився. Для м. Києва у 2008–2009 рр. характерними були високі рейтинги впровадження прогресивних технологічних процесів – відповідно 19,6 і 24,2% відносно загальних обсягів упровадження, однак із 2010 року Київ почав втрачати лідируючі позиції, поступившись Харківському регіону, частка якого в загальній структурі впроваджених прогресивних технологій в Україні досягла 2010 року 41,3%, 2011-го – 43,7%. А 2013 року тільки м. Київ і Харківський регіон разом упровадили 55,4% усього обсягу прогресивних технологічних процесів в Україні¹⁰⁸. Це один із показників виробничо-технологічного потенціалу, який характеризується надвисокою територіальною диференціацією, 2013 року максимальне значення впроваджених прогресивних технологічних процесів у 235,7 раза перевищило його мінімальне значення (див. *табл. 3.3*).

Найвищим ступенем територіальної диференціації характеризується показник реалізованої інноваційної продукції. Найвищий рівень диференціації було зазначено 2008 року (коефіцієнт диференціації – 217,3 тис. раза), максимальне значення виявлено в Донецькому регіоні (3 215,84 млн грн реалізованої інноваційної продукції), а мінімальне – у Закарпатському регіоні (0,015 млн грн)¹⁰⁹. А вже 2013 року було досягнуто зменшення територіальної неоднорідності за цим показником, лідував Полтавський регіон із величиною реалізованої інноваційної продукції 1 901,00 млн грн, найменший показник – у Закарпатському регіоні (коефіцієнт диференціації становив 1,99 тис. раза). Зазначимо, що скорочення розриву між мінімальним і максимальним значеннями реалізованої інноваційної продукції відбулося, з одного боку, за рахунок підвищення інноваційних можливостей регіонів-аутсайдерів, з другого – через зменшення рівня інноваційного потенціалу регіонів-лідерів. До регіонів-лідерів за аналізованим показником 2013 року доцільно віднести: м. Київ, Донецький, Запорізький, Івано-Франківський, Луганський, Полтавський, Сумський і Харківський регіони.

¹⁰⁸ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 407.

¹⁰⁹ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О.Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 1. – С. 405.

Загальний аналіз динаміки виробничо-технологічного потенціалу регіонів України за період 2008–2013 рр. показує (рис. 3.2), що в сукупності регіонів рівень виробничо-технологічного потенціалу знижується.

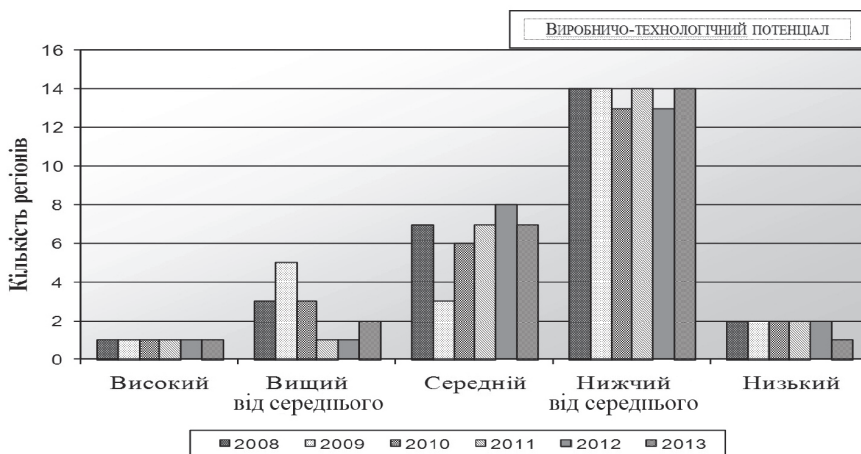

Рис. 3.2. Рівень виробничо-технологічного потенціалу модернізації регіонів України у 2008–2013 рр.

Для більшості регіонів рівень виробничих можливостей для цілей модернізації – нижчий від середнього (Волинський, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Рівненський, Сумський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський і Чернігівський регіони).

Від результатів реалізації виробничо-технологічного потенціалу залежить фінансово-економічний потенціал регіонів України. Створення державою сприятливого фінансово-економічного простору обумовлює якісне підвищення рівня виробничо-технологічного потенціалу модернізації регіонів України. Ураховуючи взаємообумовлювальний зв'язок цих складових соціально-економічного потенціалу модернізації, доцільним буде на наступному етапі проаналізувати розвиток фінансово-економічного потенціалу модернізації за 2008–2013 роки. Для реалізації означених цілей відібрано такі показники: частка інвестицій в основний капітал у валовому регіональному продукті, внутрішні витрати на дослідження і розроблення відносно валового

регіонального продукту, фінансовий результат до оподаткування, гуртовий і роздрібний товарооборот. Результати розрахунків наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Показники фінансово-економічного потенціалу

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Частка інвестицій в основний капітал у ВРП, %						
1. Середнє значення в Україні	26,8	26,1	17,5	14,8	15,7	14,9
2. Максимальне значення	48,4	47,6	30,8	25,1	26,2	23,6
3. Мінімальне значення	18,4	17,27	10,93	8,61	10,7	10,27
4. Коефіцієнт диференціації, разів	2,63	2,76	2,82	2,92	2,45	2,30
Внутрішні витрати на дослідження і розробки відносно ВРП, %						
1. Середнє значення по Україні	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
2. Максимальне значення	2,3	2,2	2,2	2,5	2,3	2,4
3. Мінімальне значення	0,06	0,05	0,04	0,03	0,03	0,05
4. Коефіцієнт диференціації, разів	38,17	43,20	55,75	81,67	75,00	48,00
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн						
1. Середнє значення в Україні	5 410,9	429,7	-1 801,4	2 349,8	5 021,8	4 083,1
2. Максимальне значення	48 673,2	10 612,2	1 451,1	21 157,5	50 100,4	54 116,7
3. Мінімальне значення	93,7	-4 028,1	-24 284,4	-1 664,1	-2 227,5	-5 842,9
4. Коефіцієнт диференціації, разів	519,46	-2,63	-0,06	-12,71	-22,49	-9,26
Оптовий товарооборот, млн грн						
1. Середнє значення в Україні	319 64,9	39 254,6	31 954	38 749,4	43 410	43 062,9
2. Максимальне значення	308 835,2	38 2261,9	280 133,1	324 179,1	383 755,9	400 773,2
3. Мінімальне значення	2 163	3 323,4	2 495,3	2 529,6	3 163	3 174,2
4. Коефіцієнт диференціації, разів	142,78	115,02	112,26	128,15	121,33	126,26

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Гуртовий товарооборот, млн грн						
1. Середнє значення в Україні	6 799,7	9 413,3	8 802,6	10 704,9	13 324,3	15 332,5
2. Максимальне значення	35 989,8	47 809,4	43 191,5	53 318,2	66 033	73 849,1
3. Мінімальне значення	2 251,5	3 309,2	3 321,1	3 821,9	4 704,2	4 976,4
4. Коефіцієнт диференціації, разів	15,98	14,45	13,01	13,95	14,04	14,84

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Протягом 2008–2013 рр. частка інвестицій у валовому регіональному продукті скорочувалася в середньому в Україні з 26,76% 2008 року до 14,85% 2013-го, що свідчить про брак грошових коштів і значне уповільнення модернізаційних процесів в Україні^{110, 111}. А 2013 року із 25-ти регіонів тільки в десяти частка інвестицій у ВРП перевищувала середньонаціональний показник (14,85%): Вінницький (18,38%), Житомирський (17,11%), Закарпатський (15,75%), Київський (23,58%), Кіровоградський (20,44%), Львівський (19,38%), Полтавський (18,63%), Херсонський (15,02%), Хмельницький (17,78%) і Чернівецький (15,97%) регіони.

Фінансову інтенсивність наукового забезпечення економіки характеризують витрати на дослідження і розробки, виражені в частках ВВП. В Україні 2013 року питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,75%, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету – 0,33%. Для порівняння слід визначити, що у країнах Європейського Союзу (ЄС-27) обсяг витрат на наукові дослідження і розробки 2012 року становив 2,03% від ВВП.

Найвища частка витрат на дослідження і розробки була у Фінляндії (3,78%), Швеції (3,37%), Данії (3,09%), Німеччині (2,84%) та Ав-

¹¹⁰ Статистичний збірник «Капітальні інвестиції в Україні у 2007–2011 роках» / [відп. за вип. М. М. Собко]. – К. : Держ. комітет статистики України, 2012. – С. 35.

¹¹¹ Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2012 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. Н. М. Смишляєва, Н. С. Соловйова, К. Ю. Калітіна]. – К. : Держ. служба статистики України, 2014. – С. 14.

стрії (2,75%); найменша – на Кіпрі, у Румунії, Болгарії, Словаччині (від 0,48 до 0,68%)¹¹².

Світовий досвід показує, що за значення витрат на НДДКР, нижчому від 0,4% ВРП, наука може виконувати в державі лише соціально-культурну функцію. Тільки за значення, вищого від 0,9%, можна розраховувати на якийсь вплив науки на економічний розвиток. В Європейському Союзі критичною вважається наукомісткість ВВП у два відсотки¹¹³.

Серед регіонів України 2013 року лише чотири регіони (Львівський, Миколаївський, Харківський і м. Київ) мали рівень наукомісткості ВРП, вищий від середньонаціонального, і тільки в Харківському регіоні було перевищено критичний рівень наукомісткості – 2,4%¹¹⁴. Це свідчить про недостатнє виділення коштів на науку в регіонах і країні в цілому, причому ситуація, у тому числі й у територіальному розрізі, у кращий бік практично не змінюється (неоднорідність регіонів за показником наукомісткості ВРП, як і раніше, залишається високою). Слід зазначити, що переважна частина НДДКР фінансується за рахунок коштів бюджету; підприємницький сектор в Україні, на відміну від країн із розвинутою ринковою економікою (де 60–75% витрат на науку фінансує бізнес), не зацікавлений у проведенні наукових досліджень. Так, 2013 року фінансування фундаментальних досліджень на 95% було здійснено за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів¹¹⁵. Витрати на виконання прикладних досліджень асигнувалися на три чверті також за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, і лише близько 15% було профінансовано підприємницьким сектором. Левову частку загальних витрат на дослідження і розробки становили витрати на виконання науково-технічних розробок (46%), які на 38,1%

¹¹² Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 76.

¹¹³ Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України. – К. : Фенікс, 2011. – Т. 1 : Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС і Україні : аналіт. матеріали, засновані на результатах проекту ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні» / [ред. : Гудрон Румф, Джордж Строгилопулос, Ігор Єгоров]. – 214 с.

¹¹⁴ Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році». – К. : НІСД, 2013. – С. 26.

¹¹⁵ Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 75.

були профінансовані іноземними фірмами; 28,1% – організаціями підприємницького сектору і 13,7% – за рахунок бюджетних коштів¹¹⁶.

Ще однією складовою фінансово-економічного потенціалу є показник фінансового результату до оподаткування. Середня в Україні величина показника 2013 року становила 4 083,1 млн грн, що на 19% менше від значення попереднього року і на 24,5% менше від показника 2008-го (див. *табл. 3.4*). Якщо 2008 року всі регіони України визначалися позитивним фінансовим результатом господарської діяльності, то 2013-го в п'яти регіонах – Луганському, Волинському, Івано-Франківському, Рівненському, Одеському – спостерігався збиток¹¹⁷. Таким чином, погіршення фінансового стану зумовило погіршення економічних умов господарювання регіонів. Аналіз гуртового товарообороту продемонстрував, що 2013 року Донецький регіон і м. Київ разом на 56,5% забезпечили значення загального показника гуртового товарообороту в Україні¹¹⁸. Крім зазначених, ще три регіони мали значення, вищі від середньоукраїнського: це Дніпропетровський, Київський і Харківський, питома вага яких у структурі гуртового товарообороту України становила, відповідно, 7,98; 5,68 і 4,77%. Найнижчий результат характерний для Чернівецького регіону (3 174,2 млн грн), частка якого становила 0,29% у структурі гуртового товарообороту України¹¹⁹. Територіальна диференціація показника протягом досліджуваного періоду залишалася на високому рівні, максимальне значення в середньому у 124 рази перевищує його мінімальний рівень. За обсягом роздрібного товарообороту найвищими показниками характеризувалися Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Львівський, Одеський, Харківський регіони і м. Київ.

Таким чином, аналіз фінансово-економічного потенціалу модернізації регіонів України за 2008–2013 рр. дає можливість визначити, що більшість регіонів (67%) мали нижчі за середні ресурсні можливості фінансового забезпечення модернізаційних процесів. А 2013-го тільки в чотирьох регіонах спостерігався рівень фінансово-економічного

¹¹⁶ Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 77.

¹¹⁷ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 410.

¹¹⁸ Статистичний збірник «Україна в цифрах у 2012 році». – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 148.

¹¹⁹ Там само.

потенціалу модернізації, вищий від середнього (Дніпропетровський регіон із значенням показника 0,69; Донецький – 0,70; Київський – 0,66 і Харківський регіон – 0,61), а чотири регіони відзначилися середнім рівнем розвитку досліджуваного потенціалу модернізації (Кіровоградський – 0,41; Львівський – 0,46; Одеський – 0,42 і Полтавський – 0,5). Високого рівня реалізації фінансово-економічного потенціалу модернізації протягом усього періоду досягнуло в м. Києві, значення якого протягом аналізованого періоду становило 0,88 (рис. 3.3).

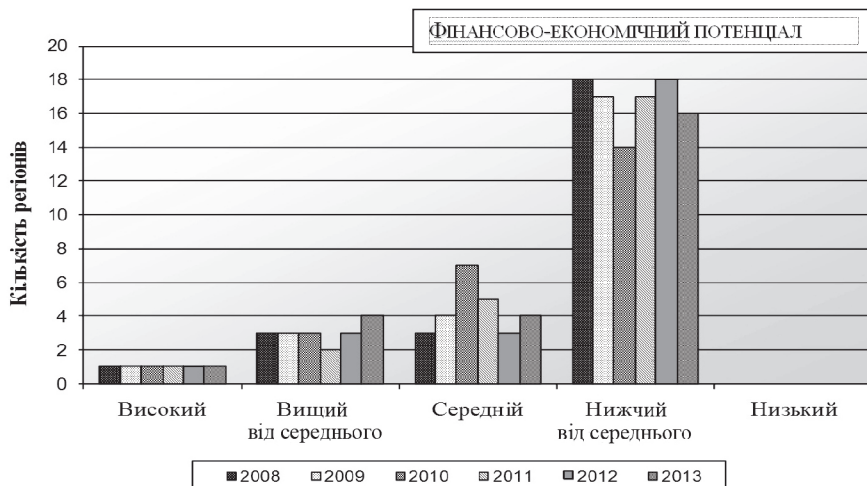

Рис. 3.3. Рівень фінансово-економічного потенціалу модернізації регіонів України у 2008–2013 рр.

Ступінь успішності модернізації безпосередньо залежить від рівня розвитку соціального середовища, його сприйнятливості до процесів удосконалення наявних або впровадження нових технологій, продуктів і послуг, реалізації нових принципів організації економічного життя, нових моделей і механізмів управління і т. д. Модернізація априорі торкається ціннісно-мотиваційного середовища індивідів і великих соціальних груп. Приклади найбільш успішних «модернізаційних проривів» в історії були пов'язані з істотними якісними змінами людських ресурсів. З 1993 року ООН формує щорічний звіт із розвитку людства, суть якого полягає у вивченні індексу людського розвитку за країнами світу. До показників, за якими формується цей індекс, відносять:

середню тривалість життя при народженні, рівень грамотності та рівень життя населення, який оцінюється через валовий внутрішній продукт на душу населення, та інші вагомні показники. Попри відносно зростання індексу людського розвитку у 2010–2013 рр., рейтинг України погіршився: якщо 2011 року Україна займала 69-ту позицію, то 2013-го – уже 78-му позицію з індексом людського розвитку 0,740. За критеріями досліджуваного індексу в Україні найвищим значенням характеризується показник освіти і грамотності – 0,860 (29-те місце у світі), помітно гірші показники здоров'я і довголіття – 0,760; а найгірший стан має показник рівня життя населення (економічний розвиток) – 0,615¹²⁰.

У табл. 3.5 розглянуто соціальні аспекти модернізації стосовно сучасної України та особливостей її регіонального розвитку. Об'єктом аналізу виступає соціальний потенціал модернізації українських територій, під яким ми розуміємо сукупність якісних характеристик населення, що забезпечують його сприйнятливість до впровадження новітніх науково-технічних досягнень і технологій, здійснення прогресивних структурних зрушень та інституційних перетворень, спрямованих на підвищення ефективності економіки і забезпечення її конкурентоспроможності.

Таблиця 3.5

Показники людського потенціалу

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Чисельність фахівців вищої кваліфікації, які зайняті в економіці України, осіб						
1. Середнє значення в Україні	3 351,2	3 513,2	3 664,1	3 795,4	3 854,8	3 997,1
2. Максимальне значення	25 024	26 831	28 205	29 168	29 124	29 487
3. Мінімальне значення	645	670	728	788	799	841
4. Коефіцієнт диференціації, разів	38,80	40,05	38,74	37,02	36,45	35,06
Питома вага економічно активного населення в його загальній чисельності, %						
1. Середнє значення в Україні	62,6	63,2	63,1	63,5	64	64,3
2. Максимальне значення	66,5	66,9	67,5	67,5	68,2	68,2
3. Мінімальне значення	57,4	58	57	57	57,2	58,7
4. Коефіцієнт диференціації, разів	1,16	1,15	1,18	1,18	1,19	1,16

¹²⁰ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : кол. монографія / [Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило та ін.] ; ред. Е. М. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

Закінчення табл. 3.5

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Коефіцієнт співвідношення наявних доходів до витрат населення						
1. Середнє значення в Україні	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
2. Максимальне значення	1,1	1,05	1,07	1,1	1,03	0,99
3. Мінімальне значення	0,5	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7
4. Коефіцієнт диференціації, разів	2,24	2,10	1,95	1,57	1,56	1,52
Чисельність студентів освітніх установ ВНЗ (на 10 000 осіб населення), осіб						
1. Середнє значення в Україні	542,7	534,9	506,6	488,6	454,3	425,7
2. Максимальне значення	2 290	2 268	2 121	1 981	1 807	1 663
3. Мінімальне значення	234	225	229	228	219	207
4. Коефіцієнт диференціації, разів	9,79	10,08	9,26	8,69	8,25	8,03

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Зокрема, 2013 року в середньому в Україні налічувалось 3 997 фахівців вищої кваліфікації, зайнятих в економіці регіонів країни (див. табл. 3.5). Найбільша чисельність цих фахівців зосереджена у Дніпропетровському регіоні – 6 289, Донецькому – 6 408, Львівському – 7 467, Одеському – 5 660, Харківському – 14 409 і м. Києві – 29 487 фахівців. Найменша кількість фахівців вищої кваліфікації спостерігалася в Кіровоградському регіоні – 841 фахівець¹²¹. Згідно з коефіцієнтом диференціації максимальне значення показника перевищує мінімальне в середньому за період у 38 разів, що також говорить про гетерогенність розвитку територій.

У рамках складових людського потенціалу, а саме за рівнем економічної активності, у 2008–2013 рр. спостерігалася відносно незначна диференціація регіонів України. Протягом усього досліджуваного періоду питома вага економічно активного населення в середньому в Україні 2008 року становила від 62,5% (мінімальне значення) до 64,34% 2013-го (максимальне значення). Шістдесят регіонів 2013 року мали частку економічно активного населення, вищу від середньонаціонального показника, найвищим показником характеризується м. Київ

¹²¹ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 392.

(68,2%). В інших дев'яти регіонах (Закарпатський, Івано-Франківський, Київський, Кіровоградський, Луганський, Львівський, Одеський, Тернопільський і Чернівецький) питома вага економічно активного населення була нижчою від середнього значення, мінімальне з яких визначено в Івано-Франківському регіоні (58,7%)¹²².

У розрізі аналізу доходів населення зазначимо, що основним джерелом отримання доходів є реальна заробітна плата. Так, 2013 року, порівняно з попереднім, величина реальної заробітної плати збільшилася на 14,4% (проти 8,7% – 2012-го), що свідчить про підвищення рівня життя населення¹²³. Також зафіксовано збільшення вкладів населення в установи комерційних банків, скорочення заборгованості з виплати заробітної плати і частки працівників, які отримували заробітну плату, нижчу за прожитковий мінімум. Позитивна динаміка у зростанні реальної заробітної плати мала місце в усіх регіонах (від 11,7% у Луганському до 18,4% – у Чернігівському)¹²⁴.

Світовий досвід показує, що найбільш стійкими є економіки тих країн, у яких вищий рівень освіти населення.

В усіх постіндустріальних країнах спостерігається стійке зростання частки працівників із вищою освітою в загальній кількості зайнятого населення.

Частка зайнятих із вищою освітою служить одним з інструментів регулятивного впливу на соціально-економічні процеси, пов'язані з поліпшенням якості життя населення України. Підвищення чисельності студентів освітніх установ ВНЗ як головної складової розвитку людського капіталу може забезпечити прискорене зростання економіки регіонів. Так, 2013 року 42,6% усіх студентів ВНЗ було зосереджено в шести регіонах України: у м. Києві (15,63%), Харківському (7,61%), Одеському (5,02%), Львівському (5,41%), Запорізькому (4,56%), у Дніпропетровському (4,39%) регіонах. Найменшим показником характеризувався Закарпатський регіон, де на 10 000 осіб населення припадало 207 студентів ВНЗ¹²⁵.

¹²² Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 1. – С. 73.

¹²³ Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2012 рік. – К., 2013. – С. 52.

¹²⁴ Там само. – С. 53.

¹²⁵ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 1. – С. 236.

За результатами дослідження рейтингу вищих навчальних закладів, складеного URAP, методологія якого полягає в оцінюванні академічних здобутків вищих навчальних закладів усього світу шляхом аналізу обсягів та якості наукових публікацій співробітників університетів, 2013 року шість українських вишів потрапили до цього рейтингу. На першому місці у світі за всіма показниками – Гарвардський університет. Серед українських ВНЗ найкращі результати показав Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, що посів 1 373-тє місце у світі. Крім нього, у рейтинговій таблиці представлені Львівський національний університет імені Івана Франка (1 722-тє місце у світі), Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (1 875-тє місце у світі), Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (1 931-ше місце), Національний університет «Львівська політехніка» (1 950-тє місце), Донецький національний університет (1 999-тє місце)¹²⁶.

На ринку освітніх послуг Черкаського регіону за напрямками підготовки і спеціальностями «Фінанси і кредит», «Облік і аудит», «Правознавство», «Банківська справа» присутні такі вищі навчальні заклади IV рівня акредитації – Черкаський державний технологічний університет (ЧДТУ), Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького (ЧНУ), Східноєвропейський університет економіки та менеджменту (СУЕМ), Черкаська філія Європейського університету (ЧФЄУ), Черкаський інститут банківської справи (ЧІБС) Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). Результати вступу абітурієнтів 2014 року зазначених ВНЗ подано в *табл. 3.6*.

Таблиця 3.6

Результати вступу у вищі навчальні заклади IV рівня акредитації м. Черкас (2014 рік)

Показник	Вищий навчальний заклад						Питома вага ЧІБС, %
	ЧДТУ	ЧНУ	СУЕМ	ЧФЄУ	Разом	ЧІБС	
<i>«ФІНАНСИ І КРЕДИТ»</i>							
Бакалавр							
Ліцензований обсяг	392	-	60	128	580	150	21
Державне замовлення	30	-	0	0	30	60	67
Зараховано	63	-	6	21	90	138	61

¹²⁶ Інфоцентр «Bestname» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>.

Продовження табл. 3.6

Показник	Вищий навчальний заклад						Питома вага ЧІБС, %
	ЧДТУ	ЧНУ	СУЕМ	ЧФ ЄУ	Разом	ЧІБС	
% зарахованих до ліцензованого обсягу	16	-	10	16	15	92	x
Магістр							
Ліцензований обсяг	65	-	30	-	95	45	32
Державне замовлення	9	-	0	-	9	15	62
Зараховано	40	-	12	-	52	45	46
% зарахованих до ліцензованого обсягу	62	-	40	-	55	100	x
«ОБЛІК І АУДИТ»							
Бакалавр							
Ліцензований обсяг	295	231	120	149	795	50	6
Державне замовлення	25	3	0	0	28	17	38
Зараховано	50	8	4	10	72	48	40
% зарахованих до ліцензованого обсягу	17	3	3	7	9	96	x
Магістр							
Ліцензований обсяг	55	-	37	16	108	45	29
Державне замовлення	10	-	0	0	10	13	57
Зараховано	32	-	16	1	49	45	48
% зарахованих до ліцензованого обсягу	58	-	43	6	45	100	x
«ПРАВознавство»							
Бакалавр							
Ліцензований обсяг	-	213	150	-	363	30	8
Державне замовлення	-	7	0	-	7	10	59
Зараховано	-	47	22	-	69	30	30
% зарахованих до ліцензованого обсягу	-	22	15	-	19	100	x
Магістр							
Ліцензований обсяг	-	-	20	-	20	-	x
Державне замовлення	-	-	0	-	0	-	x
Зараховано	-	-	20	-	20	-	x
% зарахованих до ліцензованого обсягу	-	-	100	-	100	-	x
«БАНКІвська СПРАВА»							
Спеціаліст							
Ліцензований обсяг	-	-	-	-	-	30	100
Державне замовлення	-	-	-	-	-	0	x
Зараховано	-	-	-	-	-	30	100

Показник	Вищий навчальний заклад						Питома вага ЧІБС, %
	ЧДТУ	ЧНУ	СУЕМ	ЧФ ЄУ	Разом	ЧІБС	
% зарахованих до ліцензованого обсягу	-	-	-	-	-	100	x
Магістр							
Ліцензований обсяг	-	-	-	-	-	45	100
Державне замовлення	-	-	-	-	-	15	100
Зараховано	-	-	-	-	-	45	100
% зарахованих до ліцензованого обсягу	-	-	-	-	-	100	x

Примітка. Складено за даними¹²⁷.

З наведених у табл. 3.6 даних можна зробити висновок, що Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ за підсумками вступної кампанії 2014 року є лідером Черкаського регіону з підготовки фахівців обліково-фінансового спрямування, питома вага якого на регіональному ринку освітніх послуг за напрямом підготовки «Фінанси і кредит» ОКР «бакалавр» становить 61%, за ОКР «магістр» – 46%; за напрямом підготовки «Облік і аудит» ОКР «бакалавр» – 40%, ОКР «магістр» – 48%; за спеціальністю «Банківська справа» ОКР «спеціаліст» і «магістр» – 100%.

За показниками людського потенціалу переважна більшість регіонів України належить до групи з рівнем потенціалу, вищим за середній (рис. 3.4). При цьому частка регіонів із високим і вищим за середній потенціалами становить 100% протягом усього досліджуваного періоду (до регіонів із високим рівнем людського потенціалу належать Харківський регіон і м. Київ).

Нині вирішальними чинниками модернізації та інтенсивного зростання територій стають досягнення науки, техніки і високих технологій, а отже, і створений ними науково-дослідний потенціал. Україна стрімко втрачає свої позиції в цій сфері, причиною чого є, з одного боку, поступова втрата науково-дослідного потенціалу, з другого – низький ступінь затребуваності інтелектуального ресурсу через сформовану кон'юнктуру, що характеризується залежністю всієї

¹²⁷ Сайт інформаційної системи МОН України «Конкурс» [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.vstup.info/2014/2014o24.html.

соціально-економічної системи країни від експорту сировини і продукції першого переділу.

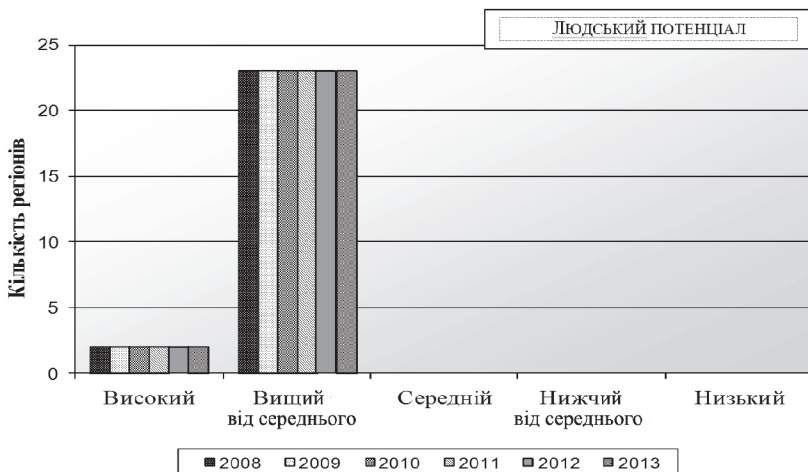

Рис. 3.4. Рівень людського потенціалу модернізації регіонів України у 2008–2013 рр.

Аналіз діяльності наукових організацій України 2013 року показав, що 1 208 організацій брали активну участь у виконанні наукових і науково-технічних робіт, у т. ч. 44,3% – організації підприємницького сектору економіки, 41,1% – державного і 14,6% – вищі навчальні заклади. Найбільша кількість організацій підпорядкована Національній академії наук України – 199 організацій, Національній академії аграрних наук – 93, Академії медичних наук – 35, Академії педагогічних наук – 16, Академії правових наук – шість та Академії мистецтв – дві організації¹²⁸.

Результати оцінювання науково-дослідного потенціалу регіонів України наведено в *табл. 3.7*.

Проведений аналіз продемонстрував територіальну неоднорідність розвитку науково-дослідного потенціалу. Більш як половина (59,46%) наукового персоналу зосереджено тільки у двох регіонах України: у м. Києві – 42,58% усіх фахівців, зайнятих науковими дослідженнями і розробками, і в Харківському регіоні – 16,88%. Крім зазначених, ще три регіони налічують кількість фахівців, вищу від серед-

¹²⁸ Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 9.

нонаціонального значення: Дніпропетровський – 7 194, Донецький – 5 595 і Львівський – 3 627 фахівців. Найменшою кількістю фахівців, зайнятих науковими дослідженнями і розробками, характеризується Хмельницький регіон (112 фахівців)¹²⁹. Загалом в Україні чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками, із 2008 до 2013 рр. зменшилася в 1,2 раза. У структурі зайнятого населення 2013 року питома вага виконавців наукових досліджень і розробок становила 0,52%, з яких 19,3% – це доктори і кандидати наук¹³⁰.

Таблиця 3.7

Показники науково-дослідного потенціалу

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Чисельність фахівців, які зайняті науковими дослідженнями і розробками, осіб						
1. Середнє значення в Україні	3 746,2	3 646,8	3 583,8	3 475,9	3 302,8	3 193,1
2. Максимальне значення	36 495	36 023	36 285	35 766	34 618	33 989
3. Мінімальне значення	126	110	94	95	85	112
4. Коефіцієнт диференціації, разів	289,64	327,48	386,01	376,48	407,27	303,47
Видано патентів на об'єкти промислової власності в Україні, од.						
1. Середнє значення в Україні	284	291,8	270,6	300,6	339,8	334,6
2. Максимальне значення	2 217	2 172	2 012	2 198	2 365	2 498
3. Мінімальне значення	24	24	27	26	27	18
4. Коефіцієнт диференціації, разів	92,38	90,50	74,48	84,54	87,59	138,78
Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій, млн грн						
1. Середнє значення в Україні	228,1	299,3	297,6	343,1	364,0	400,9
2. Максимальне значення	2 291,4	3 140,1	3 196,7	3 686,6	3 818,5	4 313,2
3. Мінімальне значення	7,5	7,7	6,2	6,2	7,5	14,1
4. Коефіцієнт диференціації, разів	306,10	409,42	517,04	592,67	510,72	306,06

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

За кількістю виданих патентів на об'єкти промислової власності лідирував м. Київ, частка якого становила 30%. Ще шість промислово розвинених регіонів мали значення показника, вищі від середнього в

¹²⁹ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 390.

¹³⁰ Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 38–39.

Україні (335 патентів): Харківський (1 158), Дніпропетровський (585), Донецький (582), Луганський (502), Вінницький (455) і Львівський (367) регіони. Найменшу кількість виданих патентів було здійснено в Житомирському регіоні – 18¹³¹. За територіальною диференціацією максимальне значення показника (м. Київ) перевищувало мінімальне значення (Житомирський регіон) у 139 разів.

Реальні позитивні зміни в науково-дослідній сфері країни, судячи з наведених розрахунків, відбувалися вкрай повільно. Чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками, скорочувалась, тому, ураховуючи, що підготовка кваліфікованих фахівців у цій сфері займає десятиліття, можна говорити про руйнування науково-дослідного потенціалу, що триває, у більшості регіонів України. Наявні у країні та її регіонах проблеми багато в чому викликані непривабливістю нині наукової праці, недостатнім попитом на результати наукових досліджень, низьким рівнем заробітної плати наукових співробітників, браком ефективних механізмів із залучення і закріплення фахівців у сфері науки й інновацій. Ці проблеми призводять до того, що на території України не здійснюються дослідження з низки перспективних наукових напрямів, сповільнюються процеси створення і впровадження інновацій та ін. Це, у свою чергу, не дозволяє економіці в повну силу розгорнути виробництво конкурентоспроможних товарів і послуг, забезпечити ними внутрішній і зовнішній ринки.

Результати аналізу науково-дослідного потенціалу в регіональному розрізі зображено на *рис. 3.5*. Переважна кількість регіонів мають низькі можливості реалізації науково-дослідного потенціалу (в середньому це 69% регіонів). Слід зазначити той факт, що за 2008–2013 рр. відсутня категорія регіонів із рівнем потенціалу, вищим за середній, що свідчить про значні диспропорції в науково-дослідній діяльності регіонів країни. Високим рівнем науково-дослідного потенціалу модернізації характеризуються два регіони: Харківський регіон і м. Київ. А 2013 року тільки у Дніпропетровському регіоні визначено середній рівень досліджуваного потенціалу модернізації; у п'яти регіонах (Вінницький, Донецький, Запорізький, Луганський і Львівський) спостерігався рівень науково-дослідного потенціалу модернізації, нижчий за

¹³¹ Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 130.

середній. В інших 17 регіонах науково-дослідний потенціал не готовий до проведення модернізації.

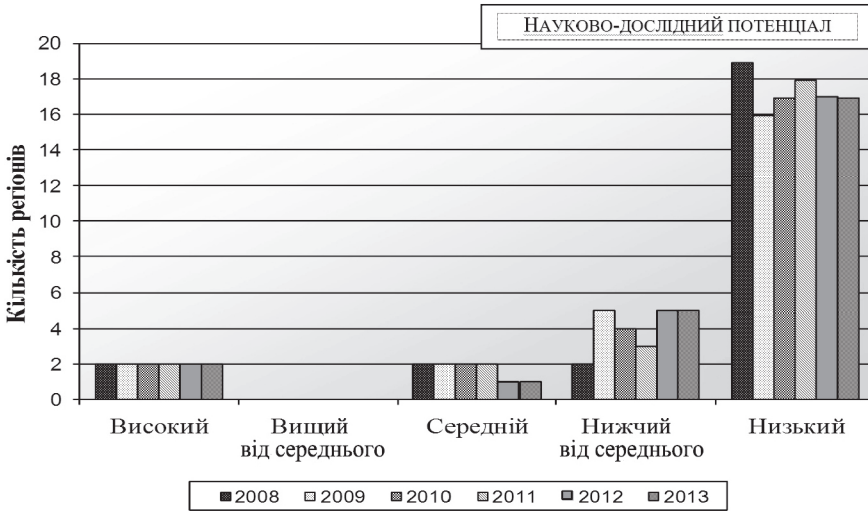

Рис. 3.5. Рівень науково-дослідного потенціалу модернізації регіонів України у 2008–2013 рр.

Таким чином, саме розвиткові фундаментальної і особливо прикладної науки, упровадженню її результатів у виробництво, а також збільшенню обсягів фінансування і розширенню кадрового складу науково-інноваційної сфери варто приділяти особливу увагу при підготовці до здійснення модернізації у країні. Адже сучасна економіка характеризується переходом від індустріальної стадії, яка панувала майже два століття, до нової, вищої стадії прогресу людського суспільства – пост-індустріальної. Ця глибока тенденція обумовлена становленням нового технологічного способу виробництва, подальшим поглибленням суспільного поділу праці, інтернаціоналізацією господарського життя, що спричинило глибокі зрушення в рівні та структурі суспільного виробництва, у характері суспільного розвитку, що, у свою чергу, вимагає високого рівня розвитку науково-інноваційної сфери.

Протягом останніх двадцяти років у значній кількості зарубіжної наукової літератури підкреслюється вагоме значення регіональних інновацій у збільшенні конкурентоспроможності та модернізаційних процесах. Загальною думкою в науковій літературі сьогодні є те, що

рушійною силою довгострокового економічного зростання є наука, технології та інновації, а довгострокові відмінності в економічному стані країн та регіонів пояснюються відмінностями у знаннях, продуктивності і технологіях¹³². В економічній літературі сформувалася домінуюча та усталена думка про те, що конкурентоспроможність та інновації, перш за все, визначаються на регіональному і місцевому рівнях^{133, 134}.

Основні показники інноваційного потенціалу модернізації регіонів України наведено і проаналізовано в *табл. 3.8*.

Таблиця 3.8

Показники інноваційного потенціалу

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість інноваційно активних підприємств у промисловості, од.						
1. Середнє значення в Україні	57,3	54,1	54,8	56,6	64,8	67,6
2. Максимальне значення	180	155	136	161	146	168
3. Мінімальне значення	14	16	21	22	22	18
4. Коефіцієнт диференціації, разів	12,86	9,69	6,48	7,32	6,64	9,33
Фінансування інноваційної діяльності, млн грн						
1. Середнє значення в Україні	425,4	470,7	312,6	315,8	393,2	386,2
2. Максимальне значення	2 639,9	2 740,4	1 212,9	2 090,5	2 391,3	1 497,4
3. Мінімальне значення	16,9	14,0	21,2	8,1	31,3	32,8
4. Коефіцієнт диференціації, разів	1 56,01	195,46	57,25	258,08	76,31	45,70
Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %						
1. Середнє значення в Україні	7,3	6	5	4,9	4,8	4,1
2. Максимальне значення	38,3	24,7	13,2	14,4	24,3	14,4
3. Мінімальне значення	0,6	0,6	0,5	0,3	0,5	0,6
4. Коефіцієнт диференціації, разів	63,83	41,17	26,40	48,00	48,60	24,00

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Важливою характеристикою інноваційного потенціалу є сприйнятливість виробництва до інновацій і рівень його інноваційної ак-

¹³² Soete L. Regions and innovation policies: the way forward, in Regions and Innovation Policy, OECD Reviews of Regional Innovation, OECD Publishing. – 2011.

¹³³ OECD Globalisation and Regional Patterns of innovation in EU-25 regions: a typology and policy recommendations Economies. – Paris : OECD, 2007.

¹³⁴ Magro E. Complex innovation policy systems: Towards an evaluation mix / E. Magro, J. R. Wilson // Research Policy. – 2013. – Vol. 42, issue 9. – P. 1647–1656.

тивності. Так, 2013 року спостерігалась активізація інноваційної діяльності, кількість інноваційно активних промислових підприємств збільшилася на 4,7% (2012-го – на 14,8%) і становила 1 758 підприємств. Найбільшим поживаленням інноваційної діяльності відзначилися Миколаївський і Дніпропетровський регіони, де кількість інноваційно активних підприємств зросла, відповідно, на 23,9 і 23,8%. Зменшення кількості промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, виявлено в 10 регіонах, з яких найбільше – у Закарпатському (на 18,2%) і Херсонському (на 8,6%) регіонах¹³⁵.

Найбільша кількість інноваційно активних промислових підприємств сконцентрована в Харківському регіоні (9,6% від загальної кількості в Україні), у м. Києві (7,4%), Запорізькому (6,5%), Миколаївському (6,5%) і Львівському (5,7%) регіонах¹³⁶.

Лідером за часткою інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції 2013 року став Полтавський регіон – 14,4% від загального обсягу відвантаженої регіоном продукції. Крім зазначеного, ще сім регіонів мали рівень цього показника, вищий від середнього у країні (4,09%): Закарпатський (13,4%), Івано-Франківський (7,5%), Сумський (10,6%), Тернопільський (7,4%), Харківський (4,8%), Херсонський (5,6%) і м. Київ (4,4%)¹³⁷.

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності 2013 року були власні кошти підприємств – 63,9% від загального обсягу витрат, спрямованих на інноваційну діяльність (проти 52,9% – 2012-го). Фінансову підтримку держави всього в Україні отримали 27 підприємств із держбюджету і 28 – із місцевих бюджетів. Збільшилася частка коштів іноземних інвесторів – з 0,4 до 8,7%, відповідно збільшилась і кількість підприємств, які вони фінансували, – з 11 до 14-ти. Частка фінансування інноваційної діяльності з боку вітчизняних інвесторів збільшилася з 0,3 до 1,3%, кількість профінансованих суб'єктів господарської діяльності – з 15 до 19 підприємств¹³⁸.

¹³⁵ Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішню та зовнішню становище України в 2013 році». – К. : НІСД, 2013. – С. 69.

¹³⁶ Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2012 рік. – К., 2013. – С. 69.

¹³⁷ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 405.

¹³⁸ Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 161–162.

Загалом, 2013 року більш як половину витрат на інноваційну діяльність України (54,64%) було здійснено лише чотирма регіонами: Одеським (15,51%), Донецьким (14,99%), Дніпропетровським (11,6%) і м. Києвом (12,54%). Найменша частка фінансування характерна для Закарпатського регіону (0,34%)¹³⁹.

Із 2008 до 2013 рр. спостерігається значне зниження коефіцієнта територіальної диференціації – зі 156,01 до 45,7 (див. *табл. 3.8*).

На *рис. 3.6* зображено динаміку рівня інноваційного потенціалу регіонів України. У розрізі дослідження цього потенціалу помітно є відсутність регіонів із високим рівнем, більшість становлять регіони з рівнем інноваційного потенціалу, нижчим за середній. Однак слід відзначити позитивний момент – 2013 року кількість таких регіонів скоротилася майже удвічі порівняно з попереднім періодом, водночас у 3,5 раза підвищилася кількість регіонів із середнім рівнем інноваційного потенціалу і в 1,3 раза – регіонів із рівнем, вищим за середній. Таким чином, у загальній структурі регіонів країни 16% становили регіони з рівнем, вищим за середній (Донецький, Одеський, Харківський регіони і м. Київ), 28% – регіони із середнім рівнем інноваційного потенціалу (Дніпропетровський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Миколаївський, Полтавський і Сумський), 24% – це регіони з низькими інноваційними можливостями здійснення модернізації (Волинський, Київський, Рівненський, Черкаський, Чернівецький і Чернігівський) і 32% – це регіони з рівнем, нижчим за середній (Вінницький, Житомирський, Кіровоградський, Луганський, Львівський, Тернопільський, Херсонський і Хмельницький).

З погляду теорії регіонального економічного розвитку територіальна диференціація інноваційного потенціалу та інноваційної продуктивності пояснюється такими причинами:

1) існують регіональні відмінності в доступності та якості місцевих базових умов для інноваційної діяльності: наприклад регіони мають різні бази знань¹⁴⁰, території відрізняються щодо «якості» або «ефективності» регіональних інноваційних систем, що призводить до

¹³⁹ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 405.

¹⁴⁰ Asheim B. The geography of innovation / B. Asheim, M. S. Gertler // Regional innovation systems / Fagerberg Jan, Mowery, David C., Nelson Richard R. (Eds.) ; The Oxford Handbook of Innovation. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – P. 291–317.

різних рівнів інноваційної продукції, навіть якщо базові умови ідентичні за кількісними і якісними характеристиками¹⁴¹;

2) неявні знання, пов'язані, перш за все, з традиціями, важко передати на великі відстані і, отже, залежать від конкретних умов і є географічно «прив'язаними» (наприклад, петриківський розпис, лозове плетіння в Корсуні-Шевченківську тощо);

3) агломерація (зосередження на певній території) фірм у безпосередній близькості мінімізує операційні витрати і призводить до позитивних зовнішніх факторів.

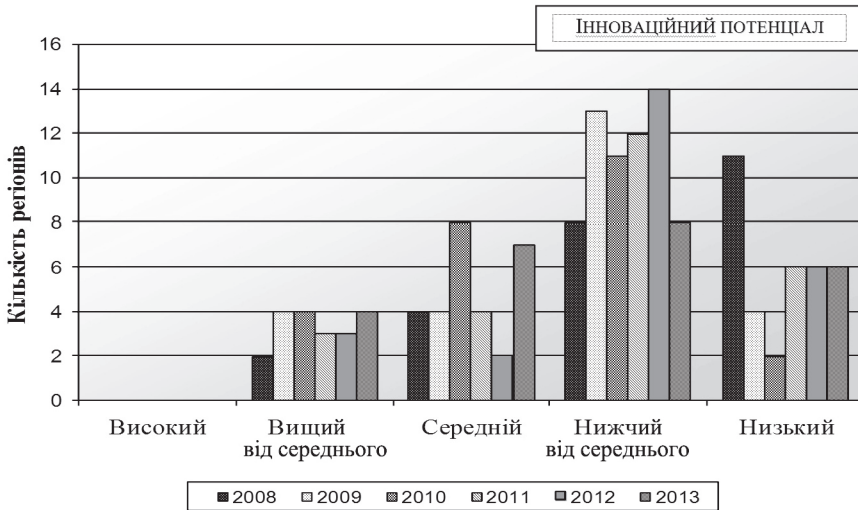

Рис. 3.6. Динаміка рівня інноваційного потенціалу модернізації регіонів України у 2008–2013 рр.

Базовим рушієм у регіональному економічному розвитку є інноваційні технології, які й призводять до агломерації в регіональному економічному розвитку¹⁴². Тільки загальних умов, таких як інфраструктура і освіта, недостатньо для економічного зростання. Так, Дж. Різ (J. Rees) підкреслив, що підприємництво і лідерство на основі інноваційної технології можуть призвести до зростання нових промислових

¹⁴¹ Fritsch M. Determinants of the Efficiency of Regional Innovation Systems / M. Fritsch, V. Slavtchev // Regional Studies. – 2011. – Vol. 45, issue 7. – P. 905–918.

¹⁴² Rees J. State Technology Programs and Industry Experience in the USA / J. Rees // Review of Urban and Regional Development Studies. – 1979. – Vol. 3. – P 39–59.

районів і регенерації старих¹⁴³. Деякі теоретики стверджують, що це не тільки економічні фактори, а й морально-етичні цінності та культурні фактори, які впливають на формування соціального капіталу та довіри в мережі співпраці між фірмами щодо обміну знаннями, дають доступ до венчурного капіталу, сприяють створенню потужних НДДКР і клімату підприємницької діяльності.

Інфраструктурний потенціал характеризує можливості й умови економічної діяльності на території регіонів. Найбільш важливою його складовою виступає транспортне забезпечення. Взаємозв'язок усіх видів транспорту дозволяє говорити про єдину транспортну систему України, яка об'єднує всі економічні райони країни в єдиний господарський комплекс і сприяє комплексному розвитку кожного регіону. Ефективне функціонування транспорту є необхідною умовою стабілізації, піднесення і структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічної діяльності, підвищення життєвого рівня населення і гарантування національної безпеки країни.

Результати аналізу інфраструктурного потенціалу наведено в *табл. 3.9*.

Таблиця 3.9

**Показники інфраструктурного потенціалу регіонів України
за 2008–2013 рр.**

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Щільність залізничних колій загального користування, км колій на 1 000 км ² території						
1. Середнє значення в Україні	37,4	37,1	37,1	37,2	37,16	37,1
2. Максимальне значення	60	60	60	60	60	60
3. Мінімальне значення	16	16	16	16	16	16
4. Коефіцієнт диференціації, разів	3,75	3,75	3,75	3,75	3,75	3,75
Щільність автомобільних шляхів із твердим покриттям, км доріг на 1 000 км ² території						
1. Середнє значення в Україні	284	284,3	284,4	284,5	284,7	285,3
2. Максимальне значення	376	376	376	376	376	376
3. Мінімальне значення	175	175	175	174	174	174
4. Коефіцієнт диференціації, разів	2,15	2,15	2,15	2,16	2,16	2,16

¹⁴³ Rees J. Technology and Regional Development: Theory Revisited / J. Rees // Johansson B., Karlsson Ch., Stough R. R. (Eds.) // Theories of Endogenous Regional Growth. – Springer-Verlag, Heidelberg, 2001. – P. 94–110.

Закінчення табл. 3.9

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість абонентів мобільного зв'язку в розрахунку на 1 000 осіб населення						
1. Середнє значення в Україні	1 176	1 106,8	1 133,2	1 096,5	1 150	1 248,8
2. Максимальне значення	3 485	3 350	3 270	3 101	2 846	2 458
3. Мінімальне значення	774	730	749	752	795	897
4. Коефіцієнт диференціації, разів	4,50	4,59	4,37	4,12	3,58	2,74

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Ступінь розвитку транспортної системи диференційовано за регіонами. Найвищі показники щільності залізничних колій загального користування на 1 000 кв. км території спостерігаються в Донецькому (60 км колій) і Львівському (58 км колій) регіонах¹⁴⁴. Високі показники щільності – у Харківському, Чернівецькому, Дніпропетровському, Луганському, Тернопільському, Вінницькому і Закарпатському регіонах. Слід зазначити, що в Донецькому, Харківському, Львівському і Чернівецькому регіонах вищий рівень розвитку залізничного транспорту пояснюється тим, що щільність транспортних магістралей тут склалась історично й обумовлена дією різних за своєю природою факторів: необхідністю транспортного обслуговування виробництва, що досягло високого рівня розвитку, прикордонним розміщенням і спорудженням у довоєнний період густої мережі залізниць.

У період з 2008 до 2013 рр. ступінь розвитку залізничної інфраструктури в середньому в Україні залишався на одному й тому самому рівні.

Важливе місце у транспортній системі регіонів займає автодорожнє господарство. Про його значення свідчить той факт, що 68% вантажоперевезень в Україні здійснюється автомобільним транспортом. Проте автодорожнє господарство при цьому характеризується низьким рівнем розвитку. У період із 2008 до 2013 рр. щільність автомобільних шляхів із твердим покриттям у середньому в Україні майже не змінилася, збільшення показника за аналізований період становить лише 0,5%. Розвиток дорожньої інфраструктури є неоднорідним, максимальна щільність автомобільних шляхів перевищує мінімальну у

¹⁴⁴ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 304.

2,16 раза. Найбільше значення показника характерне для Львівського регіону (376 км на 1 000 кв. км), найнижче – для Херсонського регіону (174 км на 1 000 кв. км)¹⁴⁵.

Комунікаційний комплекс регіонів є перспективною частиною інфраструктурного потенціалу на сучасному етапі розвитку. Він характеризується виробництвом і продажем засобів телекомунікацій і зв'язку, комп'ютерного устаткування, інформаційних, телекомунікаційних і консалтингових послуг. За аналізований період комунікаційний комплекс характеризується позитивною динамікою розвитку. У середньому в Україні кількість абонентів мобільного зв'язку з розрахунку на 1 000 осіб населення збільшилася в 1,1 раза, при цьому в регіонах спостерігається значне скорочення диференціації розвитку телекомунікації і зв'язку. Найбільша кількість абонентів мобільного зв'язку на 1 000 мешканців спостерігається в м. Києві (2 458 абонентів), найменша – у Хмельницькому регіоні (897 абонентів)¹⁴⁶.

Процеси глобалізації зумовлені зростанням інформаційно-комунікаційних технологій, у руслі яких інформаційні ресурси стають однією з головних складових модернізації країни. Проникнення Інтернету в життєдіяльність людей постійно прискорюється завдяки вдосконаленню інформаційно-комунікаційних технологій. Згідно з результатами дослідження компанії Inmind на замовлення Інтернет-асоціації України, 2013 року зафіксовано, що Інтернетом щодня користуються 12,2 мільйона українців, без урахування дітей (45% дорослого населення). Порівняно з 2012-м кількість користувачів зросла на 10%. Найбільш активно зросла кількість користувачів у західних регіонах країни, сільській місцевості та серед користувачів старшої вікової групи. Лідером за кількістю користувачів мережі «Інтернет» є східні і центральні регіони України (34 і 31% відповідно), західні і південні значно відстають (20 і 16% відповідно)¹⁴⁷.

Звертаючись до аналізу показників індексу інфраструктурного потенціалу, можна зазначити, що для більшості регіонів характерний рівень його розвитку, «вищий від середнього» (рис. 3.7).

¹⁴⁵ Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – С. 307.

¹⁴⁶ Статистичний бюлетень «Стан і розвиток зв'язку в Україні за 2012 рік» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 25.

¹⁴⁷ Там само. – 32 с.

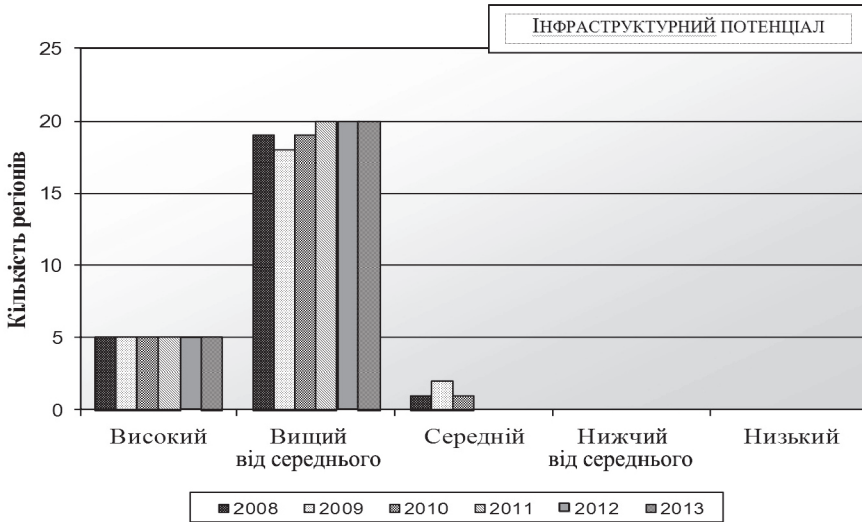

Рис. 3.7. Динаміка рівня інфраструктурного потенціалу модернізації економіки регіонів України у 2008–2013 рр.

Слід відзначити, що група регіонів із низьким і нижчим за середній рівнями інфраструктурного потенціалу відсутня. Цей процес обумовлений активним розвитком телекомунікаційної інфраструктури (мобільного зв'язку та Інтернет-послуг), що відіграє все більшу роль як у бізнес-процесах, так і в суспільному житті в цілому.

Проведений аналіз не дає повноцінної об'єктивної оцінки економічного потенціалу модернізації регіонів, тому доцільним буде визначення інтегрального показника потенціалу модернізації економіки¹⁴⁸ (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Інтегральний показник потенціалу модернізації економіки регіонів України за 2008–2013 рр.

Регіони України	Значення інтегрального показника за роками					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
АР Крим	0,23	0,23	0,23	0,24	0,34	0,34
Вінницький	0,36	0,34	0,33	0,37	0,38	0,42

¹⁴⁸ Гедз М. Й. Стратегія модернізації регіональних економічних систем: методологія і практика : монографія / М. Й. Гедз. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 95–96.

Регіони України	Значення інтегрального показника за роками					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Волинський	0,30	0,28	0,28	0,25	0,24	0,23
Дніпропетровський	0,60	0,63	0,65	0,55	0,58	0,63
Донецький	0,71	0,70	0,64	0,56	0,62	0,64
Житомирський	0,21	0,23	0,24	0,22	0,23	0,22
Закарпатський	0,22	0,24	0,28	0,31	0,28	0,31
Запорізький	0,41	0,43	0,45	0,38	0,44	0,43
Івано-Франківський	0,33	0,37	0,37	0,38	0,31	0,35
Київський	0,39	0,41	0,39	0,38	0,38	0,40
Кіровоградський	0,26	0,26	0,30	0,28	0,31	0,30
Луганський	0,43	0,47	0,42	0,42	0,37	0,43
Львівський	0,49	0,48	0,50	0,46	0,46	0,47
Миколаївський	0,30	0,35	0,41	0,39	0,36	0,35
Одеський	0,43	0,42	0,45	0,39	0,40	0,44
Полтавський	0,35	0,35	0,44	0,40	0,44	0,47
Рівненський	0,21	0,23	0,24	0,23	0,23	0,23
Сумський	0,28	0,31	0,35	0,33	0,32	0,37
Тернопільський	0,26	0,29	0,30	0,30	0,28	0,31
Харківський	0,74	0,76	0,79	0,75	0,75	0,79
Херсонський	0,25	0,27	0,27	0,29	0,29	0,29
Хмельницький	0,22	0,24	0,32	0,29	0,29	0,29
Черкаський	0,26	0,30	0,29	0,28	0,25	0,25
Чернівецький	0,34	0,35	0,38	0,33	0,31	0,33
Чернігівський	0,24	0,25	0,27	0,25	0,23	0,24
м. Київ	0,87	0,86	0,84	0,82	0,81	0,84
м. Севастополь	0,19	0,18	0,21	0,20	0,26	0,20

Примітка. Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

У табл. 3.11 наведено розподіл регіонів за рівнем економічного потенціалу модернізації.

Аналіз динаміки значень інтегрального показника економічного потенціалу модернізації за 2008–2013 рр. показав, що більшість регіонів України мають нижчий від середнього рівень потенціалу модернізації (Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Івано-Франківський, Київський, Кіровоградський, Миколаївський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький і Чернігівський).

Градація регіонів України за рівнем економічного потенціалу модернізації за 2008–2013 рр.

Регіони України	Рівень соціально-економічного потенціалу модернізації						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
АР Крим	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Вінницький	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Середній	
Волинський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Дніпропетровський	Середній	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Середній	Середній	Вищий від середнього	
Донецький	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	
Житомирський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Закарпатський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Запорізький	Середній	Середній	Середній	Середній	Середній	Середній	
Івано-Франківський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Київський	Нижчий від середнього	Середній	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Кіровоградський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	
Луганський	Середній	Середній	Середній	Середній	Нижчий від середнього	Середній	
Львівський	Середній	Середній	Середній	Середній	Середній	Середній	
Миколаївський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Середній	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	

Регіони України	Рівень соціально-економічного потенціалу модернізації						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Одеський	Середній	Середній	Середній	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Середній
Полтавський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Середній	Нижчий від середнього	Середній	Середній	Середній
Рівненський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Сумський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Тернопільський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Харківський	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього	Вищий від середнього
Херсонський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Хмельницький	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Черкаський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Чернівецький	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
Чернігівський	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього
м. Київ	Високий	Високий	Високий	Високий	Високий	Високий	Високий
м. Севастополь	Низький	Низький	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього	Нижчий від середнього

Примітка. Авторська розробка.

Високий рівень потенціалу модернізації економіки спостерігається лише в м. Києві (0,84 у середньому за 2008–2013 рр.). До групи регіонів з інтегральним показником, який відповідає рівню, вищому за середній, належать три регіони: Харківський (0,76 у середньому за 2008–2013 рр.), Донецький (0,64 у середньому за 2008–2013 рр.) і Дніпропетровський (0,61 у середньому за 2008–2013 рр.). Групу регіонів із середнім значенням інтегрального показника становлять: Львівський (0,48 у середньому за 2008–2013 рр.), Запорізький, Луганський та Одеський (0,42 у середньому за 2008–2013 рр.) і Полтавський (0,41 у середньому за 2008–2013 рр.) регіони.

Результати проведеного оцінювання потенціалу модернізації економіки регіонів країни свідчать про те, що високий ступінь простої неоднорідності України супроводжується відмінностями у сфері соціально-економічного розвитку територій. Ці відмінності обумовлюються такими причинами, як: економічна диференціація територій, розбіжність «швидкостей» їх розвитку, відмінності в соціальній структурі, стандартах і стилі життя населення і т. д. Ступінь диспропорцій між окремими регіонами за багатьма показниками досягає десятків і сотень разів, що є чинником, який перешкоджає стійкому збалансованому розвитку країни.

Проведений аналіз виявив низьку готовність більшості регіонів України до реалізації модернізаційних перетворень. Для зміни ситуації, що склалася, потрібно розробити конкретні напрями підвищення ефективності соціально-економічної політики стосовно процесів модернізації на державному і регіональному рівнях. Для рівномірного розподілу модернізаційних ефектів, зниження диспропорцій у розвитку регіонів, подолання фрагментації соціального і економічного простору процес модернізації повинен здійснюватися з досконалим урахуванням регіональних особливостей країни.

3.3. Параметрична характеристика модернізаційного потенціалу економіки регіонів

Характерними рисами процесу регіонального розвитку в Україні є асинхронність і відчутний міжрегіональний розрив у рівнях розвитку складових соціально-економічного потенціалу модернізації економіки

досліджуваних 25-ти регіонів. Проведене дослідження за період 2008–2013 рр. показало певні зміни в рівнях потенціалу модернізації регіонів і дало можливість виокремити такі їхні групи: регіони-лідери, які намагаються зберегти і примножити свій потенціал (м. Київ, Дніпропетровський, Донецький, Харківський регіони), наздоганяючі регіони (Запорізький, Львівський, Луганський) і регіони-аутсайдери, які протягом тривалого часу залишаються на низьких позиціях порівняно із середньонаціональними показниками (Черкаський, Чернівецький, Житомирський та ін.).

Проведене оцінювання потенціалу модернізації економіки регіонів показало доволі низький рівень можливостей і готовності регіонів України до модернізаційних процесів, хоча слід визначити винятково високий рівень економічного потенціалу модернізації м. Києва.

Для проведення комплексного оцінювання потенціалу модернізації доцільно визначити масштаби і напрями необхідних модернізаційних процесів, тобто ступінь доцільної модернізації, і порівняти його з наявними можливостями регіонів.

Цей аспект аналізу є пріоритетним щодо стратегічного планування регіональної модернізації, у ході проведення якої регіони мають взаємодіяти один з одним, одночасно конкуруючи між собою. В умовах вільної конкуренції ринкові сили розширюють розриви між регіонами. Загострення багатьох проблем соціально-економічного розвитку регіонів, невіршені питання дотаційності переважної більшості місцевих бюджетів, наявність значної нерівномірності рівнів розвитку і депресивність економіки низки регіонів призводять до висновку про глибинну соціально-економічну кризу. Регіони України виявилися неготовими реагувати на коливання кон'юнктури, стають дедалі залежнішими від недиверсифікованих зовнішніх ринків і фактично не спромоглися сформувати «запас міцності» для протидії несприятливим явищам в економіці. Відсутність належної можливості реалізації потенціалу розвитку регіонів, а тим більше – отримання синергії між-регіональної взаємодії стали вагомим чинником гальмування виходу України з післякризової депресії.

Ми визначили ступінь доцільної модернізації економіки регіонів¹⁴⁹ за допомогою відповідного коефіцієнта – величини, що відобра-

¹⁴⁹ Гедз М. Й. Стратегія модернізації регіональних економічних систем: методологія і практика : монографія / М. Й. Гедз. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 98–108.

жає відношення показників, які характеризують рівень розвитку економіки регіонів України за відповідними складовими (табл. 3.12), до відповідних показників економіки розвинених країн.

Таблиця 3.12

Система показників для оцінювання ступеня доцільної модернізації економіки регіонів

Складові модернізаційного потенціалу економіки регіонів	Показники оцінювання ступеня доцільної модернізації економіки регіонів
1. Виробничо-технологічний потенціал	Темпи зростання обсягів промислового виробництва, %
	ВВП (ВРП) на душу населення, дол. США
2. Фінансово-економічний потенціал	Внутрішні витрати на дослідження і розробку відносно валового внутрішнього продукту, %
	Обсяг експорту, дол. США на душу населення
3. Людський потенціал	Питома вага економічно активного населення в його загальній чисельності, %
	Чисельність студентів освітніх установ ВНЗ (на 10 000 осіб населення), осіб
4. Науково-дослідний потенціал	Динаміка кількості патентних заявок, % до попереднього року
	Чисельність персоналу, зайнятого науковими дослідженнями і розробками (осіб на 1 000 зайнятих)
5. Інноваційний потенціал	Бюджетні витрати і асигнування на наукові дослідження і розробки, % до ВВП (ВРП)
	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %
6. Інфраструктурний потенціал	Щільність автомобільних шляхів із твердим покриттям, км доріг на 100 кв. км території
	Кількість абонентів мобільного зв'язку в розрахунку на 100 осіб, користувачів

Примітка. Авторська розробка.

Особливістю застосовуваної методики є орієнтація соціально-економічного розвитку України (регіонів) на європейський економічний і політико-правовий простір. Виходячи зі свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, поділяючи основні ідеї та принципи здійснення модернізації потенціалу провідних країн. З метою обрання дієвого вектора проведення модернізаційних заходів вважаємо за доцільне провести зіставлення основних показників соціально-економічного розвитку регіонів України зі середніми показниками

розвитку групи розвинених країн (Німеччини, Франції, Великобританії та США), що дасть змогу об'єктивно визначити ступінь необхідної модернізації економічного потенціалу регіонів України.

Граничні параметри коефіцієнта доцільної модернізації економіки регіону за складовими, виходячи з величини середніх квартильних відстаней, наведено в *табл. 3.13*.

Таблиця 3.13

Граничні параметри коефіцієнта доцільної модернізації економіки регіону за складовими

Параметри коефіцієнта	Висновок про ступінь доцільної модернізації економіки регіону за відповідними складовими
> 1,0	За цією складовою рівень розвитку економіки відповідає рівню розвинених країн, у зв'язку з чим доцільна незначна перманентна модернізація
[0,75 – 1,0]	За цією складовою рівень розвитку економіки слід вважати високим. Доцільна модернізація за окремими складовими (до 25%)
[0,5 – 0,74]	Рівень розвитку економіки за цією складовою слід вважати невисоким. Потрібна комплексна модернізація в цій сфері економіки (до 50%)
[0,25 – 0,49]	Рівень розвитку економіки за цією складовою слід вважати низьким, потрібна найшвидша комплексна модернізація цієї сфери економіки (до 75%)

Коефіцієнт доцільної модернізації економіки регіонів України за 2012–2013 рр. подано в *табл. 3.14*¹⁵⁰.

Таблиця 3.14

Коефіцієнт доцільної модернізації економіки регіонів України за 2012–2013 рр.

Регіони України	Коефіцієнт доцільної модернізації економіки (K_{HME})		Граничні параметри коефіцієнта	Доцільність комплексної модернізації
	2012	2013		
АР Крим	0,24	0,23	< 25	більше за 75%
Вінницький	0,27	0,28	[0,25 – 0,49]	до 75%
Волинський	0,28	0,24	[0,25 – 0,49]	до 75%
Дніпропетровський	0,47	0,46	[0,25 – 0,49]	до 75%
Донецький	0,46	0,39	[0,25 – 0,49]	до 75%
Житомирський	0,28	0,28	[0,25 – 0,49]	до 75%
Закарпатський	0,29	0,26	[0,25 – 0,49]	до 75%
Запорізький	0,43	0,42	[0,25 – 0,49]	до 75%

¹⁵⁰ Гедз М. Й. Стратегія модернізації регіональних економічних систем: методологія і практика : монографія / М. Й. Гедз. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 143–147.

Регіони України	Коефіцієнт доцільної модернізації економіки ($K_{\text{НМЕ}}$)		Граничні параметри коефіцієнта	Доцільність комплексної модернізації
	2012	2013		
Івано-Франківський	0,37	0,27	[0,25 – 0,49]	до 75%
Київський	0,42	0,37	[0,25 – 0,49]	до 75%
Кіровоградський	0,28	0,26	[0,25 – 0,49]	до 75%
Луганський	0,38	0,31	[0,25 – 0,49]	до 75%
Львівський	0,46	0,41	[0,25 – 0,49]	до 75%
Миколаївський	0,43	0,42	[0,25 – 0,49]	до 75%
Одеський	0,38	0,39	[0,25 – 0,49]	до 75%
Полтавський	0,30	0,32	[0,25 – 0,49]	до 75%
Рівненський	0,24	0,22	< 25	більше за 75%
Сумський	0,42	0,39	[0,25 – 0,49]	до 75%
Тернопільський	0,27	0,22	[0,25 – 0,49], < 25	до 75% і більше
Харківський	0,64	0,63	[0,5 – 0,74]	до 50%
Херсонський	0,31	0,32	[0,25 – 0,49]	до 75%
Хмельницький	0,21	0,20	< 25	більше за 75%
Черкаський	0,32	0,32	[0,25 – 0,49]	до 75%
Чернівецький	0,31	0,31	[0,25 – 0,49]	до 75%
Чернігівський	0,26	0,30	[0,25 – 0,49]	до 75%
м. Київ	0,89	0,93	[0,75 – 1,0]	до 25%
м. Севастополь	0,38	0,30	[0,25 – 0,49]	до 75%

Наведені розрахунки свідчать про те, що для переважної більшості регіонів (25 регіонів, що становить 92,6% від загальної кількості регіонів України) проведення модернізації економіки є необхідним (у 22-х регіонах доцільність проведення модернізації становить до 75%; для Рівненського, Тернопільського і Хмельницького регіонів – більше ніж 75%), тому що рівень розвитку економіки цих регіонів є низьким порівняно з розвиненими країнами. Харківський регіон характеризується невисоким рівнем розвитку економіки і потребує проведення модернізації до 50% за складовими соціально-економічного потенціалу регіону. Найвищий рівень економічного розвитку спостерігається в м. Києві – 0,93, що вважається високим і близьким до розвитку розвинених країн світу. У цьому разі доцільним є проведення вибіркової модернізації (до 25%) за окремими складовими соціально-економічного потенціалу регіону.

Отже, зазначимо, що економіка практично всіх регіонів України потребує модернізації. Перш за все, доцільною є модернізація

виробничо-технологічної, фінансово-економічної та інноваційної складових соціально-економічного потенціалу, тому що на всіх територіях показник ступеня доцільної модернізації є найвищим.

Таким чином успіх модернізаційних перетворень національного господарства визначається можливостями до модернізації економіки його регіонів. У зв'язку із цим важливим є комплексне оцінювання модернізаційного потенціалу економіки регіонів, тенденцій руху вперед до постіндустріальної економічної структури.

Аналіз фінансово-економічного потенціалу модернізації регіонів України за 2008–2013 рр. дав можливість визначити, що більшість регіонів (67%) мають нижчі за середні ресурсні можливості фінансового забезпечення модернізаційних процесів. За показниками людського потенціалу переважна більшість регіонів України належить до групи з рівнем потенціалу, вищим за середній, у регіонах спостерігається стійке зростання частки працівників із вищою освітою в загальній кількості зайнятого населення. Результати аналізу науково-дослідного потенціалу дають можливість визначити, що переважна більшість регіонів мають низькі можливості реалізації науково-дослідного потенціалу (в середньому це 69% регіонів), лише Харківський регіон і м. Київ мають високий рівень науково-дослідного потенціалу для проведення модернізаційних процесів. Оцінювання інноваційного потенціалу привело до висновків, що за результатами 2013 року немає регіонів з його високим рівнем, більшість становлять регіони з рівнем інноваційного потенціалу, нижчим за середній (32% від загальної кількості регіонів).

Проведений аналіз динаміки інтегрального показника модернізаційного потенціалу економіки регіонів за 2008–2013 рр. показав, що більшість регіонів України мають рівень потенціалу модернізації економіки, нижчий від середнього (Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Івано-Франківський, Київський, Кіровоградський, Миколаївський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький і Чернігівський); високий рівень модернізаційного потенціалу економіки спостерігається лише в м. Києві. До групи регіонів з інтегральним показником, який відповідає рівню «вищий від середнього», відносять три регіони: Харківський, Донецький і Дніпропетровський. Проведене оцінювання потенціалу модернізації економіки регіонів показало доволі низький рівень можливостей і готовності регіонів України до модернізаційних процесів.

РОЗДІЛ 4

**РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ
ВІТЧИЗНЯНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО
СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМНИЦТВА
І ЧИННИКИ
ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ**

4.1. Сутність та основні напрями вдосконалення інституційного середовища як підґрунтя ефективного соціально-економічного розвитку регіонів України

Сучасна економічна теорія більше не піддає сумніву значимість інститутів для економічного розвитку. Загальновизнаним є той факт, що їхня стабільність та ефективність – ключові умови для інвестицій і розвитку підприємства. Зокрема, М. Олсон вказував на роль модернізації формальних і неформальних інститутів у прискоренні економічного зростання країни¹⁵¹. Саме нові інституційні економічні системи, вбудовані відповідно до принципу економічного лібералізму, сприяють їхньому прискореному соціально-економічному зростанню в інституційному середовищі.

Потрібно визнати, що інституційна система сучасної економіки України на даному етапі не відповідає новим вимогам, які пов'язані із становленням економіки інноваційного типу. Розв'язання проблеми вимагає реформування наявних інститутів і формування нових, тобто створення ефективного інституційного середовища, яке є основою розвитку модернізованої моделі економіки. Такий підхід забезпечить конкурентоздатність економіки і комплексний розвиток підприємницького сектору країни¹⁵².

В умовах підвищення вагомості інституційних факторів аналізу стану і динаміки інституційного середовища стає невід'ємною складовою процесу підвищення соціально-економічної ефективності. Тим не менш, попри активне використання економістами терміна «інституційне середовище», його визначення і тлумачення мають безліч трактувань (*табл. 4.1*).

У цьому контексті заслуговує на увагу й висновок американських учених А. Керолла і А. Бучольтза про зв'язок інституційного середовища із соціально-економічним розвитком.

¹⁵¹ Olson M. The New Institutional Economics: The Collective Choice Approach to Economic Development / M. Olson ; in Christopher Clague ed. ; Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less Developed and Post-Socialist Countries. – Baltimore : John Hopkins University Press, 1997. – P. 46.

¹⁵² Егорова А. Институциональные аспекты формирования инновационного потенциала в современной экономике России / А. А. Егорова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 24. – С. 9.

Наукові підходи до сутності «інституційне середовище»

Автор	Зміст поняття «інституційне середовище»
А. Олійник ¹⁵³	Інституційне середовище (економічна конституція, інституційна структура економіки, інституційні рамки) – характеристики зовнішнього середовища, що мають значення для економічної діяльності, сукупність цінностей, формальних і неформальних норм, які впливають на співвідношення стимулів у діяльності і обумовлюють досягнення мінімальної згоди між людьми
О. Уільямсон ¹⁵⁴	Інституційне середовище – звичаї, норми, політика, судова система, право власності і контрактне право – варіювані параметри, які змінюють конкурентні витрати управління
Е. Фуруботн, Р. Рихтер ¹⁵⁵	Інституційне середовище – це елементарні конституційні та операційні правила економіки, складові її структури, які направляють індивідуальну поведінку. Конституційні правила базуються на принципах недоторканності приватної власності. Операційні – правила загального характеру, основне призначення яких полягає у зниженні трансакційних витрат
Д. Норт ¹⁵⁶	Інституційне середовище – це рамки укладення інституційних угод (договорів між окремими індивідами, спрямованих на зниження трансакційних витрат)

Ці вчені визначають дефініцію як макронавколишне середовище (the macroenvironment) і вірізняють такі його чотири сегменти:

- соціальний. Акцентує увагу на демографічних процесах, життєвих звичках і традиціях, соціальних цінностях суспільства;
- економічний. Зосереджує увагу на характерних рисах і напрямках розвитку, в яких функціонують економічні суб'єкти. До кількісних характеристик цього сегмента відносять ВВП, показники інфляції, облікової ставки, рівня безробіття, курсу національної валюти тощо;
- політичний. Визначає, яким чином організовані законодавчі діяльність, політичні і виборчі процеси та всі аспекти

¹⁵³ Олейник А. Н. Конституция российского рынка / А. Н. Олейник // Институциональная экономика : учебник / под общ. ред. А. Олейника. – М. : Инфра-М, 2005. – С. 401.

¹⁵⁴ Williamson O. The Evolving Science of Organization / O. Williamson // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1993. – Vol. 149. – № 1. – P. 36.

¹⁵⁵ Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер ; пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – С. 335.

¹⁵⁶ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М. : Фонд «Начала», 1997. – С. 6.

взаємодій між підприємцями, політичною елітою і урядом. Підсумковим чинником при цьому визнають регулятивну і фіскальну політики щодо бізнесу, порядок отримання ліцензій, дозволів;

- технологічний. Репрезентує загальний набір тих процесів, які відбуваються в науково-технічному прогресі, новітніх технологіях. До цього сегмента відносимо нові товари і послуги, процеси, матеріали, стан наукового рівня, зміни в теоретичних і прикладних аспектах науки¹⁵⁷.

З позицій сутності інституту як макроекономічної категорії, то в сенсі інституційного середовища вирізняють такі його структурні елементи: окреслює рамки взаємодії в цілому, має характеристики чистого суспільного блага, регулює деперсоніфіковані та нелокальні трансакції, у ньому відсутні елементи владних відносин, визначає величину і структуру трансакційних витрат¹⁵⁸.

З початку трансформаційного періоду інституційні перетворення були одними із ключових компонентів комплексу політичних заходів, рекомендованого країнам Центральної та Східної Європи і колишнього Радянського Союзу. Зазначений пакет заходів був спрямований на перетворення економік цих країн із централізовано планованої, яка існує за соціалізму, в ринкову, яка функціонує за капіталістичної системи в рамках політичної демократії. Для всіх цих держав трансформаційна програма дій була пов'язана із здійсненням фундаментальної інституційної реформи в таких сферах, як: центральна банківська система, податкова і фіскальна політики, промислова й торговельна політики, майнове і торговельне законодавство тощо. Крім того, оскільки неефективні підприємства вивільняли робочу силу, то безробіття в зазначеному регіоні стало реальністю, і виникла необхідність у розвитку інститутів ринку праці та заходів із перекваліфікації, виплати допомоги у зв'язку з безробіттям і здійснення інших заходів щодо мінімізації безробіття.

Водночас протягом трансформаційних реформ, як уже зазначено, недооцінювалися роль і значення інституційної сфери, потрібної для забезпечення успішного функціонування економіки ринкового

¹⁵⁷ Carroll A. B. *Business and Society: Ethics and Stakeholder Management* / A. B. Carroll, A. Buchholtz. – Cincinnati : South-Western College Publishing, 2000. – P. 5.

¹⁵⁸ Олейник А. Н. *Институциональная экономика : учебное пособие* / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 244.

типу, приділялося недостатньо уваги таким ключовим інститутам, як приватна власність, комерційні контракти, довіра¹⁵⁹.

Тому нині перед вітчизняними вченими-економістами постає питання: чому багато задекларованих реформ, у тому числі цілком слухних за своїм задумом, не привели до очікуваного результату, чому вони провалилися в реальній практиці або їхні наслідки є вельми суперечливими й непередбачуваними¹⁶⁰.

Перша проблема визначається тим, що інститути не ізольовані один від одного. І оскільки правила, що регулюють суміжні галузі, безпосередньо пов'язані між собою, то не можливо реформувати певну галузь без аналізу в одній галузі, не піклуючись про перспективи їх запровадження в суміжних. Тому будь-які кардинальні зміни потребують урахування принципу так званої комплементарності інститутів, який стверджує, що інститути існують у зв'язках, а бажаний економічний ефект досягається тільки через взаємопов'язані інституційні зміни¹⁶¹.

По-друге, спрямованість інституційних перетворень і форми їх реалізації визначаються тим соціально-економічним середовищем, у якому вони здійснюються. Звідси можна визначити принаймні два напрями розвитку інститутів. Перший базується на трансформації наявних ринкових і державних структур на основі добровільної угоди між суб'єктами господарювання. За цих обставин суспільство і економіка еволюційно відтворюють інститути минулого, поступово вносячи до них зміни. Наприклад, трансформація державної власності запроваджує нові форми і методи її економічної реалізації та управління і нові взаємозв'язки з іншими формами власності, приводячи до появи новітніх симбіозних форм.

Таким чином, розвиток інституційного середовища являє собою систему складових: економічних, політичних, правових і соціальних, кожен з яких має свої специфічні риси. Водночас ці складові є взаємозумовленими і взаємопов'язаними, які переслідують одну спільну

¹⁵⁹ Хэйр П. Г. Институциональные сдвиги и результаты экономической деятельности в странах с переходной экономикой / П. Г. Хэйр // Обзор экономического положения Европы. – 2001. – № 2. – С. 11.

¹⁶⁰ Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию (опыт российских реформ и возможность культивирования институциональных изменений) / Я. Кузьминов, В. Радаев, А. Яковлев, Е. Ясин. – М.: ГУ-ВШЭ, 2005 – С. 15.

¹⁶¹ Amable B. Institutional Complementarity and Diversity of Social Systems of Innovation and Production / B. Amable // Review of International Political Economy. – 2000. – Vol. 7. – № 4. – P. 652.

мету – створення інституційного середовища, що сприяє формуванню ефективних ринкових правил поведінки, зорієнтованих на максимальне задоволення потреб кожного суб'єкта ринку¹⁶².

Схематично механізм інституційних змін можна окреслити, виходячи з таких складових:

- вільний ринок (ефективний розподіл ресурсів);
- ринок інститутів (мінімізація трансакційних витрат);
- політичний ринок;
- інституційне проектування (цільові реформи).

Умовна модель у цьому разі формується так:

$$\begin{cases} f_i(x_i) \rightarrow \max \\ x_i \in X_i \end{cases} \Rightarrow x^0; \quad (4.1)$$

завдання першого роду (прогноз) окреслюється як

$$\begin{cases} f_i(x_i) \rightarrow \max \\ x_i \in [A(X_i)] \end{cases}, \quad x^0 = ?; \quad (4.2)$$

завдання другого роду (проектування):

$$\begin{cases} f_i(x_i) \rightarrow \max \\ x_i \in [A(X_i)] \end{cases} \Rightarrow [A(X_i)], \quad A = ? \quad (4.3)$$

- де f_i – цільова функція агента;
 x_i – вектор факторів, що роблять вплив на агента;
 X_i – безліч допустимих значень x ;
 x^0 – сукупність оптимальних рішень агентів;
 A – оператор інституційного перетворення.

У задачі першого роду інституційний фактор вбудовується в модель у вигляді набору параметрів як єдине рішення; у задачі другого роду результат вбудовується в модель у вигляді набору параметрів як нелінійне рішення.

При цьому підкреслимо, що неефективність базових інститутів, насамперед, визначається послабленням стимулів до здійснення інвестицій, уповільненням темпів утворення нових підприємств і, загалом, зменшенням зацікавленості економічних агентів щодо підвищення

¹⁶² Головинов О. Н. Основные направления институциональных преобразований в современных условиях / О. Н. Головинов // Научные труды ДонНТУ. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 128. – (Серия : экономическая).

ефективності діяльності та розширення інноваційної активності. При цьому, насамперед, потрібно розв'язати питання ролі держави у формуванні інституційного середовища. У цілому заходи щодо вирішення цього завдання визначаються такими чинниками:

- усеохоплюючі і специфіковані права приватної власності;
- ефективний юридичний захист супроводження трансакцій;
- ефективне чинне законодавство про банкрутство, що забезпечує впорядковане припинення діяльності збиткових підприємств;
- скасування необґрунтованих податкових пільг, субсидій, цільових кредитів та інших засобів діючих компаній, що мають хронічну збитковість, тобто розв'язання проблеми «м'яких бюджетних обмежень»;
- радикальне спрощення процедур ліцензування, а саме: спрощення процедур, пов'язаних з отриманням дозволів на нове будівництво і розширенням виробництва; зниження витрат на формування податкової звітності шляхом істотного зближення правил податкового обліку і правил бухгалтерського обліку; реформування системи технічного регулювання (нормативів, стандартів) з метою скорочення надлишкового адміністративного тиску;
- реалізація заходів у сфері податкового адміністрування, що дозволить забезпечити чітку регламентацію повноважень і дій податкових органів, поліпшити взаємодію податкових органів із платниками податків, скоротити фінансові та тимчасові витрати підприємств;
- створення інфраструктури з підтримки нових підприємств у рамках бізнес-інкубаторів і технопарків, які здатні надати підприємцям комплексні бізнес-послуги, перш за все в рамках програм державної підтримки;
- створення регіональних агентств розвитку, діяльність яких буде сконцентрована на залученні інвестицій і поліпшенні інвестиційного клімату, підтримка місцевої ініціативи і локальних експериментів з удосконаленням підприємницького середовища.

Що стосується регіональної проблематики, то з погляду задекларованого питання треба визнати, що одним з основних факторів, які впливають на соціально-економічний розвиток регіону, є його інституційне середовище, яке являє собою систему формальних правил,

неформальних обмежень (моралі, етики) і механізмів їх примусового дотримання.

Інституційне середовище, яке забезпечує постійний пошук і реалізацію нових можливостей у регіональному розвитку, взаємодію всіх учасників цього процесу, стимулювання та підтримку обміну ідеями між ними, сприяє створенню конкурентоспроможності регіону і реалізації інтересів суспільства в регіоні. Регіони, в яких є можливість досягнути такого стану, отримують міцний імпульс для розвитку. Прикладом може слугувати Силіконова долина у США.

Це підтверджується концепцією «інституційної щільності»¹⁶³, сутність якої полягає в тому, що розвиток інституційного середовища регіону базується на поєднанні таких елементів, як активна взаємодія між організаціями, культура колективного уряду на політичному рівні, відчуття спільності виробничих цілей, культурних норм і цінностей. Це стимулює підприємницький дух і консолідує місцеву промисловість, сприяючи розвиткові довірчих відносин, обмінові інформацією і загальному підвищенню рівня життя суспільства регіону. Водночас інститути, які регулюють нормативну взаємодію в суспільстві регіону, розглядаються як ресурси, які можуть бути перетворені в нові можливості для розвитку регіону.

4.2. Дослідження і перспективи розвитку інституційного бізнесового середовища в Україні і Черкаському регіоні

Результативність функціонування національної економіки безпосередньо залежить від якості сформованої інституційного бізнесового середовища, його адекватності сучасному рівню розвитку соціально-економічних і виробничих відносин у суспільстві¹⁶⁴. З погляду інституціональної теорії, економіка являє собою безперервний процес ухвалення рішень, де окремі економічні (підприємницькі) суб'єкти в будь-який спосіб конкурують за прийнятні результати діяльності.

¹⁶³ Amin A. Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association / A. Amin, N. Thrift // *Economy and Society*. – 1995. – Vol. 24. – № 1. – P. 42.

¹⁶⁴ Головкин М. В. К вопросу об эффективности институциональной среды малого предпринимательства / М. В. Головкин // *Интернет-журнал «Экономические исследования»*. – 2011. – № 7. – С. 2.

У свою чергу, термін «підприємництво» може бути визначений як орієнтована на здобуття прибутку економічна діяльність (і пов'язаний із цим процес ухвалення рішень), що здійснюється в умовах ризику. Підприємництво також пов'язане з новаторством, оскільки підприємці прагнуть відкрити нові технології та способи поєднання чинників виробництва з метою здобуття прибутку. Соціально-економічна ефективність визначає підприємців як таких, що своїми діями можуть прискорювати генерування, поширення і вживання новаторських і прибуткових ідей. Водночас розвиток підприємництва приводить до зростання національного добробуту і відповідає інтересам споживачів завдяки появі на ринку нової, якісної та дешевої продукції. Використання нових технологій та інноваційних рішень сприяє підвищенню макроекономічної ефективності. Загалом, ступінь розвитку підприємництва може бути проілюстрована економічними показниками малих і середніх підприємств у країні.

Зазначимо, що сучасне вітчизняне підприємницьке середовище становить набір інституційних «мотиваторів», вибір яких був здійснений у біфуркаційний трансформаційний період зміни типу економічної системи. У свою чергу, умови невизначеності і нестійкості формальних інститутів зумовили недостатню ефективність норм і правил господарської діяльності для підприємницьких суб'єктів. Тому з огляду на проблеми, що характеризують інституційну неефективність, інституційне підґрунтя функціонування української економіки, значна кількість нововведень у бізнес-середовищі або виявляється недостатньо ефективною, або блокує можливості ефективного розвитку, що пояснюють ефектом залежності від попередньої траєкторії розвитку¹⁶⁵.

У вітчизняних умовах зазначене стимулює реалізацію «рентоорієнтованих» інновацій, зумовлює можливість набуття політичної ренти «рентоорієнтованими» підприємцями і статусної ренти «хижацькими» чиновниками. У цьому разі ефект «переливання» фінансових потоків від використання «рентоорієнтованих» нововведень пов'язаний із негативними зовнішніми ефектами, оскільки монопольне становище окремих підприємців, отримане внаслідок створення штучних бар'єрів, за своєю природою є довгостроковим¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Головки М. В. К вопросу об эффективности институциональной среды малого предпринимательства / М. В. Головки // Интернет-журнал «Экономические исследования». – 2011. – № 7. – С. 2.

¹⁶⁶ Baumol The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism. – Princeton : Princeton University Press, 2002. – P. 61.

Таким чином створення конкурентоспроможного підприємницького середовища вимагає започаткування таких інституцій, які забезпечують постійний пошук і реалізацію нових можливостей підприємців, їхню взаємодію, заохочення обміну інноваційними ідеями.

Як приклад, функціонування Адміністрації малого бізнесу США (АМБ), яка з 1954 року розпочала кредитувати малі підприємства за рахунок власного бюджету і надавати державні гарантії для суб'єктів малого підприємництва під час кредитування в комерційних банках. Діяльність АМБ спрямована на реалізацію стратегічних цілей малого і середнього бізнесу в країні, а саме:

- поліпшення бізнес-середовища;
- мінімізація адміністративних бар'єрів;
- спрощення взаємодії підприємців і органів влади за допомогою використання інтернет-ресурсу;
- координація діяльності федеральних агентств з розвитку малого і середнього бізнесу;
- підвищення конкурентоспроможності малого і середнього бізнесу на внутрішньому і зовнішньому ринках через ресурсну підтримку;
- підтримка створення і розвитку нових підприємств;
- підтримка розвитку малого підприємництва в депресивних регіонах;
- відновлення малих підприємств унаслідок стихійних лих і надзвичайних ситуацій¹⁶⁷.

На жаль, непослідовність і необґрунтованість інституційних трансформацій зумовлюють збереження в Україні несприятливого бізнес-середовища, яке не сприяє розвитку підприємницького потенціалу в напрямі реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної перебудови. Передусім, через це визначається складністю регуляторної та дозвільної системи, існуванням системних підприємницьких ризиків, відсутністю інституційних умов легальної діяльності, результатом чого є поширення таких деструктивних явищ, як рейдерство, корупція, тінізація¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Александрин Ю. Н. Институты и инструменты формирования эффективной системы государственного стимулирования малого бизнеса: опыт США / Ю. Н. Александрин // Общество: политика, экономика, право. – 2012. – № 1. – С. 105.

¹⁶⁸ Мельник М. І. Інституційно-економіні проблеми формування бізнес-середовища в Україні / М. І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1. – С. 101.

Хоча для вітчизняного підприємництва характерним є кількісне переважання малих і середніх підприємств у загальній кількості підприємств (93,7 і 5,7% відповідно), але останнім часом відбувається скорочення частки малих підприємств у сфері торгівлі, операцій із нерухомим майном і будівництва, з одночасним зростанням частки в сільському господарстві та промисловості. Стабільно низьким є рівень інноваційної активності малого і середнього бізнесу порівняно з країнами ЄС.

Так, за даними Держкомстату України, станом на 01.01.2013 в Україні налічувалося 1 600 127 суб'єктів господарювання, з яких 698 – суб'єкти великого підприємництва, 20 550 – суб'єкти середнього підприємництва і 1 578 879 – суб'єкти малого підприємництва. Протягом 2011–2012 рр. спостерігалось зменшення кількості суб'єктів малого і середнього підприємництва¹⁶⁹. У структурі суб'єктів господарювання збільшилася питома вага суб'єктів середнього підприємництва з 1,24% від загальної кількості суб'єктів господарювання у 2011 р. до 1,29% від загальної кількості суб'єктів господарювання у 2012 р. за рахунок зменшення кількості суб'єктів малого підприємства (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Кількість суб'єктів господарювання¹⁷⁰

Роки	Усього	У тому числі						
		суб'єкти великого підприємництва		суб'єкти середнього підприємництва		суб'єкти малого підприємництва		з них
		оди-ниць	у % до загальної кількості суб'єктів	оди-ниць	у % до загальної кількості суб'єктів	одиниць	у % до загальної кількості суб'єктів	суб'єкти мікро-підприємства, одиниць
2010	2 183 928	586	0,03	21 338	0,97	2 162 004	99,00	2 093 688
2011	1 701 620	659	0,04	21 059	1,24	1 679 902	98,72	1 608 819
2012	1 600 127	698	0,04	20 550	1,29	1 578 879	98,67	1 510 776

¹⁶⁹ Статистичні дані щодо кількості суб'єктів господарювання за їх розмірами розраховані за критеріями великого, середнього, малого та мікропідприємства, які визначено в Господарському кодексі України в редакції від 22.03.2012. Оскільки нові критерії набули чинності 2012 року, для забезпечення порівнюваності даних Держстатом України проведено ретроспективні розрахунки зазначеної інформації за 2010 і 2011 роки.

¹⁷⁰ Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – С. 301.

Відповідно до чинного законодавства України учасниками господарських відносин можуть бути юридичні і фізичні особи. На початок 2013 року в Україні господарську діяльність здійснювали 364 935 юридичних осіб, з яких 20 189 – середні підприємства, 344 048 – малі підприємства і 1 235 192 – фізичні особи – підприємці. Тенденція до кількісного зростання була характерна тільки для фізичних осіб – підприємців, які здійснювали свою діяльність у сфері середнього підприємства (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Структура суб'єктів господарювання
за розмірами, одиниць¹⁷¹**

Роки	Разом	У тому числі								
		підприємства					фізичні особи – підприємці			
		усього	великі	середні	малі	з них	усього	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них
мікропідприємства	суб'єкти мікропідприємництва									
2010	2 183 928	378 810	586	20 983	357 241	300 445	1 805 118	355	1 804 763	1 793 243
2011	1 701 620	375 695	659	20 753	354 283	295 815	1 325 925	306	1 325 619	1 313 004
2012	1 600 127	364 935	698	20 189	344 048	286 461	1 235 192	361	1 234 831	1 224 315

У структурі вітчизняного підприємництва за розміром підприємств станом на 01.01.2013 частка малих підприємств становила 94,3%, середніх – 5,5% і великих – 0,2% (рис. 4.1). Протягом 2010–2012 рр. ці показники не зазнали змін.

У регіональному розрізі найкращі показники кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України – у містах Києві і Севастополі, Одеській, Київській і Харківській областях. Найнижчі показники кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України – у Тернопільській, Сумській, Закарпатській, Чернівецькій і Рівненській областях (рис. 4.2).

¹⁷¹ Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – С. 305.

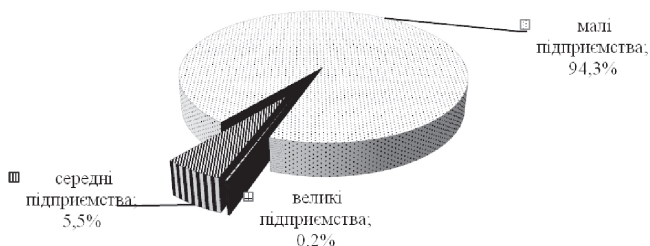

Рис. 4.1. Кількість підприємств за їхніми розмірами у відсотках до загальної кількості підприємств станом на 01.01.2013¹⁷²

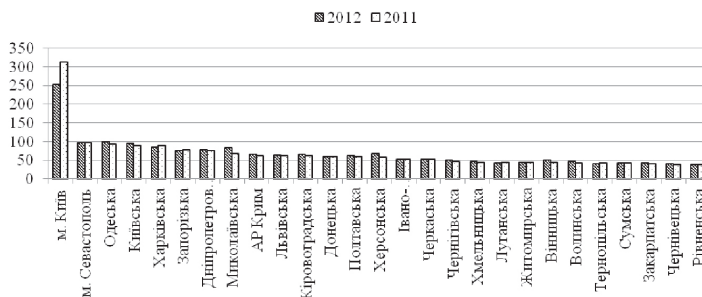

Рис. 4.2. Кількість малих підприємств у регіональному розрізі на 10 тис. осіб наявного населення (2011 і 2012 роки)¹⁷³

Що стосується Черкаської області, то маємо такі показники, які характеризують кількісну динаміку (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Кількість підприємств за їхніми розмірами в Черкаській області (2011 і 2012 роки)¹⁷⁴

Показники	Роки			
	2011		2012	
	одиниць	%	одиниць	%
Кількість підприємств, усього	7 134	100	7 186	100

¹⁷² Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – С. 305.

¹⁷³ Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів малого підприємництва за 2012 р.» – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – С. 78.

¹⁷⁴ Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

Показники	Роки			
	2011		2012	
	одиниць	%	одиниць	%
У тому числі:				
Великі	15	0,21	13	0,18
Середні	548	7,68	527	7,33
Малі	6 571	92,11	6 646	92,49
з них мікропідприємства	5 337	74,81	5 388	74,98

Загалом в українській економіці на кінець 2012 року в секторі малого і середнього підприємництва було зайнято 7,5 млн осіб, що становило 40% зайнятого населення працездатного віку. У порівнянні з 2011-м кількість зайнятих працівників у суб'єктів малого і середнього підприємництва зменшилася на 3 відсотки.

При цьому, зокрема, 51% керівників компаній будівельного сектору, попри стабільність цінової політики в докризовий – 2012 рік, констатували скорочення обсягів замовлень. Також значна кількість керівників заявила про погіршення фінансового стану, що призвело до скорочення частини співробітників. Поточний фінансовий стан оцінюють як «добрий» лише 3% компаній; 57% – вважають його задовільним і 39% – поганим. Серед основних чинників, що перешкоджають розвиткові бізнесу, підприємці будівельної галузі визначили такі: високі процентні ставки за кредитами, низький рівень забезпеченості фінансуванням, дефіцит обігових коштів, високий рівень оподаткування. Прогнози на майбутнє були більш оптимістичні: третина підприємців прогнозували поліпшення фінансового стану і 36% – зростання обсягів виконаних робіт. Уже після подій грудня 2013 року будівельна галузь зазнала суттєвих втрат. Що стосується підприємництва у сфері послуг, то скорочення попиту констатували 29% підприємців¹⁷⁵.

У цілому пріоритетними сферами діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва і в докризовий період і нині залишаються торгівля та сфера послуг, питома вага яких від загального обсягу реалізованої продукції є більшою за 60%. Значно меншими є фінансові показники промислової галузі (20,3%), сільського господарства (5,5%) і будівництва (5,4%) (рис. 4.3).

¹⁷⁵ Що заважає розвитку українського бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/6484-scho-zavazhaye-rozvitku-ukrayinskogo-bznesu.html>.

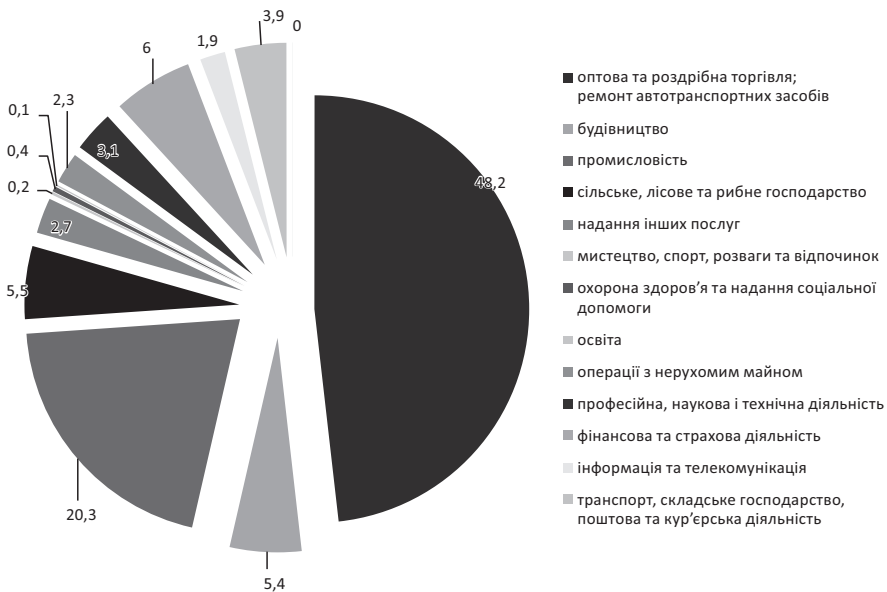

Рис 4.3. Питома вага суб'єктів малого і середнього підприємства в обсягах реалізації продукції за видами економічної діяльності (2012 рік)¹⁷⁶

Сумарно фінансові показники підприємницької діяльності на 01.01.2013 мали такий результат: до оподаткування підприємств, які одержали прибуток, – 248 035,9 млн грн. У розрізі підприємств за розмірами: для середніх підприємств – 111 313,2 млн грн, що у відсотках до загальної кількості становив 44,7%; а для малих підприємств – 39 794,1 млн грн, що у відсотках до загальної кількості підприємств становив 16%. При цьому найкращі показники мали малі та середні підприємства, які здійснюють свою діяльність у таких сферах: сільське, лісове і рибне господарство; гуртова і роздрібна торгівля; промисловість; операції з нерухомим майном. Водночас незадовільними є податкові платежі від суб'єктів малого і середнього бізнесу до бюджетів усіх рівнів. Так, до Зведеного бюджету за 2012 рік від суб'єктів малого і середнього бізнесу надійшло лише 289 319,0 млн грн, що становить близько 15% до бюджету.

¹⁷⁶ Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів малого підприємництва за 2012 р.» – К.: Державний комітет статистики України, 2013. – С. 100.

У свою чергу, у Черкаській області маємо фінансові результати суб'єктів підприємницької діяльності, які представлено в *табл. 4.5*.

Таблиця 4.5

**Фінансові результати в Черкаській області до оподаткування
за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні,
малі та мікропідприємства за 2012 рік¹⁷⁷**

Суб'єкти підприємницької діяльності	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які зазнали збитку	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий прибуток	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Усього	2 371 422,3	70,4	4 596 092,6	29,6	2 224 670,3
Великі підприємства	272 208,0	91,7	1 342 105,0	8,3	1 069 897,0
Середні підприємства	1 503 882,4	77,8	2 125 877,8	22,2	621 995,4
Малі підприємства, у т. ч. мікропідприємства	595 331,9	69,8	1 128 109,8	30,2	532 777,9
	155 333,4	69,5	367 232,6	30,5	211 899,2
У тому числі Сільське, лісове і рибне господарство	2 576 404,9	88,6	2 645 697,9	11,4	69 293,0
Малі підприємства	703 108,0	87,6	737 471,0	12,4	34 363,0
Промисловість	-99 795,4	67,2	1 432 739,4	32,8	1 532 533,8
Великі підприємства	-107 473,0	90,0	962 424,0	10,0	1 069 897,0
Середні підприємства	172 897,6	66,9	412 803,3	33,1	239 905,7
Малі підприємства, у т. ч. мікропідприємства	-165 220,0	67,0	57 511,1	33,0	22 2731,1
	-15 358,4	67,0	57 511,1	33,0	222 731,1
Будівництво	25 524,7	65,6	64 771,0	34,4	39 246,3
Великі підприємства	-	-	-	-	-
Середні підприємства	22 093,0	62,5	25 207,0	37,5	3 114,0

¹⁷⁷ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

Закінчення табл. 4.5

Суб'єкти підприємницької діяльності	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які зазнали збитку	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий прибуток	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Малі підприємства, у т. ч. мікропідприємства	3 431,7	65,6	39 564,0	34,4	36 132,3
	7 075,3	66,3	20 768,8	33,7	13 693,5
Гуртова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-125 964,0	68,0	239 071,9	32,0	365 035,9
Малі підприємства, у т. ч. мікропідприємства	24 880,2	67,5	119 777,5	32,5	94 897,3
	12 519,6	66,6	56 790,7	33,4	44 271,1
Інформація та телекомунікації	3 160,2	59,4	7 261,4	40,6	4 101,2
Середні підприємства	-181,1	33,3	47,0	66,7	228,1
Малі підприємства, у т. ч. мікропідприємства	3 341,3	59,9	7 214,4	40,1	3 873,1
	991,6	59,1	4 033,4	40,9	3 041,8

Узагальнювальним підсумком вищенаведених тенденцій є такі показники. Якщо в середньому до ВВП США середній і малий бізнес надає 50% надходжень до бюджету, у країнах ЄС – від 50 до 70%, то однотипні підприємства в Україні – менше ніж 15%. При цьому, згідно з офіційними даними за підсумками 2013 року, в Україні функціонувало 18 859 середніх підприємств, 373 809 – малих, 659 – великих. На середніх підприємствах працювало 3 млн осіб, на малих – 2 млн, на великих – 2,8 млн. Тобто майже 68% усіх працюючих були задіяні на середніх і малих підприємствах, так само як і в країнах ЄС – 60–70%. Тому помилково вважати, що в Україні не розвинений малий і середній бізнес як підґрунтя підприємництва. За цим показником Україна не відрізняється від західноєвропейських країн, так само як і структура бізнесу: найбільше малих і середніх підприємств функціонують у сферах торгівлі,

транспорту, будівництва, операцій із нерухомістю, громадського харчування, розваги і освіти. Ще один показник українського підприємництва – обсяг реалізації продукції – фактично повторює модель ЄС. Для великих підприємств він дорівнює 42,4% від загального обсягу в країні, для середніх – 41%, малих – 16,6%. В ЄС частка реалізації продукції малого і середнього бізнесу становить 57,6%.

Але одночасно негативною специфікою українського підприємництва є фінансовий результат щодо оподаткування за малими підприємствами, який 2013 року був збитковим і дорівнював 24,8 млрд грн. Водночас на великих підприємствах фінансовий результат зафіксував дохід у 28 млрд грн. Таким чином, малий бізнес фактично генерує збиток шляхом використання різноманітних «сірих схем» для обслуговування фінансових потоків, виплат «заробітних плат у конвертах», незаконного переведення в готівку грошей і її переміщення в тіньову економіку. Як свідчить практика, інституційне середовище вітчизняного підприємництва формується, перш за все, з метою ухилення від сплати податків і виведення бізнесу з-під контролю державних структур. При цьому значна частина малого і середнього бізнесу, яка пов'язана з великим, фактично обслуговує його товарні і грошові потоки, неформально санкціонує ухилення від оподаткування¹⁷⁸.

Зазначене вище пояснюється тим, що в Україні залишаються нерозв'язаними низка інституційних проблем, які визначаються необхідністю здійснення таких заходів, як: мінімізація адміністративних бар'єрів; зниження податкових ставок і спрощення податкового регулювання; забезпечення фінансування новостворених малих і середніх підприємств; боротьба з корупцією¹⁷⁹. Розглянемо детально можливості розв'язання цих проблем.

1. Зниження адміністративних бар'єрів. Адміністративні бар'єри для розвитку підприємництва пов'язані з обтяжливими правилами створення підприємств, надмірними вимогами, що пред'являються до звітності, та пов'язане з цим оформлення документів як для новостворених підприємств, так і для існуючих, браком потрібної інформації про зміни в нормах і правилах щодо підприємництва та з руйнівними

¹⁷⁸ Охрименко А. Есть ли будущее у среднего и малого бизнеса в Украине? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog.ubr.ua/finansy/est-li-budushee-u-srednego-i-malogo-biznesa-v-ukraine-8117>.

¹⁷⁹ Развитие предпринимательства в регионе ЕЭК ООН. Опыт стран в снижении барьеров на пути развития предприятий / ООН. – Нью-Йорк и Женева, 2008. – 58 с.

для бізнесу санкціями в разі порушення останніх. У процесі створення нового підприємства до таких бар'єрів належать передбачені законами процедури, наприклад, отримання дозволу на здійснення діяльності, нотаріальне оформлення установчих документів компанії, відкриття банківського рахунку, реєстрація, здобуття дозволів від різних державних установ тощо.

2. *Зниження податкових ставок і спрощення податкового регулювання.* У країнах як із розвинутою, так і з транзитивною економікою проблеми, пов'язані з оподаткуванням, вважаються найбільш важливим компонентом підприємницького середовища. Урядам доводиться одночасно розв'язувати як проблему податкових ставок, так і проблему пов'язаного з цим адміністративного тягаря, що пояснюється великою кількістю сплачуваних податків і необхідними затратами часу, які компанії вимушені витратити на виконання своїх податкових зобов'язань. У країнах Європейського Союзу зниження ставок оподаткування компаній і числа сплачуваних ними податків залишається головним напрямом реформи в цій сфері. Ще одним важливим напрямом діяльності урядів є спрощення процедури сплати податків за допомогою он-лайнної системи і зменшення кількості податкових виплат.

3. *Забезпечення фінансування новостворених, малих і середніх підприємств.* Доступ до фінансування розглядається підприємствами як один із трьох найбільш важливих чинників, що впливають на результативність їхньої діяльності. У країнах із розвинутою ринковою економікою не існує загального дефіциту фінансування малих і середніх підприємств, і більшість із них мають можливість отримувати достатні обсяги кредитів від банків та інших фінансово-кредитних установ. На відміну від цього, у країнах із транзитивною економікою можливості адекватного фінансування малих і середніх підприємств, як відомо, є обмеженими, оскільки банківські установи вважають пов'язані з цим кредитні ризики достатньо високими. Комерційні банки часто відхиляють проектні пропозиції малих і середніх підприємств через недостатнє гарантійне забезпечення або недостатню конкретність бізнес-планів. Бар'єри на шляху до банківського фінансування є особливо високими для тих новостворених підприємств, конкурентні переваги яких засновані на наукових дослідженнях, розробках та інноваційній діяльності, оскільки цим компаніям часто бракує фізичних активів, які можна використовувати як забезпечення кредиту.

4. *Боротьба з корупцією.* При розрахунку витрат на створення підприємства потенційним підприємцям доводиться враховувати не тільки офіційні витрати, а й неофіційні виплати, які вони постійно вимушені здійснювати при реєстрації і забезпеченні діяльності компанії. Хоча розміри цих витрат у різних країнах різні, вони так чи інакше ускладнюють процес створення підприємств. У результаті потенційні підприємці нерідко змушені відмовлятися від законного бізнесу і розпочинають незареєстровану діяльність у тіншовій економіці. Подібна ситуація призводить до зменшення податкових виплат державі, погіршення умов найму працівників на незареєстрованих підприємствах і виробництва низькоякісної продукції, яка може бути шкідливою як для споживачів, так і довкілля.

З огляду на вищевказане, з метою вдосконалення вітчизняного підприємницького інституційного середовища, запропонуємо ось що.

1. Послідовно здійснювати урядові заходи, спрямовані на полегшення процесу створення підприємств, зокрема, це стосується використання механізму «одного вікна» для реєстрації новостворених підприємств, використання стандартних бланків, організації онлайнової реєстрації, запровадження правила «мовчання – знак згоди» і утримання на низькому рівні адміністративних витрат, які пов'язані з реєстрацією.

2. Спростити процедури, що регулюють функціонування вже діючих підприємств, зокрема скоротити кількість потрібних дозволів і ліцензій та збільшити терміни їх дії, поліпшити координацію між різними наглядовими установами і зменшити загальну кількість перевірок, яким підлягають підприємства.

3. Продовжувати погоджувати політику оподаткування з потребами підприємств, особливо малих і середніх, зокрема спрощувати процедури оподаткування, скорочувати кількість податкових платежів та поліпшувати систему податкового регулювання для підприємств, коли це доцільно, а саме для тих малих і середніх підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність, ухвалювати адресні заходи щодо створення цільових податкових стимулів.

4. Разом із банківськими установами розробити заходи щодо полегшення доступу малих і середніх підприємств до банківського фінансування, зокрема шляхом спеціальних схем кредитування для довгострокового інвестиційного фінансування, включаючи більш тривалі

пільгові періоди, кредитні гарантії в рамках приватно-державних програм, що орієнтовані на малі і середні підприємства, започаткування більш сприятливих правил прийняття заставного забезпечення.

5. Здійснювати системні заходи, які спрямовані на вдосконалення державного управління і зменшення масштабів корупції й унеможливлення практики незаконних поборів із підприємств. Мотивацією для підприємців повинно бути посилення незалежності суддів, застосування податкових правил, які передбачають покарання за незаконні платежі, створення антикорупційних консультаційних органів за участі державного і приватного секторів та посилення підзвітності державних службовців.

6. Для зниження бар'єрів на шляху розширення діяльності малих і середніх підприємств за кордоном створювати механізми, які сприятимуть участі малих і середніх підприємств у процесі формування і здійснення торговельної політики, надавати підприємствам-експортерам допомогу при вивченні й оцінці умов підприємницької діяльності у приймаючих країнах і розробляти програми, що допомагають фірмам подолати торговельні бар'єри.

7. Використовувати механізм співпраці між державним і приватним секторами при розробленні і здійсненні політики в галузі розвитку підприємств на макро- і регіональному рівнях. Сприяти участі малих і середніх підприємств у консультаціях державного та приватного секторів з цього питання і приймати до уваги їхні конкретні потреби. У співпраці з асоціаціями підприємців створювати механізми для моніторингу здійснення політики в галузі розвитку підприємств.

4.3. Формування соціальної відповідальності бізнес-структур

Розвиток національних бізнес-структур, інтеграція України в європейський економічний простір, посилення глобальної конкуренції ставить перед вітчизняними компаніями низку нових питань, одне з яких безпосередньо пов'язане з упровадженням у практику їхньої діяльності концепції соціальної відповідальності. Світова практика дотримання бізнес-структурами принципів корпоративної соціальної відповідальності свідчить не тільки про поліпшення власної репутації, а й про отримання прибутків від збільшення споживчої лояльності.

Українські компанії дедалі активніше оперують на міжнародному ринку, тому застосування практик корпоративної соціальної відповідальності має стати невід'ємною частиною економічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. У сучасних реаліях важливим є налагодження співпраці бізнесу і споживачів на регіональному рівні. Але будь-які соціальні проекти бізнесу приречені на невдачу через нерозуміння його соціальних дій з боку держави та органів місцевого самоврядування, суспільства та інших партнерів. Найбільше стримує соціальні інвестиції бізнесу пасивність держави.

Тому особливої актуальності набуває дослідження дальших шляхів удосконалення співпраці бізнес-структур і споживачів у сфері соціальної відповідальності та основних напрямів участі держави, органів місцевого самоврядування в цих процесах.

Вивченням проблем корпоративної соціальної відповідальності займаються, зокрема, такі вітчизняні дослідники, як В. Воробей, Р. Курінько, О. Лазоренко, М. Саприкіна, а також зарубіжні дослідники – Ю. Благоев, О. Канаєва, Ф. Котлер, Н. Лі та інші. Варто також зазначити, що теоретичним і практичним аспектам дослідження корпоративної соціальної відповідальності досить значна увага приділяється за кордоном. Різноманіття підходів до розуміння категорії та розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності знайшло своє відображення у працях Г. Боуена, П. Друкера, К. Девіса, Ф. Котлера, Р. Маккіона, М. Фрідмана, Е. Фрімена, М. Штойера та інших.

Проблеми, пов'язані з теоретичними і практичними аспектами соціальної відповідальності бізнесу, знайшли широке відображення в роботах сучасних російських авторів: М. Здравомислова, М. Корсакова, С. Літовченко, Л. Москвіна, В. Сперанського, С. Туркіна, Б. Столповського, Е. Шиманської та ін.

Водночас у нинішніх умовах відчувається брак системного підходу в дослідженнях стану і розвитку корпоративної соціальної відповідальності, особливо в контексті її вивчення в межах окремих галузей економіки та з урахуванням особливостей регіону. Тому однією з ключових проблем є підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіону сутності та значення корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання у відносинах зі споживачами Черкаського регіону.

Сьогодні в багатьох учених, бізнесменів, представників влади сформувався власний погляд на розвиток такого багатогранного явища, як корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). Однак практично всі погоджуються з тим, що КСВ є важливою складовою стабільного і процвітаючого демократичного суспільства.

Загалом, соціальна відповідальність – це фундамент соціальної держави і суспільства як системи соціальних інститутів, які визнають свою відповідальність за задоволення основних потреб громадян і докладають для цього відповідні практичні зусилля. Методологічною основою впровадження соціальної відповідальності у практику взаємовідносин бізнесу, держави і громадськості є Глобальний Договір, прийнятий ООН 1999 року як добровільна ініціатива в чотирьох основних сферах: права людини, трудові відносини, навколишнє середовище і боротьба з корупцією.

Реалізація етичних, морально-ціннісних норм у сфері ведення бізнесу пов'язана з економічними ефектами, що забезпечують взаємну довіру, передбачуваність, надійність економічних відносин суб'єктів господарювання при реалізації власних соціальних і економічних інтересів. Тому зростає інтерес до соціальної відповідальності бізнесу у світі, практики її застосування та розповсюдження, створюється інституційна інфраструктура з корпоративної соціальної відповідальності в багатьох країнах світу¹⁸⁰, зокрема і в Україні.

Представництво ООН в Україні виступило з ініціативою підписання Глобального Договору, що є одним із найвагоміших каналів поширення відповідальних бізнес-практик у всьому світі. Діяльність української мережі Глобального Договору ООН охоплює понад 140 організацій і поєднує компанії, бізнес-асоціації, профспілки, об'єднання роботодавців, неурядові організації та інші громадські спілки, академічні інституції. У рамках Глобального Договору в Україні проводять семінари і тренінги, а в лютому 2010 року за його сприяння, а також Центру розвитку КСВ, Інституту власності і права та Асоціації якості відбулося перше засідання Консультативної ради з розробки Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні¹⁸¹.

¹⁸⁰ Світовий бізнес визначив свого представника на Саміті сталого розвитку «Ріо+20» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pr.meta.ua/read/15497>.

¹⁸¹ Суспільна відповідальність бізнесу та становлення партнерства держави і бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/8022007/80207/03.htm>.

Членство у Глобальному Договорі та дотримання його принципів актуалізувало необхідність формування національної стратегії побудови моделі соціально відповідального партнерства, що викликало активізацію громадських ініціатив і виявилось у створенні громадського руху «Форум соціально відповідального бізнесу України», який ставить за мету забезпечення стійкого ефективного соціального діалогу між бізнесом, владою і суспільством.

Морально-ціннісний компонент стратегії соціальної відповідальності компанії, що забезпечує позитивну репутацію фірми і сприяє її економічному зростанню, реалізується в таких формах: корпоративна етика, корпоративна соціальна політика стосовно суспільства і персоналу; корпоративна політика у сфері навколишнього середовища; принципи і підходи до корпоративної поведінки й управління; дотримання прав людини у відносинах із постачальниками, споживачами, персоналом¹⁸².

Сьогодні концепція КСВ стає дедалі популярнішою, її поширює і намагається інтегрувати у свою ділову активність значна кількість вітчизняних підприємств, банків, корпорацій. Водночас вона має суттєвий вплив на функціонування і розвиток малого та середнього бізнесу, сталий розвиток суспільства.

За даними ООН, реалізацією програм у сфері корпоративної соціальної відповідальності займаються в Україні близько 76% бізнесових структур¹⁸³.

Практика формування та розвитку КСВ в Україні розпочалася з 1996 року через системне поширення ідей соціальної спрямованості і соціальної активності бізнесу, їх застосування в економічній діяльності. Ініціаторами стали Українська асоціація якості та Український союз промисловців і підприємців одночасно з упровадженням концепцій TQM (Total Quality Management) і моделі EFQM (European Foundation for Quality Management)¹⁸⁴.

¹⁸² Дейнч М. Є. Напрями розвитку корпоративної соціальної відповідальності в контексті соціоекономічного підходу [Електронний ресурс] / М. Є. Дейнч. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39829/14Deich.pdf?sequence1>.

¹⁸³ Комарницький І. Ф. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством [Електронний ресурс] / І. Ф. Комарницький, З. І. Галушка. – Режим доступу : http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/ed_work/n_6/7.pdf.

¹⁸⁴ Дейнч М. Є. Напрями розвитку корпоративної соціальної відповідальності в контексті соціоекономічного підходу [Електронний ресурс] / М. Є. Дейнч. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/-123456789/39829/14Deich.pdf?sequence1>.

Зазначеними концепціями і моделлю передбачено, що будь-яка компанія, яка прагне досконалості, має задовольняти всі зацікавлені сторони, демонструючи при цьому постійне довготермінове турботливе ставлення до споживачів, власного персоналу, суспільства, забезпечуючи охорону довкілля, здійснюючи благодійну діяльність і сприяючи сталому розвитку суспільства. Проте, попри актуальність, на сьогодні в Україні більшість компаній (як великих, так і середніх) не мають визначеної стратегії соціальної відповідальності бізнесу, перебувають на етапі дотримання законодавства та одиничних добровільних проєктів.

Отже, розвиток КСВ на рівні суспільства йде вельми суперечливо. По-перше, він відбувається нерівномірно. У той час як нечисленна група великих компаній (особливо тих, які готуються виходити на міжнародні фінансові ринки) виводить бізнес з «тіні», розгортає соціальні екологічні програми, підвищує прозорість своїх бізнес-операцій, значна частина підприємств продовжує неповною мірою виконувати свої зобов'язання щодо своєчасної виплати заробітної плати, зберігає «тіньову» зайнятість, порушує стандарти безпеки праці. Далеко не в останню чергу такої диференціації сприяють значні розбіжності в рівнях рентабельності підприємств, продуктивності праці зайнятих на них виробників, доступності до ринків збуту тощо.

По-друге, неоднаковим є ступінь використання різних форм соціальної відповідальності. Більший розвиток отримують ті форми, де рішення суб'єкти підприємництва ухвалюють самостійно, без кооперації з державою. Значно менше прикладів вдалої кооперації бізнесу з органами влади на локальному рівні. Це свідчить про збереження недовіри бізнесу до забезпечення державою цільового призначення соціальних інвестицій, що перешкоджає становленню партнерських взаємин, гальмує розширення спектра соціально відповідальних дій бізнесу, замикаючи їх у межах окремого підприємства і звужуючи таким чином коло їхніх реципієнтів.

По-третє, за наявності досить високих закріплених нормативів на практиці значна частина підприємств їх не виконує за толерантного ставлення до цього держави. Спостерігається значний розрив між декларованими і реально забезпечуваними нормативами. Частково це пов'язано з тим, що законодавче закріплення соціальних норм випереджає можливість їхньої фактичної реалізації. Іншою причиною є слабкість держави і створення ефективних механізмів забезпечення цієї реалізації.

Таким чином, визначається необхідність формування механізму державно-приватного партнерства на основі моральних і соціальних цінностей, тобто створення ефективної моделі взаємодії держави, бізнесу і суспільства. Соціальна відповідальність бізнесу потребує також соціальної відповідальності від держави, оскільки вона здійснює економічний розвиток територій, підвищує життєвий і культурний рівень населення.

Для підприємств, що зорієнтовані на впровадження стратегій і принципів СВБ, основними мотивувальними чинниками виступають: позитивний імідж, репутація компанії як надійного партнера; розширення ринків, що можливо внаслідок розширення асортименту та створення нової продукції, послуг або виходу на нові ринку збуту; можливість доступу до фінансових ресурсів; підвищення капіталізації, що є наслідком збільшення привабливості підприємств перед інвесторами¹⁸⁵.

Для всіх секторів сучасної економічної системи на даний час важливо сформулювати ідеологію цивілізованого бізнесу, тому що суспільна стабільність у демократичній державі тримається саме на створеній системі взаємної відповідальності бізнес-структур, органів влади та інституцій громадянського суспільства. Для сучасного західного бізнесу невід'ємною частиною іміджу корпорації є забезпечення правил корпоративної етики на основі філософії соціальної відповідальності. Думка, що фінансове благополуччя та етичні норми несумісні, спростовуються реальною практикою, яка доводить, що «добра етика означає добрий бізнес». В іншому варіанті негативна реакція з боку споживачів, партнерів, мешканців «community», безумовно, приведуть до втрати репутації і, зрештою, до значного зниження прибутковості компанії. Саме тому проблема соціальної відповідальності та професійної етики у світовому бізнес-товаристві постала на перший план¹⁸⁶.

У відносинах із державою і громадськістю соціально відповідальна бізнес-структура як «корпоративний громадянин» повинна, безумовно, дотримуватися таких принципів: виконання всіх юридичних зобов'язань перед державою, у тому числі у сфері ринку праці та зайнятості; чесну та прозору сплату податків і наповнення державного бюджету; чесну співпрацю з усіма зацікавленими сторонами (спожи-

¹⁸⁵ Світовий бізнес визначив свого представника на Саміті сталого розвитку «Ріо+20» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pr.meta.ua/read/15497>.

¹⁸⁶ Дмитрієв-Заруденко В. В. Соціальна відповідальність бізнес-структур на ринку праці України [Електронний ресурс] / В. В. Дмитрієв-Заруденко. – Режим доступу : <http://ndl-sd.ipk-dszu.kiev.ua/wp-content/uploads/2012/12/Дм.-Соцвідп.бізнес-структур.pdf>.

вачами продукції, клієнтами, бізнес-партнерами, акціонерами, інвесторами, персоналом компанії, державним і місцевими органами влади та управління, місцевими громадами тощо); дотримання сучасних стандартів корпоративного управління та відкритості.

Нині існує реальна необхідність зміни вектора розвитку української соціальної політики, щоб забезпечити динамічний, випереджувальний рух України вперед. Уже зараз потрібно активно переходити до якісно нової соціальної політики – політики соціального розвитку. Ідеться про формування сучасного соціального середовища навколо людини, яка працює на поліпшення її здоров'я, освіти, житла, умов праці, підвищення конкурентоспроможності доходів, що забезпечить стабільний розвиток України. Ставлячи перед суспільством завдання якнайшвидше викоренити бідність і разом з тим, розуміючи складність узятого на себе тягара, держава прагне до залучення бізнесу щодо відповідальності за соціальні перетворення. Тим більше, маємо приклади, коли приватний бізнес у соціальній сфері працює якісніше й ефективніше¹⁸⁷.

Соціальну співдружність державних органів, органів місцевого самоврядування з бізнес-структурами дозволяє підтримувати загальний баланс інтересів і попереджати втрати, потенційно можливі через недотримання інтересів учасників цього процесу. Підприємництво зацікавлене в координації своєї діяльності з органами влади, а останні, у свою чергу, пов'язують пріоритети розвитку країни з роллю і можливостями бізнесу в подальшому розвитку. Для розширення підприємницького внеску в прогресивні процеси розвитку нашої держави вітчизняному бізнесові наразі не вистачає громадської та політичної підтримки, причому не епізодичної і виборчої, а постійної і загальної. Приватний капітал має потребу в тому, щоб суспільство сприймало його як носія не тільки приватних і групових, а й загальнонаціональних інтересів¹⁸⁸.

Підтвердження зазначеному вище дають експерти авторитетної міжнародної консалтингової компанії McKinsey на чолі з лауреатом Нобелівської премії з економіки Р. Солоу, а саме: у результаті глибокого аналізу стану і перспектив розвитку економіки з'ясувалося, що головним стримувальним чинником економічного зростання є відсутність

¹⁸⁷ Скуратівський В. А. Соціальна політика : навч. посібник / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 1997. – 360 с.

¹⁸⁸ Рибак Я. Становлення соціальної відповідальності бізнесу в Польщі та тенденції розвитку в умовах кризи [Електронний ресурс] / Я. Рибак, В. Шаповал. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.

реальної зацікавленості владних структур у налагодженні прозорих партнерських відносин із підприємцями¹⁸⁹.

За підсумками Форуму соціально відповідального бізнесу (Україна), офіційно оприлюдненому 2006 року, корпоративна соціальна відповідальність визначається як відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; у свою чергу, активна соціальна позиція компанії полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі в розв'язанні найгостріших соціальних проблем¹⁹⁰.

Виходячи з тексту міжнародного стандарту із соціальної відповідальності ISO 26000, КСВ слід розуміти як відповідальність компанії за вплив своїх рішень і діяльності на суспільство й довкілля. Це поняття має такі складові, як: організаційне управління, дотримання прав людини (у т. ч. гендерної рівності) і трудових прав працівників, прийнятні трудові практики, захист довкілля, питання захисту прав споживачів і розвитку громад, соціальна звітність¹⁹¹.

Головними складовими КСВ будь-якого суб'єкта господарювання, який здійснює свою діяльність у сучасних умовах, є: відповідальність перед державою; відповідальність перед власними працівниками; відповідальність перед споживачами; відповідальність перед конкурентами; відповідальність перед суспільством в цілому; відповідальність за збереження і поліпшення стану навколишнього середовища. Усі перелічені складові КСВ відіграють досить важливу роль у діяльності суб'єкта господарювання, зокрема забезпечують підвищення ефективності діяльності, поліпшення конкурентних позицій на ринку, підвищення рівня власної репутації та довіри з боку споживачів тощо.

При цьому акцентуємо увагу, що формування соціальної відповідальності бізнесу першочергово вимагає формування відповідних відносин зі споживачами регіону. Приєднання до цього процесу органів місцевого самоврядування дозволить отримати такі позитивні результа-

¹⁸⁹ Огаренко В. М. Теоретичні засади соціологічної рефлексії адаптаційних процесів у засобах масової комунікації: монографія / В. М. Огаренко. – Энергодар ; Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2010. – С. 226.

¹⁹⁰ Дейнч М. Є. Напрями розвитку корпоративної соціальної відповідальності в контексті соціоекономічного підходу [Електронний ресурс] / М. Є. Дейнч. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/-123456789/39829/14Deich.pdf?sequence=1>.

¹⁹¹ Комарницький І. Ф. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством [Електронний ресурс] / І. Ф. Комарницький, З. І Галушка.. – Режим доступу : http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/ed_work/n_6/7.pdf.

ти для регіону: створення системи співпраці влади і бізнесу в розв'язанні проблем соціальної сфери; підвищення показників ефективності муніципального управління; створення механізмів мотивації до співпраці з бізнесом місцевих органів влади; формування єдиної системи цінностей бізнес-співтовариства у відносинах зі споживачами регіону; створення інституційного поля регулювання взаємовідносин держави і бізнесу – виключення домінування інтересів корпоративних структур, що входять у протиріччя з цілями розвитку соціальної системи міста при здійсненні програм і проектів соціально-економічного розвитку.

Усе це дозволить удосконалити інституційні умови відносин місцевої влади і бізнесу, мінімізувати проблеми корпоративного лобювання в результаті збільшення числа суб'єктів співпраці та підвищення ефективності взаємодії інститутів місцевої влади, бізнесу і споживачів.

До цього додамо необхідність здійснення таких заходів: широка інформаційно-просвітницька кампанія з питань соціальної відповідальності; окрема просвітницька програма для споживачів; упровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування; збільшення бюджетів організацій на програми (заходи) щодо соціальної відповідальності на підприємствах, у компаніях. При цьому основними стимулами розвитку останнього чинника мають стати пільгове оподаткування, зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади та ознайомлення і впровадження позитивних практик застосування заходів із соціальної відповідальності.

Для прикладу проаналізуємо досвід упровадження концепції соціальної відповідальності в компанії ТОВ «Астеліт», діяльність якої охоплює як Україну, так і Черкаську область. Український оператор зв'язку ТОВ «Астеліт» як один із лідерів ринку мобільного зв'язку країни відповідально ставиться до своїх споживачів, держави і суспільства, до потреб громадян, до питань збереження навколишнього середовища і природних ресурсів. ТОВ «Астеліт» 2007 року приєднався до Глобального Договору ООН, підтримуючи цим ініціативу, спрямовану на сприяння соціальній відповідальності бізнесу. Цим компанія підтвердила, що дотримується основних принципів у сферах прав людини, стандартів праці, охорони навколишнього середовища, протидії корупції, якими керуються вже понад 3 800 компаній – членів Глобального Договору в усьому світі. ТОВ «Астеліт» надає своїм абонентам послуги якісного і доступного зв'язку, використовуючи безпечні новітні

технології. Невід’ємною частиною цього є піклування про здоров’я українців, тому компанія використовує тільки сертифіковане обладнання, безпеку якого доведено. Окрім того, компанія дотримується всіх норм, що регулюють надання послуг зв’язку в Україні.

До зазначеної інформації додамо характеристику соціально відповідальної політики найпотужнішого підприємства регіону – публічного акціонерного товариства «Азот»; 2013 року Черкаський «Азот» (ПАТ «Азот»), що входить до холдингу OSTCHEM, модернізував свої основні цехи, які виробляють мінеральні добрива. Завдяки реалізації широкомасштабних проектів з упровадження найновіших технологій хімічної промисловості, ремонту та оновлення основних фондів підприємство досягло планових рівнів завантаження і зменшило виробничі ризики. Водночас ПАТ «Азот» у 2010–2014 рр. інвестував 171 мільйон гривень в екологічні проекти, спрямовані на значне зниження негативного впливу виробництва на навколишнє середовище.

Серед найбільш важливих екологічних програм Черкаського «Азоту» – удосконалення очисних споруд підприємства і модернізація аміачного виробництва. Зокрема, до кінця 2013 року в ПАТ Черкаський «Азот» було вдосконалено процес очищення стічних вод, знижено кількість твердих відходів. З 1992 року «Азот» очищає не тільки в місті виробничі стоки, а й побутові стоки кількох житлових масивів міста, а також скидні води інших підприємств регіону. А 2013-го ПАТ «Азот» інвестував 2,5 мільйона гривень на розробку проектів з будівництва установки з очищення реакційних газів реконструкції. Також того року підприємство вклало 23,5 мільйона гривень у проект модернізації каналізаційної системи м. Черкас. Ці заходи дозволили й істотно знизити ризики забруднення навколишнього середовища¹⁹². Значні кошти також підприємство вкладає в розвиток соціальної інфраструктури міста Черкаси: культурно-розважальні заклади, школи, спортивні заклади.

Таким чином, успішний приклад зазначених підприємств, що функціонують у Черкаському регіоні, щодо корпоративної соціальної відповідальності засвідчує те, що окремі підприємства Черкащини задовольняють соціальні потреби населення шляхом надання фінансової

¹⁹² Черкаський «Азот» спрямує 23,5 млн гривень на реконструкцію каналізації та системи очищення води Черкас [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://groupdf.com/ua/press/news/cherkaskij-azot-spryamue-23-5-mln-griven-na-rekonstruktsiyu-kanalizatsiji-ta-sistemiochishchennya-vodi-cherkas>.

допомоги, здійснюючи реконструкцію культурних та освітніх об'єктів, відновлюючи і модернізуючи об'єкти соціального призначення. Водночас загальноприйнята в розвинутих країнах концепція соціальної відповідальності вимагає більшої систематичної роботи і реалізації відповідної стратегії та підприємствами і бізнес-структурами в конкретному регіоні.

Отже, взаємодія бізнесу, підприємств із регіональними органами влади, а також із громадськими організаціями дозволяє повніше враховувати соціальні запити як підприємств, так і домогосподарств, краще використовувати можливості бізнесу у вирішенні конкретних соціальних питань, раціональніше використовувати наявні трудові, матеріальні та фінансові ресурси, досягти вагомого синергетичного ефекту, що призведе до прискорення соціально-економічного розвитку регіону.

РОЗДІЛ 5

**БЮДЖЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ
СТИМУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

5.1. Роль бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону

Відповідальність державних і місцевих органів влади за забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку – головна ознака демократичності суспільства. Одним з основних інструментів реалізації цього забезпечення є фінансові та інвестиційні важелі стимулювання соціально-економічного зростання та, зокрема, державний і місцеві бюджети. Однак в Україні досі не вдалося розв'язати проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, що свідчить про застарілість традиційних інструментів і методів державної регіональної та бюджетної політики.

Водночас бюджет має бути дієвим інструментом у руках як центральних, так і місцевих органів влади, за допомогою якого вони можуть стимулювати розвиток соціально-економічних процесів у країні в цілому і на окремих територіях зокрема. Отже, бюджетний механізм має будуватися таким чином, щоб, по-перше, забезпечувати можливість місцевої влади активно впливати на розвиток підвідомчих територій, по-друге, слугувати урядові активним знаряддям ліквідації територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

На жаль, ні перше, ні друге завдання в Україні не реалізоване. Адже досі не створено відповідного механізму формування місцевих бюджетів як основного важелю впливу в руках місцевих і регіональних органів влади на соціально-економічні процеси на підвідомчих територіях. А чинна бюджетна система не сприяє вирішенню завдань регіональної політики. Попри низку докорінних змін, вона багато в чому зберігає застарілі підходи часів командно-адміністративної економіки, які зумовлюють невідповідність цієї системи вимогам сьогодення.

Право самостійно використовувати місцевими органами влади відповідні бюджети як засіб регулювання економічних і соціальних процесів на підвідомчих територіях установлено статтею 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так, зокрема, місцеві органи влади згідно з цим Законом самостійно визначають напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до Закону¹⁹³, мають право самостійно встановлювати додаткові пільги з оподаткування в

¹⁹³ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Урядовий кур'єр. – 1997. – 14 червня. – № 107–108. – С. 11–20.

межах тих коштів, які надходять до їхніх бюджетів, ставки місцевих податків і зборів.

Однак реальна спроможність органів місцевого самоврядування стимулювати економічний розвиток із використанням бюджетних важелів визначається передусім тим, які саме інструменти надані цим органам законом. Передусім ідеться про справедливе розмежування дохідних джерел між рівнями бюджету з переданням місцевим органам влади достатніх податкових інструментів не тільки щодо фіскального забезпечення наповненості бюджетів переважно з власних джерел, а й можливостями використовувати ці джерела з метою стимулювання економічної діяльності на підвідомчих територіях.

На жаль, на практиці декларована в нормативних актах самостійність місцевих бюджетів, а головне – пов'язана з нею відповідальність місцевих органів влади за соціально-економічний розвиток власних територій, на практиці реалізується слабо. Наприклад, як свідчать дані *рис. 5.1*, бюджетна система України розвивається в напрямі подальшої централізації дохідних джерел і зниження самостійності місцевих бюджетів.

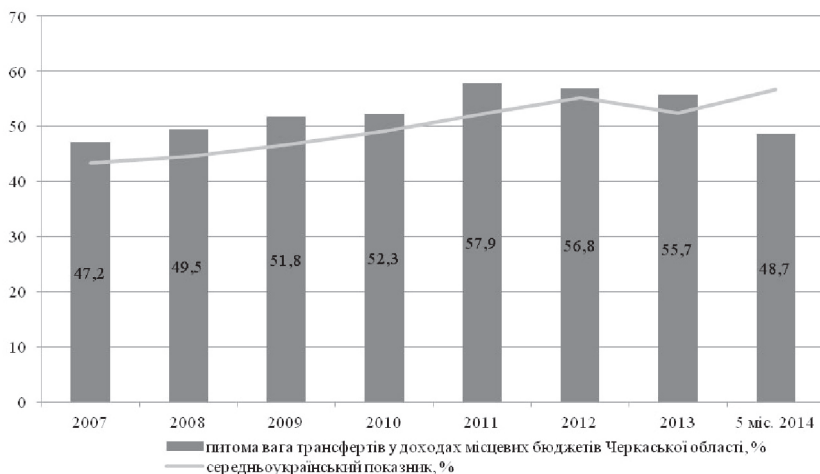

Рис. 5.1. Питома вага офіційних трансфертів у загальних доходах місцевих бюджетів Черкаської області

Примітка. Побудовано за даними Головного фінансового управління Черкаської облдержадміністрації¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Звіти про виконання бюджетів області [Електронний ресурс] / Черкаська обласна рада. – Режим доступу : <http://www.oblradack.gov.ua/zvity-pro-vykonannja-oblasnogo-bjdzetu.html>.

Таким чином, частка власних джерел доходів місцевих бюджетів постійно скорочується, а отже, скорочується й можливість місцевих органів влади впливати на соціально-економічні процеси за допомогою таких інструментів, як податки чи інші надходження до бюджету. Більше того, у місцевих органів влади практично відсутні стимули ефективно експлуатувати розташовані на їхній території виробничі об'єкти (інші, крім комунальної власності) через те, що надходження від податку на прибуток підприємств централізовано в державному бюджеті.

Міжбюджетні трансферти ж, частка яких у структурі доходів місцевих бюджетів постійно зростає, слабо впливають на спроможність місцевих органів влади впливати на соціально-економічний розвиток підвідомчих територій, позаяк левову частку таких трансфертів становлять дотації вирівнювання (призначені для фінансування делегованих державною повноважень) і субвенції на соціально-економічний захист населення. Водночас частка субвенцій на соціально-економічний розвиток регіонів є мізерною (рис. 5.2).

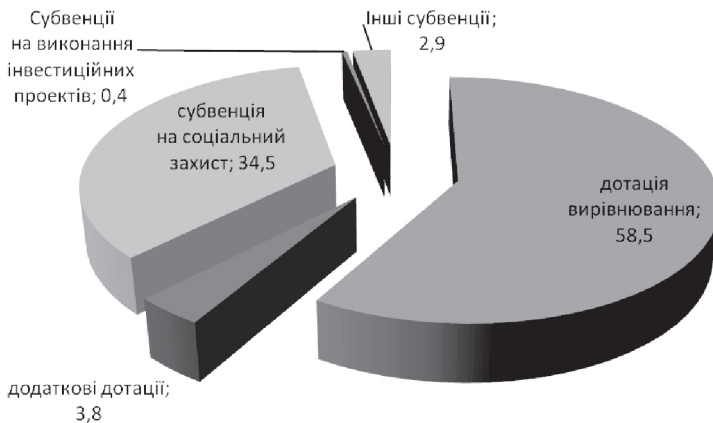

Рис. 5.2. Структура міжбюджетних трансфертів із Державного бюджету місцевим і міжмісцевим бюджетам (2013 рік)

Примітка. Побудовано за даними Головного фінансового управління Черкаської облдержадміністрації¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Звіти про виконання бюджетів області [Електронний ресурс] / Черкаська обласна рада. – Режим доступу : <http://www.oblradack.gov.ua/zvity-pro-vykonannja-oblasnogo-bjdzetu.html>.

Разом з тим Бюджетний кодекс України на рівні місцевих бюджетів розмежовує два їхні види – бюджет поточного фінансування і бюджет розвитку. За бюджетами поточного фінансування, кошти якого спрямовуються на утримання бюджетних установ, фінансування соціального захисту, різноманітних заходів тощо, закріплюються найбільш значимі джерела власних доходів місцевих бюджетів, такі як надходження від податку з доходів фізичних осіб чи плати за землю. Бюджет розвитку, у свою чергу, покликаний і бути отим інструментом стимулювання в руках місцевих органів влади. За бюджетами розвитку місцевих бюджетів закріплюються такі дохідні джерела:

- 1) податок на нерухоме майно;
- 2) єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;
- 3) дивіденди, нараховані на акції господарських товариств, у статутних капіталах яких є корпоративні права місцевих органів влади;
- 4) плата за надання місцевих гарантій;
- 5) кошти пайової участі в розвитку інфраструктури населеного пункту;
- 6) кошти від відчуження комунального майна;
- 7) 90 відсотків коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;
- 8) субвенції на здійснення інвестиційних проектів;
- 9) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної місцевої ради¹⁹⁶.

Нова редакція Бюджетного кодексу розширила перелік доходів, які зараховуються до бюджетів розвитку, що, зокрема, стосується єдиного податку. Проте, на жаль, це не позначилося на збільшенні інвестицій із місцевих бюджетів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

**Інвестиції за рахунок місцевих бюджетів Черкаської області
у 2010–2013 роках**

Роки	Капітальні вкладення за рахунок коштів місцевих бюджетів	% від загального обсягу інвестицій
2010	138,7	4,9
2011	153,0	4,7

¹⁹⁶ Бюджетний кодекс України за станом на 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – С. 572.

Роки	Капітальні вкладення за рахунок коштів місцевих бюджетів	% від загального обсягу інвестицій
2012	180,3	4,8
2013	215,5	6,3

Примітка. Складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області¹⁹⁷.

Кошти бюджету розвитку відповідно до того ж нормативного акта витрачають:

- 1) на погашення місцевого боргу;
- 2) капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам;
- 3) внески органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування до статутного капіталу суб'єкта господарювання;
- 4) проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу;
- 5) підготовку земельних ділянок несільськогосподарського призначення для продажу на земельних торгах;
- 6) платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста.

Капітальні видатки бюджету розвитку спрямовують:

- на соціально-економічний розвиток регіонів;
- виконання інвестиційних програм;
- будівництво, капітальний ремонт і реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери і житлово-комунального господарства;
- будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів;
- будівництво і придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства;
- збереження і розвиток історико-культурних місць України та заповідників;
- будівництво і розвиток мережі метрополітенів;
- придбання вагонів для комунального електротранспорту;

¹⁹⁷ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

- розвиток дорожнього господарства;
- придбання шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги;
- комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів;
- інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням.

Окрім того, на фінансування бюджету розвитку місцевого бюджету можуть спрямовуватися місцеві запозичення. Але Бюджетний кодекс обмежує деякі місцеві бюджети цим правом. Так, відповідно до статті 74 Кодексу місцеві запозичення здійснюються з метою фінансування бюджету розвитку бюджету Автономної Республіки Крим, міських бюджетів і використовуються для створення, приросту чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдань Верховної Ради Автономної Республіки Крим і міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення Автономної Республіки Крим і територіальних громад міст¹⁹⁸.

Таким чином, права здійснювати місцеві запозичення, а отже, і фінансувати бюджет розвитку, позбавлені всі обласні, районні, селищні, сільські та районні в містах бюджети.

Ринок муніципальних цінних паперів широко розвинутий у таких країнах, як Польща, Румунія, у країнах Балтії. В Україні це джерело фінансування інвестиційних проектів за участі місцевої влади не набуло ще широкої популярності. Так, муніципальні облигації емітували лише 30 міст (з них 16 – великі обласні центри), а в біржовому списку ФБ ПФТС – тільки 20 муніципальних облигацій (1,75% від загальної кількості цінних паперів)¹⁹⁹.

Ще одним джерелом наповнення бюджетів розвитку місцевих бюджетів є інвестиційна субвенція, яку можуть надавати місцевим бюджетам із бюджету державного²⁰⁰.

Відповідно до норм чинного законодавства надання субвенцій на виконання інвестиційних програм (проектів) ґрунтується на таких основних принципах:

¹⁹⁸ Бюджетний кодекс України за станом на 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

¹⁹⁹ Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – С. 48.

²⁰⁰ Бюджетний кодекс України за станом на 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

1) принцип об'єктивності та відкритості – отримувач субвенції визначається за прозорими процедурами;

2) принцип єдності – розподіл коштів має забезпечити реалізацію системи національних цінностей і завдань інноваційного розвитку та сприяти зменшенню відмінностей у рівні життя населення різних регіонів країни;

3) принцип збалансованого розвитку – надання державної підтримки територіям з урахуванням їхнього потенціалу;

4) принцип цільового використання коштів – субвенція використовується виключно на мету, визначену її надавачем, з урахуванням прогнозованих і програмних документів економічного та соціального розвитку країни і відповідної території, державних цільових програм, прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди²⁰¹.

Субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) надаються з державного бюджету місцевим бюджетам з урахуванням таких основних засад:

- економічної ефективності досягнення цілей інвестиційної програми із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів на виконання інвестиційних програм;
- направленості субвенції виключно на створення, приріст чи оновлення основних фондів комунальної форми власності;
- фінансової забезпеченості інвестиційних програм, строк упровадження яких довший, аніж бюджетний період, потрібними фінансовими ресурсами місцевих бюджетів, кредитами, залученими під державні та/або місцеві гарантії, і коштами субвенції на їх виконання впродовж усього строку впровадження;
- рівня забезпеченості закладами соціально-культурної сфери;
- рівня розвитку дорожнього і комунального господарства;
- участі бюджету отримувача субвенції;
- обґрунтування спроможності подальшого утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів об'єктів комунальної власності²⁰².

Розподіл субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) здійснюється на підставі формалізованих параметрів, що базу-

²⁰¹ Бюджетний кодекс України за станом на 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

²⁰² Там само.

ються на фактичних і прогнозованих показниках економічного і соціального розвитку відповідної території (основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу валової продукції сільськогосподарства, обсягу інвестицій в основний капітал, рівня щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення в розрахунках на одну особу, середньомісячної заробітної плати працівників).

Однак Бюджетний кодекс, установлюючи принципи і засади надання місцевим бюджетам інвестиційних субвенцій, не конкретизує і не закріплює механізму розподілу таких субвенцій, посилаючись тільки на доцільність прийняття окремої постанови уряду для врегулювання цього питання.

На виконання цієї норми Бюджетного кодексу Кабінетом Міністрів України 18 травня 2011 року прийнято Постанову № 520 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів)»²⁰³. Ця Постанова затверджує Порядок та умови надання субвенцій із Державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів).

Згідно з цим Порядком, інвестиційні субвенції надаються виключно на створення, приріст або оновлення основних фондів комунальної форми власності і спрямовуються:

- на впровадження енерго- та ресурсозберігальних технологій;
- будівництво і реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери;
- розвиток дорожнього і комунального господарства;
- здійснення екологічних і природоохоронних заходів;
- здійснення спільних заходів, які передбачені угодами щодо регіонального розвитку, укладеними відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів»²⁰⁴.

Умовами надання субвенцій є:

1) відповідність інвестиційних програм програмним і прогнозованим документам економічного і соціального розвитку держави, відповідного регіону, державним цільовим програмам, а також пріоритетним

²⁰³ Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 № 520 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 травня. – № 95.

²⁰⁴ Там само.

напрямам розвитку регіонів на період до 2015 року відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року;

2) наявність проектно-кошторисної документації інвестиційних програм (проектів), оформленої відповідно до Порядку затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх державної експертизи²⁰⁵;

3) фінансова забезпеченість інвестиційних програм (проектів), строк упровадження яких довший, ніж бюджетний період, потрібними фінансовими ресурсами місцевих бюджетів, кредитами (позиками), залученими під державні та/або місцеві гарантії, та субвенцією на їх виконання протягом усього строку впровадження;

4) співфінансування інвестиційних програм (проектів) із місцевих бюджетів у таких розмірах:

25% загальної кошторисної вартості програми (проекту) – для інвестиційних програм (проектів), які виконуються за рахунок коштів міського бюджету м. Києва;

15% – для інвестиційних програм (проектів), які виконуються за рахунок коштів бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, міського бюджету м. Севастополя;

5% – для інвестиційних програм (проектів), які виконуються за рахунок коштів міських (міст районного значення), обласних, районних, селищних і сільських бюджетів²⁰⁶.

Відповідно до згаданого Порядку місцеві органи виконавчої влади і виконавчі органи рад подають інвестиційні програми (проекти), які передбачається виконувати за рахунок субвенцій, на розгляд Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським держадміністраціям, а ті, у свою чергу, розглядають подані інвестиційні програми (проекти) з урахуванням того, що вони повинні забезпечувати реалізацію завдань інноваційного розвитку відповідного регіону та введення в дію передбачених ними об'єктів у планованому або наступних за планованим двох бюджетних періодах і подають до 1 березня року, що передує планованому, головним розпорядником

²⁰⁵ Про порядок затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх державної експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2007 р. № 1269 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 84. – Ст. 3106.

²⁰⁶ Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 № 520 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 травня. – № 95.

бюджетних коштів пропозиції про виконання за рахунок субвенцій пріоритетних і соціально важливих інвестиційних програм (проектів).

Головні розпорядники бюджетних коштів опрацьовують подані Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими держадміністраціями пропозиції і визначають орієнтовні обсяги субвенцій виходячи з чисельності населення та рівня соціально-економічного розвитку регіону за такими основними показниками:

- обсяг промислового виробництва;
- обсяг валової продукції сільського господарства;
- обсяг інвестицій в основний капітал;
- рівень щільності населення;
- рівень безробіття населення;
- розмір доходів населення в розрахунку на одну особу;
- розмір середньомісячної заробітної плати працівників²⁰⁷.

Головні розпорядники коштів подають Мінфіну обґрунтовані пропозиції щодо виконання інвестиційних програм (проектів) для визначення обсягів субвенцій адміністративно-територіальним одиницям під час складання проекту Державного бюджету України на планований бюджетний період.

Як бачимо, Постанова уряду дещо конкретизує порядок надання субвенції, хоча конкретного механізму розподілу коштів між бюджетами розвитку місцевих бюджетів усе ж не закріплює.

Тому цей документ може так і залишитися на папері. На нашу думку, основними проблемами, що стають на заваді ефективному використанню міжбюджетного розподілу інвестиційних субвенцій, є такі: по-перше, мізерність коштів, які передбачені в Державному бюджеті на фінансування регіонального розвитку, що, у свою чергу, обумовлює і вкрай низькі обсяги бюджетів розвитку у складі місцевих бюджетів (рис. 5.3); по-друге, непрозорість розподілу цих коштів між регіонами.

Не можна не зазначити ще один головний недолік застосовуваного підходу фінансування регіонального розвитку, а саме: відсутність стимулювання місцевих і регіональних органів місцевого самоврядування докладати власних зусиль щодо подолання проблем розвитку своїх

²⁰⁷ Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 № 520 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 травня. – № 95.

територій. Адже, по-перше, регіон, який з року в рік отримуватиме все кращі показники економічного та соціального розвитку, автоматично позбавлятиметься державної фінансової підтримки; по-друге, завдання інтенсифікації розвитку регіонів вимагає безумовної участі місцевої влади, створення мотиваційних чинників усередині самих регіонів. Разом з тим застосовуваний механізм фінансування розвитку регіонів створює враження «нав'язування» цих підходів «згори», з боку центру.

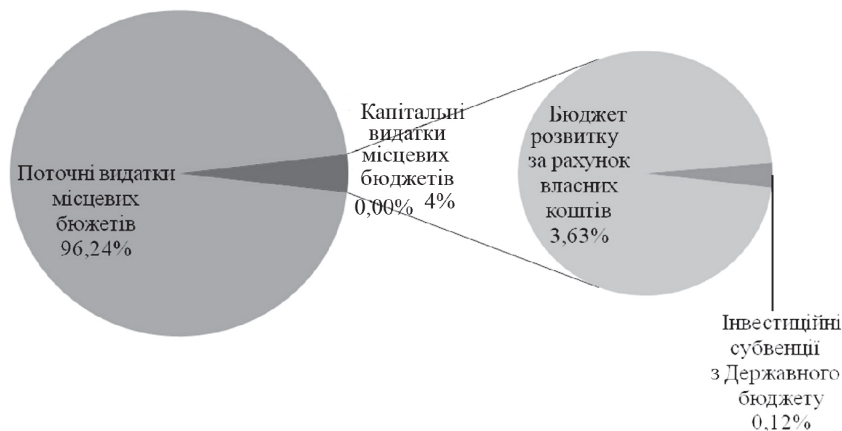

Рис. 5.3. Частка і джерела фінансування бюджетів розвитку у складі місцевих бюджетів Черкаської області у 2013 році

Примітка. Побудовано за даними Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень²⁰⁸.

Тому варто було б попередньо визначити проблемні регіони, які потребують державної підтримки і запровадження в них програм подолання депресивності. До складу таких регіонів мають включатися не лише «найгірші» (за показниками, звичайно), але й усі ті, в яких показники соціально-економічного розвитку значно нижчі від середніх у країні (скажімо, у межах 25% відхилення). Статус депресивної території має переглядатися не щороку лише з цілком гіпотетичним установленням семирічної межі, а на фіксований 7–10-річний період. На такий же термін мають розроблятися і державні програми подолання депресивності окремих регіонів, фінансове забезпечення виконання таких

²⁰⁸ Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/558>.

програм має плануватися за програмно-цільовим методом у відповідних довгострокових бюджетах. Такий підхід мав би заохотити місцеві органи влади використовувати власні зусилля щодо стимулювання розвитку територій, адже поліпшення показників рівня розвитку не означатиме автоматичне припинення державної фінансової підтримки.

На нашу думку, проблема підвищення відповідальності місцевої влади за регіональний розвиток, децентралізація бюджетної системи, підвищення стимулів місцевої влади щодо активного впливу на розширення податкової бази в регіоні може бути розв'язана шляхом перегляду положень Бюджетного кодексу щодо розмежування доходів між рівнями бюджетів і переданням у розпорядження місцевої влади додаткових дохідних джерел. Таким джерелом може бути податок на прибуток підприємств. Окрім власне суттєвого збільшення доходів місцевих бюджетів і зменшення їх залежності від трансфертів із державного бюджету, це, по-перше, дозволить місцевій владі активно використовувати бюджет як інструмент впливу на економічний розвиток; по-друге, слугуватиме надійним зворотним зв'язком «економіка регіону – місцева влада» (економічний спад призводитиме до зменшення доходів місцевих бюджетів, економічний ріст – навпаки), адже більшість дохідних джерел, нині закріплених за місцевими бюджетами, напряду не пов'язані з результатами функціонування економічних суб'єктів.

Також варто переглянути наявний підхід до визначення розмірів міжбюджетних трансфертів. Він має бути доповнений механізмами, які би враховували власні зусилля регіонів нарощування податкової бази, з тим, щоби цей приріст не вилучався при перегляді індексів податкоспроможності територій.

5.2. Вплив місцевого бюджету на регіональний розвиток

Побудова ефективної системи бюджетного регулювання вимагає забезпечення двостороннього взаємозв'язку між бюджетними надходженнями і видатками та соціально-економічним розвитком регіону. З одного боку, економічне зростання в регіоні має забезпечувати адекватний приріст доходів місцевих бюджетів. Тільки за такої умови регіональні та місцеві органи управління будуть зацікавлені докладати

зусиль щодо розвитку підвідомчих територій. З другого боку – місцевий бюджет має бути основним інструментом, за допомогою якого місцева влада може стимулювати ділову активність, розвиток підприємництва, створювати умови для економічного і соціального піднесення. Тому, досліджуючи роль бюджету в регулюванні економіки регіону, доцільно вивчити наявну міру згаданого взаємозв'язку.

Як же за нинішньої ситуації економічна кон'юнктура в регіоні впливає на стан формування місцевих бюджетів і як бюджетні видатки впливають на соціально-економічний розвиток?

З метою вивчення такого впливу ми провели кореляційно-регресійний аналіз залежності доходів бюджетів Черкаської області від результатів соціально-економічного розвитку регіону і показників соціально-економічного розвитку від розміру бюджетних видатків бюджетів Черкащини. Проаналізовано щоквартальні показники надходжень до бюджетів області (без офіційних трансфертів), видатків бюджетів області та ВРП у Черкаській області з 2005 до 2012 рр. (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

**Показники соціально-економічного розвитку Черкаської області
(у зівставних цінах до 2012 року)**

Рік	Видатки місцевих бюджетів, млн грн	Доходи місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів), млн грн	Валовий регіональний продукт Черкаської області, млн грн
2005	3 002,8	1 474,4	19 132,8
2006	3 873,3	1 866,9	21 317,1
2007	4 396,4	2 075,1	23 553,2
2008	4 620,4	2 287,1	26 313,5
2009	4 037,9	2 091,6	22 235,3
2010	4 438,9	2 321,5	24 287,2
2011	4 960,4	2 002,4	27 174,1
2012	5 942,9	2 468,0	31 265,0

Примітка. Розраховано за даними²⁰⁹.

Показники скориговано відповідно до темпів інфляції, щоб виключити вплив цього фактору на результати досліджень. Факторним

²⁰⁹ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ознакам (ВРП) за певний квартал відповідають залежні змінні (доходи бюджету) за наступний квартал, оскільки реальна сплата податків, здебільшого, відбувається в наступному кварталі за кварталом, у якому проведено ту чи іншу господарську операцію.

Для оцінки впливу економічної ситуації в регіоні на доходи місцевих бюджетів використано модель лінійної множинної регресії²¹⁰:

$$y = \tilde{y}(x) + \varepsilon,$$

$$\tilde{y}(x) = a_0 + \sum_{i=1}^3 a_i x_i, \quad (5.1)$$

- де y – залежна змінна (обсяг доходів місцевих бюджетів);
 $\tilde{y}(x)$ – детермінована складова, залежна від факторів:
 x_i – обсяг промислового виробництва, наданих послуг, роздрібного товарообігу;
 ε – випадкова складова;
 a_i – коефіцієнт регресії за i -го фактору, що показує, наскільки зміниться залежна змінна (доходи місцевих бюджетів), якщо i -тий фактор зміниться на одиницю.

У процесі аналізу розраховано такі коефіцієнти.

1. Коефіцієнт парної кореляції, що характеризує тісноту зв'язку між залежною змінною y і фактором x , за формулою²¹¹:

$$\rho = \frac{\text{cov}(x, y)}{\sigma_x \sigma_y} = \frac{\sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})(y_j - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2 \sum_{j=1}^n (y_j - \bar{y})^2}}. \quad (5.2)$$

За ρ , наближеного до 1, має місце тісний зв'язок між ознаками, що досліджуються, до -0 , навпаки, зв'язок відсутній.

2. Коефіцієнт детермінації, який показує, якою мірою загальна варіабельність досліджуваної ознаки (бюджетних доходів) пояснюється змінами факторних ознак (що характеризують економічний розвиток регіону):

²¹⁰ Теория вероятностей и математическая статистика / В. А. Колемаева. – М. : Высшая школа, 1991. – 400 с.

²¹¹ Там само.

$$R^2 = 1 - \frac{S_R^2}{S^2} = 1 - \frac{\sum_{j=1}^n (y_j - \hat{y}_j)^2}{\sum_{j=1}^n (y_j - \bar{y})^2}, \quad (5.3)$$

де \hat{y}_j – вирівнені значення емпіричної лінії регресії
 $[\hat{y}_j = \alpha_0 + \alpha_1(x_j - \bar{x})]$.

3. Критерій Фішера, емпіричні значення якого характеризують якість усієї моделі множинної регресії:

$$F = \frac{\sum_{j=1}^n (\hat{y}_j - \bar{y})^2 / k}{\sum_{j=1}^n (y_j - \hat{y}_j)^2 / (n - k - 1)}, \quad (5.4)$$

де n – кількість спостережень;

k – кількість факторів.

Якщо ці значення не перевищують критичну границю розподілу Фішера F_p з k , $n - k - 1$ степенями свободи, що відповідає рівню значимості p (визначається за табличними даними), регресійне рівняння в цілому не значиме, що свідчить про незначний сукупний вплив факторів на досліджувану ознаку²¹².

4. Точкові оцінки коефіцієнтів регресії, які показують, на яку величину зміниться залежна змінна, якщо i -тий фактор зміниться на одиницю:

$$\hat{\alpha}_i = \frac{\sum_{j=1}^n (y_j - \bar{y})(x_{ij} - \bar{x}_i)}{\sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_i)^2}. \quad (5.5)$$

5. Критерії Стьюдента, які використовуються для перевірки гіпотези про значимість вибірних коефіцієнтів α_i , тобто чи дійсно змінна i -го фактору викликає зміну досліджуваної змінної в α_i – де число разів:

$$t_{\alpha_i} = \frac{\hat{\alpha}_i}{\hat{\sigma}_{\hat{\alpha}_i}}. \quad (5.6)$$

²¹² Теория вероятностей и математическая статистика / Колемаева В.А. – М.: Высшая школа, 1991. – 400 с.

Емпіричні значення критерію Стьюдента для кожного з факторів порівнюються з теоретичними значеннями – критичною границею розподілу Стьюдента з $n - k - 1$ степенями свободи. Фактори, для яких емпіричне значення критерію Стьюдента менше за теоретичне, послідовно (з найменшого значення) виключаються з моделі як такі, що їхній вплив на залежну змінну незначний.

Аналізом встановлено, що між результатами соціально-економічного розвитку регіону і доходами місцевих бюджетів відсутній тісний зв'язок. Так, парний коефіцієнт кореляції між ВРП і доходами бюджету області становить 0,43. Коефіцієнт детермінації (R -квадрат) розраховано в розмірі 27,5%. Це означає, що 27,5 відсотка загальної варіабельності доходів місцевих бюджетів залежить від впливу зазначеного фактору, 72,5% припадає на інші фактори, прямо не пов'язані з результатами економічної діяльності.

Емпіричний критерій Фішера (F) визначено в розмірі 1,52, що менше від теоретичного значення (2,76). Це свідчить про незначимість залежності доходів місцевих бюджетів від результатів функціонування економіки регіону.

Слід зазначити, однак, що ступінь такої залежності прямо пропорційний забезпеченості місцевих бюджетів надходженнями з власної території. Відповідно, що вища залежність регіону від перерахувань з «центру», то менше результати функціонування регіональної економіки впливають на місцеві бюджети. Вочевидь, вирішальним тут є розмір міжбюджетного перерозподілу ресурсів, коли податкові надходження на території вилучаються до державного бюджету, а звідти повертаються назад у формі трансфертів.

Наявна ситуація, коли результативність функціонування економіки регіону лише на 27,5% впливає на формування дохідної частини бюджету території, значно обмежує не тільки можливості місцевих органів влади впливати через бюджет на економіку, а й зменшує їхню зацікавленість в економічному зростанні та стимулюванні господарської діяльності, оскільки втрати від застосування таких стимулів не призведуть до адекватного росту доходів місцевого бюджету в перспективі.

Дослідження зворотного впливу – бюджетних видатків на соціально-економічний розвиток регіону – показало, що показник парної кореляції між зазначеними факторами – 0,67. Показник значно вищий,

ніж у разі парної кореляції «доходи / ВРП», однак отримане значення вказує на недостатньо тісний взаємозв'язок між згаданими факторами.

Коефіцієнт детермінації (R^2) дорівнює 0,45. Це означає, що побудована модель не досить добре апроксимує досліджуваний процес. За даними таблиці знаходимо критичне значення коефіцієнта детермінації, що становить (за рівня істотності) 0,05. Оскільки фактичне значення не перевищує його критичне значення ($0,45 < 0,5$), то зв'язок між ВРП і величиною видатків бюджету розвитку вважається неістотним.

Аналогічно до попередньої моделі можна стверджувати, що зв'язок між величиною видатків бюджету розвитку і валовим регіональним продуктом вважається неістотним, оскільки варіація величини ВРП лише на 45% залежить від видатків бюджету розвитку, а 55% припадає на інші фактори. Розрахований коефіцієнт еластичності свідчить, що за збільшення середнього розміру видатків бюджету розвитку на 1% обсяг ВРП зростатиме в середньому тільки на 0,66%, що вказує на низьку ефективність бюджетних видатків.

Отже, з одного боку, фактичні видатки бюджету розвитку на місцевому рівні слабо впливають на соціально-економічний розвиток регіону, а з другого – формування бюджету розвитку слабо залежить від соціально-економічного розвитку області, оскільки значну частину (понад 50%) доходів усіх бюджетів області становлять міжбюджетні трансферти.

Тому, на наш погляд, з метою підвищення ролі місцевих бюджетів як важелів регулювання соціально-економічних процесів у регіонах потрібно змінити принципи формування доходів цих бюджетів, мінімізувавши міжбюджетний перерозподіл ресурсів, застосовуючи його тільки тоді, коли можливості наповнюваності місцевих бюджетів із доходів на власній території вичерпано. Зокрема, частину доходів місцевих бюджетів слід орієнтувати на надходження від податків, які сплачують юридичні особи зі своїх прибутків та з продажу, наприклад – від податків із прибутку підприємств і на додану вартість. З одного боку, це зацікавлюватиме органи влади в ефективній роботі цих підприємств, їхній прибутковості та зростанні обсягів виробництва, а отже, у стимулюванні економічного розвитку; з другого – створить передумови для зосередження в руках місцевих і регіональних органів влади інструменти впливу на економічну діяльність.

Наявність проблем фінансування розвитку регіону з місцевого бюджету вимагає також концептуального перегляду принципів, мето-

дів, інструментів та важелів управління видатками місцевих бюджетів розвитку.

Ураховуючи те, що власних коштів місцевих бюджетів недостатньо для фінансування капітальних вкладень, варто залучати державні кошти. Це пов'язано з такими умовами:

1) частка державного сектору економіки, що вимагає розробки державних інвестиційних програм, згідно з якими здійснюється бюджетне фінансування капітальних витрат, залишається досить значною;

2) для стабілізації економіки та розвитку підприємництва потрібна фінансова допомога держави у формі бюджетних субсидій і субвенцій. Уряд повинен так розподілити субвенції на розвиток місцевих бюджетів, щоб це сприяло вирівнюванню рівнів соціально-економічного розвитку регіонів.

Згідно з проведеним аналізом запропоновано систему заходів щодо оптимізації фінансування розвитку регіонів із місцевих бюджетів, що включає ось що.

1. Залежно від рівня соціально-економічного розвитку кожного регіону варто розробити механізми диференціації відрахувань поточних доходів до бюджетів розвитку. Очевидно, що регіони з нижчим рівнем розвитку матимуть менші можливості маневрування бюджетними коштами, а відтак і використання їх на цілі розширеного відтворення, тобто в них ці можливості обернено пропорційні питомій вазі дотації в доходах.

Звідси впливає доцільність застосування моделі фінансового вирівнювання, яка б дала можливість регіонам із низьким рівнем розвитку отримати певну допомогу за рахунок установа вищого розміру нормативу, ніж для більш розвинутих регіонів. У результаті будуть створені відносно рівні умови щодо розвитку кожного з регіонів. Варто зазначити, що головним при цьому є створення відносно рівних початкових умов для всіх регіонів, а не вирівнювання диспропорцій у розвитку економіки регіонів.

2. Важливим аспектом оптимізації бюджетного фінансування розвитку є закріплення за місцевими бюджетами частки надходжень податку на прибуток підприємств до обласних і районних бюджетів з метою інноваційно-інвестиційного розвитку територій. Це призведе до посилення соціального розвитку та економічної активності в регіонах, а також надасть можливість обласним і районним органам влади

не лише поповнювати бюджет розвитку, а й надавати підприємствам пільги зі сплати податку на прибуток для розв'язання соціально-економічних проблем у регіонах.

3. Для ефективного використання бюджетних коштів управління видатками місцевих бюджетів розвитку варто здійснювати на основі системи принципів, що передбачає: програмно-цільове використання бюджетних коштів; максимізацію корисності, збалансованості, структурованості, цілісності, комплексності, відкритості, керованості, пріоритетності, безперервності, відповідності функціональних повноважень, своєчасності, гуманізму.

4. Оскільки ресурсів місцевого бюджету розвитку недостатньо для фінансування досить важливих проектів, варто залучати додаткові інвестиційні ресурси з інших джерел, що потребує визначення потреби в них. Різниця між обсягом фінансових ресурсів, потрібних для фінансового забезпечення інвестиційних програм (передбачених стратегією соціального розвитку території) у поточному році, та обсягом коштів, передбаченим у місцевому бюджеті розвитку на здійснення інвестиційної діяльності в соціальній сфері того ж року, і становитиме потребу в додаткових ресурсах.

5. Для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону органам місцевого самоврядування доцільно перейти від традиційного постатейного бюджетування до системи бюджетування, орієнтованого на результат, що відображає зв'язок між бюджетними витратами на розвиток і досягнутими результатами (підвищення рівня економічного розвитку регіону та якості життя населення).

6. Важливим напрямом реформування системи управління видатками місцевих бюджетів розвитку є створення комітетів регіонального розвитку при місцевих органах виконавчої влади задля економного та ефективного використання коштів субвенцій капітального характеру.

7. Доцільно запровадити багаторівневий підхід до формування портфеля соціальних проектів регіону, що будуть реалізовані за рахунок капітальних вкладень із місцевих бюджетів. Оптимізацію цього портфеля в часі пропонуємо проводити із застосуванням коефіцієнта втрати ефекту при відкладенні проекту на певний період, за якого враховуються дисконтовані соціальні та інші втрати, що можуть виникнути при відкладенні проекту на певний період, виражені у грошовій формі, а також імовірність настання таких втрат.

РОЗДІЛ 6

**БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР
У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

6.1. Місце банківського сектору в системі забезпечення економічного зростання

Сучасна економічна наука одним із рушійних механізмів стимулювання економічного зростання визначає фінансовий сектор. При цьому не існує єдиної наукової думки щодо значущості впливу діяльності фінансових посередників на економічне зростання країни. Так, згідно з класичною економічною теорією, фінансовий сектор не включається в самостійний розділ економічної динаміки. Згідно з цією концепцією гроші в економіці нейтральні, грошові трансакції є тільки формою вираження реальних закономірностей, але не впливають на них. При цьому економічне зростання повністю визначається такими «реальними» факторами, як: наявність природних ресурсів, капіталу і робочої сили; рівень продуктивності праці; темпи технічного прогресу. Рівень розвитку фінансової сфери, у свою чергу, має безпосередній взаємозв'язок із нормою заощаджень в економіці, однак цей взаємовплив має короткостроковий ефект. Зокрема, таку думку висловлює О. Бланшар у праці «Макроекономіка»²¹³. Схожу думку висловлював лауреат Нобелівської премії 1995 року Р. Лукас зазначаючи, що значення фінансового сектору для забезпечення економічного зростання занадто переоцінено²¹⁴. Тобто, згідно з цими підходами, фінансовий складовий відводять достатньо пасивну роль, яка зводиться до задоволення потреб суб'єктів ринку в брокерських послугах.

У свою чергу, у моделях П. Мауро, Р. Атьє і Б. Явановіча²¹⁵ доведено, що розвиток фінансового сектору характеризується неоднозначним впливом. Так, М. Летендре і Дж. Сміс акцентували увагу на тому, що в силу ризиків фінансового сектору неможливим є отримання однозначної відповіді щодо позитивного або негативного впливу на рівень заощаджень, інвестицій та економічного зростання. Дослідження, проведені Ф. да Сілва, дозволили виявити наявність статистично значимої негативної залежності між глибиною фінансової системи і

²¹³ Blanchard O. *Macroeconomics* / O. Blanchard. – 3-d. ed. – MIT. : PrenticeHall, 2003. – 345 p.

²¹⁴ Lucas R. *Expectations and the neutrality of money* / R. Lucas // *Journal of Economic Theory*. – 1972. – Vol. 4. – P. 103–124.

²¹⁵ Atje R. *Stock Markets and Developments* / R. Atje, B. Jovanovic // *European Economic Review*. – 1993. – № 37. – P. 632–640.

варіабельністю випуску продукції. Однак нез'ясованим залишилося питання, що більшою мірою є чинником волатильності, – банківський сектор чи фондовий ринок.

Основоположником досліджень проблем взаємозв'язку рівня розвитку фінансових посередників і можливостей економічного зростання був Й. Шумпетер, який науково обґрунтував, що рівень розвитку фінансового сектору в економіці (розглядався саме банківський сектор) здійснює позитивний вплив на рівень і темпи зростання ВВП на душу населення, що знайшло своє відображення в моделі переходу економіки «від стану відсутності розвитку до розвитку»²¹⁶.

Дослідження Й. Шумпетера поглибили А. Гелб, Е. Гані, Дж. де Грегр, П. Гіудотті та інші. Науковцями було обґрунтовано, що величина розвитку ринку капіталів тісно корелює з економічним зростанням у широкій вибірці країн.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можемо зазначити, що наукова думка щодо ролі фінансового сектору в аспекті забезпечення передумов стійкого економічного зростання зазнавала радикальних змін. Так, розпочавши з повного заперечення причетності стану розвитку фінансового сектору до забезпечення економічного зростання, економічна наука усвідомила хибність таких обґрунтувань на основі використання можливостей динамічного моделювання. Однак при цьому науковий акцент змістився в напрямі дослідження зіставності темпів розвитку фінансової і нефінансової економіки. Саме різку невідповідність розвитку фінансового і реального секторів економіки суттєвому випередженню темпів розвитку фінансового сегмента визначають як основну причину частих економічних криз і складності забезпечення стабільного економічного зростання.

Особливо яскраво невідповідність між цими сегментами економіки проявилась у країнах із розвинутою ринковою інфраструктурою. Так, у США за останні 50 років частка обробної промисловості у ВВП скоротилася більш ніж удвічі (з 25 до 12%), при цьому частка фінансового сектору подвоїлася (з 3,7 до 8,4%). За той же період часу частка доходів в обробній промисловості США скоротилася більш ніж на дві третини (із 49 до 15%), а частка доходів фінансового сектору в

²¹⁶ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; [пер. с нем. : В. С. Автономов, М. С. Любский, А. Ю. Чепуренко ; пер. с англ. В. С. Автономов и др.]. – М. : Эксмо, 2007. – 861 с.

загальній сумі доходів подвоїлась (із 17 до 35%)²¹⁷. Таким чином, про істотні розриви між реальним і фінансовим секторами економіки свідчить висока частка фінансового сектору в загальній сумі доходів за відносно низької частки фінансового сектору у ВВП.

Дисбаланс між фінансовим сектором і промисловим виробництвом спостерігається й у країнах зі структурною трансформацією економіки, до яких відносять країни БРІКС. У цих державах попит на фінансові ресурси зростає швидшими темпами, ніж ВВП, з таких причин:

- у більшості з цих країн спостерігається зростання промислового виробництва, що вимагає значних фінансових ресурсів;
- необхідність здійснення значних інфраструктурних проєктів породжує зростаючий попит на потрібні для їх реалізації фінансові ресурси;
- залучення мільйонів домогосподарств із низьким і середнім рівнями доходів у фінансові операції породжує додаткове зростання попиту на фінансові, у тому числі кредитні ресурси.

6.2. Пріоритети інвестиційної політики України і банківські механізми їх реалізації

Досліджуючи питання дисбалансу між фінансовим сектором і промисловим виробництвом у контексті вітчизняної економіки, видно, що протягом останніх 13 років чітко виділяються кілька етапів (рис. 6.1).

Так, 2001–2006 роки характеризувалися стрімким нарощенням активів банку, однак динаміка обсягу реалізованої промислової продукції у відсотках до ВВП не характеризувалася при цьому суттєвими позитивними змінами. Більше того, починаючи з 2004 року обсяг реалізованої промислової продукції у % до ВВП знижується і станом на кінець 2013-го ще не досягнув значення, яке мало місце станом на 31.12.2005.

Щодо глибини розвитку банківського сектору, то починаючи з 2007 року розвиток банківського сектору має суттєво вищі показники.

²¹⁷ Duvvuri Subbarao. Financial regulation for growth, equity and stability in the post-crisis world. – First CAFRAL-BIS international conference on «Financial sector regulation for growth, equity and stability in the post-crisis world». Mumbai, 15 November, 2011 // BIS Papers. – 2012. – № 62. – January. – P. 1–8.

Максимальний розрив мав місце за результатами 2009-го, що, з одного боку, було спричинено стагнацією всіх галузей економіки, а з другого – номінальним зростанням активів банку через різку девальвацію гривні.

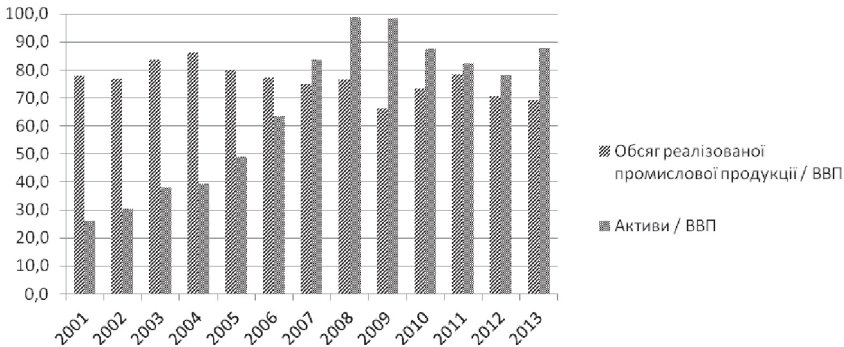

Рис. 6.1. Глибина розвитку фінансового і нефінансового секторів України²¹⁸

Варто відмітити, що банківська система як ключова компонента фінансової системи має відповідати таким цілям:

- забезпечувати трансформацію заощаджень населення в інвестиційний ресурс із найменшими витратами;
- сприяти ефективності розміщення ресурсів на засадах ризику та ефективності проектів;
- забезпечувати механізми імплементації базових державних соціальних функцій;
- забезпечувати фінансову незалежність.

Взаємозв'язок між цілями банківського ринку та інтересами агентів економічної діяльності представлено в *табл. 6.1*.

На основі дослідження стану вітчизняного реального сектору з'ясовано, що внаслідок технологічної відсталості та недосконалої структури економіки, які доповнюються недоліками організаційно-економічного та інституційного забезпечення економічних процесів, національне виробництво характеризується низькою продуктивністю праці.

²¹⁸ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

**Взаємозв'язок між цілями банківського ринку
та інтересами агентів економічної діяльності²¹⁹**

Цілі ринку	Економічні агенти		
	нефінансові корпорації	населення	державна
Трансформація заощаджень в інвестиції	Поновлення кредитних ресурсів для інвестицій та оборотного капіталу	Нові інвестиційні інструменти	Високі показники економічного зростання
Ефективне розміщення ресурсів	Забезпечення високого рівня гнучкості щодо ризику, притаманного боржникам. Забезпечення позитивної прибутковості інвестицій у фінансові інструменти	Забезпечення високого рівня гнучкості щодо ризику, притаманного боржникам. Забезпечення позитивної прибутковості інвестицій у фінансові інструменти	Зростання загальної економічної ефективності та збереження макроекономічної стабільності
Сприяння в реалізації базових державних соціальних функцій	Зростання інструментів кадрової лояльності	Зростання фінансових інструментів забезпечення соціального захисту і належного життєвого рівня	Зростання ефективності без суттєвого порушення соціальної справедливості
Посилення фінансової незалежності	Зниження ризиків, пов'язаних з дискримінацією з боку іноземних конкурентів (включаючи ризики іноземної експансії)	Максимізація розподілення доданої вартості на користь резидентів	Фінансові інструменти з метою імплементації незалежної економічної політики

За даними The Conference Board Total Economy Database, 2011 року Україна відставала за показником продуктивності праці (ВВП на одного зайнятого) від «старих» країн – членів ЄС у 3–6 разів, нових східноєвропейських країн – членів ЄС (крім Румунії та Болгарії) – у 2–3,7 раза, а також країн СНД: Азербайджану – в 1,2 раза, Казахстану – в 1,6 раза, Білорусі – удвічі, Росії – у 2,2 раза²²⁰.

²¹⁹ Baranovskyi O. Key Aspects of Financial Security Implementation in the Banking Sector of the Economy of Ukraine / O. Baranovskyi, R. Vovchenko // Knowledge – Economy – Society / Global and Regional Challenges of the 21st Century Economy. – Cracow, 2013. – P. 453–463.

²²⁰ The Conference Board. Total Economy Database [Electronic recourse]. – Available from : <http://www.conference-board.org/data/economydatabase>.

Загалом, на сучасному етапі розвитку світової економіки стійке зростання високотехнологічного виробництва вважають ключовим чинником конкурентоспроможності національних економік²²¹. Остання фінансово-економічна криза підтвердила цю тезу, оскільки саме економіки з потужним високотехнологічним виробництвом виявилися стійкішими в умовах кризи. Розвинені країни світу вже давно й успішно здійснюють модернізацію національних економік, що насамперед передбачає перехід до енерго-, матеріало- і працевозощаджуваних технологій, тобто до максимально ефективного використання всіх видів економічних ресурсів. Світова економіка рухається в напрямі розвитку національних інноваційних систем, удосконалення структури економіки, підвищення якості відтворюваного багатства, прискорення темпів накопичення високоінтелектуального людського капіталу, розширення високотехнологічних форм відтворення основного капіталу шляхом прискорення інновацій, головним інструментом яких стає нова інноваційно-інвестиційна політика, яку сьогодні почали активно застосовувати всі розвинені країни світу²²².

Водночас динаміка української економіки демонструє тенденції, відмінні від зазначених вище, і характеризується наявністю низки системних проблем, що потребують невідкладного розв'язування і формують ризики для подальшого економічного зростання, – це насамперед критичний стан основних засобів, висока ресурсо- та енергоємність виробництва, низький технологічний рівень і низька інноваційна спроможність економіки.

Однією з основних проблем відтворення в українській економіці є критичний стан основних засобів, ступінь зношеності яких невпинно зростає, досягнувши 2012 року 76,7 відсотка (рис. 6.2).

Експлуатація застарілих основних засобів призводить до спрямування значної частини капіталовкладень на підтримку наявного технологічного рівня підприємств. Наслідком цього стало збільшення залишкової вартості основних засобів за рахунок їх ремонту, а не впровадження нових, сучасніших технологічних процесів.

²²¹ Clusters of Innovation: Regional Foundations of U.S. Competitiveness / M. E. Porter et al. – Washington, DC : Council on Competitiveness, 2001. – P. 5–7.

²²² Научные доклады Института экономики РАН : в 4 т. / Рос. акад. наук. Ин-т экономики ; общ. ред. и предисл. издания А. Я. Рубинштейн ; отв. ред. Д. Е. Сорокин. – М. : Экономика, 2010. – Т. II : Социально-экономическая стратегия России. – С. 38.

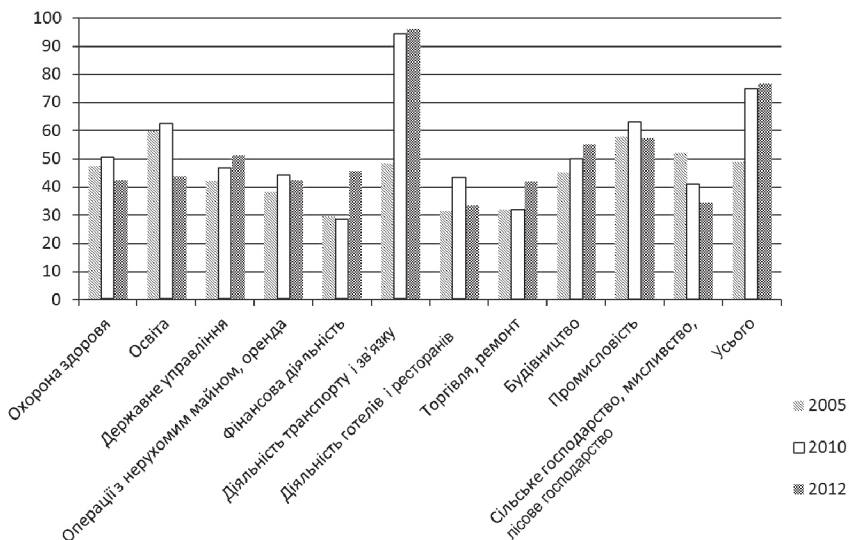

Рис. 6.2. Ступінь зношеності основних фондів за видами економічної діяльності, %²²³

Відсутність дієвих стимулів для інвестування в технологічне переобладнання виробництва призвела до критичного стану основних засобів у низці галузей реального сектору, зокрема, у транспорті і зв'язку ступінь зношеності 2012 року становив 96%, переробній промисловості – 66,8%, виробництві та розподіленні електроенергії, газу і води – 60,7% (див. *рис. 6.2*). Позитивні зрушення мають місце у рівні матеріальної бази основних галузей соціальної сфери (зношеність основних фондів в освіті – 43,6% у 2012 році проти 62,5% у 2010-му; охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги – 42,4% у 2012 році проти 50,8% у 2010-му), що створює позитивні передумови для якісного розвитку людського потенціалу.

Фактично єдиним видом діяльності, де вдалося помітно поліпшити стан технічних основних засобів, є сільське господарство (ступінь зношеності зменшився з 52,2% у 2005 р. до 34,6% у 2012 р.).

Економіка України характеризується значними структурними дисбалансами. Зокрема, понад дві третини обсягу промислового ви-

²²³ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

робництва припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси. У той час як частка машинобудування у структурі промисловості у 2–3 рази нижча за рівень, що мають розвинуті країни, а це дозволяє галузі стати лідером інноваційно-інвестиційного розвитку економіки.

Структурна деградація вітчизняної економіки значною мірою є наслідком диференційованої політики державної підтримки, коли пріоритет надавався експортноорієнтованим галузям. За відсутності дієвих механізмів міжгалузевого «переливання» капіталу і стимулювання інвестування прибутків підприємств додаткові кошти, отримані експортними галузями завдяки високим світовим цінам, використовувались недостатньо ефективно. Відтак концентрація державної підтримки на зазначених галузях не сприяла необхідній модернізації промислового виробництва, розвитку наукомістких, високотехнологічних видів економічної діяльності, які на сучасному етапі розвитку є ключовими чинниками забезпечення економічного зростання.

Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. призвела до обвального згортання інвестиційної діяльності в Україні. Зокрема, 2009 року обсяги інвестування в основний капітал скоротились більш ніж на 41,5% порівняно з 2008-м. Процес відновлення інвестиційної активності в післякризовий період розпочався із суттєвим відставанням від динаміки економічного зростання. Тільки 2011 року вдалося забезпечити приріст обсягу капітальних інвестицій, що становив 23,9% порівняно з 2010-м, проте ця цифра виглядає вагомою лише через низьку базу порівняння. А 2012 року зберігалася позитивна динаміка інвестиційних процесів, проте поступово погіршувалися передумови для їхнього подальшого розвитку.

Загалом обсяги інвестицій у вітчизняну економіку залишалися на низькому рівні через несприятливий інвестиційний клімат, що пояснюється недосконалою законодавчою базою, нерозвиненими фондовим ринком і фінансово-кредитною системою, потужним податковим тиском, неефективним використанням амортизаційних відрахувань, а також низьким рівнем трансформації заощаджень населення в інвестиції. Перешкоди для ефективної реалізації інвестиційного механізму модернізації економіки створює також:

- невизначеність пріоритетів розвитку базових галузей економіки, відсутність чіткого бачення перспективної структури

економіки, що потрібно при прийнятті рішень про надання державної підтримки;

- відсутність ефективних інструментів стимулювання інвестицій у високотехнологічні види діяльності та інновації;
- несформованість системи правових інструментів залучення недержавних інвестицій у модернізацію економіки, у тому числі через механізм державно-приватного партнерства;
- несприятливі умови банківського кредитування реального сектору економіки через високі ставки кредитів та утрудненість доступу до їх отримання;
- недосконалість законодавства щодо трансферу технологій і технологічної кооперації вітчизняних виробників високотехнологічної продукції між собою та із закордонними партнерами тощо.

Окрім проблем, пов'язаних із вадами інвестиційного клімату, на найближчу перспективу існує низка ризиків (як зовнішніх, так і внутрішніх) для стабільної позитивної динаміки інвестиційних процесів. Серед таких ризиків, зокрема:

- структурні ризики: залежність української економіки від експортноорієнтованих низько- і середньотехнологічних галузей із низькою часткою доданої вартості, чутливих до цінових шоків, зокрема внаслідок високої залежності їх від вартості імпортованих енергоресурсів. Поточні відносини з Російською Федерацією і висока складність повної відмови від закупівлі російського газу є ключовим негативним важелем для вітчизняної економіки. Однак саме це і має стати поштовхом до радикальної модернізації технологічних ліній вітчизняних виробництв. При цьому також варто відмітити, що зовнішній попит на українську промислову продукцію безпосередньо залежить від стану і динаміки економіки країн-партнерів, уповільнення темпів їхнього розвитку створюватиме обмеження для нашої економіки;
- повільність процесу відновлення світових потоків прямого іноземного інвестування, що напряму залежить як від правової недосконалості та надмірно високого рівня корупції, а по-друге, геополітичної ситуації навколо України і негативні очікування в самій країні;

- суверенний ризик: зростання загального державного і гарантованого державою боргу України, висока залежність від залучення зовнішніх фінансових ресурсів;
- валютний ризик: уразливість української валюти від зовнішніх шоків унаслідок її залежності від динаміки експорту та змін споживчих настроїв на зовнішніх сировинних ринках. Слабкі експортні перспективи, поряд із суттєвим скороченням валютних резервів Національного банку України, викликали зниження валютних рейтингів країни;
- ризик банківського сектору: обмежене банківське кредитування пов'язане з наявністю великої частки проблемних кредитів за повільного погашення кредитування нефінансового сектору;
- недотримання прав міноритарних акціонерів щодо участі в управлінні товариством, отримання достовірної інформації про діяльність акціонерного товариства, розподілення дивідендів за підсумками діяльності товариств і неможливість перевірити правдивість такої інформації, а відтак – впливати на формування інвестиційної стратегії підприємств.

На посилення інтересу інвесторів до країни варто очікувати лише в разі збереження високої динаміки економічних і управлінських реформ, оскільки значний перелік бар'єрів і перешкод залишається актуальним. Крім того, необхідно здійснювати масштабну інформаційну кампанію, спрямовану на інформування інвесторів щодо нових можливостей, які перед ними відкриваються в Україні.

Основними тенденціями післякризового відновлення інвестиційної діяльності в Україні, що формують можливості й обмеження модернізаційних процесів, є такі²²⁴:

1) повільне відновлення інвестиційної активності, що не дозволяє говорити про наявність достатнього інвестиційного ресурсу для модернізації економіки;

2) низький рівень валового нагромадження основного капіталу у структурі ВВП, що значно поступається показникам докризового рівня і не відповідає потребам забезпечення розширеного економічного відтворення. Для модернізації потрібні капітальні вкладення, достатні

²²⁴ Пріоритети інвестиційної політики у контексті модернізації економіки України. – К.: НІСД, 2013. – 48 с.

для розв'язування проблеми оновлення основного капіталу й стійкого довгострокового розвитку (рис. 6.3).

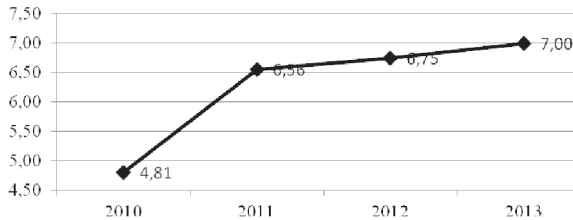

Рис. 6.3. Динаміка активності інвестицій в основний капітал у співвідношенні з ВВП, %

Загалом, 2010 року позначилась тенденція до відновлення процесів нагромадження капіталу, проте темпи такого відновлення були вельми низькими. За результатами 2012-го співвідношення інвестицій в основний капітал до ВВП становило 7%. Такі показники є, вочевидь, недостатніми для модернізації економіки. У країнах, яким довелося здійснювати модернізацію, структурну перебудову своєї економіки, щоб зробити її конкурентоспроможною, протягом тривалих періодів спостерігався рівень нагромадження основного капіталу понад 30 відсотків;

3) погіршення структури інвестування промислового виробництва, в якій випереджаючими темпами зростала частка базових галузей (рис. 6.4). За підсумками 2013 року 35% усіх інвестиційних ресурсів, що надійшли у промисловість, було спрямовано у виробництво електроенергії, газу і води, 22,8% – у добувну промисловість, 10,5% – у металургійну промисловість. Інвестування в названі галузі промисловості сприятиме підвищенню їхнього рівня матеріально-технічної бази. Водночас низьке інвестиційне забезпечення переробних галузей (зокрема, тільки 5% промислових інвестицій 2013 року було спрямовано в машинобудування) формує ризики для вдосконалення структури економіки за рахунок підвищення частки високотехнологічних виробництв.

Тобто, загалом, погіршилася технологічна структура інвестування економіки, в якій знизилась частка інвестування в машини і обладнання, натомість зросла частка інвестування в нежитлові будівлі і споруди. Такі тенденції були обумовлені будівництвом та обладнанням об'єктів до Євро – 2012. Водночас, плануючи й надалі реалізацію масштабних

інфраструктурних проєктів, слід потурбуватись про раціональний розподіл обмежених інвестиційних ресурсів між новим будівництвом і технологічним оновленням виробництва.

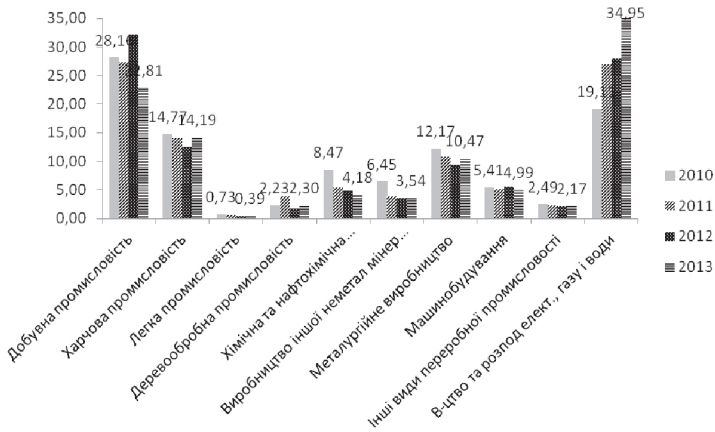

Рис. 6.4. Структура інвестицій в основний капітал за галузями промисловості, %

Зауважимо, що у структурі джерел інвестування української економіки визначальну роль відіграють власні кошти підприємств, частина вага яких становить понад половину обсягів інвестицій в основний капітал (рис. 6.5).

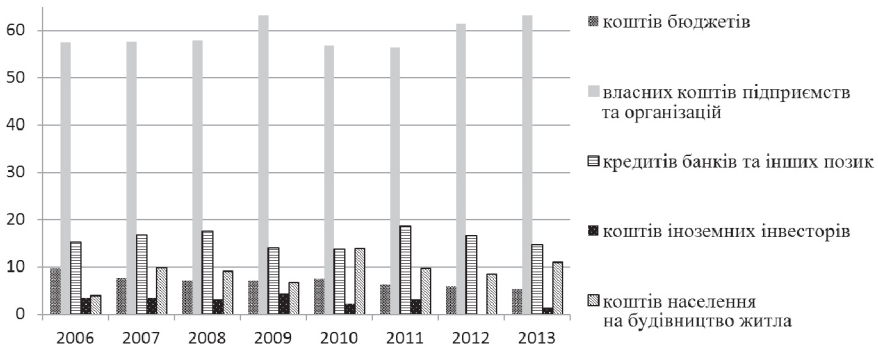

Рис 6.5. Структура джерел фінансування інвестицій в основний капітал, %

На другому місці – кредитні ресурси банків та інших фінансових установ (як мінімум 15%), кошти державного і місцевих бюджетів (в останні три роки – близько 5%), кошти населення на будівництво житла (2013 року становили 11%, наблизившись до значення 2010-го), кошти іноземних інвесторів (2013 року досягли свого мінімуму – 1,6%). Слід зазначити, що в розпал фінансово-економічної кризи вагомість інвестування власних коштів підприємств різко зростає (63,3% у 2009 р.), що було зумовлено насамперед зменшенням бюджетного фінансування та ускладненням доступу до кредитних інвестиційних ресурсів. Аналогічна ситуація повторилася за результатами 2013 року, який чинною владою ідентифікувався як рік поступової стабілізації економічних процесів в Україні.

Отже, з наведеної статистики зрозуміло, що недостатньо залученими до інноваційного процесу залишаються всі можливі зовнішні ресурси запозичень. Ураховуючи катастрофічний дефіцит державного бюджету, потенційними джерелами інвестування доцільно розглядати всі, окрім державних коштів. Розроблення особливої політики потребує процес залучення коштів іноземних інвесторів, для яких основним стимулювальним фактором є не ризик окремої бізнес-ідеї, що пропонується до реалізації, а ризик країни. Останнє напряму залежить від рівня відкритості країни, дієвості судової системи, наявності ефективного механізму боротьби з відмиванням брудних коштів, верховенство ринкових механізмів, а не корупційних схем, захист прав інвесторів та інше. Саме відсутністю всього вищезазначеного, на нашу думку, пояснюється щорічне падіння зацікавленості іноземних інвесторів до проведення діяльності в Україні. Тобто проблему залучення цих ресурсів можливо розв'язати тільки шляхом інформування інвесторів про перспективні та комерційно привабливі проекти. У цьому контексті важливим є комплексний загальнодержавний підхід до розв'язування вищезазначених проблем. Підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом беззаперечно змушуватиме Україну до реалізації важливих державницьких реформ. Останнє має стати рушієм чинником процесу відновлення позитивних очікувань як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів.

На нашу думку, недостатньо задіяним інструментом є прями інвестиції населення. Відмітимо, що цільовим спрямування наведеного на *рис. 6.5* обсягу інвестованих коштів населення в основний капітал

підприємств є індивідуальне житлове будівництво. Однак вважаємо, що подібний ресурс може також використовуватись як джерело фінансування важливих інфраструктурних проектів. Цього можна досягти шляхом побудови правильної комунікативної політики між суспільством і представниками державної та/або місцевої влади. Так, зокрема, досліджуючи ефективні шляхи стимулювання економічного зростання регіону, необхідним є забезпечення належної поінформованості громади щодо важливості реалізації певних інфраструктурних проектів і чітке обґрунтування їхнього соціально-економічного ефекту, безпосереднього впливу на якість життя громадян. При цьому механізмами залучення потрібних коштів можуть бути безоплатні внески громадян, наприклад придбання муніципальних облігацій із нульовою купонною ставкою. Події в Україні протягом 2014 року є прямим доказом громадянської зрілості українців, їхньої готовності стати активними учасниками економічних перетворень, а не просто перебувати в очікуванні ефективних дій представників виконавчих органів влади.

Зауважимо, що якщо за умови розміщення коштів на умовах поворотності та платності (депозитні інструменти, боргові цінні папери) для інвестора важливим є саме поверненість коштів у визначений термін і в повному обсязі, то в разі розміщення коштів за безоплатній основі під конкретні інвестиційні проекти важливим є саме цільове використання цих ресурсів. Тому виявлення хоча б одного факту використання коштів не за призначенням (на жаль, такий ризик в Україні є критично високий) автоматично унеможливорює залучення подібного ресурсу. Усвідомлюючи, що облігації з нульовою купонною ставкою не матимуть попиту, тому доцільним є залучення коштів через випуск муніципальних облігацій, купонна ставка за якими має бути на рівні облікової ставки Національного банку України. Зазначимо, що такий інструмент, який не відповідає поточним ринковим ставкам дохідності та не відображає рівень ризику окремої проектної діяльності, має застосовуватися лише для реалізації найважливіших проектів, а саме тих, які мають значущий вплив на зміну обсягу валового регіонального продукту, наприклад, шляхом активізації ділової активності інших галузей економіки.

Іншим джерелом фінансування інвестицій в основний капітал є банківські кредити. У середньому їхня щорічна частка протягом 2006–2013 рр. становила 15%. Більш детально дослідимо причини такої низької активності цих фінансових установ. При цьому приділимо

увагу дослідженню якості сформованої ресурсної бази банків України. Як видно з *табл. 6.2*, 2008 рік став переломним моментом у процесі формування депозитної бази банків України. З одного боку, до 2008-го банками України було залучено найбільший обсяг коштів зі строком погашення понад два роки, як у гривневому еквіваленті, так і у відсотковій частці. При цьому сформований обсяг депозитів домогосподарств і нефінансових корпорацій станом на кінець 2008 року так і не був досягнутий за результатами 2013-го, після їх відпливу протягом кризи 2008 року.

Таблиця 6.2

**Структура залучених коштів від домогосподарств
і нефінансових корпорацій у розрізі строків**

Період	на вимогу		до одного року		від 1 року до 2 років		понад два роки	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
<i>Кошти домогосподарств</i>								
2006	25 940	23,8	22 853	21,0	60 066	55,2	–	0,0
2007	40 123	24,0	32 504	19,4	81 901	49,0	12 711	7,6
2008	40 578	18,6	55 878	25,6	98 626	45,3	22 777	10,5
2009	57 265	26,7	98 157	45,8	46 638	21,8	12 038	5,6
2010	66 164	24,1	99 966	36,3	91 938	33,4	17 025	6,2
2011	70 921	22,8	104 440	33,6	113 824	36,7	21 206	6,8
2012	77 153	20,9	125 560	34,0	139 490	37,8	27 062	7,3
2013	87 720	19,8	121 343	27,5	218 308	49,4	14 580	3,3
<i>Кошти нефінансових корпорацій</i>								
2006	32 938	50,2	16 193	24,7	16 483	25,1	–	0,0
2007	47 504	49,7	20 616	21,6	18 865	19,7	8 598	9,0
2008	61 204	51,8	27 791	23,5	17 985	15,2	11 208	9,5
2009	55 225	58,3	22 557	23,8	11 205	11,8	5 810	6,1
2010	74 871	64,5	24 221	20,9	11 004	9,5	6 009	5,2
2011	93 173	60,8	38 060	24,9	14 952	9,8	6 935	4,5
2012	95 795	55,3	50 137	28,9	20 839	12,0	6 547	3,8
2013	106 207	54,4	55 237	28,3	25 005	12,8	8 711	4,5

Примітка. Сформовано за²²⁵.

Якщо станом на 2008 рік частка коштів, залучених від клієнтів строком більше ніж на два роки, становила 20%, то станом на кінець 2013-го – 7,8. В абсолютних обсягах кошти клієнтів зменшились з 34

²²⁵ Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

млрд грн (2008 р.) до 23,3 млрд грн. Ураховуючи політичну та економічну ситуацію в Україні, зокрема зниження платоспроможності громадян країни через девальвацію гривні, приплив таких ресурсів є малоймовірним.

Відмітимо, що подібна ресурсна база не дозволяє банкам стати ефективними постачальниками інвестиційних ресурсів для підприємств, що потребують вкладень в основний капітал. Крім того, переважання у структурі кредитних зобов'язань підприємств короткострокових кредитних ресурсів може призвести до зниження ліквідності фінансових активів підприємств унаслідок необхідності погашення кредиторської заборгованості в короткостроковому періоді.

Іншим, не менш важливим питанням, окрім характеристики строковості залучених коштів, є їхня вартість. Приділимо увагу вартості строкових коштів домогосподарств, оскільки саме заощадження населення є основним джерелом інвестицій. Як ринковий індикатор візьмімо індекс UIRD (Ukrainian Index of Retail Deposit Rates), який у системі Thomson Reuters на основі номінальних ставок за строковими депозитами фізичних осіб 20-ма найбільшими українськими банками за критерієм розміру депозитного портфеля фізичних осіб відображає реальну ринкову вартість цього фінансового інструменту. UIRD був упроваджений у травні 2011 року. Його динаміку на початок кварталів протягом 2011–2014 років наведено в *табл. 6.3*.

Таблиця 6.3

Український індекс ставок за депозитами фізичних осіб

Рік	Квартал	Вид валюти							
		гривня				долар США			
		3 міс.	6 міс.	9 міс.	12 міс.	3 міс.	6 міс.	9 міс.	12 міс.
2011	II	9,63	11,43	12,30	12,96	5,06	6,11	6,57	6,82
	III	10,75	12,51	13,33	13,70	5,28	6,39	6,91	7,11
	IV	14,25	14,80	15,25	15,65	5,49	6,60	7,10	7,44
2012	I	14,64	15,37	15,91	16,25	5,41	6,59	7,12	7,48
	II	15,16	15,93	16,38	16,76	5,76	6,78	7,34	7,72
	III	17,71	18,63	18,69	18,96	5,80	7,03	7,60	8,27
	IV	19,73	19,39	18,75	19,57	5,92	6,91	7,31	7,99
2013	I	16,32	17,12	17,38	17,70	4,71	5,52	6,29	6,76
	II	14,73	16,21	16,76	17,41	4,67	5,54	6,33	7,02
	III	14,80	16,36	17,18	17,53	4,74	5,87	6,52	7,21
	IV	16,84	17,56	17,34	18,11	6,04	6,83	7,04	7,88

Рік	Квартал	Вид валюти							
		гривня				долар США			
		3 міс.	6 міс.	9 міс.	12 міс.	3 міс.	6 міс.	9 міс.	12 міс.
2014	I	18,26	18,64	19,09	19,48	7,05	7,55	7,90	8,33
	II*	18,84	19,09	19,23	19,30	7,48	8,09	8,44	8,53

* Станом на 16.06.2014.

Примітка. Сформовано за²²⁶.

Як засвідчують дані, представлені в табл. 6.3, протягом досліджуваного періоду виділяються два пікові періоди: кінець IV кварталу 2012 року і II квартал 2014-го. Як відомо, вартість заощаджень безпосередньо залежить від індексу інфляції. Зіставлення цих індикаторів наведено на рис. 6.6, згідно з яким можна зробити висновок, що для вітчизняного фінансового ринку депозити є інструментом не заощаджень, а інвестицій для домогосподарств України.

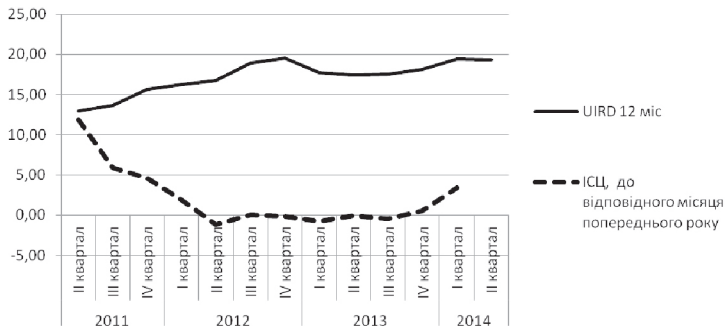

Рис. 6.6. Залежність між вартістю строкових депозитів фізичних осіб та індексом споживчих цін²²⁷

Як видно з рис. 6.6, падіння інфляції в порівнянні з груднем попереднього року не спричиняє зниження вартості депозитів, які, навпаки, мають тенденцію до зростання (зокрема 2012 року). На нашу думку, саме вартість ресурсів є основною проблемою щодо активізації діяльності банків України в інвестиційному процесі, оскільки проблему необхідності довгострокових ресурсів можна частково вирішити,

²²⁶ Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

²²⁷ Там само.

наприклад, шляхом механізму трансформації короткострокових. Однак висока вартість ресурсів завідома робить подібні інвестиційні інструменти комерційно не вигідними для підприємств реального сектору. Відмітимо, що питання вартості ресурсів має виключно ринкову природу, а тому й вирішуватися може тільки ринковими механізмами, жодні адміністративні важелі не можуть розглядатись як ефективні.

Отже, в аспекті трансформації заощаджень населення в інвестиційний ресурс банками України мають місце дві головні проблеми: 1) строк залучення ресурсів не перевищує двох років; 2) ринкова вартість 1-річних ресурсів становить близько 20%. Щодо останнього (вартості ресурсів) вважаємо: використовуючи директивні методи, неможливо наблизити її до європейських норм (наприклад, у Польщі вартість заощаджень домогосподарств – на рівні 2–3% річних). На нашу думку, у цьому контексті більш дієвим є комунікація з громадою з боку Національного банку України, Асоціації українських банків та інших авторитетних інституцій щодо впливу вартості ресурсів на вартість кредитів для всіх суб'єктів ринку, а отже, впливу на процес економічного зростання. Тобто йдеться про підвищення фінансової грамотності не тільки щодо змісту фінансових послуг та їх призначення, а також і ролі громадян з метою підвищення економічної ефективності діяльності банківської системи. По-друге, необхідною є паралельна пропозиція інвестиційних фінансових інструментів для задоволення потреб наших громадян в їхньому бажанні примножити власні кошти. Це в кінцевому підсумку дозволило б перетворити строкові депозити домогосподарств у справжні заощадження.

6.3. Напрями активізації участі банків у розвитку Черкаської області

Для подальшого аналізу зазначеного питання дослідимо економічний внесок Черкаської області в розвиток України з огляду на такі показники: індекс промислової продукції, індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, індекс рибного господарства, індекс капітальних інвестицій, індекс будівельної продукції, обсяги експортно-імпорتنих послуг, обсяги обороту роздрібною торгівлі, фінансові результати суб'єктів ринку та інші (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Соціально-економічний стан Черкаського регіону

Регіони	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Індекс промислової продукції, %						
Україна	78,1	111,2	107,6	98,2	95,7	92,2
Черкаська область	70,5	117,1	103,4	94,9	95,2	91,6
Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, %						
Україна	д/в**	д/в	д/в	95,5	113,3	106,3
Черкаська область	д/в	д/в	д/в	96,8	106,5	101,7
Індекс рибного господарства, %						
Україна	105,0	85,1	96,6	96,6	110,7	145,9
Черкаська область	118,5	91,8	92,6	113,4	94,9	132,0
Індекс капітальних інвестицій, %						
Україна	д/в	д/в	118,8	108,5	88,9	82,5
Черкаська область	д/в	д/в	97,4	118,2	88,0	84,9
Індекси будівельної продукції, %						
Україна	д/в	д/в	118,6	91,7	88,9	84,4
Черкаська область	д/в	д/в	111,0	77,3	121,7	59,9
Обсяги експортно-імпортних послуг, тис. дол. США						
Експорт						
Україна	9 598 330,3	11 759 405,7	13 792 217,6	13 527 575,8	14 836 264,2	5 957 769,1
Черкаська область	121 17,5	11 646,9	12 167,9	25 057,5	26 713,2	10 690,7
у відсотках	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Імпорт						
Україна	5 173 531,6	5 447 694,3	6 235 194,6	6 706 251,8	7 608 976,2	2 784 740,4
Черкаська область	19 907,2	20 498,9	13 876,7	12 200,6	20 453,1	23 493,8
у відсотках	0,4	0,4	0,2	0,2	0,3	0,8
Індекс зміни обсягів обороту роздрібною торгівлю, %						
Україна	83,4	107,6	114,7	115,9	109,5	96,0
Черкаська область	89,4	108,4	115,5	115,2	108,9	102,8
Індекс споживчих цін, %						
Україна	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	112,9
Черкаська область	111,5	109,0	103,5	99,5	100,3	113,3

Закінчення табл. 6.4

Регіони	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Фінансові результати до оподаткування підприємств, млн грн						
Україна	-4 5011,3	58 334,0	122 210,0	101 884,7	29 602,8	-135 952,4
Черкаська область	140,2	1 176,9	2 699,7	23 714,0	430,2	-4 415,8
у відсотках	-	2,0	2,2	2,3	1,5	-
Найвищий дохід у розрахунку на одну особу, грн						
Україна	14 372,8	18 485,6	21 637,9	25 206,4	26 167,5	д/в
Черкаська область	12 517,5	15 769,2	18 246,3	20 717,9	21 477,4	д/в
Найвищий дохід, млн грн						
Україна	661 915	847 949	988 983	1 149 244	1 190 351	д/в
Черкаська область	16 269	20 347	23 379	26 376	27 156	д/в
у відсотках	2,5	2,4	2,4	2,3	2,3	-
Індекс реальної заробітної плати, %						
Україна	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	96,9
Черкаська область	90,1	113,1	109,5	116,0	107,9	97,0
Безробітне населення, тис. осіб						
Україна	1 958,8	1 785,6	1 732,7	1 657,2	1 576,5	1 730,1
Черкаська область	68,1	62,4	57,7	55,8	55,2	59,5
у відсотках	3,5	3,5	3,3	3,4	3,5	3,4

* Дані станом на 01.09.2014.

** Дані відсутні.

Примітка. Сформовано за²²⁸.

Отже, як засвідчують дані, відображені в табл. 6.4, Черкаська область за більшістю з показників має значення нижчі, ніж у середньому в Україні. Частковим винятком є індекс рибного господарства та індекс обсягів обороту роздрібною торгівлі. Також додамо, що протягом I півріччя 2014-го Черкаська область стала одним із небагатьох регіонів, у якому зріс обсяг імпорту на фоні загальнодержавного падіння.

Зауважимо, що відповідно до затверджених заходів щодо забезпечення виконання Програми економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2014 рік (заходи були затверджені в липні)

²²⁸ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

Черкаською обласною адміністрацією передбачено: клопотати перед Міністерством економіки України про відміну антидемпінгових обмежень до хімічної продукції; сприяти розповсюдженню та впровадженню новітніх та енергоощадних технологій і альтернативних джерел енергії; сприяти сертифікації підприємств, які планують вихід на зовнішні ринки; сприяти підприємствам у підготовці інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки; моніторинг об'єктів комунальної та державної власності, на яких можлива реалізація проектів на засадах державно-приватного партнерства. Зазначені заходи є підготовчим етапом, переслідуючи мету створення передумов до прогресивного реформування структури вітчизняної економіки, у тому числі в регіональному розрізі.

Відповідно до Програми економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2014 рік, затвердженої рішенням Черкаської обласної ради від 27.12.2013 № 27-2/VI:

1) основними цілями банківської діяльності в області визначено:

- подальший розвиток фондового ринку;
- посилення статусу грошової одиниці України як засобу платежу і заощадження;
- фінансове забезпечення розвитку економіки регіону, подальша оптимізація банківського сектору;

2) основні заходи для забезпечення виконання визначених цілей:

- нарощування обсягів кредитування агропромислового комплексу області;
- нарощування обсягів довгострокового кредитування для розвитку реального сектору економіки;
- збільшення обсягу надання фінансових послуг з урахуванням посилення оцінювання фінансових ризиків;
- зниження частки проблемних активів у загальному портфелі активів банків та інших фінансових установ;
- активізація залучення в банківську систему коштів населення.

Однак протягом 2014 року в Україні відбулися кардинальні зміни, що вплинуло як на зміст цілей, так і заходи щодо їх досягнення. Перш ніж уточнити цільові орієнтири діяльності банків в області,

проаналізуємо показники їх функціонування в Черкаській області. За станом на 01.07.2014 на території області зареєстровано 586 відокремлених підрозділів банків, що представляють 66 банків – юридичних осіб. Упродовж першої половини 2014 року відкрито п'ять відділень, три з яких уперше представлені в регіоні: ПАТ «Михайлівський», ПАТ «Міжнародний інвестиційний банк» і ПАТ «ТРАСТ». За той період в області закрито 56 відділень, а починаючи з 2010-го кількість філій у регіоні зменшилась із 39-ти до чотирьох. Ураховуючи факт відсутності власних банків в області, радикальне скорочення філій є свідченням низької інвестиційної привабливості Черкаського регіону. Як результат, підприємствам Черкащини важче отримати необхідне фінансування під реалізацію інвестиційного проекту, ніж тим, що функціонують у регіонах з активним банківським ринком. Результати депозитної та кредитної діяльності відокремлених підрозділів банків наведено в табл. 6.5.

Таблиця 6.5

**Показники депозитної та кредитної діяльності
відокремлених підрозділів банків області**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Депозити залучені, млн грн						
Усього	-	5 718,3	6 169,5	7 619,2	-	9 949,3
Депозити від фізичних осіб, млн грн						
Усього	3 368,5	4 623,3	5 097,5	6 262,2	7 815,2	8 219,3
у тому числі:						
у національній валюті	1 898,2	2 831,5	3 064,6	3 612,4	5 143,9	5 086,7
в іноземній валюті	1 470,3	1 791,8	2 032,9	2 649,8	2 671,3	3 132,6
строкові кошти	2 617,6	3 593,4	3 995,3	5 084,4	6 384,4	6 605,0
кошти до запитання	750,9	1 029,9	1 102,2	1 203,8	1 430,8	1 614,3
Депозити від суб'єктів господарювання нефінансової сфери, млн грн						
Усього	д/в	1 095,0	1 072,0	1 357,0	д/в	1 730,0
у тому числі:						
у національній валюті	д/в	967,0	998,0	1 229,0	д/в	1 573,0
в іноземній валюті	д/в	127,0	74,0	128,0	д/в	157,0
строкові кошти	д/в	171,0	413,0	597,0	д/в	634,0
кошти до запитання	д/в	923,0	659,0	759,0	д/в	1 096,0
Кредити надані, млн грн						
Усього	6 586,7	7 029,2	5 722,4	5 714,0	5 895,1	6 645,7
у тому числі:						
суб'єктам господарювання	3 271,4	4 242,5	3 172,0	3 433,8	3 594,2	4 043,5

	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
промисловості	1 300,8	1 446,3	1 203,5	1 593,0	1 771,2	2 039,7
сільському господарству	310,3	268,1	572,5	620,1	653,5	766,4
фізичним особам	3 315,3	2 786,7	2 550,4	2 280,1	2 300,9	2 502,2

* Станом на 01.07.2014.

Примітка. Сформовано за²²⁹.

Зазначимо, що на рівні регіону, спираючись на залишки депозитних рахунків фізичних осіб, вплив ресурсів є непомітним. Однак, розглядаючи цю інформацію в розрізі національної та іноземної валют, спостерігається зниження за першим напрямом на 1,1% і зростання – за другим. Динаміка останнього не відображає реальної ситуації та є наслідком девальвації гривні протягом трьох кварталів 2014 року в середньому на 60%. Так, у перерахунку в долар США за результатами 2013-го на депозитних рахунках фізичних осіб було 178,85 тис. дол. США (за умови USD / UAH – 8 грн), а станом на 01.07.2014 – 136,9 тис. дол. США (офіційний курс станом на ту дату USD / UAH – 11,79 грн). Тобто темпи відпливу таких ресурсів за зазначений період як мінімум становлять 23,4%. Аналогічна ситуація склалася щодо депозитів суб'єктів господарювання нефінансової сфери, номінальне зростання яких було спричинено девальвацією гривні.

Щодо узгодженості масштабів депозитної і кредитної діяльності підрозділів банків області, то чітко виділяються два періоди: до 2011 року обсяги кредитування фізичних і юридичних осіб перевищували обсяги залучених депозитів; з 2011-го спостерігається обернена ситуація, яка, у свою чергу, тісно корелює із закриттям філій банків. Тобто очевидним є зниження інвестиційної привабливості Черкаського регіону, відновлення якої має стати пріоритетним завданням обласної влади.

Щодо банків, які функціонують в області, то на даному етапі їхнім цільовим орієнтиром має бути мінімізація відпливу ресурсів. При цьому окремий банк на цей процес може впливати лише через свій імідж і репутацію. Однак суттєво вплинути на нівелювання негативних

²²⁹ Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oda.c.k.ua.

Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

очікувань суб'єктів ринку окремих банків не має можливості, з огляду на негативні очікування, формуються під впливом девальвації гривні, різкого зростання кількості неплатоспроможних банків, політичної ситуації, подій на Сході та інших похідних деструктивних чинників.

Спираючись на зміст Програми економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2014 рік та Стратегії розвитку України до 2020-го, можна передбачити активізацію участі банків області в інвестиційних процесах. Однак при цьому сприятливе бізнес-середовище мають забезпечити державні органи влади різних рівнів. Щодо дій банків області, які є необхідними для забезпечення умов для реального переходу до інвестиційної моделі економічного розвитку, то, зокрема, це є зміни в депозитній політиці банку. Дієвим, на нашу думку, є безпосередня прив'язка умов депозитних програм до змісту та особливостей конкретних інвестиційних проектів, у фінансуванні яких банк має намір узяти участь. Вважаємо, що банки повинні створювати депозитні продукти, зорієнтовані на фінансування інвестиційних проектів. У такому разі клієнтові можуть запропонувати роль «співінвестора» певного інвестиційного проекту, а саме:

1) банківський працівник повинен поінформувати клієнта щодо змісту тих інвестиційних проектів, у фінансуванні яких банк планує взяти участь. У результаті клієнт обирає найбільш прийнятну сферу вкладення коштів;

2) відповідно до особливостей конкретного інвестиційного проекту (планового терміну кредиту, валюти кредиту та очікуваної дохідності інвестиційного проекту) формуються умови депозитного продукту;

3) відсоток за таким депозитним продуктом доречно встановлювати плаваючим, із прив'язкою до фактичної дохідності інвестиційного проекту. З одного боку, це сприятиме формуванню у клієнта відчуття реального учасника інвестиційного процесу, а з другого – дозволить банку якісно управляти процентним ризиком.

Також вважаємо за доречне налагодити інформування таких клієнтів про стан реалізації обраного ними інвестиційного проекту.

Варто зауважити, що ключовим у вищезазначеному є наявність ефективних і життєздатних інвестиційних проектів, перш за все у сфері загальнодержавних та/або обласних пріоритетів (розвиток експорту, альтернативних джерел енергії та енергозберігальних технологій,

агропромислового комплексу, реконструкція житлово-комунального господарства, розбудова туристичної інфраструктури та інші). У свою чергу, здійсненість інвестиційних проектів суттєво залежить від легкості ведення бізнесу. Розв'язування проблеми лежить у площині дерегуляції та розвитку підприємництва і є прямою компетенцією державної влади різних рівнів.

Інше питання, не менш важливе, – це механізм зниження ризику інвестиційної діяльності банків. Один із таких механізмів, дієвість якого доведена досвідом розвинених країн, – це залучення державної підтримки шляхом участі в державно-приватному партнерстві. Як засвідчує зарубіжний досвід, механізм державно-приватного партнерства активно використовується у процесі реалізації проектного фінансування, водночас знижуючи ризики даного фінансового продукту. Щодо ефективного використання механізму державно-приватного партнерства, варто, щоб державні інституції чітко визначили вичерпний перелік інвестиційних пріоритетів з метою уникнення розпорошення інвестиційних ресурсів.

Стосовно економічної ефективності використання державно-приватного партнерства зазначимо, що, наприклад, у Фінляндії таким чином були побудовані центральні автошляхи, у Португалії – реконструйовані аеропорти і регіональні шляхи, у Франції – оновлено мережі водопостачання і побудовано швидкісні автомагістралі. Тобто це, перш за все, інфраструктурні проекти. У країнах із невисоким рівнем соціально-економічного розвитку проекти державно-приватного партнерства реалізуються насамперед у сферах транспортної інфраструктури і комунального господарства на підставі договорів концесії. Останнє є актуальним і для Черкаського регіону, і для України в цілому.

З огляду на вищезазначене сферою ефективного використання державно-приватного партнерства із залученням банківського фінансування в Черкаському регіоні є сфера житлово-комунального господарства, транспортна інфраструктура, реконструкція тепломереж. При цьому акцентуємо увагу на тому, що одним із дієвих стимулів залучення прямих іноземних інвестицій на певну територію (зокрема в регіон) є належний рівень інфраструктури. Тобто результати державно-приватного партнерства в цих сферах стануть дієвим стимулом припливу іноземних інвестицій у виробничу сферу.

При цьому зауважимо, що перешкодами до активізації державно-приватного партнерства в Україні є брак попиту на цей механізм з

боку приватних інвесторів у зв'язку з низьким рівнем гарантування захисту їхніх інтересів.

Так, у 2011–2012 рр. було ухвалено низку нормативних документів щодо методик і процедур, пов'язаних із реалізацією державно-приватного партнерства. Згідно з цими документами ще до підписання угоди приватному партнерові треба було пройти складні процедури узгоджень. Водночас він не отримував від держави потрібних гарантій щодо виконання зобов'язань з її боку, а це стримувало банки щодо видавання інвестиційних кредитів до моменту ухвалення державою остаточного рішення.

Загалом, зауважимо, що правова форма здійснення державно-приватного партнерства повинна забезпечити для інвестора привабливість, безпеку вкладення коштів у державну власність і можливість реалізувати основну мету проекту. Для цього держава повинна сприяти приватного інвестора як рівноправного партнера, вимагаючи від нього виконання передбачених угодою зобов'язань, але при цьому гарантувати виконання власних зобов'язань у повному обсязі.

Щодо банків, то їхня участь у процесі реалізації проекту за схемою державно-приватного партнерства дозволяє знижувати рівень проектних і кредитних ризиків за таким фінансуванням. Це обґрунтовується ось чим. По-перше, має місце фінансування під державні гарантії (однак варто акцентувати на щорічному затвердженні бюджету і коригуванні бюджетних програм, що може негативно вплинути на можливість реалізації таких гарантій). По-друге, проекти, що реалізуються через механізм державно-приватного партнерства, завжди мають вищу гарантованість збуту продукції / послуг, аніж інші приватні проекти. З огляду на це державно-приватне партнерство є важливим інструментом активізації участі банків та інших фінансових установ в інвестиційному процесі, зокрема в Черкаській області.

6.4. Ефективність застосування фінансово-кредитного механізму в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону

Досвід розвинутих країн доводить, що досягти високого рівня соціально-економічного розвитку на глобалізованому ринку можна виключно за використання інноваційних чинників і застосування відповідних

фінансово-кредитних механізмів. Важливу роль у цьому відіграє державна політика і дієвість заходів, які застосовують. Результативність упровадження інноваційних змін в Україні прямо залежить від розуміння законів ринку, цілковитої узгодженості економічних механізмів ефективного використання інноваційного потенціалу.

Аналізуючи особливості фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку в певній країні, потрібно зважати на те, яка модель організації фінансів для неї притаманна: англосаксонська, континентально-європейська чи азійська²³⁰. Англосаксонській моделі властиві: неможливість зосередження в руках окремого власника значної частки акцій; сувора заборона банкам бути акціонерами підприємств; обмеження впливу держави; превалювання власного капіталу над позиченим і залученим; можливість використання різноманітних фінансових інструментів завдяки розвиненості фінансового ринку; доступність кредитних ресурсів; активне інвестування коштів у цінні папери. Європейській континентальній моделі характерні: можливість зосередження в руках окремого власника значної частки акцій; залучення до управління компанією груп зацікавлених осіб (інвестиційно-фінансові інституції, організовані працівниками і державою, профспілки); можливість банків вкладати кошти в акції підприємств; втручання держави; порівняно менший вплив ринкових регуляторів через втручання держави, суспільних інституцій тощо. Для азійської моделі притаманне існування «кейрецу» – своєрідного економічного утворення, який складається з потужного банку й об'єднаних навколо нього установ, як фінансових (інвестиційні, страхові компанії), так і нефінансових (виробничі та торговельні фірми). Між ними встановлюються міцні економічно-господарські зв'язки і практикується перехресне володіння акціями, що дужче зближує учасників кейрецу між собою. Через переважання взаємного кредитування фондовий ринок великої ролі не відіграє.

На етапі впровадження результатів досліджень у промисловість значний науково-дослідний потенціал України використовується не повною мірою. Водночас показовим є те, що українські компанії віддають перевагу придбанню технологій за кордоном замість розроблення

²³⁰ Федулова Л. І. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / Л. І. Федулова та ін. ; за ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової. – К. : Вид-во УкрІНТЕІ, 2007. – С. 408–422.

технологічних рішень у співпраці з вітчизняними державними науково-дослідними інститутами. І дійсно, зв'язок і оперативна взаємодія між науковим і бізнес-середовищем майже відсутні. Складним завданням залишається поліпшення розуміння науковою спільнотою бізнес-середовища.

З одного боку, проблема полягає в тому, що ні дослідники, ні науково-дослідні інститути не мають стимулу для комерціалізації результатів своїх досліджень. Законодавство з прав інтелектуальної власності досі є суперечливим. Виконавча влада, зазвичай, визначає себе власником результатів досліджень, що проводяться за рахунок державного фінансування, вартість вітчизняного патентування на 40–85% вища, ніж у західних країнах, відсутня законодавча база для створення на базі українських університетів інноваційних підприємств (так званих «spin-off») ²³¹.

Отже, в Україні необхідні розроблення і реалізація загальнодержавної та регіональних програм інноваційного розвитку, які дадуть змогу здійснювати комплексне стимулювання інноваційних процесів і стають підґрунтям соціально-економічного розвитку. Водночас вони дадуть змогу ефективно застосовувати податкові пільги, зокрема, списання витрат на НДДКР на валові; зменшення бази оподаткування на суму інноваційних витрат; надання податкового кредиту інноваційно активним суб'єктам підприємництва; застосування пришвидшеної амортизації обладнання.

Також важливим завданням держави в сенсі застосування фінансово-кредитних механізмів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону є заохочення співпраці науки і промисловості – створення кластерів, інноваційних центрів, наукових парків, технопарків та ін. Такі структури забезпечують обмін досвідом, поліпшують шлях інновації від ідеї до реального продукту, зменшують фінансові ризики тощо. Особливої уваги потребує створення умов для фінансування інноваційних проектів за рахунок банківських кредитів.

Актуальною для регіонів України є також активна участь у програмах ЄС і США, які передбачають співробітництво в науковій та інноваційній сферах.

²³¹ Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. – К. : Фенікс, 2011. – Т. 3 : Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. Остаточний варіант (проект від 19.10.2011). – 76 с. – (Проект ЄС «Удосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні», с. 38).

Аналіз основних макроекономічних показників країн «великої двадцятки» дає підстави для твердження, що саме інновації виступають рушійним фактором стабільного довгострокового розвитку. Для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності економіки стимулювання інноваційної діяльності має бути провідним напрямом державної економічної політики.

В умовах ринку це пов'язано, насамперед, із пошуком таких джерел і форм інвестування, які забезпечать як економічний, так і соціальний ефект. Дослідження особливостей і механізми залучення до фінансування інноваційних проектів як на державному, так і регіональному рівнях є актуальним питанням для науковців, представників бізнесу, законодавчих і виконавчих органів влади.

Розроблення і реалізація інноваційних проектів пов'язані з високим комерційним ризиком. Саме тому інвестори і кредитори надають перевагу підтримці звичайної господарської діяльності, особливо торгово-посередницької. Виявлення джерел фінансування інноваційної діяльності має бути першочерговим завданням на рівні державної політики щодо розвитку економіки регіонів.

З огляду на аналіз Національного інституту стратегічних досліджень основними причинами погіршення стану інноваційної сфери визначено ось що.

1. Несформованість економічних стимулів щодо залучення інвестиційних ресурсів в інноваційні процеси.
2. Обмежений обсяг фінансування наукової діяльності з державного бюджету.
3. Недосконалість інституційно-правових механізмів для забезпечення формування ефективної системи органів публічного управління, яка б здійснювала регулятивний вплив на суб'єкти інноваційної діяльності, створювала стимули для інвестування в інновації.
4. Несформованість повною мірою інституційних умов для розвитку інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, високотехнологічних інноваційних підприємств, венчурних фондів, центрів трансферу технологій та ін.).
5. Недосконалість інституційного забезпечення трансферу технологій, невизначеність організаційно-правових засад функціонування кластерів, неналежний рівень організації інформаційного забезпе-

чення, що перешкоджає розвиткові науково-дослідної та технологічної кооперації в інноваційній сфері²³².

Воднос акцентовано увагу на тому, що в умовах економіки зі слабкими ринковими інститутами і нерозвиненою фінансовою системою найбільш дієвими та ефективними інструментами для вирішення таких завдань є інструменти фіскальної політики²³³.

На сучасному етапі в розвинутих країнах використовуються дві моделі фіскального стимулювання інноваційної діяльності. Перша базується на наданні загальних фіскальних стимулів підприємствам, які займаються впровадженням інновацій чи виготовляють продукцію, яка класифікується як інноваційна. Фіскальний режим для діяльності таких підприємств є не винятком із загального режиму, а лише окремим механізмом отримання державної підтримки в разі, якщо підприємство інвестує кошти в упровадження інновацій. Іншими словами, будь-яке підприємство, яке проводить інноваційну діяльність, може автоматично декларувати право на отримання підтримки без необхідності виконання додаткових умов. Прикладом функціонування такої моделі стимулювання інноваційної активності може бути загальне право на податкове виключення з бази оподаткування корпоративного податку витрат на НДДКР, яке поширене в західних країнах.

Друга модель фіскального стимулювання ґрунтується на впровадженні спеціальних економічних, зокрема фіскальних, режимів економічної діяльності. Це означає, що підприємствам, які займаються інноваційною діяльністю, створюються особливо сприятливі умови і надаються додаткові стимули. Разом з тим сфера поширення спеціального режиму економічної діяльності чітко обмежується територією або галуззю.

Кожна з названих моделей має свої переваги і недоліки, проте чинником їхньої успішної реалізації залишаються системність, сталість і прогнозованість інноваційної політики. Це зумовило те, що більшість країн (і розвинених, і тих, що розвиваються) упровадили ще

²³² Скиба М. Щодо першочергових заходів активізації інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] : аналітична записка / М. Скиба ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/654>.

²³³ Молдован О. О. Щодо вдосконалення бюджетно-податкових інструментів стимулювання інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] : аналітична записка / О. О. Молдован, О. О. Єгорова ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1104>.

наприкінці минулого століття стали модель підтримки інноваційної діяльності, формуючи довіру до своєї економіки з боку стратегічних інвесторів. Таким чином, в Україні зроблено акцент на бюджетних інструментах стимулювання інноваційної діяльності. Проте з огляду на обмеженість бюджетного ресурсу така підтримка є незначною.

Для подолання дисбалансу між науковим потенціалом України і можливостями вітчизняного виробництва варто здійснити структурні реформи національної економіки, розвитку сучасних наукомістких виробництв, конкурентного середовища, заохочення підприємницької активності громадян (насамперед середнього і малого бізнесу виробничого сектору), що, зрештою, призведе до необхідних модернізаційних змін у структурі економіки в цілому та в регіонах зокрема.

При цьому формами інвестування інноваційної діяльності визначають такі чинники:

- державне (комунальне) інвестування, що здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів та інших коштів відповідно до закону;
- комерційне інвестування, що здійснюється суб'єктами господарювання за рахунок власних або позичкових коштів з метою розвитку бази підприємництва;
- соціальне інвестування, що здійснюється в об'єкти соціальної сфери та інших невиробничих сфер;
- іноземне інвестування, що здійснюється іноземними юридичними особами або іноземцями, а також іншими державами;
- спільне інвестування, що здійснюється суб'єктами України разом з іноземними юридичними особами чи іноземцями.

Отже, за умов взаємодії держави, фінансово-кредитної системи і виробничого сектору саме банківська інвестиційна діяльність сприятиме економічному розвитку економіки України її регіонів. Утім, на сьогодні попит на довгострокові інвестиційні кредити є більшим від наявного позикового капіталу банківських установ. Окрім того, інноваційні проекти характеризуються тривалими термінами впровадження і високим рівнем невизначеності щодо майбутньої рентабельності. Варто також урахувати й специфіку кредитного ризику. У свою чергу, кредитний ризик характеризується тим, що між кожною парою контрагентів складаються власні відносини, які не повторюються і не

можуть бути виміряні точно. Звідси процес оцінювання кредитного ризику досить складно піддається формалізації²³⁴.

Щодо безпосередньо застосування фінансово-кредитних механізмів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів, то акцентуємо увагу на використанні муніципальних облігацій у фінансуванні важливих регіональних соціально-економічних проектів. Зазначене апробовано в розвинених країнах. При цьому виділимо таку схему застосування муніципальних облігацій, яка використовується у країнах ЄС:

- визначення органом місцевого самоврядування доцільності залучення фінансових ресурсів понад обсяг бюджету розвитку для здійснення певного проекту капітального будівництва;
- прийняття органом муніципального управління рішення щодо типу муніципальних облігацій: усефондових (стосуються всіх членів територіальної громади, рішення про їх випуск приймається на місцевому референдумі) чи дохідних (облігації, які можуть дати дохід, коли починається експлуатація об'єкта);
- проведення оцінки умов території, схеми фінансування та умов проекту для прийняття рішення про випуск муніципальних облігацій;
- залучення спеціалістів із консалтингу (інженера-консультанта, консультанта з фінансів і консультанта з облігацій);
- вирішення питань про структуру, умови погашення і вартість облігацій;
- укладення договорів-гарантій, що обумовлюють використання доходів після запуску проекту в дію;
- вирішення питання способу поширення облігації організації, яка їх випускає (конкурентний чи договірний)²³⁵.

Підхід забезпечує контроль і прозорість використання коштів платників податків. Певна частина дій передбачається й українським законодавством. Перешкодою для успішного застосування цього виду боргових зобов'язань є політична нестабільність (періодичне переформатування більшості в обласних і міських радах, відставки міських голів

²³⁴ Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками : навч. посібник / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 355.

²³⁵ Мельник А. Ф. Муніципальний менеджмент : навч. посібник / А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2006. – С. 136.

тощо), низькі виконавча дисципліна і професійний рівень чиновників, економічна стагнація багатьох регіонів або їхніх певних територій.

Тому потрібний симбіоз реального сектору економіки, банківської системи і держави в підтримці розвитку сучасних та новітніх технологій і виробництв.

Таке поєднання можливе шляхом паралельного фінансування інноваційних проектів, що забезпечують соціально-економічний розвиток регіонів шляхом випуску муніципальних облігацій, кредитування і бюджетних вкладень. Звичайно, реалізувати такий проект можна через комунальне підприємство, оскільки Бюджетний кодекс забороняє інвестування бюджетних коштів у приватні структури. Такий підхід схематично відображено на рис. 6.7.

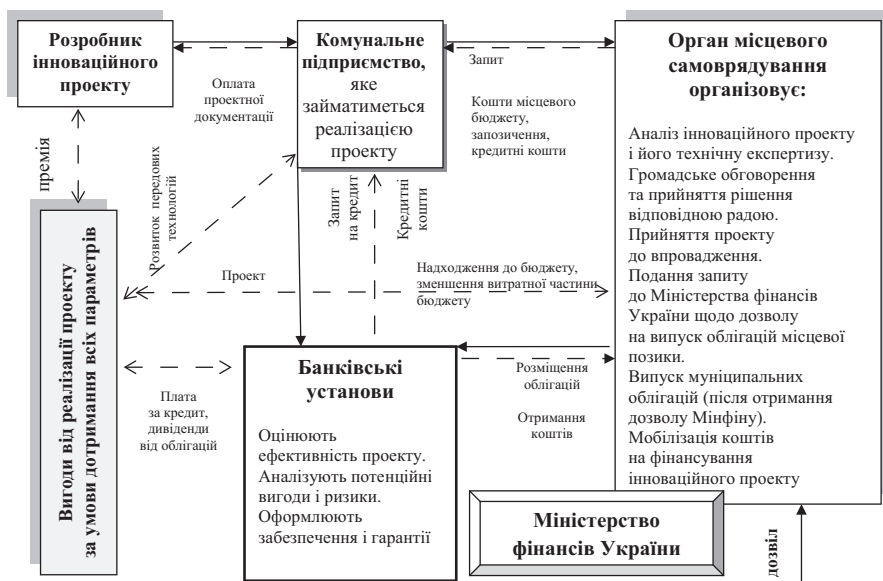

Рис. 6.7. Узагальнена схема взаємодії інституцій щодо фінансування інноваційних проектів

У регіонах України існує значна кількість розробок, які сприятимуть розв'язанню нагальних проблем щодо енергоефективності, екології, раціонального використання земель, створення бюджетотворювальних виробництв тощо. Утім, такі проекти залишаються без розгляду за браком коштів як у держави, так і в бізнесу. Досить часто

ці напрацювання продають іншим країнам, де їх успішно реалізують. Ми пропонуємо такі загальні етапи поєднання бюджетних і приватних коштів для фінансування інноваційних проектів у сенсі забезпечення соціально-економічного розвитку на конкретній території.

1. Науково-дослідні організації пропонують проект, упровадження якого дозволить розв'язати певні проблеми міста, району чи області.

2. Орган місцевого самоврядування приймає до розгляду пропозиції, організовує фахову, фінансову експертизу і громадське обговорення з урахуванням як позитивних, так і обтяжувальних факторів.

3. У результаті проведення зазначеної в пункті 2 роботи обирають найбільш ефективний проект і визначають комунальне підприємство, через яке інновацію впроваджуватимуть.

4. Розраховують оптимальне співвідношення коштів, що будуть отримані в банку, мобілізовані через випуск боргових цінних паперів і спрямовані з бюджету розвитку.

5. Відповідна рада ухвалює рішення про внесення коштів до статутного фонду комунального підприємства.

6. Комунальне підприємство отримує банківський кредит.

7. Здійснюється випуск муніципальних облігацій, які розміщують у банках (це може бути й банк-кредитор).

8. Освоєння коштів і виплата кредиту, відсотків за ним, обслуговування боргу за облігаціями, погашення боргу.

Підкреслимо, що нині вітчизняними банками напрацьовані процедури інвестиційного кредитування і його моніторингу, що надає змогу контролю за ефективністю реалізації проекту. Щодо муніципальних цінних паперів, то в Україні такий варіант узагальнено великим авторським колективом у монографії, де зазначено, що особливістю вітчизняного ринку є домінування короткострокових місцевих облігацій, а це суттєво гальмує розвиток не тільки ринку муніципальних цінних паперів, а й не дає змоги українським містам реалізовувати довгострокові інвестиційно-інноваційні проекти. Так, органи місцевої влади випускають облігації на термін від одного до трьох років (майже 70% від загальної кількості), які використовуються нераціонально. Наприклад, одним із напрямів, на який витрачаються кошти короткострокових позик, є ремонт дахів житлового фонду або «латання дірок» на дорогах. Відсутність на ринку муніципальних цінних паперів облігацій

терміном дії понад п'ять років не дозволяє залучити кошти під перспективні проекти, що здатні дати суттєвий мультиплікаційний ефект і забезпечити розширене відтворення суспільного виробництва, зростання доходів домогосподарств, збільшення бюджетних надходжень усіх рівнів, зокрема і місцевих бюджетів. Ситуація на ринку муніципальних цінних паперів також ускладнюється й через відсутність надійних гарантій повернення інвестицій та відповідної інституції, яка б забезпечила вкладникам повернення їхніх коштів. Тож доцільною є переорієнтація такого ринку на зростання частки довгострокових облігацій місцевих позик шляхом зменшення рівня недовіри потенційних інвесторів і започаткування на ринку муніципальних цінних паперів інституції, що забезпечила б гарантії інвестицій²³⁶.

Водночас ринок муніципальних облігацій має такі переваги: відсутність застави, на відміну від банківських кредитів; налагодження безпосередніх відносин з інвесторами. Тому цей вид боргових зобов'язань є одним із перспективних фінансових інструментів, завдяки якому регіональні органи місцевого самоврядування можуть забезпечити фінансування соціально-економічного розвитку.

При цьому кредитні інструменти варто зосередити на фінансуванні заходів, що сприятимуть підвищенню енергоефективності й безпеки, захисту навколишнього середовища, використанню природних ресурсів шляхом безпосереднього кредитування в корпоративний сектор, галузі електроенергетики та інфраструктури.

6.5. Правові проблеми регулювання банківської системи регіону

У сучасних умовах розбудови Української держави і розвитку ринкової економіки важливого значення набуває вдосконалення банківської системи та ефективне правове регулювання банківської діяльності. Належний рівень правового регулювання в банківській сфері є стимулювальним чинником розвитку фінансового сектору, а відтак і реальної економіки держави. Водночас розвиток ринкової економіки, банківської системи, розширення сфери діяльності комерційних банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, зміна характеру

²³⁶ Воротін В. Є. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / В. Є. Воротін ; за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІДС, 2010. – С. 154–155.

взаємовідносин банків із клієнтами та низка інших факторів вказують на необхідність подальшого вдосконалення банківської системи і правового забезпечення банківської діяльності. Нині в Україні досить гостро постала проблема регіональної політики. Процеси регіоналізації стають актуальними для всіх сфер як суспільно-політичного, так і соціально-економічного життя і не оминають банківську сферу. Децентралізація влади, що передбачає передання частини владних повноважень із центру до регіонів, надасть регіональним органам додаткові можливості впливу на розвиток економіки, фінансової системи, що, безумовно, приведе до посилення їхньої взаємодії з банками. Ефективність такої взаємодії залежатиме від досконалості регіональної побудови банківського сектору, правового регулювання банківської діяльності. З огляду на це порушена проблематика залишається актуальною для юридичної науки і практичної правничої діяльності.

Як свідчить аналіз наукових видань як попередніх, так і останніх років, проблема визначення сутності правового регулювання в цілому і банківського регулювання зокрема досить широко представлена в юридичній науці. Узагальнення і систематизація поглядів учених на її розв'язання дають можливість виокремити кілька визначальних напрямів щодо її дослідження. Так, окремі аспекти правового регулювання розглядались як у радянській, так і пострадянській літературі, про що свідчать праці С. Алексеєва, В. Бабкіна, Є. Бурлая, В. Горшенєва, Д. Керімова, М. Козюбри, В. Нерсисянца, Н. Онищенко, О. Тихомирова, В. Сорокіна, В. Селіванова та інших авторів. Проблеми ефективності правового регулювання банківської діяльності вивчались Ю. Ващенком, Д. Гетьманцевим, Л. Єфимовим, О. Костюченком, О. Орлюк тощо. Сутність банківського регулювання та його функції проаналізовано в дослідженнях Б. Адаменка, О. Барановського, О. Вовчак, О. Дзюблюка, В. Міщенка, М. Суржинського. Окремі аспекти державного регулювання банківської діяльності – у працях Є. Алісова, А. Баджієва, Я. Гейвандова, І. Заверухи, Л. Воронової, В. Кротюка, А. Селіванова. Останнім часом простежується позитивна тенденція звернення науковців до окремих проблем регіонального розвитку банківської системи і правового забезпечення її функціонування. Так, окремі питання політики регіонального розвитку банківської системи України досліджував О. Другов. Регіональні аспекти розвитку банківської системи на прикладі Харківської області проаналізовано З. Карасьовою і О. Шаховою.

Проблеми розвитку банківської мережі охарактеризували Н. Ніценко і Є. Кузьменко. Разом з тим, як справедливо наголошують вказані та інші науковці, політика і чітка стратегія регіонального розвитку банківської системи наразі відсутні, а окремі заходи, що здійснюються в цьому напрямі, не розв'язують проблеми в цілому. Відсутня також чітка нормативно-правова база функціонування регіональних банків.

Як бачимо, попри досить широкий спектр досліджень із вказаної проблематики, поза увагою вчених залишається вивчення особливостей, специфічних рис правового регулювання банківської діяльності, що висвітлені досить побіжно в ході аналізу інших проблем. Не менш актуальними залишаються питання підвищення ефективності правового регулювання банківської діяльності як у межах держави, так і на регіональному рівні. У сучасних же умовах проведення реформ, спрямованих на децентралізацію державної влади, останній має стати якісно новим напрямом наукових досліджень.

На позначення впливу на банківські правовідносини, що здійснюється з метою їх упорядкування, використовують такі поняття, як «правове регулювання», «банківське регулювання», «правовий вплив» тощо. Насамперед слід визначитись із такими поняттями, як «правове регулювання» і «правовий вплив». Вважаємо, що всю багатоманітність змісту категорії «правове регулювання» можна звести до такого: воно характеризує спеціальний юридичний механізм дії права на поведінку і діяльність його адресатів, у результаті чого формується юридична основа, установлюються орієнтири для організації діяльності учасників відносин, що регулюються цією нормою, і напрямів досягнень фактичних цілей права. А отже, правове регулювання – це здійснювані громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона і розвиток суспільних відносин. Це, насамперед, комплексна наукова категорія, яка характеризується як правовий вплив на суспільні відносини, що здійснюється через систему юридичних засобів, способів, форм і методів з метою приведення їх у відповідність до потреб суспільства, забезпечення в ньому стабільності тощо.

Загальноприйнято вважати, що правове регулювання має свою специфіку залежно від об'єкта, у цьому разі таким об'єктом є банківська діяльність. Вважаємо, що банківська діяльність – це широкий спектр відносин, які передбачають і визначають фінансово-економічну спроможність і потенціал держави; підприємницька діяльність – самостійну

на власний ризик з метою одержання прибутку діяльність банків як самостійних суб'єктів господарювання; владно-організаційну діяльність Національного банку України – як центрального банку держави, особливого органу державного управління, наділеного державою владними повноваженнями і виключними функціями у сфері грошового обігу.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська діяльність включає перш за все такі групи банківських операцій, як: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик; відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб²³⁷. Таким чином, законодавець дещо звужує сферу банківської діяльності. Проте метою такого визначення є виділення основних операцій, здійснювати які в сукупності мають право тільки банки. У цьому контексті, аналізуючи вищевказані проблеми, ми будемо вживати термін «банківська діяльність» саме в широкому розумінні. Банківська діяльність отримує своє правове відображення в банківському законодавстві – системі нормативних актів, які видають компетентні органи. Отже, банківська діяльність тісно пов'язана з банківським правом, що створює можливості для її регулювання.

Банківський сектор виступає особливим об'єктом правового регулювання, котрий потребує пильної уваги щодо своєї діяльності з боку компетентних органів і має важливе значення для національної економіки. Сучасні економічні відносини, значний ризик виникнення криз, процеси глобалізації та регіоналізації потребують вироблення якісно нових підходів до визначення змісту банківського регулювання, упровадження нових важелів правового регулювання банківської сфери тощо. Тому виникає потреба аналізу поняття «банківське регулювання» як на теоретичному, так і на законодавчому рівнях. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про Національний банк України», банківське регулювання – це одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства²³⁸.

²³⁷ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

²³⁸ Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

Термін «регулювання» щодо банківської діяльності прийнято розглядати в широкому і вузькому розумінні – це державне і банківське регулювання. Державне регулювання у сфері банківської діяльності включає всю систему заходів, що вживаються уповноваженими органами держави для забезпечення сталого і надійного функціонування банківської системи. Банківське регулювання у вузькому значенні – це діяльність Національного банку в частині формування адміністративно-правових норм, що сприяють стабільному розвитку банківського сектору. Як бачимо, на законодавчому рівні закріплено поняття в більш вузькому значенні, з чим не можна повністю погодитись. Як справедливо зазначає М. Суржинський, банківське регулювання – досить складна багатоаспектна категорія, котра, з одного боку, є функцією державного управління, щодо якого вона виступає засобом реалізації державної політики, а з другого – банківське регулювання варто розглядати як управлінську діяльність, що має свої методи, способи, форми реалізації²³⁹. Виходячи з цього вважаємо, що правове регулювання банківської діяльності можна визначити як вплив на діяльність банків, яку від імені держави здійснюють уповноважені органи, і полягає вона в нормативному регулюванні основ їхньої діяльності, забезпеченні можливості їх функціонування та реалізації безпосереднього регулювання в банківській сфері.

Формою зовнішнього вираження правового регулювання банківської діяльності виступають різні за юридичними властивостями правові акти, які видають компетентні органи. Тобто йдеться про банківське законодавство, що виступає формою реалізації банківського права і містить широке коло нормативно-правових актів, які регулюють діяльність у банківській сфері. Варто погодитись із загальноприйнятими поглядами на те, що банківське законодавство є комплексною галуззю законодавства, комплексним міжгалузевим правовим явищем, що складається з приписів приватноправового і публічно-правового характеру. Комплексність банківського законодавства підтверджується різним характером норм правового регулювання і підтримується об'єктивними підставами, об'єднаними загальним предметом правового регулювання, – це суспільні відносини, що складаються у сфері банківської діяльності і функціонування банківської системи.

²³⁹ Суржинський М. Поняття і сутність банківського регулювання і банківського нагляду в Україні [Електронний ресурс] / М. Суржинський // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 15. – Режим доступу : <http://Justinian.com.ua>.

Сучасна практика регулювання банківської діяльності здійснюється саме на підставі значної кількості нормативно-правових актів НБУ. Тільки за період з 2001 до 2011 рр. центральний банк із питань регулювання діяльності банків та контролю ухвалив двадцять постанов Правління НБУ у формі відповідних положень²⁴⁰. Закон «Про Національний банк України» встановлює право НБУ видавати нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади й органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб (стаття 56 Закону про НБУ). Отже, головний банк держави має нормотвірні повноваження. Нормативно-правові акти НБУ видають у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку України. Таким чином нормативні акти НБУ цілком логічно віднести до складу банківського законодавства.

Якісно новим напрямом розвитку банківської системи, а отже, і правового регулювання, сьогодні має стати її регіональний розвиток. Як уже зазначалося, нині в Україні проголошено про серйозні зміни у сфері регіональної політики. Поки що вони законодавчо не визначені. Тому про регіональний розвиток банківської системи ми можемо говорити більше з теоретичних позицій. Але напрацювання теоретичних знань – це безумовна запорака успішного розроблення правової бази, що забезпечувала б сталий розвиток як банківської системи в цілому, так і її регіональних рівнів. Власне тому варто дещо змінити акценти стратегії розвитку банківської системи України і визначити одним з основних її завдань скерованість на підтримку економіки країни та її регіонів. Адже регіональна банківська система є невід'ємною складовою господарського комплексу регіону і тісно пов'язана з його розвитком.

На регіональному рівні банківська система є невід'ємною складовою регіональної економічної системи, тому відповідно до виконуваних нею завдань визначається специфіка її ролі в регіоні. Від того, наскільки ефективно банки будуть виконувати покладені на них завдання в регіоні, залежить результативність взаємодії банківського сектору і регіональної економіки. Це пов'язано, перш за все, з тим, що банківські інститути, крім власне фінансово-кредитних функцій,

²⁴⁰ Банківське законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/publication/bank_sup/Annual%20Reports%20Bank%20Supervisio/Zvit_bank_nagladu_2006.pdf.

виконують унікальні функції системоутворення діяльності всіх суб'єктів економічних відносин із надання банківських послуг. А стійкість, стабільність, надійність банку залежать від системної організації відносин усіх учасників цієї діяльності. Банківська система є єдиним інституційним механізмом, що здійснює прямі зв'язки за всіма ланками вказаних економічних відносин і за кожним конкретним їх проявом. Ці вихідні позиції визначають загальну логіку формування системи взаємодії банківського сектору і регіональної економіки.

Аналізуючи проблеми функціонування банківської системи регіону, перш за все варто звернути увагу на саме тлумачення поняття «регіон» і його законодавче закріплення. Це завдання ускладнюється й тим, що на сьогодні чинне законодавство не дає дефініційованого визначення поняття, проте воно досить часто трапляється в чинних нормативно-правових актах, законопроектах, назвах державних посад і органів тощо. Так, вказана категорія згадується в Конституції України²⁴¹, в Указі Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25 травня 2001 року²⁴², у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. (далі – Закон)²⁴³, інших нормативно-правових актах. Але, попри часте оперування поняттям «регіон», загальнопоширеної правової норми не існує. У Законі регіон визначається як територія Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Однак його варто розглядати в сенсі значення саме для цього Закону. У законопроекті «Про засади державної регіональної політики» (реєстр. № 4069а) регіон також визначено як Автономну Республіку Крим, область, міста Київ і Севастополь²⁴⁴. Саме в такому значенні вказане поняття набуло поширення в соціально-культурній практиці та низці наукових досліджень. Нині залишається відкритим співвідношення юридичних термінів «регіон», «область», «адміністративно-територіальна одиниця». А отже, є необхідність у розробленні універсального політико-правового визначен-

²⁴¹ Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.

²⁴² Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25.05.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001.

²⁴³ Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.200 № 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/annot/2850-15.

²⁴⁴ Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] : законопроект, реєстр. № 4069а. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua /go/1646-18.

ня терміна «регіон», що дістало б законодавче закріплення. Очевидно, це питання могло б бути вирішене в ході проведення адміністративно-територіальної реформи й ухвалення відповідного законодавства.

Питання визначення поняття «регіон» залишається дискусійним і в українській науці, а науковий пошук у цьому напрямі триває. Виходячи зі стану розробки проблеми і мети дослідження, вважаємо, що в юридичній науці доцільно застосовувати адміністративний підхід, який ототожнює регіон з адміністративно-територіальною одиницею, причому вищого рівня. За такого підходу заслуговує уваги визначення поняття «регіон», запропоноване В. Малиновським: вища адміністративно-територіальна одиниця держави, для жителів якої характерна наявність спільних політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів, з метою представлення і задоволення яких створюються органи публічної влади (а також установи, організації. – *Коментар автора*) регіонального рівня²⁴⁵.

Успішний розвиток регіону неможливий без стратегічно обґрунтованої, виваженої державної регіональної політики, яка у задуваному законопроекті визначається як система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, інших суб'єктів державної регіональної політики, спрямована на забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їхньої етнічної і культурної самобутності. Підтримуючи таке формулювання, зазначаємо, що одним з її напрямів має стати розвиток регіональної банківської сфери. А отже, заслуговує уваги аналіз понять «регіональна банківська система», «політика регіонального розвитку банківської системи».

Загальновідомо, що на регіональному рівні банківська система є невід'ємною складовою регіональної економічної системи, тому відповідно до виконуваних нею завдань визначається специфіка її ролі в регіоні. Від того, наскільки ефективно банки будуть виконувати покладені на них завдання в регіоні, залежить результативність взаємодії банківського сектору і регіональної економіки. Це пов'язано, перш за все, з тим, що банківські інститути, крім власне фінансово-кредитних функцій, ви-

²⁴⁵ Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон» / В. Малиновський // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2012. – Вип. 4. – С. 163–170.

конують унікальні функції системоутворення діяльності всіх суб'єктів економічних відносин із надання банківських послуг. А стійкість, стабільність, надійність банку залежать від системної організації відносин усіх учасників цієї діяльності. Банківська система є вагомим інституційним механізмом, що здійснює прямі зв'язки як за всіма ланками вказаних економічних відносин, так і за кожним конкретним їхнім проявом.

Разом з тим як на рівні теорії, так і практики поняття «регіональна банківська система» тлумачиться неоднозначно. Так, О. Копилюк під регіональною банківською системою розуміє організовану сукупність банківських установ, що розташовані на визначеній території, постійно взаємодіють між собою та із зовнішнім середовищем, здійснюючи ресурсне підкріплення економічних, соціально-трудоу, політико-правових й інших відносин, є органічною складовою регіональної суспільної системи з одночасним підпорядкуванням банківській системі всієї країни²⁴⁶. Вважаємо, що таке визначення повною мірою розкриває зміст вказаного поняття.

З. Герасимчук і Н. Корецька оперують поняттям «територіальна організація банківської системи» та визначають її рівні за адміністративно-територіальним поділом: державний, регіональний, районний, локальний²⁴⁷.

Інші дослідники ототожнюють поняття «регіональна банківська система» із поняттями «територіальна мережа банків», «філійна мережа банківської системи», з чим не варто погоджуватись. Філії та обласні дирекції банків варто віднести до складових регіональної банківської системи, а не ототожнювати з нею.

О. Другов пропонує переглянути схему побудови банківської системи України і виділити третій її рівень – регіональні банки, що, на думку вченого, стане теоретичним підґрунтям для розроблення юридичних особливостей діяльності регіональних банків²⁴⁸. Ми поділяємо

²⁴⁶ Копилюк О. І. Цільові орієнтири регіональної політики банківської системи та інструментарій забезпечення її розвитку / О. І. Копилюк // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 120–126.

²⁴⁷ Герасимчук З. В. Проблеми територіальної організації банківської системи України / З. В. Герасимчук, Н. І. Корецька // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – Т. 1. – С. 111–113.

²⁴⁸ Другов О. О. Політика регіонального розвитку банківської системи України [Електронний ресурс] / О. О. Другов. – Режим доступу : lib.uabs.edu.ua/content/view/142/10142.

думку про доцільність правового вноормування статусу регіонального банку. Питання щодо виділення третього, регіонального, рівня банківської системи вважаємо дискусійним, але таким, що заслуговує на увагу в умовах кардинальних змін у сфері державної регіональної політики.

Аналіз регіональних особливостей побудови банківської системи України засвідчує: значні диспропорції в її розвитку призвели до «вимивання» коштів із регіонів з низьким рівнем розвитку фінансової інфраструктури та інвестиційної привабливості в регіони (області) розвинуті та інвестиційно привабливіші. За показником залучення (вилучення) через банківську систему фінансових ресурсів у регіонах усі області (регіони) України можна умовно поділити на дві групи: 1) регіони-донори, з яких через банки вилучаються фінансові ресурси; 2) регіони-отримувачі, котрі залучають фінансові ресурси з інших регіонів. До першої групи слід віднести Донецьку, Житомирську, Івано-Франківську, Київську, Луганську, Львівську, Тернопільську, Хмельницьку, Черкаську і Чернігівську області. Найбільшими донорами в Україні є Донеччина, Львівщина і Луганщина. Явище вилучення фінансових ресурсів із регіону досить небезпечне для економіки областей, оскільки внаслідок цього виникає брак коштів, потрібних для інвестиційної діяльності, а це, у свою чергу, призводить до збільшення цін на ресурси і загального колапсу інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. До другої групи належать Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька області та м. Київ. Найбільшим отримувачем коштів в Україні є м. Київ²⁴⁹.

Станом на 01.03.2014 на території Черкаської області зареєстровано 616 відокремлених підрозділів банків, що представляють 64 банки – юридичні особи. Серед основних тенденцій банківської системи – процес централізації, реорганізації філій у відділення, виходу з ринку окремих гравців. Свої мережі переважно згортають європейські банки, оскільки вони завозили до країни валюту, а сьогодні валютне кредитування практично не проводиться. Разом із цим на ринок виходять і розширюють свою присутність українські банки. Аналіз і оцінка нинішнього стану банківської системи Черкаської області свідчить про значну диференціацію кредитних можливостей регіональних банків.

²⁴⁹ Основні показники діяльності банків станом на 1 вересня 2013 р. // Вісник Національного банку України – 2013. – № 1-05/1. – С. 65.

Відсутність регіональних банків в області стримує можливість видавати великі кредити і реалізовувати наявні потенційні можливості для створення в регіоні сприятливого інвестиційного клімату, призводить до інших соціально-економічних проблем²⁵⁰. Усунення територіальних диспропорцій і підвищення ефективності банківської діяльності сприятиме стабільному розвитку банківської системи України та посиленню її впливу на економічне піднесення в кожному регіоні.

Явище «вимивання» коштів із регіонів потребує особливої уваги, оскільки воно посилює диспропорції в їхньому соціально-економічному розвитку. Така ситуація спонукає до пошуку нових шляхів стабілізації руху фінансових ресурсів між регіонами. Один із них – підвищення ролі регіональних банків у фінансовому секторі регіонів. Для цього варто не лише детально виписати правові норми, що забезпечували б функціонування регіональних банків, а й ґрунтовно напрацювати теоретико-методологічну базу. Нині твердження про принципову важливість діяльності регіональних банків для розвитку економіки та соціальної сфери регіонів не викликає сумнівів, адже обґрунтовується низкою чинників, зокрема: регіональні банки зацікавлені в розвитку економіки регіону, в якому вони здійснюють свою діяльність, оскільки вони повністю економічно від неї залежні; мають кращі зв'язки з регіональними органами влади, що дозволяє отримувати більш широкий обсяг інформації; зазвичай, вкладають кошти в регіоні їх залучення, на відміну від загальнодержавних банків, котрі вкладають кошти в тому регіоні, де інвестиційний клімат є кращим, що, у свою чергу, призводить до «вимивання» коштів із регіонів з низькою інвестиційною привабливістю; на відміну від загальнонаціональних банків, вони, здебільшого, працюють із наперед визначеною клієнтурою і під час роботи з нею застосовують індивідуальний підхід; знають кон'юнктуру ринку в даному регіоні та враховують її особливості при розробленні своєї політики.

Принципово важливими є критерії визначення регіонального банку в Україні. Наразі в законодавстві України не подано чіткого трактування поняття «регіональний банк». Відповідно до законодавства регіональним визнається банк, що здійснює свою діяльність у межах одного регіону. Якщо під терміном «діяльність» розуміти здійснення операцій, тоді не зрозуміло, чи залишиться такий банк регіональним

²⁵⁰ Прес-служба Управління НБУ в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ckoda.gov.ua/docs/2014/2.

після того, як, наприклад, здійснить хоча б одну операцію з клієнтом, котрий зареєстрований в іншій області. Такий підхід до визначення, по-перше, не охоплює всі особливості функціонування регіональних банків, по-друге, значно зменшує можливості для їх функціонування.

У науковій літературі наведено широкий перелік критеріїв, за якими науковці визначають банк регіональним: сфера обслуговування, місце реєстрації, територія функціонування, самостійність, склад засновників, джерела формування капіталу, місце на ринку, розміри активів, орієнтація на потреби господарських суб'єктів регіональної економіки тощо. Вагаємо, що не варто формулювати поняття «регіональний банк» тільки за економіко-географічним критеріями. Варто створити систему критеріїв, що забезпечить багатоаспектний характер роботи регіонального банку, а саме поняття включатиме не лише економіко-географічний, а й політико-економічний, соціальний та інші аспекти. З цих позицій заслуговує уваги визначення вказаного поняття, запропоноване Н. Корецькою: регіональний банк – це банківська установа, що перебуває у власності регіону, поєднує виконання суспільної, комерційної і благодійної функцій і діяльність якої націлена на стимулювання розвитку місцевої економіки.

Банк має визнаватись регіональним або від моменту створення або, для вже наявного банку, після подання і визнання дійсними відповідних документів до Національного банку України. Відповідно, мають бути розроблені вимоги та форми звітності для регіональних банків. Важливе значення має налагодження окремого моніторингу за діяльністю регіональних банків, результати якого, у разі порушення умов функціонування, мають бути підставою для виключення банку з ланки регіональних і переведення до рангу всеукраїнських. Відповідно, необхідною є також розробка інструкції Національного банку про діяльність і нагляд за регіональними банками тощо.

Формування моделі регіонального банку дасть можливість стимулювати розвиток місцевих галузей національної економіки, оживити кредитний ринок на місцях, сформувати новий тип банку, що поєднає комерційні, суспільні й благодійні функції. Структурними елементами такої моделі можуть стати: критерії визначення статусу, місія, стратегія розвитку, принципи діяльності, напрями діяльності тощо. Напрацювання теоретичних знань із вищевказаних проблем – це безумовна запорука успішного розроблення правової бази, що забезпечить сталий

розвиток як банківської системи в цілому, так і її регіональних рівнів, у тому числі й регіональних банків.

Щодо посилення участі регіональних банків у розвитку економіки регіонів, то потрібно посилювати співпрацю між регіональними банками і муніципальними органами влади, давати можливість банкам регіону обслуговувати місцеві бюджети, що може стати стратегічним фактором розвитку, оскільки ці кошти інвестуватимуться в регіоні їх залучення. Варто посилити співпрацю банківських установ із реальним сектором економіки. Для цього на регіональному рівні мають бути створені робочі групи, до складу яких входитимуть представники органів місцевого самоврядування, виконавчих органів влади і банківських установ. Метою їхньої роботи має стати посилення інвестиційного забезпечення економіки регіонів шляхом використання банківських ресурсів. Натомість банкам, що братимуть участь у роботі комісії, мають надаватися певні стимули: право на обслуговування емісії комунальних цінних паперів, обслуговування місцевих бюджетів, обслуговування насамперед регіональними банками кредитів, отриманих місцевими органами влади, забезпеченням за якими можуть виступати муніципальні цінні папери.

Отже, правове регулювання банківської сфери здійснюється за двома провідними взаємопов'язаними напрямками – правове забезпечення діяльності банківської системи і контроль за дотриманням банківського законодавства. Важливим фактором подальшого розвитку банківської системи України має стати врахування процесів регіоналізації, які, разом з іншими факторами, зумовлюють доцільність запровадження політики її регіонального розвитку. Результати аналізу сучасного стану розвитку банківської системи України свідчать, що вона є значною мірою централізованою, оскільки більшість банків – юридичних осіб і більш як половина активів системи розміщено в м. Києві, хоча це фінансово не обґрунтовано. Першочерговими заходами для реалізації політики регіонального розвитку банківської системи має стати напрацювання теоретичної бази банківського права і врегулювання функціонування регіональних банків на законодавчому рівні, також реалізація фінансових стимулів для їх діяльності тощо. Здійснення ефективної регіональної політики в банківській сфері неможливе без розбудови співпраці за напрямом «місцеві органи влади – бізнес – наука». Варто забезпечити розвиток партнерства і співробітництва для вирішення вищезазначених актуальних питань.

Доцільність створення сприятливих умов для розвитку та ефективного функціонування регіональних банків у перехідній економіці України зумовлена: ситуацією, що склалася в економіці та на вітчизняних фінансових ринках, зокрема регіональних; підвищенням попиту на фінансові ресурси з боку малого і середнього бізнесу; зацікавленістю регіональних і місцевих органів влади у створенні прозорих фінансових посередників, діяльність яких спрямовувалась би на задоволення фінансових потреб конкретної території і регіонів.

Регіональні банки, як суб'єкти місцевих фінансових ринків, покликані задовольняти потреби передусім малого бізнесу, і саме цей аспект є особливо актуальним для підвищення ролі і значення регіональних банків в економіці. Перспективними напрямками дослідження регіонального банківництва в Україні, на нашу думку, є такі: дослідження механізму правового регулювання регіональних банків, визначення їх оптимальної кількості в національній і регіональній економічній та правовій системах; виявлення та обґрунтування для регіональних банків пріоритетних видів діяльності в умовах наростання конкурентного тиску інших фінансових установ тощо.

6.6. Формування довіри до банківської системи і розвиток банківської культури в регіоні

Ставлення до банків у суспільстві є важливим індикатором економічних і політичних процесів у країні. Довіра суспільства до банківської системи виступає однією з найважливіших передумов стабільності економіки та успішності банківського бізнесу. Формування довіри до банків являє собою складний процес, у якому помітне місце займає культура ведення банківського бізнесу на регіональному і місцевому рівнях та історія банківських установ і банківської системи. Уявлення про банки і банківську систему, що склалися в суспільній свідомості, можуть як стимулювати населення до заощадження коштів і співпрацю з банками, так і гальмувати розвиток банківського сектору економіки.

Тому нагальною і невідкладною проблемою є формування довіри до української банківської системи через поширення знань про її історію та здобутки. Довіра є складним фактором, що має як

соціально-психологічний, культурологічний, так і економічний виміри. Довіра дозволяє створювати і підтримувати систему виробничих та комерційних відносин. Вона також є виявом спроможності банківських установ до проведення монетарної політики та управління інфляційними очікуваннями економічних агентів. Здатність банківських установ до встановлення відносин довіри є запорукою ефективності діяльності банків та інструментом підтримання фінансової стабільності. Натомість брак довіри до банківської системи збільшує витрати на боротьбу з інфляцією та обмежує можливості формування банками інвестиційних ресурсів, перешкоджає поширенню безготівкових розрахунків, упровадженню сучасних банківських технологій, загалом стримує економічне зростання України.

Довіра до банківської системи фактично є репутаційним ресурсом, який складається протягом тривалого часу насамперед як результат транспарентної монетарної політики Національного банку України і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Як окремих клієнт має свою кредитну історію, так і центральний банк – НБУ – має зафіксовану у свідомості суспільства історію монетарних рішень та їх практичного виконання. За суттю вона становить основу, що визначає ставлення населення до поточних заходів держави, де розмір репутаційного ресурсу залежить від здатності НБУ і комерційних банків забезпечити проголошені цілі фінансовими ресурсами та відповісти на очікування ринку. Тому підвищення рівня довіри населення до банківської системи, зміцнення фінансової стабільності, передусім, пов'язане зі зрозумілістю, послідовністю та відкритістю НБУ для суспільства, його вмінням вибудувати суспільну комунікацію, через сприяння розвитку та поширенню фінансової культури. Чесність і зрозумілість рішень НБУ вже сама по собі є гарантією довіри населення у сфері інвестиційно-ощадної політики,

Аналізуючи особливості розвитку традицій банківництва на певній території в часі, можна зробити порівняльний аналіз і визначити тенденції розвитку, які сприяють або гальмують процес побудови та розвитку регіональних банківських інститутів, забезпечують формування довіри як соціального капіталу.

З проголошенням Україною незалежності 1991 року відбулася демонополізація банківського бізнесу, який отримав великий імпульс для розвитку. Що стосується, зокрема, Черкащини, то, попри власні

історичні традиції, склалася нова ситуація. Попри географічне положення області в центрі України і значний ресурсний, інтелектуальний і духовно-культурний потенціал, банківська система Черкаської області за показником залучення (вилучення) через банківську систему фінансових ресурсів стала регіоном-донором, з якого через банки-отримувачі вилучаються фінансові ресурси²⁵¹. Ані місто Черкаси, ані районні центри області досі не мають власних міських банків, зокрема кооперативних. У ХХІ столітті відсутність власних банківських установ стала проблемою регіональної банківської системи Черкаської області, що призводить до економічної залежності області та «вимивання» коштів з цього регіону в інші регіони України.

Черкащина не унікальна в тому, що не має жодного власного міського банку. У Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій областях (разом – дев'ять областей) також не зареєстровано жодного банку. Створення регіональних банків у зазначеному регіоні могло б ефективно впливати не тільки на розвиток банківської системи міста Черкас, а й на регіон у цілому, сприяло б формуванню і розвиткові банківської культури населення Черкаської області. Адже регіональні банки зацікавлені в розвитку економіки регіону, на території якого вони здійснюють свою діяльність. Водночас треба зазначити, що основним чинником, який заважає розвиткові регіональної банківської системи Черкаської області, є недостатність власних ресурсів установ банків, які залучені на довгостроковий період і які є ключовим фактором надійності й конкурентоздатності банківської системи в ринковій економіці.

Формування довіри – складний соціокультурний процес, який в умовах сучасних інформаційних комунікацій охоплює не лише події та процеси регіонального рівня, а й країни в цілому. За даними дослідження Інституту Гелапа, проведеного 2012 року в 135-ти країнах світу, лише 28% українців упевнені у вітчизняних банках; 61% не довіряють фінансовим установам, а решта не визначилися зі своїм ставленням. Скептичне ставлення до банківської системи та її інститутів забезпечило Україні дев'яте місце з кінця за рівнем довіри до банків. Нижчий рівень довіри

²⁵¹ Ткаченко Ю. О. Аналіз та оцінка сучасного стану кредитної діяльності регіональних банків Черкаської області / Ю. О. Ткаченко // Економіст. – К. : Колегіум, 2005. – № 10 (228). – С. 59.

є лише у Греції (13%), Ісландії (16%), Ірландії (16%), Іспанії (18%), Італії (20%), Чилі (25%), Угорщини (27%), Великої Британії (27%)²⁵².

На жаль, українська соціологічна наука не дає даних для аналізу тенденцій як у ставленні населення до банківської системи України загалом, так і на регіональному рівні, а також факторів, що сприяють позитивним змінам цих тенденцій. Така байдужість вітчизняної соціологічної науки до вивчення процесу формування довіри як соціального капіталу, що створюється у сфері економічних відносин, уже сама по собі являє собою науковий інтерес і потребує подолання. Проте без участі в цій справі держави і банків, як замовників вартісних соціологічних досліджень, зміни не можливі.

Підкреслимо, що довіра до банківської системи являє собою соціальний капітал і формується у процесі користування послугами банківських установ. На відміну від країн ЄС, де частка користувачів становить 70–90%, тільки 41% дорослих українців мають банківські рахунки. Переважно це карткові зарплатні рахунки, які використовуються населенням тільки для зняття готівкових коштів, що засвідчує недостатній рівень розвитку банківської культури населення²⁵³. Ця проблема є загальнодержавною і актуальною для Черкаської області.

Черкащина могла б стати регіоном реалізації інноваційних пілотних проектів НБУ та комерційних банків з удосконалення банківської системи України. Головні тенденції банківського бізнесу нині в Україні – укрупнення мереж відділень банків, зниження цін на всі роздрібні послуги, розвиток мобільних та Інтернет-послуг, робота з клієнтами через термінали, здешевлення співробітників фронт-офісу. Роздрібний бізнес найближчого майбутнього буде максимально автоматизований і включатиме автоматичну ідентифікацію особи і верифікацію угоди, а також безготівковий процес продажу.

Банки в Черкаській області могли б як експеримент запровадити маркетингові відділи для вивчення ринку послуг. Потреба у брендингу продукту є об'єктивною, а процес отримання банківської послуги має

²⁵² Уровень доверия к банкам в Украине оказался одним из самых низких в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://economics.lb.ua/finances/2013/05/21/200349_uroven_doveriya_bankam_ukraine.html.

²⁵³ Українці швидше будуть шукати гроші у родичів і друзів, ніж візьмуть кредит у банку : опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/ukrayintsi_shvidshe_budut_shukati_groshi_u_rodichiv_i_druziv_nizh_vizmut_kredit_u_banku_-_opituvann-100725.html.

бути максимально комфортним. Що комфортнішими є умови отримання послуги, то вища вірогідність здійснення банківської операції та лояльність клієнта банку. Клієнт завжди позитивно реагує на увагу до нього банку і комфорт при отриманні послуги. Це сприяє формуванню відносин довіри. Що краще організований банківський бізнес, ураховано реальні потреби клієнта, то продукт, який пропонують, оцінку конкурентоздатності продукту визначає ринок. Покупець послуги отримує кращу послугу як наслідок конкурентної боротьби банків.

Залучення клієнтів, як фізичних, так і юридичних, – питання часу, тарифів банку і зручності систем самообслуговування. Роздрібні клієнти банку надають перевагу каналам самообслуговування в комунікації з банком. Дистанційне банківське обслуговування зараз фактично розвивається відповідно до стандартів взаємовідносин і тарифів, які встановили для себе небанківські гравці. Це змушує змінювати стереотипи, оскільки саме створення повнофункціональних каналів Інтернет-банкінгу – запорука успіху банку.

Розвиток відносин довіри між банками і населенням регіонів неможливий без інституціоналізації їхніх відносин та їхнього правового забезпечення. Уже давно назріла потреба запровадження в Україні за зразком країн ЄС посади місцевого банківського (фінансового) омбудсмена, який розглядатиме спори між банками і їхніми клієнтами. Також потрібний законопроект про банківського правозахисника. До такого захисника змогли б звертатися незадоволені банківськими працівниками громадяни і компанії. Банкіри, у свою чергу, у разі виникнення спору могли б спочатку звертатися до омбудсмена і тільки потім до суду. Для банків, що на добровільних засадах приєдналися до угоди з банківським омбудсменом, його рішення є обов'язковими, в інших випадках – рекомендованими.

Для підвищення культури банківництва банки сплачували б внесок до спеціального фонду за кожну скаргу клієнтів, що надійшла. У свою чергу, клієнти банківського омбудсмена мали б можливість звертатися до захисника безоплатно. Скаргу до нього мав би право подати будь-який клієнт банку, але сума претензій повинна бути визначена за згодою банку окремо. До вироблення проекту закону могли б бути залучені громадські організації вкладників банків, Спілка адвокатів України, АУБ та інші банківські асоціації. Запровадження пілотного проекту щодо діяльності банківського омбудсмена могло б відбутися,

наприклад, у Черкаській області в рамках стратегії соціально-економічного розвитку регіону.

Отже, довіра суспільства до банківської системи України і розвиток банківської культури населення регіонів значною мірою залежать від поширення позитивних прикладів і досвіду розв'язування економічних проблем Національним банком України та всією банківською спільнотою держави. Створенню і подальшому розвитку регіональної банківської системи в регіонах сприяють увага з боку органів місцевої влади щодо формування сприятливого інвестиційного клімату області, достатня клієнтська база для розвитку банківської системи регіону, потреба в упровадженні нових банківських технологій, можливість співпраці банків і місцевих органів управління регіоном щодо створення спільних програм економічного розвитку регіону.

Проаналізувавши проблеми, можна визначити завдання, які можуть їх вирішити:

- проведення соціологічного опитування населення регіонів щодо довіри до банківської системи і задоволення якістю банківських послуг;
- проведення міждисциплінарних досліджень щодо сталого розвитку банківської системи на території регіонів;
- дотримання установами банків установлених Національним банком України економічних нормативів діяльності банків регіону;
- запровадження пілотного проекту діяльності банківського (фінансового) омбудсмена;
- створення комерційними банками маркетингових відділів для вивчення потреб і запитів клієнтів;
- проведення комерційними банками скорингових досліджень;
- здійснення у сфері пілотних проектів щодо подальшого розширення безготівкових форм розрахунків комерційних банків із фізичними особами в торговельній, побутовій та інших сферах обслуговування шляхом упровадження і розширення системи електронних пластикових карток, переведення доходів громадян на вклади і розрахункові рахунки в установах банків, проведення розрахунків за придбані товари й одержані послуги, комунальні платежі в режимі онлайн тощо.

РОЗДІЛ 7

**АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗАЛУЧЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ
У РЕГІОНІ**

7.1. Аналіз моделі щодо стимулювання інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіону

Як показує світовий досвід, сьогодні саме соціально-економічні системи мезорівня (регіони, окремі міста, спілки підприємців, інтегровані бізнес-групи тощо) мають найбільші можливості реально активізувати інвестиційний процес у прогресивному напрямі. Така перестановка пріоритетів у визначенні основних рушійних сил інвестиційного процесу й ініціаторів інвестиційної діяльності у провідних країнах світу зумовлена активною структурною перебудовою їхньої економіки на наукомісткий тип розвитку й об'єктивним зростанням у зв'язку з цим ролі окремих регіонів. Практикою доведено, що в умовах глобалізації структурна політика регіональних органів влади може забезпечити успішне позиціонування регіону з урахуванням міжнародних факторів із метою залучення інвестицій і фахівців у високотехнологічні галузі промисловості, наукомісткі виробництва, наукові центри, інноваційні фірми та ін. Крім того, успішна структурна політика в низці випадків забезпечила регіонам ключові позиції в одній або кількох наукових чи технологічних сферах (приклади останніх років: Баварія, Стокгольм, Північна Кароліна та ін.). Структурний розвиток у такому контексті становить безсумнівний інтерес для України в цілому та її регіонів.

Важливою передумовою успішного формування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень в економіку регіонів є наявність надійної основи для погодження інтересів головних економічних суб'єктів у рамках програми структурних зрушень. З цією метою розроблено схему взаємодії основних суб'єктів економіки для концентрації зусиль щодо інвестування прогресивних структурних зрушень, активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, створення ефективної інвестиційної інфраструктури.

Основними учасниками такої взаємодії є: державні органи влади (законодавчі і виконавчі); органи місцевого самоврядування; промислові підприємства та інші бізнес-організації; інститути фінансового сектору, включаючи банки; наукові організації; освітні центри; різні міжнародні інвестори (як приватні, так і інституційні); малі підприємства науково-технічної сфери, інноваційні технологічні центри; некомерційний сектор (у т. ч. ініціативні групи громадян, інші форми

самоорганізації населення). Об'єднання всіх учасників у єдиний процес, координація і погодження їхніх дій потребують поєднання їхніх інтересів (так зване «соціальне згуртування»), проте це викликає труднощі, тому що різні економічні й соціальні групи мають свої інтереси та утворюють інституційну структуру сучасного суспільства.

Розв'язування проблеми об'єднання різних учасників у єдину схему взаємодії вбачається в дотриманні принципу рентабельності й виконанні вимоги зниження витрат (приватних і суспільних) на здійснення інвестиційної діяльності, підвищення віддачі від інвестиційних проєктів, формування прогресивної структури економіки регіону. Відповідно до цього запропоновано економіко-математичну модель, яка описує основні результати взаємодії всіх суб'єктів у категоріях «витрати – випуск».

Основні показники, які були прийняті для розрахунку коефіцієнтів:

TAR_t^i – середня ставка оподаткування галузі, організацій i -го виду за сукупністю організацій у період t , %;

$INV(st)_t$ – сукупні інвестиції за рахунок держави в період t , тис. грн (*);

$Prof(Ukr)_t$ – грошові доходи населення України в період t , тис. грн (*);

P_t – чисельність населення регіону в період t , тис. чол. (*);

$INV(all)_t$ – інвестиції за рахунок усіх джерел фінансування в період t , тис. грн (*);

INV_t^i – інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб i -го виду в період t , тис. грн (*);

$INV(S)_t$ – сукупні інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб у період t , тис. грн (*);

$Prof(reg)_t$ – грошові доходи населення регіону в період t , тис. грн (*);

QS_t^i – випуск продукції, робіт, послуг, організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

QSD_t^i – попит регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

QSZ_t^i – витрати на випуск продукції організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

PR_t^i – прибуток організацій i -го виду в період t , тис. грн (*);

$QS(S)_t$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг по всіх організаціях у період t , тис. грн (*);

$QSD(S)_t$ – сукупний попит регіону на продукцію, роботи, послуги в усіх організаціях у період t , тис. грн (*);

$QSZ(S)_t$ – сукупні витрати на випуск продукції в усіх організаціях у період t , тис. грн (*);

$PR(S)_t$ – сукупний прибуток у всіх організаціях у період t , тис. грн (*).

Значок (*) означає необхідність використання ретроспективних даних.

Крім того, у моделі були використані такі коефіцієнти:

A – частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування;

B^i – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги організації i -го виду;

C^i – коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги на їхній випуск організаціями i -го виду;

VL – коефіцієнт впливу на інвестиції за рахунок спільної роботи. Задається експертно, у світовій практиці приблизно дорівнює 1,2;

а також індекси:

t – період розрахунку;

i – індекс виду організацій, $i = 1...13$.

Індекс виду організацій відповідає порядковому номеру учасників проекту інвестиційної політики в загальному переліку учасників, наведеному вище.

Далі проводимо розрахунок темпів зростання окремих показників за такою загальною формулою:

$$T_R(\text{пок})_t = \frac{\text{Рок}_t}{\text{Рок}_{t-1}}, \quad (7.1)$$

де $T_R(\text{пок})_t$ – темп зростання показника у період t (розрахунковий період);

Рок_t – розрахунковий показник у період t ;

Рок_{t-1} – розрахунковий показник у період $t - 1$ ($t - 1$ – рік, що передує року t).

Наведемо розрахунок основних коефіцієнтів.

Частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування оцінюється на основі ретроспективної інформації, лежить у межах від 0 до 1:

$$A = \frac{INV(st)_t}{INV(all)_t}. \quad (7.2)$$

Коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги. Задається експертно, розраховується шляхом розв'язання рівняння або на основі ретроспективної інформації методом апроксимації найменших квадратів, лежить у межах від 0 до 1:

$$B^i = \frac{\frac{T_R(QSD_t^i)}{T_R(QP_t)} - T_R(QS_{t-1}^i)}{T_R(Pr\ of\ (reg)_t) - T_R(QS_{t-1}^i)}, \quad (7.3)$$

де B^i – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду;

$T_R(QSD_t^i)$ – темп зростання попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

$T_R(QP_t)$ – темп зростання чисельності населення регіону в період t ;

$T_R(QS_{t-1}^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період $t - 1$;

$T_R(Pr\ of\ (reg)_t)$ – темп зростання грошових доходів населення регіону в період t .

Коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги на їхній випуск. Задається експертно, розраховується шляхом розв'язання рівняння або на основі ретроспективної інформації методом апроксимації найменших квадратів, лежить у межах від 0 до 1:

$$C^i = \frac{\frac{T_R(QS_{t-1}^i)}{T_R(TAR_t^i)} - T_R(INV_t^i)}{T_R(QSD_t^i) - T_R(INV_t^i)}, \quad (7.4)$$

де C^i – коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду на їхній випуск;

$T_R(QSD_t^i)$ – темп зростання попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

$T_R(QS_{t-1}^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період $t - 1$;

$T_R(TAR_t^i)$ – темп зростання середньої ставки оподаткування організацій i -го виду в період t ;

$T_R(INV_t^i)$ – темп зростання інвестицій за рахунок підприємств, організацій i -го виду в період t .

Після обчислення коефіцієнтів пропонуємо розрахунок двох моделей здійснення інвестиційної політики (інвестиційної діяльності): перша – для розрізнених суб'єктів (варіант розрахунку для одиночної політики) і друга – для коаліції інвесторів (тобто варіант розрахунку для спільної діяльності).

Результати розрахунків показали таке.

1. Варіант розрахунку для одиночної політики

1.1. Інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб:

$$INV_t^i = INV_{t-1}^i \cdot (A \cdot T_R(PR_{t-1}^i) + (1 - A) \cdot T_R(INV(st)_t)), \quad (7.5)$$

де INV_t^i – інвестиції за рахунок підприємств, організацій i -го виду в період t ;

$T_R(PR_{t-1}^i)$ – темп зростання прибутку від діяльності організацій i -го виду в період $t - 1$;

$T_R(INV(st)_t)$ – темп зростання сукупних інвестицій за рахунок держави в період t ;

A – частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування.

А) Попит на продукцію, роботи, послуги:

$$QSD_t^i = QSD_{t-1}^i \cdot ((1 - B^i) \cdot T_R(QS_{t-1}^i) + B^i \cdot T_R(Prof(reg)_t) \cdot T_R(P_t)), \quad (7.6)$$

де QSD_t^i – попит регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

QSD_{t-1}^i – попит регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період $t - 1$;

B^i – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду;

$T_R(QS_{t-1}^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період $t - 1$;

$T_R(\text{Pr of}(reg)_t)$ – темп зростання грошових доходів населення регіону в період t ;

$T_R(P_t)$ – темп зростання чисельності населення регіону в період t .

Б) Випуск продукції, робіт, послуг:

$$QS_t^i = QS_{t-1}^i \cdot \frac{(1 - C^i) \cdot T_R(INV_t^i) + C^i \cdot T_R(QSD_t^i)}{T_R(TAR_t^i)}, \quad (7.7)$$

де QS_t^i – випуск продукції, робіт, послуг організацій i -го виду в період t ;

QS_{t-1}^i – випуск продукції, робіт, послуг організацій i -го виду в період $t - 1$;

C^i – коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду на їхній випуск;

$T_R(INV_t^i)$ – темп зростання інвестицій за рахунок підприємств, організацій i -го виду в період t ;

$T_R(QSD_t^i)$ – темп зростання попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій i -го виду в період t ;

$T_R(TAR_t^i)$ – темп зростання середньої ставки оподаткування організацій i -го виду в період t .

В) Витрати на випуск продукції, робіт, послуг:

$$QSZ_t^i = QSZ_{t-1}^i \cdot T_R(QS_t^i), \quad (7.8)$$

де QSZ_t^i – витрати на випуск продукції, робіт, послуг підприємств, організацій i -го виду в період t ;

QSZ_{t-1}^i – витрати на випуск продукції, робіт, послуг підприємств, організацій i -го виду в період $t - 1$;

$T_R(QS_t^i)$ – темп зростання випуску продукції організацій i -го виду в період t .

Г) Прибуток від діяльності організацій:

$$PR_t^i = QS_t^i - QSZ_t^i, \quad (7.9)$$

де PR_t^i – прибуток від діяльності організацій i -го виду в період t ;
 QS_t^i – випуск продукції, робіт, послуг організацій i -го виду в період t ;

QSZ_t^i – витрати на випуск продукції, робіт, послуг підприємств, організацій i -го виду в період t .

2. Варіант розрахунку для спільної діяльності

2.1. Сукупні інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб:

$$INV(S)_t = \sum_{i=1}^n \left(INV_t^i \cdot (A \cdot T_R(PR(S)_{t-1}) + (1-A) \cdot T_R(INV(st)_t)) \cdot VL \right), \quad (7.10)$$

де $INV(S)_t$ – сукупні інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб у період t ;

$\sum INV_t^i$ – загальна сума інвестиції за рахунок підприємств, організацій і приватних осіб у період t ;

A – частка державних інвестицій в інвестиціях за рахунок усіх джерел фінансування;

$T_R(PR(S)_{t-1})$ – темп зростання сукупного прибутку від діяльності підприємств, організацій і приватних осіб у період $t - 1$;

$T_R(INV(st)_t)$ – темп зростання сукупних інвестицій за рахунок держави в період t ;

VL – коефіцієнт впливу на інвестиції за рахунок спільної роботи. У світовій практиці приблизно дорівнює 1,2.

2.2. Сукупний попит населення на продукцію, роботи, послуги:

$$QSD(S)_t = QSD(S)_{t-1} \cdot ((1 - \bar{B}) \cdot T_R(QS(S)_{t-1}) + \bar{B} \cdot T_R(Prof(reg)_t)) \cdot T_R(P_t), \quad (7.11)$$

де $QSD(S)_t$ – сукупний попит регіону на продукцію, роботи, послуги в період t ;

$QSD(S)_{t-1}$ – сукупний попит регіону на продукцію, роботи, послуги в період $t - 1$;

\bar{B} – коефіцієнт впливу темпу зростання грошових доходів населення на попит населення на продукцію, роботи, послуги в середньому по підприємствах;

$T_R(QS(S)_{t-1})$ – темп зростання сукупного випуску продукції організації у період $t - 1$;

$T_R(\text{Pr of}(reg)_t)$ – темп зростання грошових доходів населення регіону в період t ;

$T_R(P_t)$ – темп зростання чисельності населення регіону в період t .

2.3. Сукупний випуск продукції, робіт, послуг:

$$QS(S)_t = QS(S)_{t-1} \cdot \frac{(1 - \bar{C}) \cdot T_R(INV(S)_t) + \bar{C} \cdot T_R(QSD(S)_t)}{T_R(TAR(S)_t)}, \quad (7.12)$$

де $QS(S)_t$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг у період t ;

$QS(S)_{t-1}$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг у період $t - 1$;

\bar{C} – середній коефіцієнт впливу темпу зростання попиту населення на продукцію, роботи, послуги організацій на їхній випуск;

$T_R(INV(S)_t)$ – темп зростання сукупних інвестицій підприємств, організацій у період t ;

$T_R(QSD(S)_t)$ – темп зростання сукупного попиту населення регіону на продукцію, роботи, послуги організацій у період t ;

$T_R(TAR(S)_t)$ – темп зростання середньої ставки оподаткування в середньому по організаціях у період t .

2.4. Сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг:

$$QSZ(S)_t = QSZ(S)_{t-1} \cdot T_R(QS(S)_t), \quad (7.13)$$

де $QSZ(S)_t$ – сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг у період t ;

$QSZ(S)_{t-1}$ – сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг у період $t - 1$;

$T_R(QS(S)_t)$ – темп зростання сукупного випуску продукції, робіт, послуг у період t .

2.5. Сукупний прибуток від діяльності організацій:

$$PR(S)_t = QS(S)_t - QSZ(S)_t, \quad (7.14)$$

де $PR(S)_t$ – сукупний прибуток від діяльності організацій у період t ;

$QS(S)_t$ – сукупний випуск продукції, робіт, послуг у період t ;

$QSZ(S)_t$ – сукупні витрати на випуск продукції, робіт, послуг у період t .

Зіставлення даних показує, що в разі спільної діяльності щодо здійснення інвестицій підсумкові результати роботи (і дохідності) як окремих учасників коаліції, так і групи в цілому виявляються вищими, тобто спрацьовує синергетичний ефект від об'єднання зусиль. Крім того, добре знання сильних і слабких сторін кожного учасника схеми дає змогу організувати роботу найбільш ефективно, домогтися максимальної вигоди для всіх суб'єктів схеми за рахунок виникнення додаткових переваг, що одержує кожен учасник взаємодії у процесі кооперування.

Так, кооперування з іншими суб'єктами інноваційної діяльності вигідне для державних структур, оскільки при цьому з них знімається більша частина організаційних заходів щодо реалізації програм підтримки й розвитку науково-технічної та інноваційної сфери. При цьому загальна схема фінансування дозволяє адміністрації мінімізувати контроль за витратою коштів за окремими напрямками. У результаті підвищується ефективність витрачання бюджетних коштів, що спрямовуються на ці потреби. Крім того, одним із вагомих результатів успішної інвестиційної діяльності підприємств і фірм регіону має стати збільшення податкових надходжень у державний, регіональний і місцевий бюджети від підприємств, що здійснюють інвестиції. Аналізуючи мотивацію органів державної влади у становленні й розвитку інфраструктури інвестиційної діяльності, слід назвати і сприяння стійкому економічному зростанню в регіоні. Це питання не тільки економічне, а й соціальне – владі потрібно, щоб населення регіону могло швидко змінити або знайти місце роботи без великих соціальних потрясінь, без погіршення економічного становища, без посилення соціальної й політичної напруженості.

Участь у схемі вигідна науковим і дослідним установам усіх рівнів, тому що вони одержують додаткове фінансування; базу для практичного застосування винаходів і можливість їхньої швидкої комерціалізації; адміністрація може надати їм законодавчу підтримку й охорону авторських прав тощо.

Для фірм переваги від співробітництва виявляються в таких можливостях: одержання державного замовлення з боку регіональної влади; економія на прикладних дослідженнях; скорочення трансакційних витрат; підвищення якості своєї продукції й доведення її до світових стандартів (а тим самим і забезпечення надійного споживчого та інвестиційного попиту); проведення реконструкції виробництва шляхом застосування екологічно безпечних і природоохоронних технологій, а

головне – одержання прибутку від участі в інфраструктурі інноваційної діяльності, зокрема від участі в комерційному трансфері технологій.

Виконання ролі учасників комплексної схеми стимулювання інвестиційної діяльності вигідне й громадським організаціям, НГО (НКО), оскільки в результаті вони одержують: додаткову фінансову підтримку, адміністративну підтримку, підвищують суспільний статус. І головне – вони одержують можливість найповніше здійснити ту соціальну потребу, на яку вони орієнтувалися при створенні, насамперед це стосується різних екологічних рухів, асоціацій захисту прав споживачів та ін.

Участь у такому співробітництві вигідна й міжнародним фондам, тому що в результаті створення такої інфраструктури налагоджується міжрегіональне й міжнародне науково-технічне співробітництво, підвищується технологічна культура регіону, більш якісно й комплексно вирішуються екологічні завдання тощо.

Нарешті, створення такої схеми взаємодії вигідне інноваторам (розробникам, виробникам і споживачам науково-технічної продукції), які одержують широке поле для своєї діяльності.

У цілому ж усі учасники вирішують однакові завдання: відновлення економіки, забезпечення прогресивних структурних зрушень і зниження соціальної напруженості в суспільстві. Тільки одні – з позиції держави, а інші – з позиції суспільства.

При включенні різних суб'єктів суспільства в єдиний процес створення й поширення науково-технічних знань та інформації, досвіду, умінь розширюються й джерела фінансування цієї сфери економіки. До таких джерел належать: прямі виплати з державного бюджету; дотації, субсидії; податкові пільги підприємствам у частині інноваційної діяльності; різноманітні позабюджетні кошти (гранти, пожертвування, добровільна допомога); внески підприємств і фірм тощо.

Як показало дослідження, проведене на прикладі Черкаської області, потенційні і реальні можливості для організації такої схеми взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності є. У дослідженні запропоновано схему (на основі розробленої моделі) вкладення капіталу основних економічних суб'єктів у розвиток інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону як необхідної складової регулювання структурних зрушень економіки, адже саме високі технології спільно з високим інтелектом справляють найсуттєвіший мультиплікативний ефект на всі сфери людської діяльності. Основною передумовою

успішного формування механізму інвестування прогресивних структурних зрушень є надійний міцний альянс погодження інтересів.

Основними стратегічними цілями такої схеми взаємодії щодо формування в Черкаському регіоні потужного інноваційно-інтелектуального потенціалу сучасного рівня як запоруки структурної трансформації та сталого економічного зростання є:

1) підвищення якості інтелектуального потенціалу шляхом максимально можливого забезпечення вищих навчальних закладів Черкаського регіону новітніми технологіями навчання (використання ІКТ в освіті);

2) вагома фінансова підтримка проектів і програм великих наукомістких підприємств, що мають у своєму розпорядженні значний потенціал, представлений нанотехнологіями, мікроелектронікою, телекомунікаціями, біотехнологіями, гнучкою автоматизацією, комбінованим застосуванням різних конструкційних матеріалів тощо і здатні до подальшого розвитку й інноваційного вдосконалення. Також інвестування та інтелектуальна підтримка малих високотехнологічних фірм, реінжиніринг бізнес-процесів пріоритетних чи стратегічно важливих для регіону підприємств.

Запропонована схема взаємодії має на меті засвоєння і впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, результатом чого має стати оновлення технологічного базису регіону.

Після детального дослідження галузевої інфраструктури Черкаського регіону основними учасниками схеми взаємодії для формування на Черкащині потужного інноваційно-інтелектуального потенціалу сучасного рівня як запоруки структурної трансформації та сталого економічного зростання було обрано такі.

1. Черкаська обласна державна адміністрація (відділ розвитку підприємництва та з питань регуляторної політики, Головне управління економіки) – генератор ідеї (організатор), інвестор, розробник комплексних проектів, програм.

2. Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).

3. ТОВ СП «Нібулон» (Золотоніський і Кам'янський філіали Черкаської області).

4. ПАТ «АЗОТ».

5. ДП «Оризон-Навігація».

6. ПАТ «Укртелеком».
7. Державне підприємство «Український державний науково-дослідний проектний інститут легкої промисловості», м. Черкаси.
8. Комп'ютерна фірма «Brain».
9. Комп'ютерна фірма «Art-комп'ютер».
10. ПАТ «УкрСиббанк».
11. Черкаська обласна громадська організація «Фонд регіональної політики».
12. ДП «Черкаський науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації».
13. Агенція зі сприяння залученню інвестицій в економіку Черкаської області при Черкаській торгово-промисловій палаті (консалтингова структура).

Усіх учасників можна умовно поділити на п'ять основних секторів, які перебувають у постійній взаємодії та взаємопов'язані між собою (рис. 7.1).

Структурну схему розвитку інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону подано на рис. 7.2.

Дослідження, проведене на прикладі Черкаської області, свідчить про наявність у регіоні потенційних і реальних можливостей для організації такої схеми взаємодії суб'єктів інвестиційної діяльності. Так, інвестиційний клімат у Черкаській області характеризується низкою таких специфічних рис (можливостей саморозвитку):

1) соціально-політичні можливості представлені розумінням усіма верствами населення значення інвестиційної діяльності в реструктуризації суспільства і структурній перебудові економіки, формуванням «середнього класу», запобіганням тенденціям поляризації суспільства, виявленню ділових і професійних здібностей людини й реалізації її цивільних прав, зростанням реальних доходів населення;

2) інтеграційні можливості визначаються здатністю суб'єктів інвестиційної діяльності до подолання політичних, адміністративних й економічних бар'єрів, відтворення втрачених і формування нових коопераційних зв'язків, убудовуючись у цілісні виробничо-технологічні коопераційні системи за участі більш потужних суб'єктів господарювання, у тому числі всередині фінансово-промислових груп;

3) адаптаційні можливості полягають у високому ступені пристосованості суб'єктів інвестиційної діяльності до суворих і часто

мінливих умов зовнішнього середовища, здатності швидко перебудовуватися, виходячи із запитів конкретних груп споживачів, швидко освоювати нові ринкові ніші, створювати конкурентоспроможні виробництва за відносно низьких капітальних і поточних витрат;

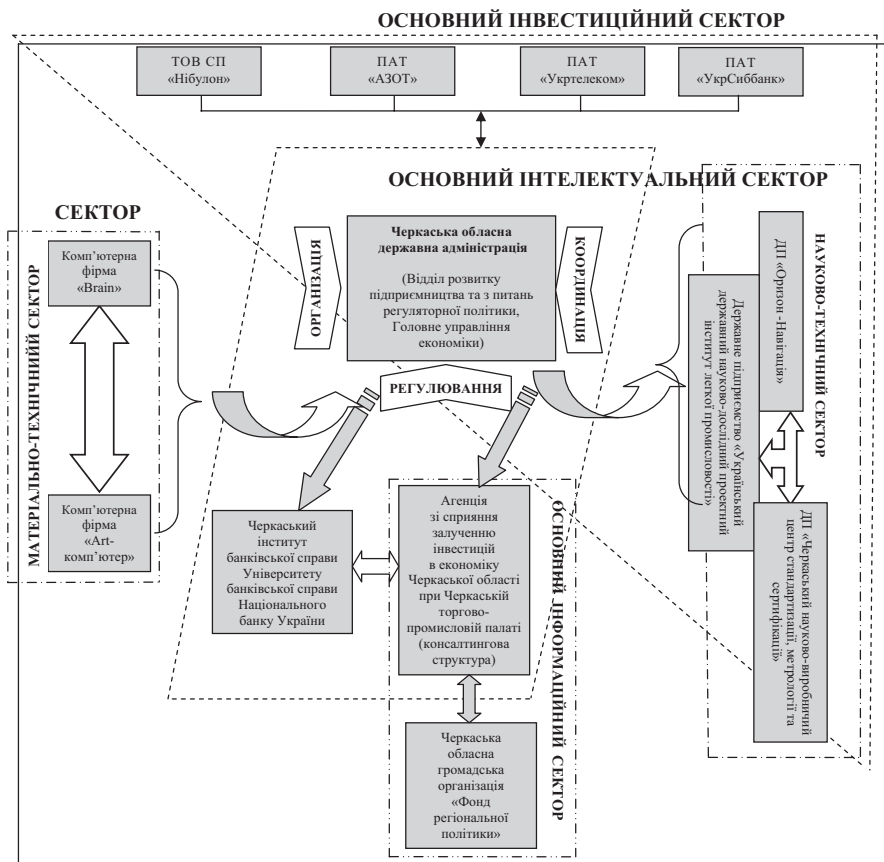

Рис. 7.1. Структура взаємозв'язків учасників

4) інтелектуальні можливості виявляються у здатності суб'єктів інвестиційної діяльності до самостійного продукування й освоєння науково-технічних, технологічних, організаційно-економічних нововведень, їхнього комерційного використання за порівняно низьких стартових витрат;

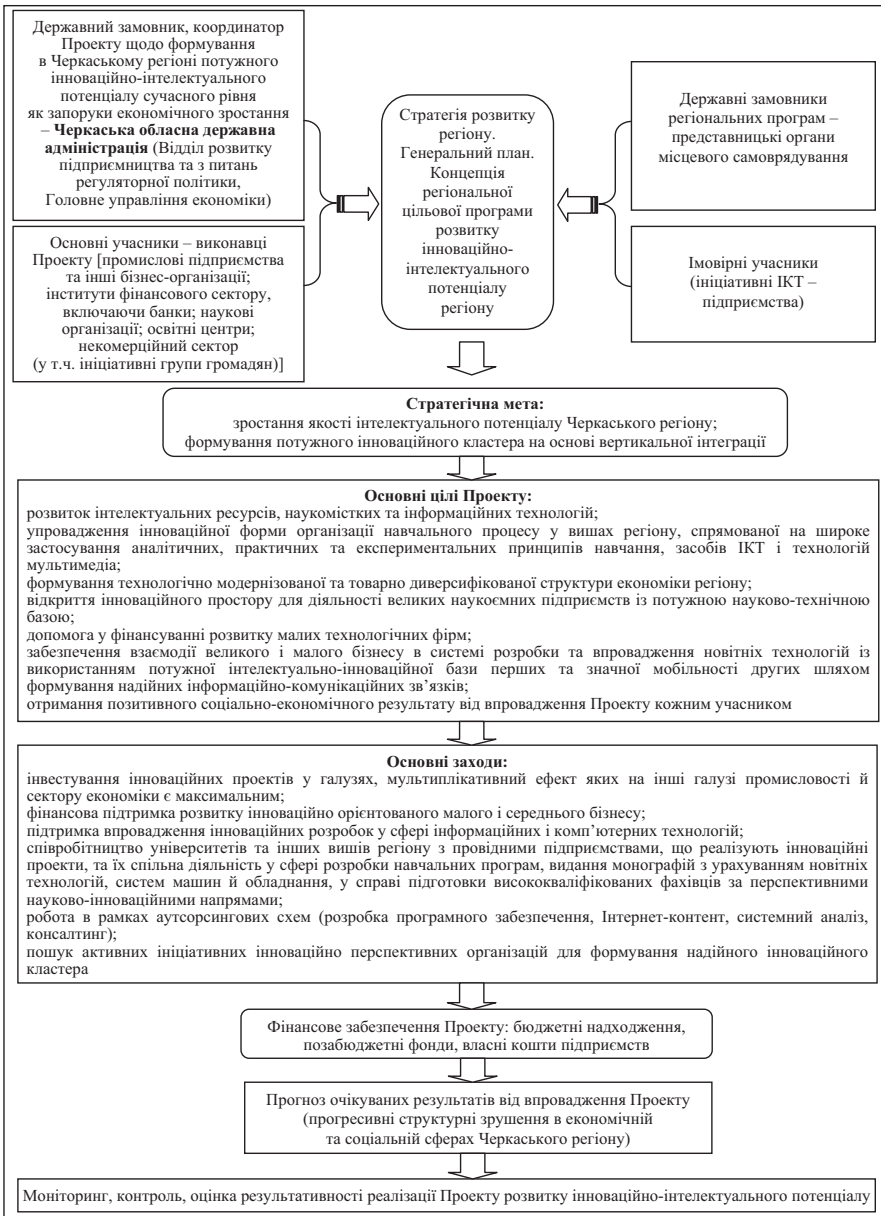

Рис. 7.2. Структурна схема взаємодії щодо розвитку інноваційно-інтелектуального потенціалу Черкаського регіону

5) антидепресивні (структурні) можливості являють собою внесок інвестиційної діяльності в реструктуризацію регіональної економіки й вирівнювання рівнів економічного розвитку територій, забезпечення зростання доходів зайнятого населення відповідних територій і податкових надходжень у бюджеті всіх рівнів при орієнтації діяльності суб'єктів малого підприємництва на локальні ринки;

6) мультиплікативні можливості пов'язані зі здатністю суб'єктів інвестиційної діяльності забезпечувати формування попиту на продукцію інших секторів економіки, стимулюючи тим самим процес відтворення, зростання завантаження виробничих потужностей, прогресивні структурні зрушення в суміжних галузях;

7) кадрові можливості характеризуються акумулюванням у сфері інвестиційної діяльності й інвестиційного проектування фахівців високої кваліфікації;

8) фінансово-інвестиційні можливості визначаються здатністю підприємців до більш швидкого освоєння інвестицій, прискорення обіговості капіталу, підвищення рентабельності вкладень у науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки.

7.2. Інвестиційний потенціал Черкаської області за галузевою структурою і динаміка залучення інвестиційних ресурсів

Якість управління інвестиційно-інноваційними процесами є одним із визначальних факторів формування конкурентоспроможності економіки України.

Проблемні питання інвестиційних ресурсів активно досліджують учені-економісти – І. Бланк, В. Геєць, А. Ільїна²⁵⁴, Т. Лапенко²⁵⁵, В. Марцин²⁵⁶, Ф. Федоренко, А. Череп²⁵⁷, У. Шарп та ін. У нашому до-

²⁵⁴ Ільїна А. О. Прямі іноземні інвестиції як фактор розвитку національної інноваційної системи України / А. О. Ільїна // Економіка та держава. – 2013. – № 10. – С. 76–80.

²⁵⁵ Лапенко Т. Інвестиційна діяльність в Україні / Т. Лапенко // Вісник Податкової служби України. – 2013. – № 22. – С. 23–28.

²⁵⁶ Марцин В. С. Інвестиційна діяльність в Україні в умовах виходу з кризи / В. С. Марцин // Проблеми науки. – 2011. – № 7. – С. 2–8.

²⁵⁷ Череп А. В. Інвестиційна діяльність України: стан та шляхи активізації / А. В. Череп, Г. І. Рурк // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 48–52. – (Серія : Економіка та підприємництво).

слідженні акцентується увага на питанні залучення інвестицій саме в Черкаський регіон.

Черкаська область – це сучасний інвестиційно привабливий регіон, що в центрі України, який має розвинену інфраструктуру і природно-кліматичні та економічні передумови для залучення інвестиційних ресурсів.

В Україні для створення інвестиційного клімату були прийняті базові нормативно-правові акти: «Про режим іноземного інвестування» від 18.09.1991 № 93/96-ВР; «Про інвестиційну діяльність» від 19.03.1996 № 1560-ХІІ; закони України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом “єдиного вікна”», «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI від 01.07.2010. На обласному рівні були прийняті програми: «Довгострокова програма залучення інвестицій в економіку Черкаської області у період 2011–2015 років», «Будуємо нову Черкащину», а також реалізуються проекти із розбудови інфраструктури області та виконується «Державна програма з реконструкції історико-культурних пам'яток області»²⁵⁸.

Основним документом для залучення інвестиційних ресурсів в область є Програма залучення інвестицій в економіку Черкаської області на 2011–2015 роки. Вона спрямована на формування позитивного ділового та інвестиційного клімату в регіоні, підтримку розвитку підприємництва в напрямі його подальшої інтеграції до світового господарського простору, упровадження інвестиційно-інноваційної моделі соціально-економічного розвитку Черкащини.

Основними напрямками підвищення конкурентоспроможності економіки Черкаської області та інвестиційно-інноваційної політики у 2011–2015 роках згідно з програмою є:

- забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку Черкаської області;
- підвищення ефективності державного управління (колективних державних послуг).

²⁵⁸ Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Законодавство та законодавча діяльність. – Режим доступу до інформації : <http://portal.rada.gov.ua> ; Офіційний сайт Департаменту інвестиційно-інноваційної політики та зовнішньоекономічних зв'язків Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://invest-oda.ck.ua> ; Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.oda.ck.ua.

- розвиток людського капіталу і поліпшення складу трудових ресурсів;
- розвиток інфраструктури;
- розвиток підприємництва;
- розвиток фінансових ринків;
- підвищення технологічного рівня виробництва та ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів;
- стабілізація і поліпшення екологічного стану території області;
- посилення інноваційної складової розвитку економіки²⁵⁹.

У цілому в економіку України 2013 року було залучено 58 156,9 млн дол. прямих іноземних інвестицій.

Зокрема, в Черкаську область 2013 року було залучено 890 млн дол. Область займає 11-те місце в Україні за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій (рис. 7.3).

Лідерами за обсягом залучення інвестиційних ресурсів 2013 року є м. Київ – 28 039,7 млн дол., Дніпропетровська (9 092,1 млн дол.) і Донецька (3 510,5 млн дол.) області. Далі слідують Харківська область – 2 216, 3 млн дол., Київська – 1948,3 млн дол., Львівська – 1 706 млн дол., Одеська область – 1 670,7 млн дол. і АР Крим з показником 1 608,9 млн дол. (див. рис. 7.3).

Протягом 2008–2014 рр. у Черкаську область надійшло 2 914,4 млн дол. прямих іноземних інвестицій. Найменше інвестиційних ресурсів надійшло 2009 року в обсязі 168,1 млн дол., що пов'язано з несприятливою кон'юнктурою і світовою фінансовою кризою. Найбільше прямих іноземних інвестицій надійшло 2014-го – 890,0 млн дол., що в розрахунку на одну особу становить 705,9 долара.

Загальну динаміку залучення прямих іноземних інвестицій протягом 2008–2014 рр. у Черкаську область зображено на рис. 7.4.

Прямі іноземні інвестиції надійшли від нерезидентів із 44-х країн світу. До основних країн-інвесторів, на які припадає 96,3% загального обсягу іноземного капіталу, належать: Беліз – 579,2 млн дол., Кіпр – 147,3 млн дол., Велика Британія – 52,5 млн дол., Німеччина – 26,2 млн дол., Франція – 25,2 млн дол., Іспанія – 11,9 млн дол., Нідерланди – 8,2 млн дол. і Російська Федерація – 6,8 млн дол.

²⁵⁹ Довгострокова програма залучення інвестицій в економіку Черкаської області у період 2011–2015 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/index.php?article=1071>.

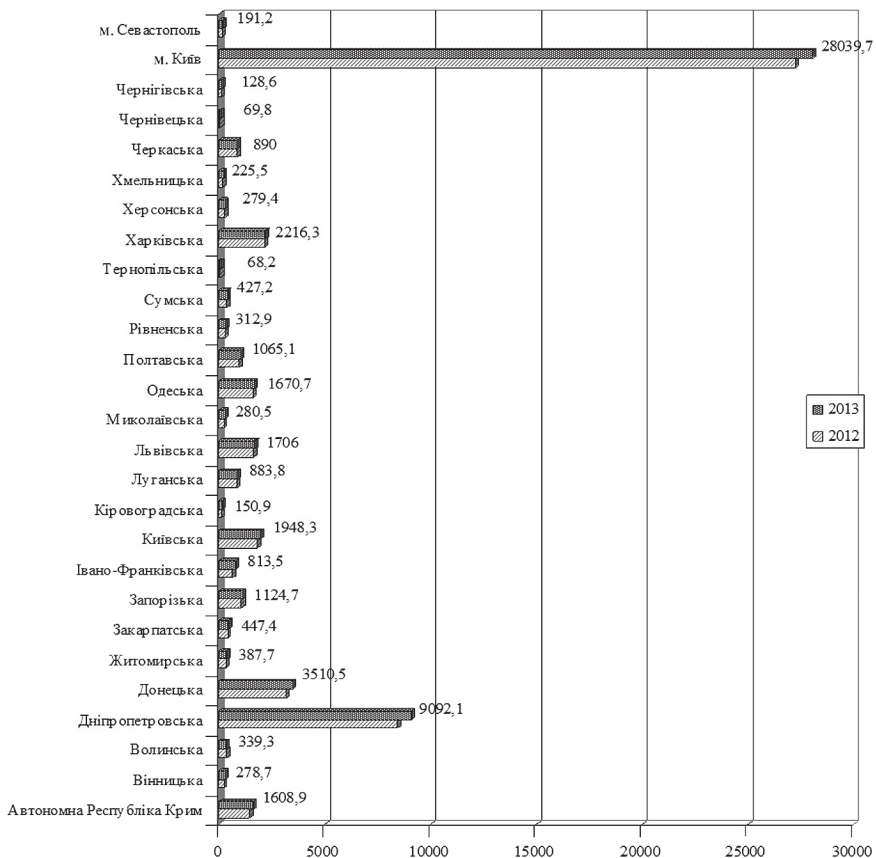

Рис 7.3. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у регіонах України (млн дол.)²⁶⁰

Загальну динаміку за період 2012–2014 роки за країнами-інвесторами наведено на рис. 7.5.

Так, протягом 2012–2014 років найбільше коштів надійшло з країни Беліз: 2013 року – 585,5 млн дол.; 2014-го – 579,2 млн дол., а також з Кіпру – 145,1 млн дол. і 147,3 млн дол. відповідно.

²⁶⁰ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

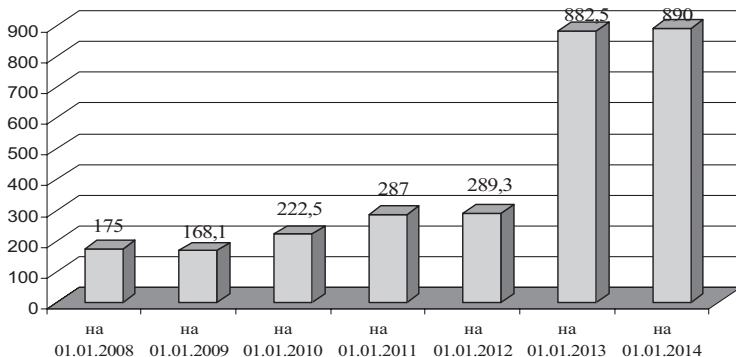

Рис. 7.4. Динаміка залучення прямих іноземних інвестицій в економіку Черкаської області протягом 2008–2014 років (млн дол.)²⁶¹

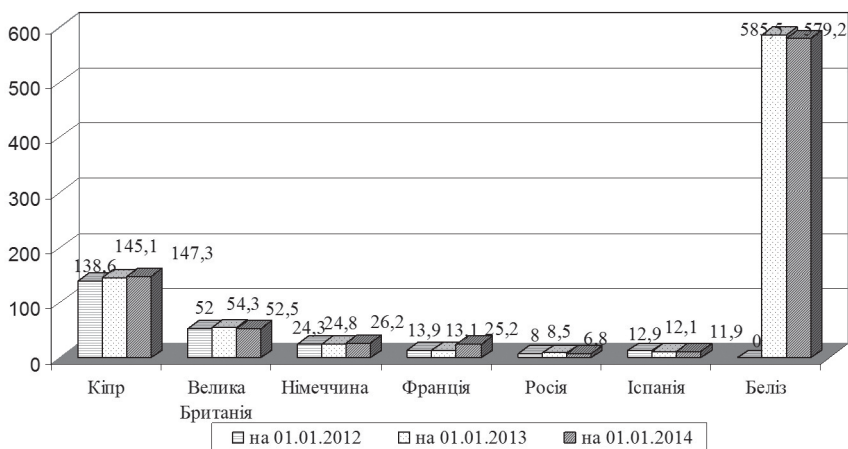

Рис. 7.5. Основні країни-інвестори в економіку Черкаської області (млн дол.)²⁶²

Розподіл інвестицій за галузями економіки протягом 2012–2014 рр. доводить, що основними галузями, в які надійшли зазначені кошти, є харчова і хімічна промисловість (рис. 7.6).

²⁶¹ Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.oda.ck.ua.

²⁶² Там само.

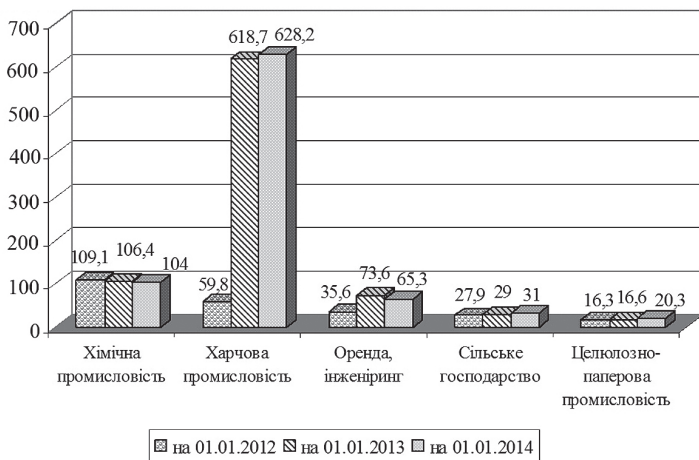

Рис. 7.6. Галузева структура прямих іноземних інвестицій у Черкаській області²⁶³

Найбільші обсяги прямих інвестицій зосереджено на підприємствах промисловості – 778,3 млн дол. (87,4% загального обсягу), у т. ч. переробної – 772,8 млн дол. Серед галузей переробної промисловості суттєві обсяги іноземного акціонерного капіталу спрямовано у виробництво харчових продуктів, напоїв – 628,2 млн дол., хімічних речовин і хімічної продукції – 104 млн дол. і на виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність – 20,3 млн дол. На підприємства і в організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, залучено 65,3 млн дол. (7,3% від загального обсягу) прямих інвестицій, у підприємства сільського, лісового та рибного господарства – 31 млн дол. (3,5%).

Водночас заборгованість підприємств області за кредитами і позиками, торговельними кредитами та іншими зобов'язаннями (боргові інструменти) перед прямими іноземними інвесторами станом на 31 грудня 2013 року становила 65,4 млн доларів.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу і боргових інструментів) станом на 31.12.2013 – 955,5 млн дол. США.

²⁶³ Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oda.ck.ua.

Найбільшими інвесторами, які вклали значні інвестиційні кошти в Черкаську область 2013 року, були такі фірми:

- «Азот» ПАТ DF GROUP (Кіпр);
- «РАЙЗЕК ЧЕРКАСИ» ТОВ RASEK Group (Франція);
- «Фрау Марта» ПАТ ЕРОНПРОДУКТ Група (Росія);
- «Лакофарбовий завод «АВРОРА» ТОВ Helios Group (Словенія);
- «ЧЕРЛИС» ТОВ Euralis Semences Int. (Франція);
- «ІМПРЕС» ТОВ (Німеччина);
- «ЕКОНІЯ» ТОВ ПП (Україна);
- Компанія «Метал Інвест» ТОВ (Росія);
- Завод «Voisson Elite» ТОВ Belvedere Group (Франція);
- «Ватутинський комбінат вогнетривів» ТОВ IMERYS Group (Франція);
- «Звенигородський сироробний комбінат» ПАТ Bongrain Group (Франція);
- «ГРАФІЯ Україна» ПАТ ММ Group (Австрія).

Основним джерелом інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоюється близько 60% усіх капіталовкладень.

Водночас спостерігається стійка тенденція до зростання частки витрат на придбання машин, обладнання, устаткування для новозбудованих об'єктів, реконструкції та переоснащення діючих підприємств.

Попри позитивні тенденції і середні показники в Україні із залучення інвестиційних ресурсів, в області спостерігається недостатнє інвестування і старіння основних засобів, ступінь зносу яких становить 61,3% у промисловості, на транспорті – 70%, у будівництві – 40%, окрім цього, в області понад 620 об'єктів перебувають на стадії незавершеного будівництва²⁶⁴.

Відповідно до пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку в Черкаській області інвестиційна діяльність спрямована на реалізацію таких проектів:

- «Нова енергія»: проекти, що передбачають використання альтернативних джерел енергії або диверсифікацію постачання енергоносіїв в Україну;

²⁶⁴ Довгострокова програма залучення інвестицій в економіку Черкаської області у період 2011–2015 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/index.php?article=1071>.

- «Нова якість життя»: проекти, спрямовані на розв’язання проблеми забезпечення громадян доступним житлом, створення умов для здобуття громадянами якісної освіти, поліпшення медичного обслуговування, забезпечення безпечного для життя і здоров’я довкілля;
- «Нова інфраструктура»: проекти, спрямовані на підвищення ефективності використання транзитного потенціалу України;
- «Олімпійська надія – 2022»: проекти, спрямовані на підтримку олімпійського руху в Україні, розвитку спорту вищих досягнень²⁶⁵.

Серед зазначених проектів у Черкаській області вже реалізуються такі проекти, як «Нове життя», «Енергія природи», «Відкритий світ», «Вчасна допомога», що сприятиме соціально-економічному розвитку регіону. Окрім цього, в області передбачена реалізація й інших потужних проектів, їхню характеристику і вартість наведено в *табл. 7.1*.

Таблиця 7.1

Інвестиційні та інноваційні проекти Черкащини²⁶⁶

Проекти	Характеристика проекту	Вартість проекту
1. Розвиток і реконструкція Міжнародного аеропорту «Черкаси»	- проведення відновлювальних робіт і модернізація системи освітлення злітно-посадкової смуги; - реконструкція злітно-посадкової смуги і місць стоянок повітряних суден; - відновлення системи резервного електроспоживання; - проведення реконструкції та оздоблювальних робіт вантажно-пасажирського та адміністративного комплексу	
2. Організація виробництва сонячних модулів	будівництво заводу тонкоплівкових сонячних модулів, потужністю 6,5 Мвт/рік	18 млн дол.
3. Організація виробництва деревного вугілля	будівництво заводу з виробництва деревного вугілля промисловим шляхом, обсягом 10 тис.	8,5 млн дол.

²⁶⁵ Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/invest-climat>.

²⁶⁶ Черкащина інвестиційна [Електронний ресурс] / Черкаська обласна держава адміністрація. – Режим доступу : http://www.oda.ck.ua/docs/31072013_2.pdf.

Продовження табл. 7.1

Проекти	Характеристика проекту	Вартість проекту
4. Організація виробництва полімерної тари для фасування медичних препаратів	будівництво заводу з виробництва полімерної тари (1 млн 200 тис. шт./місяць)	0,3 млн дол.
5. Відновлення роботи свинарника для вирощування свиней і виробництва м'яса	будівництво свинарника	22,5 млн дол.
6. Організація видобування корисних копалин	<ul style="list-style-type: none"> - видобування апатитно-ільменитових руд у с. Носачів Смілянського району – річне видобування 3,8 млн тонн (запас руди 360 млн тонн); - видобування кварцових пісків для виготовлення скла; - видобуток підземних вод (аналог вод миргородського типу) у Драбівському районі; - видобуток первинних каолінів, Рижанівське родовище (запаси каоліну – 25 млн тонн); - видобуток бурого вугілля [Рижанівське родовище (35,7 млн тонн), Новосілківське родовище (16,6 млн тонн), Журавське родовище (12,2 млн. тонн), Оксанинське родовище (8,1 млн тонн)] 	210 000 млн дол.
7. Реалізація в напівпромислому масштабі нового електрогазодинамічного методу переробки побічних газів нафтодобування, бурого вугілля або торфу в дизельне паливо та високооктановий бензин	будівництво напівпромислової установки з переробки вуглецевмісної сировини в дизельне паливо та високооктановий бензин (2 тонни на добу)	2 млн дол.
8. Реалізація у промисловому масштабі технології інтенсифікації процесу горіння рідкого палива	будівництво заводу автономної автомобільної системи інтенсифікації горіння рідкого палива (1 000 шт. систем/добу)	4,5 млн дол.
9. Організація виробництва самопромивного постійно регенеруючого іонообмінного фільтра	будівництво заводу з виробництва самопромивного постійно регенеруючого іонообмінного фільтра (20 шт. на добу)	1,5 млн дол.

Закінчення табл. 7.1

Проекти	Характеристика проекту	Вартість проекту
10. Організація виробництва та розробка гетерофазного озонорадикального методу зниження токсичності димових газів	розробка гетерофазного озонорадикального методу та його використання у процесах абсорбційного очищення газів від оксидів азоту і пригнічення утворення NO _x при згоранні вуглеводів палива	6,5 млн дол.
11. Організація виробництва переробки шламів та отримання сполук цинку	будівництво виробництва переробки шламів та отримання сполук цинку, запаси шламу – 1 млн тонн, виробництво 10 тонн/год.	2 млн дол.
12. Організація виробництва дизельного біопалива	будівництво виробництва біодизельного палива з рапсу та етилового спирту, прив'язка до Кам'янського спиртзаводу, потужність 30 тис. тонн біодизеля на рік і 3 тис. тонн гліцерину	14,5 млн дол.
13. Організація виробництва системи інтенсифікації процесу горіння палива	система інтенсифікації процесу горіння палива «Альтернативне паливо», дає можливість здійснювати горіння в зоні високої напруги і резонансної частоти, мінімізує енергетичні витрати процесу загорання (економічний ефект – 76 дол. на годину)	24,5 млн дол.

Таким чином, у Черкаській області плануються потужні та широкомасштабні проекти, які потребують значних фінансових коштів.

За останні роки на Черкащині втілені в життя успішні інвестиційні проекти, серед яких сільськогосподарські виробники, підприємства харчової, хімічної та важкої промисловості (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Успішні інвестиційні проекти Черкащини за період 2003–2012 рр.²⁶⁷

Проекти	Характеристика проекту	Вартість проекту
ПАТ «Фрау Марта», реалізовано 2003 року групою компаній «Ерконпродукт»	Виробництво заморожених овочів, 10 000 тонн на рік	10 млн дол.
ТОВ «Черлис» – один із трьох насінневих заводів «Euralis Semences»	Виробництво насіння соняшнику, кукурудзи, ріпаку, сорго та сої	

²⁶⁷ Інвестиційний паспорт Черкаської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/page/%D1%96investitsiini-pasporti-regioniv-ukraini>.

Закінчення табл. 7.2

Проекти	Характеристика проекту	Вартість проекту
ПАТ «Ватутінський комбінат вогнетривів», 2007 року став частиною групи «IMERYS» Group (Франція)	Виробництво вторинних каолінів для спеціалізованих підприємств вогнетривкового комплексу	
Відкрито завод із виробництва картонного пакування ММ «Пекеджінг Україна», 2008 рік, інвестор – ММ Group (Австрія)	Виробництво пакування для тютюнових виробів	15 млн євро
Уведено в експлуатацію дочірнє підприємство «Автоскладальний завод № 2», інвестор – ПАТ «Автомобільна компанія Богдан Моторс»	Виробництво легкових автомобілів, 120–150 тис.	
ТОВ «Лакофарбовий завод «АВРОРА» 2008 року ввійшов до складу корпорації «Helios Group» (Словенія)	Виробництво лакофарбової продукції	
Розпочав роботу завод теплоізоляційних матеріалів «ТЕХНО», 2009 рік, інвестор – «ТехноНіколь» (Росія)	Виробництво негорючої теплоізоляції для будівельної галузі на основі кам'яної вати	16 млн євро
Відкрито ТОВ «Разек Черкаси», 2011 рік, інвестор – «Rasec Group» (Франція)	Виготовлення металевих конструкцій для гіпер-і супермаркетів	20 млн євро
Компанія OSTCHEM 2011 року купила контрольні пакети акцій ПАТ «Азот» (м. Черкаси), інвестор – «DF Group» (Кіпр)	Виробництво мінеральних добрив	
Відкрито ТОВ «Метал Інвест» (м. Черкаси), завод гарячого цинкування металоконструкцій, 2012 рік, інвестор – ТОВ «Метал Інвест»	Виробництво гарячого цинкування металоконструкцій	Капітальні інвестиції – 101 млн грн, із них іноземні інвестиції – 0,88 млн дол.
Відкрито завод ТОВ «ФЕС Укр» з виробництва кави в м. Золотоноші, 2012 рік. Завод виробляє каву ТМ «Mac Coffee». Інвестор – Навас Укр Інвестментс. Лтд (Food Empire) Holdings (Україна, Сінгапур)	Виробництво дозволяє щоденно переробляти до 25 тонн готової продукції	

Також протягом 2010–2013 рр. були успішно реалізовані такі проекти.

На Драбівщині сільгосптоваровиробники 2013 року вклали понад 42 млн грн інвестицій на розвиток і модернізацію виробництва. Протягом 2013-го було реалізовано проекти будівництва зернових сушарок проектною потужністю 150–250 тонн зерна на добу, зокрема: у ДП ДГ «Драбівське», ПрАТ «Безбородьківська АВКФ», ПрАТ «Драбівське». У рамках програми розвитку тваринництва в ПП «Вороненці» (с. Хутір Петровського) проведено реконструкцію чотирьох приміщень для утримання свиней місткістю 800 голів. У ПП «Олімп» (с. Білоусівка) проведено реконструкцію двох приміщень для утримання свиней місткістю 400 голів. У СТОВ «Агрофірма «Великий Хутір» (с. Великий Хутір) проведено реконструкцію двох приміщень для утримання ВРХ місткістю 400 голів.

Для оновлення машинно-тракторного парку протягом 2010–2013 рр. було придбано 11 тракторів, два автомобілі, п'ять високопродуктивних зернозбиральних комбайнів, чотири зернові сівалки, 16 одиниць ґрунтообробної техніки, чотири жатки, 26 одиниць іншої сільськогосподарської техніки на суму 25,2 млн грн.

Інвестиції було вкладено протягом 2010–2013 рр. в основний капітал у ТОВ «Продсільпром» 11,4 млн грн, ТОВ «Атлантик Фармз II» – 6,2 млн грн, ПрАТ «Безбородьківська АВКФ» – 4,8 млн грн, СТОВ «Агрофірма «Колос» – 3,7 млн грн, ДП ДГ «Драбівське» – 3,5 млн грн, ФГ «Відродження» – 1,8 млн грн²⁶⁸.

Дуже важливий інвестиційний проект у підприємства гарячого цинкування металоконструкцій ТОВ «КОМПАНІЯ «МЕТАЛ ІНВЕСТ» у Черкасах. Унікальність заводу – у розмірах виробничих ліній, які дозволяють цинкувати металоконструкції довжиною до 15 м і вагою до 8 тонн. Витрати на будівництво становили понад 110 млн грн, які було профінансовано кіпрським інвестором. Очікувані прибутки – 30–35 млн грн на рік²⁶⁹.

Серед перспективних проектів на стадії пошуку потенційних інвесторів є:

- КП «Аеропорт Черкаси», вартість проекту – 20 млн дол.;
- будівництво заводу твердих побутових відходів;
- будівництво елеватора для зберігання зерна в межах 50 тис. тонн, вартість проекту – 5,6 млн дол.;

²⁶⁸ Діловий регіон – інвестиційні новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dr.cr.ua/archiv/investment_news.

²⁶⁹ Там само.

- будівництво заводу з виробництва тонкоплівкових сонячних модулів потужністю 6,5 МВт/рік, вартість проекту – 18 млн дол.;
- будівництво заводу з виробництва деревного вугілля обсягом 10 тис. тонн, вартість проекту – 8,5 млн дол.²⁷⁰.

Таким чином, Черкащина має всі передумови для успішного розвитку регіону і налагодження ефективної співпраці щодо інвестиційної діяльності. Подальший розвиток інвестиційних процесів у Черкаській області залежить не лише від впливу загальних макроекономічних факторів, а й від ефективних дій органів місцевої влади. Цілеспрямована інвестиційна політика держави повинна забезпечувати вигідні умови для розвитку всіх сфер діяльності і формувати в області сприятливий інвестиційний клімат, який є необхідним елементом стабілізації економіки регіону.

7.3. Проблеми і напрями підвищення інвестиційної привабливості Черкаського регіону

Як уже зазначалось, інвестиційна привабливість регіону залежить від відповідних дій органів влади і від вдало розробленої маркетингової стратегії регіону. Саме від успішного позиціонування регіону залежать перспективи реалізації потужних інвестиційних проектів та залучення інвестиційних ресурсів у регіон.

Проблемні питання інвестиційної привабливості регіонів досліджують учені-економісти – І. Бланк, В. Геєць, А. Ільїна²⁷¹, Т. Лапенко²⁷², В. Марцин²⁷³, Ф. Федоренко, А. Череп²⁷⁴ та ін.

Що стосується Черкаського регіону, то рівень інвестиційної активності в області перебуває в безпосередній залежності від політичної та економічної ситуації в державі, ефективного функціону-

²⁷⁰ Інвестиційний паспорт Черкаської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/page/%D1%96nvestitsiini-pasporti-regioniv-ukraini>.

²⁷¹ Ільїна А. О. Прямі іноземні інвестиції як фактор розвитку національної інноваційної системи України / А. О. Ільїна // Економіка та держава. – 2013. – № 10. – С. 76–80.

²⁷² Лапенко Т. Інвестиційна діяльність в Україні / Т. Лапенко // Вісник Податкової служби України. – 2013. – № 22. – С. 23–28.

²⁷³ Марцин В. С. Інвестиційна діяльність в Україні в умовах виходу з кризи / В. С. Марцин // Проблеми науки. – 2011. – № 7. – С. 2–8.

²⁷⁴ Череп А. В. Інвестиційна діяльність України: стан та шляхи активізації / А. В. Череп, Г. І. Рурк // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 48–52. – (Серія : Економіка та підприємство).

вання фінансово-кредитної системи, прибутковості діяльності підприємств.

При цьому акцентуємо увагу на «м'яких» і «суворих» чинниках, які впливають на інвестиційну привабливість регіонів.

М'які фактори включають: діловий клімат, правила і процедури (ефективність держорганів, адміністративні процедури, дотримання прав власності, корупція), відкритість влади, діловий оптимізм, успішний досвід. За показниками м'яких факторів Черкащина займає 20-те місце в рейтингу. Лідерами є Львівська та Івано-Франківська області (рис. 7.7).

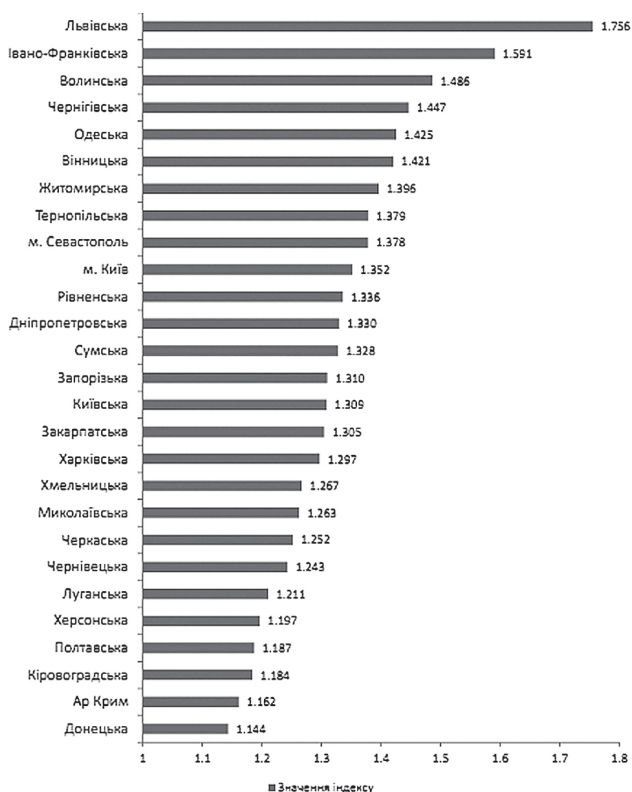

Рис. 7.7. Рейтинг регіонів «М'які фактори інвестиційної привабливості»²⁷⁵

²⁷⁵ Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Київський міжнародний інститут соціології ; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій ; Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. – К., 2014. – С. 10.

До суворих факторів відносимо: природні ресурси (земельні і водні), трудові ресурси (здоров'я, доступність, якість), інноваційний потенціал, географічне розташування, споживчий сегмент, бізнес-сегмент, інфраструктура. За цими показниками Черкащина займає 15-те місце в рейтингу. Лідерами є Харківська і Дніпропетровська області (рис. 7.8).

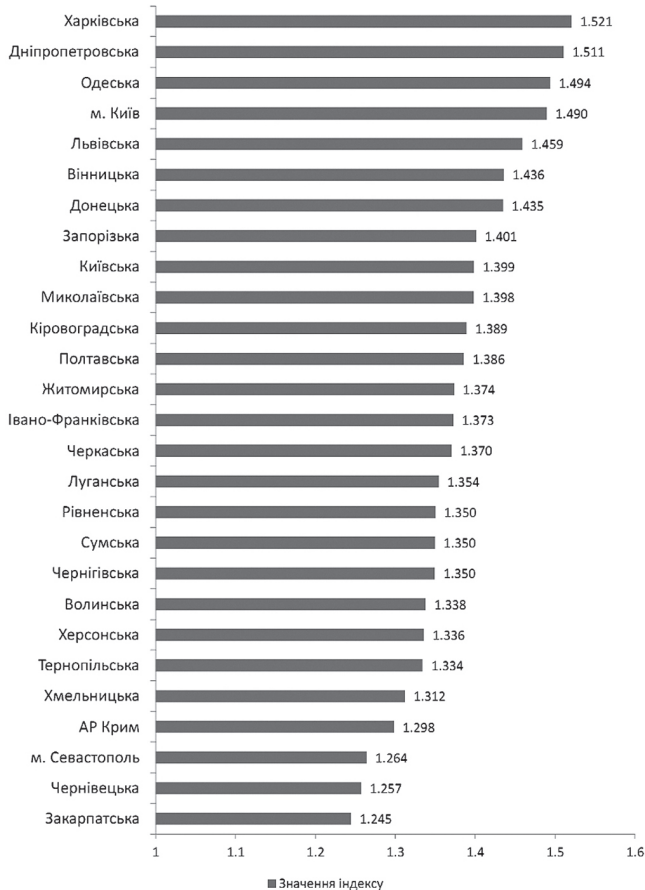

Рис. 7.8. Рейтинг регіонів «Суворі фактори інвестиційної привабливості»²⁷⁶

²⁷⁶ Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Київський міжнародний інститут соціології ; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій ; Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. – К., 2014. – С. 9.

Загалом, за показником «Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України» Черкащина посідає 18-те місце після Львівської, Івано-Франківської, Одеської, Вінницької та інших областей (рис. 7.9).

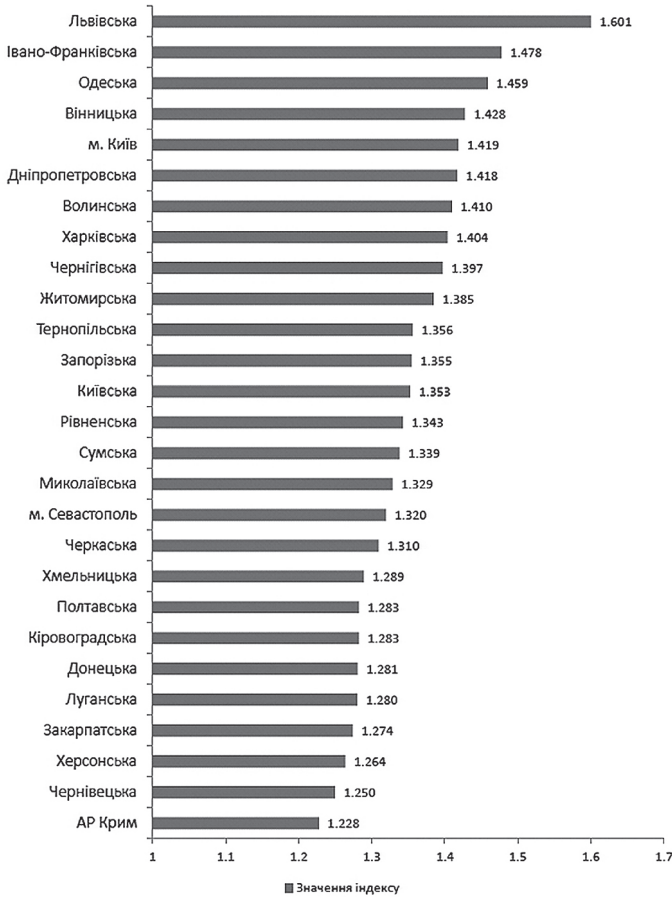

Рис. 7.9. Рейтинг регіонів «Індекс інвестиційної привабливості регіонів»²⁷⁷

Таким чином, за м'якими факторами Черкаська область зайняла 20-те місце, за суворими – 15-те, за рейтингом інвестиційної привабливості – 18-те. Усе це свідчить про низьку інвестиційну привабливість

²⁷⁷ Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Київський міжнародний інститут соціології ; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій ; Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. – К., 2014. – С. 8.

Черкаського регіону і проблеми щодо залучення інвестиційних ресурсів в область.

Погіршення оцінок суворих факторів Черкащини відбулося, перш за все, внаслідок погіршення природних і трудових ресурсів регіону. Значно погіршилось здоров'я трудового населення, якість трудових ресурсів. Щодо стану розвитку інфраструктури, то недостатньо розвиненими є річковий і повітряний транспорт області.

Щодо м'яких факторів, то зазначимо погіршення ділового клімату і ділових очікувань, кон'юнктури ринку, а також привабливості для започаткування бізнесу, погіршення ефективності місцевої влади, корупція.

Таким чином, можна виділити сильні і слабкі сторони Черкаської області (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

Сильні і слабкі сторони Черкаської області²⁷⁸

<p>Сильні сторони Природні ресурси, родючі ґрунти Розвинений споживчий ринок Розвинена інфраструктура</p>	<p>Слабкі сторони Корупція Бездіяльність органів влади Непоінформованість населення щодо можливостей ведення бізнесу, небажання започатковувати власну справу</p>
<p>Можливості Активна робота влади з бізнесом Проведення інвестиційних форумів, промоція області Обмеження перевірок підприємств</p>	<p>Загрози Часті кадрові зміни в органах влади, конфлікти між органами влади Рейдерство Погіршення економічних відносин із країнами СНД</p>

Підсумовуючи всі негативні чинники, які перешкоджають ефективній інвестиційній діяльності досліджуваного регіону, можна, на наш погляд, виділити такі:

- складність і непрозорість при оформленні питань власності земельних ділянок, отримання дозвільних документів, ухвалення рішень органами влади, бюрократизм і корупція;
- низька купівельна спроможність значної частини населення, що зменшує можливість реалізації на внутрішньому ринку продукції;

²⁷⁸ Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Київський міжнародний інститут соціології ; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій ; Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. – К., 2014. – С. 320.

- достатній рівень розвитку інфраструктури (повітряний і водний транспорт), яка могла б забезпечити швидкий оперативний зв'язок України з іншими країнами;
- швидкозмінність законодавчої бази і значне податкове навантаження;
- нерозвиненість інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури;
- погіршення стану трудового потенціалу;
- втрата інвестиційної привабливості для започаткування бізнесу.

Разом із цим на державному рівні, на наш погляд, для активізації залучення інвестиційних ресурсів у Черкаську область доцільно застосувати додаткові соціально-економічні та адміністративно-правові стимули і механізми, які б розв'язали зазначені проблеми:

- створення єдиної інформаційної бази даних потреб товаровиробників Черкаської області в залученні інвестиційних ресурсів і наявних об'єктів;
- підвищення якості робочої сили, підготовка професійних фахівців і створення високотехнологічних кластерів, виходячи з основних пріоритетів Черкаської області;
- забезпечення ефективності та прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства;
- створення умов щодо забезпечення інформаційної й організаційної підтримки іноземних інвесторів;
- забезпечення рівних умов діяльності на ринку для всіх суб'єктів господарювання;
- підвищення ефективності та прозорості діяльності органів влади (забезпечення зрозумілих, прозорих і справедливих адміністративних процедур, проведення прозорих державних закупівель на конкурсній основі);
- захист прав інвесторів;
- усунення бюрократичних перешкод і мінімізація корупційних ризиків;
- упровадження ефективної та справедливої податкової системи, де процедури адміністрування податків мають бути «прозорими», справедливими і зрозумілими;

- забезпечення захисту майнових та інтелектуальних прав власності інвесторів;
- забезпечення справедливого правосуддя, що надає змогу ефективно протидіяти незаконним діям як контрагентів, так і місцевих органів влади;
- проведення рекламної кампанії та розроблення вдалої маркетингової стратегії для підвищення конкурентного позиціонування області;
- посилення інноваційного потенціалу області в напрямі розроблення і запровадження нових технологій.

Стимулювання цих процесів має, у тому числі, полягати в посиленні захисту прав інтелектуальної власності, бюджетній підтримці інноваційної діяльності, постійному оновленні баз даних інвестиційних проектів. Нарешті, має надаватися доступ до інформації щодо інвестиційних можливостей регіону і пропагуватись успішний досвід реалізації інвестиційних проектів.

Отже, розвиток інвестиційних процесів, у тому числі із залученням іноземного капіталу, у Черкаському регіоні залежить не тільки від макроекономічних факторів, а й від успішних дій органів місцевої влади. Розв'язання зазначених проблем і перепон для залучення інвестиційних ресурсів дозволить розвивати галузі Черкащині, наповнювати державний і місцеві бюджети, поліпшити рейтингові показники.

РОЗДІЛ 8

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ
ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ
АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ
РЕГІОНУ**

8.1. Інструменти фінансово-кредитного механізму фінансування аграрного сектору регіону

Залежність аграрного виробництва від природних умов визначають галузь як достатньо ризиковий вид підприємницької діяльності, що не завжди є привабливою сферою для інвесторів. Сезонність виробництва, спосіб формування затрат і запасів впливають на характер забезпечення аграрного виробництва фінансовими ресурсами. Термін виробничого циклу в сільському господарстві також є стимулювальним фактором залучення фінансових ресурсів, потрібних для безперервного фінансування аграрного виробництва.

Ураховуючи негативний вплив кризи і необхідність у збільшенні обсягів інвестицій в аграрне виробництво, а також скорочення кредитних можливостей банківського сектору, актуальною є доцільність визначення пріоритетних напрямів сучасної кредитної політики українських банків щодо господарських суб'єктів аграрного сектору. Перш за все, варто врахувати довгострокові інвестиційні програми з терміном окупності проектів 8–10 років. Для цього необхідне проведення комплексної техніко-технологічної модернізації всього виробничого циклу аграрної продукції та розроблення інвестиційних проектів з банками, які в майбутньому можуть фінансувати аграрне виробництво.

Наявність розвиненого фінансово-кредитного механізму сприяє вдосконаленню відтворюваного процесу в економіці шляхом оптимального формування грошових фондів на різноманітних стадіях та етапах виробництва, обміну, розподілу і споживання аграрної продукції²⁷⁹.

Підвищення фінансової стійкості функціонування аграрного виробництва неможливе без обґрунтованої системи державної підтримки, спрямованої на мобілізацію використання наявного виробничого потенціалу. Серед заходів з її реалізації в умовах економічної нестабільності і відсутності рівноправних взаємовигідних відносин між виробниками аграрної продукції та промисловістю на перше місце слід віднести кредитування і субсидіювання.

²⁷⁹ Гудзь О. Є. Фінансово-кредитна інфраструктура як необхідний компонент розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері [Електронний ресурс] / О. Є. Гудзь. – Режим доступу : http://agrofin.com.ua/files/gudz_31.pdf.

Механізм державного регулювання аграрного виробництва включає комплекс заходів впливу держави на систему фінансово-кредитних відносин і має низку принципових особливостей, які обумовлені ринковими умовами господарювання. Зокрема, аграрне виробництво в умовах ринку займає особливе становище, що не дозволяє йому повною мірою і на рівних брати участь у міжгалузевій конкуренції. Аграрне виробництво, яке залежить від природних факторів і має виражений сезонний характер виробництва, здебільшого, відсталіше в технологічному плані порівняно з промисловістю та відносно статичною галуззю, яка повільніше, ніж інші, пристосовується до економічних і технологічних умов, які постійно змінюються.

На сучасному етапі аграрної реформи в Україні за певної державної підтримки здійснюється формування системи кредитного забезпечення аграрного виробництва. Невід'ємним складовим механізмом цієї програми підтримки аграрного виробництва є спеціальний режим кредитування, який з 2000 року запроваджено шляхом часткової компенсації з державного бюджету відсоткової ставки за кредитами банків сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам АПК. Механізм спрямований на забезпечення і стимулювання грошового кредитування та поліпшення умов надання позик аграрним виробникам²⁸⁰.

Але з 2013 року програма часткової компенсації з державного бюджету відсоткової ставки за кредитами банків сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам АПК не виконувалась, що свідчить про відсутність ефективної фінансово-кредитної політики забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств. Унаслідок складного економічного стану аграрної сфери зростав і дефіцит власних джерел фінансування, зокрема в Черкаському регіоні, що засвідчують дані *табл. 8.1*.

При цьому власні фінансові ресурси, зазвичай, залучаються в операційний процес аграрного сектору, що й зумовлює в цілому недостатність цього сегмента фінансування. Як наслідок, операційний цикл в аграрному секторі, за рахунок сезонного виробництва, не забезпечує

²⁸⁰ Зінченко Т. В. Оцінка рівня фінансово-кредитних відносин сільськогосподарських підприємств в умовах ринку [Електронний ресурс] / Т. В. Зінченко ; Сумський національний аграрний університет. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Economics/12_86795.doc.htm.

вчасне повернення вкладених фінансових активів, а отже, і недоотримання доходу від їхнього залучення.

Таблиця 8.1

Структура джерел фінансових ресурсів у сільському господарстві Черкаської області за 2010–2013 рр.

Джерело ресурсів	Роки			
	2010	2011	2012	2013
Дохід від реалізації аграрної продукції, млн грн	310,6	385,1	420,4	405,8
Дохід від реалізації аграрної продукції, %	41,0	66,4	74,9	72,2
Банківські кредити, млн грн	120,5	142,5	120,4	110,8
Банківські кредити, %	15,9	24,6	21,4	19,7
Бюджетні кошти, млн грн	325,6	52,4	20,4	45,8
Бюджетні кошти, %	56,9	9,0	3,7	8,1
Усього, млн грн	756,7	580,0	561,2	562,4
Усього, %	100	100	100	100

Що стосується іноземних інвестицій, то в Черкаському регіоні реалізуються кілька інвестиційних проектів, зокрема – Світовим банком, торговельно-економічними місіями при дипломатичних представництвах України за кордоном і дипломатичних представництвах країн, акредитованих в Україні. За сприяння деяких інституцій поширюється інформація про економічний та інвестиційний потенціал області, інвестиційні сільськогосподарські проекти і комерційні пропозиції сільськогосподарських підприємств. Але, попри це, спостерігається зменшення частки іноземних інвестицій в Черкаській області в сільськогосподарське виробництво. Так, 2013 року іноземні інвестиції в АПК становили в сукупному обсязі іноземних інвестицій 2,1%, тоді як 2010-го – 2,8% (рис. 8.1).

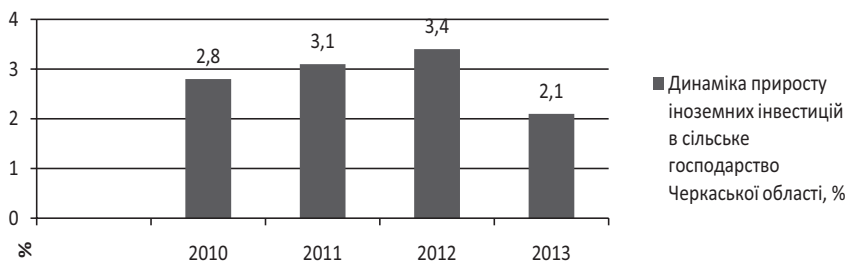

Рис. 8.1. Динаміка приросту іноземних інвестицій у сільське господарство Черкаської області у 2010–2013 рр., %

За останні чотири роки Черкаська область залучила зазначених ресурсів у сільське господарство тільки 145,2 млн грн, що є недостатнім для реалізації визначених пріоритетів в АПК.

У цілому більшість сільськогосподарських підприємств регіону низькорентабельні і збиткові, тому для мінімізації проблем «пропорційного розподілу» в останні роки реалізується принцип «виділення кредитних коштів ефективно працюючим господарствам». Кошти пільгового кредитування спрямовуються, зазвичай, у підприємства, які мають можливість забезпечити повернення цих коштів, що суперечить принципу оптимізації фінансової ефективності АПК у регіоні.

Загалом, комерційними банками Черкаської області за період 2010–2013 рр. було надано кредитів на суму лише 87,9 млн грн. Відсоткова ставка за наданий кредит становила 21%, було повернуто банкам тільки 65,2% наданих кредитів, компенсація відсоткових ставок комерційним банкам із Державного бюджету за період 2010–2012 рр. становила 6,5 відсотка.

Підкреслимо, що механічний перерозподіл коштів пільгового кредитування на користь неефективного аграрного виробництва, як і пролонгація його заборгованості, не може дати позитивного результату. Недоотримання кредитних ресурсів негативно впливає на діяльність не тільки сільськогосподарських товаровиробників, а й переробних підприємств, що, у свою чергу, відображається на їхній діяльності за рахунок падіння обсягів виробництва, фінансових показників, зайнятості населення та ін. Звідси виникає необхідність розроблення комплексу заходів щодо вдосконалення фінансово-кредитного механізму фінансування сільськогосподарських підприємств.

Так, станом на кінець вересня 2014 року банківські кредити залучили 1 928 підприємств сільськогосподарської галузі в Україні, що на 276 підприємств менше від показника 2013-го. Загальний обсяг кредитів 2014 року становив 8,1 млрд грн. Усього банківські кредити, надані підприємствам АПК, сягають понад 103,9 млрд грн. При цьому прогнозується, що агросектор за підсумками року стане лідером національної економіки з експорту товарів і послуг. Збільшення обсягу виробництва підприємств АПК зумовлено суттєвим зростанням урожайності зернових культур – на 16,5%. Однак істотна девальвація національної валюти, інфляція і зниження вартості агрокультур в умовах

звуження ринку кредитування негативно впливають на структуру залучених кредитів, зокрема в Черкаській області (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

**Структура залучених кредитів в аграрне виробництво
Черкаської області²⁸¹**

Показники	Рік			
	2010	2011	2012	2013
Отримано кредитів, млрд грн	2,3	2,4	2,6	1,2
у тому числі банківські кредити	0,4	0,8	0,6	0,7
Питома вага банківського кредиту, % у надходженнях від кредитів	19	33	23	58
щодо ВВП, %	10	14	12	16
щодо затрат основного виробництва, %	19	25	22	28
Довгострокові кредити в надходженні кредитів, %	2,3	1,5	2,1	1,8

При цьому наголосимо, що основні заходи, які пов'язані з розв'язанням проблеми короткострокового кредитування і кредитування інвестиційних цілей аграрних виробників, у тому числі пов'язаних зі здійсненням диверсифікації, обумовлюють взаємозв'язок з ефективними методами ціноутворення. Оптимізація механізму ціноутворення на аграрну продукцію і послуги, що надаються підприємствам цієї галузі, сприяють підвищенню конкурентоспроможності продукції аграрного виробництва, еквівалентному обмінові між містом і селом.

Доцільність удосконалення цінових відносин обумовлена також і тим, що в ринкових умовах виручка від реалізації стає основною умовою фінансового забезпечення відтворюваних процесів аграрних підприємств реалізації їхніх інвестиційних можливостей. Непаритетність продовольчого обміну аграрних виробників із партнерами, асиметрія цінового фактору за продуктами в територіальному і часовому аспектах, неефективне співвідношення рівня цін за окремими продуктами аграрного виробництва значною мірою зумовили високий рівень збитковості галузі²⁸².

²⁸¹ Масляк Н. В. Відновлення банківського кредитування в Україні / Н. В. Масляк, О. В. Масляк // Пропозиція. – 2010. – № 9/10. – С. 20–25.

²⁸² Червен І. І. Аграрний ринок вимагає зваженої цінової політики / І. І. Червен, І. Д. Бурковський, А. В. Бурковська // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 99–104.

Зокрема, 2013 року індекс цін реалізації продукції аграрними підприємствами України до попереднього року зріс на 6,8%, а на промислову продукцію, яка споживалась аграрним виробництвом, – на 47,5%. При цьому треба враховувати, що формувальний вплив на стан ціноутворення в аграрному виробництві має ефект фінансового важеля, який визначає рівень економічної рентабельності активів і середньої розрахункової ставки за користування кредитом.

Водночас ефективність кредитної підтримки формується під впливом державного регулювання. Кредитна державна підтримка значною мірою залежить від того, наскільки механізми ухвалення рішень доповнюють один одного на різних рівнях, формуючи єдину систему управління і коригуючи тим самим ринковий механізм. При цьому зауважимо, що механізм кредитної підтримки визначається не тільки державним рівнем, а й регіональним, і повинен урахувати проблеми залежно від внутрішніх і зовнішніх ризиків. Внутрішні ризики визначають як такі, що: пов'язані зі збитковістю галузі, відсутністю зацікавленості в потенційних інвесторів, значною вартістю банківських послуг; браком висококваліфікованих працівників. До зовнішніх ризиків належать: стохастичність ринку аграрної продукції; нескоординованість ухвалення управлінських рішень між органами виконавчої влади, кредитними організаціями та аграрними виробниками; невизначений характер державної підтримки.

Вищеперераховані фактори в комплексі призвели до значної заборгованості за кредитами галузі в порівнянні з іншими галузями економіки України (рис. 8.2).

З ухваленням Податкового кодексу 2010 року впроваджено послаблення режиму оподаткування виробників аграрної продукції як заходи, що є стимулювальним механізмом державної підтримки вітчизняного аграрного виробництва. Головним бенефіціарієм спеціального режиму оподаткування є тваринницька галузь. Саме завдяки податковим пільгам у цю галузь аграрного виробництва спостерігається певне пожвавлення. Спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері аграрного виробництва визначається статтею 209 Податкового кодексу України, в якій зазначено, що «...сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (послуг), не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні такого

сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальникові на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей. Вказані суми податку на додану вартість акумулюються сільськогосподарськими підприємствами на спеціальних рахунках, відкритих в установах банків у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України»²⁸³.

Рис. 8.2. Структура заборгованості за кредитами основних галузей економіки України станом на 01.01.2013

Також одним із важливих напрямів державного регулювання аграрного виробництва в Україні є його пряме субсидування. Ураховуючи пріоритетні напрями субсидіювання, органи державної влади здійснюють аграрним виробникам пряме перерахування грошових коштів у формі дотацій на виробництво певних видів продукції, компенсацій на відшкодування частини витрат, пов'язаних зі страхуванням урожаю, кредитів, виплат на капітальні вкладення²⁸⁴.

²⁸³ Коваленко О. Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва [Електронний ресурс] / О. Ю. Коваленко. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1808>.

²⁸⁴ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 19.09.2007 № 1158 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1390 від 28.12.2011). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

Інноваційним інструментом фінансово-редитного механізму фінансування аграрного сектору можна вважати появу нових банківських продуктів, які забезпечують безперервне функціонування аграрного виробництва. Одним із таких продуктів є земельний іпотечний кредит, який використовується на фінансування капітальних витрат для створення матеріально-технічної бази аграрного виробництва і його інфраструктури, розвитку малого бізнесу в аграрній сфері, задоволення потреб фізичних осіб, які займаються виробництвом аграрної продукції²⁸⁵.

Сутність земельного іпотечного кредиту полягає в отриманні довгострокового банківського кредиту на умовах повернення, терміновості, забезпеченні зобов'язань за отриманий кредит заставою земельної ділянки, цільового використання залучених ресурсів. Особливістю отримання кредиту під заставу земельної ділянки є об'єкт застави – земля. Саме з економічного погляду земля має низку виняткових характеристик – специфічні якості (розміщення, необмежений термін використання), вартість землі, роль капіталу для суб'єктів господарювання²⁸⁶.

Разом із цим існують фактори, які стримують розвиток земельного іпотечного кредитування, а саме:

- нерозвиненість ринку землі. На сьогодні закон про ринок землі ще не ухвалено, а це гальмує розвиток іпотеки землі. Проект закону передбачає правові та економічні засади організації і функціонування ринку земель, а також порядок проведення земельних торгів. Крім того, цей закон регулює діяльність державного земельного (іпотечного) банку з відповідною інфраструктурою. Спеціалізований іпотечний державний банк повинен мати сто відсотків статутного капіталу, який належить державі і не підлягає приватизації, створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. Державний земельний (іпотечний) банк має право на здійснення діяльності на ринку земель сільськогосподарського призначення відповідно до вимог цього закону і Закону України «Про банки і банківську діяльність»;

²⁸⁵ Про Державну іпотечну установу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipoteka.gov.ua/?page_id=37.

²⁸⁶ Про державний земельний банк України : проект Закону від 07.04.2009 № 4337 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=4337&skl=7.

- недосконалість земельного законодавства. Нині відсутня чітка система правового регулювання земельного ринку, яка не враховує інтересів усіх учасників іпотечного процесу і не дозволяє повною мірою реалізувати функції застави землі. Невизначеність у розмежуванні державної власності на землю є перепорою для банків у використанні землі як застави. Протягом тривалого часу правові питання іпотеки землі регулювалися Законом України «Про заставу» і статтею 6 Земельного кодексу України. Відповідно до вказаних нормативних документів надана громадянину у власність земельна ділянка могла бути об'єктом іпотеки тільки за зобов'язаннями з участю кредитної установи (цільовий характер іпотеки). На сьогодні земельні ділянки не можуть бути предметом іпотеки, оскільки Земельним кодексом України передбачено, що порядок застави земельних ділянок визначається законом про ринок земель, який і досі не ухвалено;
- відсутність об'єктивної вартості землі. Оцінка вартості землі – це процес досить тривалий, оскільки вартість землі залежить від великої кількості індивідуальних характеристик і факторів, які впливають на її вартість, і суттєво знижують вірогідність пошуку об'єкта-аналога. Оцінку землі проводять відповідно до Закону України «Про оцінку земель», Наказу Державного комітету України по земельних ресурсах «Про Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів)», Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»;
- дефіцит довгострокових фінансових ресурсів банківської системи країни.

До зазначеного додамо, що земельно-іпотечне кредитування в Україні має високоризиковий характер у зв'язку з низькою ліквідністю сільськогосподарських земель, нестабільністю процентних ставок, недостатністю високоліквідних банківських активів, неплатоспроможністю аграрних виробників. Також розподіл власності на землю аграрного призначення є нерівномірним, найбільша частка належить приватному використанню. Так, станом на 01.01.2014 вона становила близько 70% загальної площі. Крім того, близько 40% земель аграрного

призначення, які перебувають у приватній власності, належать власникам, які протягом останніх п'яти років узагалі не використовували свої земельні ділянки і не залучали їх у виробничий процес.

Звідси фактори, які заважають розвиткові земельного іпотечного кредитування в аграрному виробництві, варто розглядати як стримувальні для майбутнього розвитку аграрного виробництва як в Україні в цілому, так і в Черкаській області зокрема. Звідси доцільно створити такий механізм іпотечного кредитування, який би відповідав попиту аграрних виробників на довгострокові джерела фінансування для модернізації виробництва, потребам банківської системи щодо мобілізації довгострокових ресурсів та одночасно був би зрозумілим, інвестиційно привабливим, зменшував ризики для потенційних інвесторів і використовував інструменти страхування.

Ще одним, не менш важливим інструментом фінансово-кредитного механізму фінансування аграрного сектору є лізинг. Упродовж останніх років спостерігається підвищений інтерес до комплексних можливостей лізингового бізнесу як перспективної галузі діяльності на фінансовому ринку України. Лізинг – одна зі сучасних форм інвестування, що дає змогу значно поживавити процес відтворення виробництва; надати потужний поштовх процесам приватизації, забезпечити оновлення технологічного парку функціонуючих підприємств і створення нових виробництв, оптимізувати використання наявного машинного устаткування й на вигідних умовах отримати найсучасніше високотехнологічне устаткування. Зважаючи на зазначене вище, розвиток цієї перспективної сфери діяльності на фінансовому ринку України є актуальним і необхідним для вітчизняних аграрних виробників.

За даними Українського об'єднання лізингодавців і Нацкомфін-послуг, кількість укладених 2013 року договорів збільшилася на 105% у порівнянні з 2012-м²⁸⁷. Основними джерелами фінансування лізингових операцій станом на 01.01.2014 були позикові кошти, у тому числі банківські кредити (80,82%), питома вага яких збільшилася на 8,15% у порівнянні з попереднім роком. Зростання ринку і обсягів лізингових угод 2013 року відбувалося завдяки активізації діяльності в деяких галузях економіки, зокрема і в сільському господарстві. У цілому

²⁸⁷ Аналітичний огляд ринку небанківських фінансових послуг України за 9 місяців 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/non_banks_%D0%86II_kv_2013.pdf.

взаємодії. Збільшення обсягів державної підтримки аграрного виробництва дозволить суттєво змінити ситуацію, яка склалася в галузі.

Як підсумок, сформулюємо шляхи вдосконалення фінансового забезпечення аграрного виробництва України:

- створення сприятливих економічних умов для ефективного функціонування вітчизняного аграрного виробництва передбачає використання відповідної системи ціноутворення на його продукцію, що повинно враховувати інтереси виробників і споживачів, реалізацію пільгового оподаткування, субсидювання 100% ставки відсотків за кредитами і відповідний банківський контроль за ціноутворенням на ринку банківських кредитів для агровиробників;
- вирівнювання економічних умов українських аграрних виробників щодо зарубіжних партнерів. Цей напрям підтримки передбачає пряму державну підтримку аграрного виробництва цінними механізмами за тими ж позиціями, які існують у зарубіжних аграрних виробників;
- збільшення постачання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу, що значно сприяє підвищенню показників ефективності аграрного виробництва;
- створення зон економічного розвитку для фінансово-кредитних установ, які забезпечують кредитування резидентів цих економічних зон з урахуванням відповідних програм пільгового оподаткування;
- реалізація кредитними організаціями спеціальних кредитних продуктів, які б забезпечили і задовольнили потреби аграрних виробників у додаткових фінансових ресурсах;
- створення механізму іпотечного кредитування, який відповідає попитові аграрних виробників на довгострокові джерела фінансування для модернізації виробництва і потребам банківської системи в мобілізації довгострокових ресурсів, що забезпечить ефективне використання залучених фінансових ресурсів;
- запровадження системи взаємопов'язаного господарського і кредитного планування, державних гарантій збуту якісної аграрної продукції за відповідними цінами. На цій основі комерційним банкам можуть видавати державні гарантії за

кредитами, які повинні визначатися в умовах антикризових заходів як основна форма забезпечення поверненості кредиту.

8.2. Аналіз ефективності функціонування агропромислового виробництва Черкаського регіону

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну і політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави²⁹¹.

Агропромисловий комплекс (АПК) – це сукупність виробничо-взаємопов'язаних підприємств із вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих і допоміжних підприємств та організацій. Агропромисловий комплекс розвивається на основі агропромислової інтеграції і відіграє важливу роль в економіці країни. Адже саме він виконує важливу суспільну функцію – забезпечує населення продуктами харчування. Більшість із них відносять до товарів широкого споживання, від забезпечення якими та якості яких залежить фізичне здоров'я населення, що дуже важливо для збереження і покращання його генофонду²⁹².

Агропромисловий комплекс Черкаської області – одна з пріоритетних галузей розвитку області. Черкащина – у центрі України, має вигідне географічне положення. Сприятливі кліматичні умови та чорноземні ґрунти області зумовлюють високий рівень розвитку сільського господарства, де працює третина працездатного сільського населення регіону, а саме 38 904 особи. Агропромислове виробництво на Черкащині ведеться на 1 454,8 тис. гектарів сільськогосподарських угідь, а це 69,6% загальної земельної площі сільського господарства області та 3,5% угідь України. Розорюваність земель становить 61% і є однією з найвищих в Україні. З початком ринкових реформ у власність громадян передано 1 104,8 тис. гектарів земельних угідь. Набули право на земель-

²⁹¹ Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білоус // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3.

²⁹² Саблук П. Т. Національна доктрина продовольчої безпеки України / П. Т. Саблук, Г. М. Калетник // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 4.

ну частку (пай) 347,1 тис. осіб. Тому 300,9 тис. власників земельних паїв передали в оренду сільськогосподарським структурам свої земельні паї; 17,7 тис. селян самостійно обробляють свої земельні паї. Із загальної кількості переданих громадянам земель у власність надано:

- для ведення товарного сільськогосподарського виробництва – 937,3 тис. га;
- особистого підсобного господарства – 145,4 тис. га;
- для будівництва та обслуговування житлових будинків і господарських будівель (присадибні ділянки) – 17,6 тис. га;
- садівництва – 2,1 тис. га;
- здійснення несільськогосподарської підприємницької діяльності – 0,1 тис. га.

У процесі реформування аграрного сектору виникли різні структури, діяльність яких спрямована на розвиток сільського господарства, ефективність використання земельних ресурсів і забезпечення населення продуктами харчування для розв'язання продовольчої безпеки країни. В області створено 1 775 нових організаційно-правових форм господарювання, зокрема: 705 сільськогосподарських підприємств, утворених на базі колишніх КСП, і 1 025 фермерських господарств, з яких – 184 середніх і 1 590 малих підприємств²⁹³.

За обсяги виробництва продукції сільського господарства на одну особу Черкащина займає перше місце серед областей України (на душу населення – 5 196 грн), що у 2,3 раза більше ніж у середньому в Україні (2 217 грн). В області з розрахунку на одного жителя виробляється 2 тонни зерна (у середньому в Україні – майже 1 тонна), м'яса худоби та птиці в забійній вазі – 240 кг (у середньому в Україні – 41,6 кг), молока – 370 кг (у середньому в Україні – 255 кг), яєць – 570 шт (у середньому в Україні – 335 шт). За обсягом виробництва зерна Черкащина займає четверте місце серед областей України, а за врожайністю, зокрема 2010 р., 2011 р. та 2012 р. – перше місце.

За оперативними статистичними даними, обсяг валової продукції сільського господарства за всіма категоріями господарств за 2013 рік збільшився на 6,5% (на 904,9 млн грн) до відповідного періоду попереднього року і становить 14,9 млрд гривень, у тому числі по сільськогосподарських підприємствах зростання становить 11,4%,

²⁹³ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

господарствах населення – на 3,7% (рис. 8.5). Обсяг виробництва продукції рослинництва збільшився на 11,4% (на 644,5 млн грн), продукції тваринництва – на 0,7% (на 31,4 млн грн).

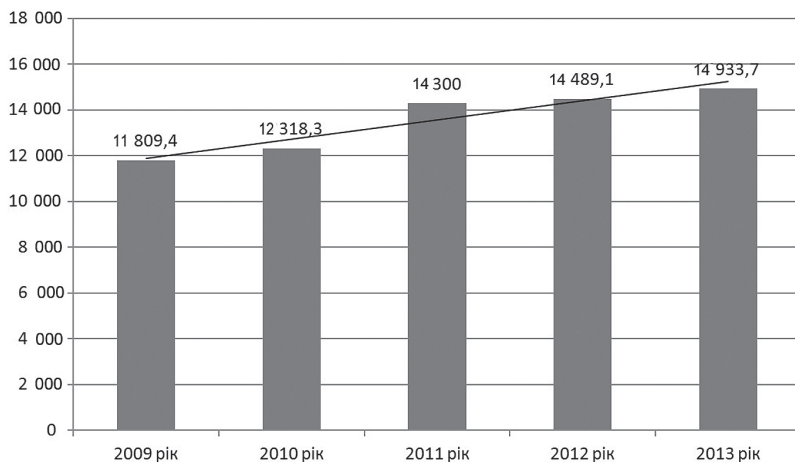

Рис. 8.5. Виробництво валової сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств (млн грн)

Основною спеціалізацією агропромислового виробництва Черкаської області є рослинництво і тваринництво. Зокрема, 2013 року одержано значно більший, ніж 2012-го, урожай кукурудзи – 2 662,6 тис. т (перевищення на 34%), пшениці – 1 063,2 тис. т (перевищення на 14%). Виробництво ячменю зменшилось на 10%, гречки – на 36%, проса – утричі, що зумовлено скороченням їхній посівних площ. Хоча втричі скоротилися площі збирання цукрових буряків для промислової переробки, що призвело до зменшення їхнього загального виробництва (табл. 8.3).

За останні 19 років сільськогосподарські підприємства Черкаської області нарощують обсяги продукції рослинництва. Зокрема, обсяги виробництва зернових і зернобобових культур 2013 року в порівнянні з даними за 1995-й збільшилися на 143,0% – 23 944,6 тис. ц, обсяги виробництва насіння соняшнику збільшилися на 470% (40 17,2 тис. ц) – майже у п'ять разів більше ніж 1995-го. Збільшилося також виробництво овочів на 42,9% та плодів і ягід на 124,3% (табл. 8.4). Незначне збільшення обсягів відбулося з виробництва картоплі, а виробництво цукрових буряків, навпаки, зменшилося на 45,3% (-11 948,2 тис. ц).

Таке зменшення зумовлено скороченням посівних площ майже удвічі, це насамперед, пов'язано зі зменшенням попиту на продукцію вітчизняної цукрової галузі. В області з 19-ти цукрових заводів залишилося сім, з яких лише три працює²⁹⁴.

Таблиця 8.3

**Виробництво продукції рослинництва
в усіх категоріях господарств Черкаської області²⁹⁵**

Продукція	Валовий збір		Зібрана площа		Урожайність	
	тис. ц	у % 2013 р. до 2012 р.	тис. га	у % 2013 р. до 2012 р.	ц з 1 га зібраної площі	у % 2013 р. до 2012р.
Зернові та зернобобові культури – усього	40 684,8	122,9	655,1	101,5	62,1	10,8
у тому числі:						
пшениця	10 631,5	113,9	207,8	97,1	51,2	7,6
ячмінь	2 981,7	89,5	87,9	85,2	33,9	1,6
кукурудза на зерно	26 626,4	133,7	339,4	112,4	78,4	12,4
соняшник на зерно	4 871,9	130,6	156,5	120,5	31,1	4,4
ріпак	1 757,4	142,9	58,9	140,5	29,8	0,5
соя	1 892,9	97,5	98,0	87,9	19,3	1,9
цукрові буряки (фабричні)	4 817,9	33,7	11,4	36,1	422	-30
картопля	7 478,1	98,0	53,3	93,6	140	6
овочі – усього	3 616,3	98,1	22,0	101,5	164	-6
плоди та ягоди	551,0	125,7	6,0	99,9	91,8	18,8

Обсяги врожаю в Черкаській області зростають із кожним роком. Так, наприклад, урожайність зернових і зернобобових культур 1995 року становила 29,8 ц/га, тоді як 2013-го – 62,1 ц/га; урожайність овочів 1995 року становила 115 ц/га, а 2013-го – 164 ц/га. Таке зростання врожайності зумовлено сприятливими погодними умовами, використанням репродуктивного посадкового матеріалу, кількістю внесених мінеральних добрив у ґрунт, використанням засобів захисту рослин, а також способами обробітку ґрунту (табл. 8.5).

²⁹⁴ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

²⁹⁵ Там само.

Таблиця 8.4

**Виробництво основних сільськогосподарських культур
у Черкаській області, тис. ц**

Рік	Виробництво основних сільськогосподарських культур					
	зернові та зернобобові культури	цукрові буряки	насіння соняшнику	картопля	овочі	плоди та ягоди
1995	16 740,2	26 341,5	854,7	7 082,0	2 530,9	245,7
1996	14 112,5	20 921,1	946,8	8 259,8	2 840,3	297,3
1997	16 138,1	15 688,4	488,6	9 088,9	2 852,3	585,1
1998	15 168,7	13 459,6	496,7	8 863,3	2 214,8	197,6
1999	11 604,9	10 893,3	758,4	4 815,8	1 912,4	117,0
2000	15 940,6	8 597,1	1 073,3	9 402,0	3 442,1	355,3
2001	20 128,1	9 881,5	480,4	7 790,3	2 834,7	181,0
2002	19 467,3	10 048,6	855,5	7 095,0	2 806,7	368,8
2003	12 347,8	8 593,2	1 583,6	7 715,7	3 196,5	433,9
2004	23 385,5	11 492,7	1 031,7	9 755,8	2 518,7	352,2
2005	22 171,6	12 528,0	1 814,3	9 292,7	2 957,7	239,1
2006	21 086,0	20 188,4	1 705,7	8 966,9	3 156,1	292,4
2007	18 424,2	11 142,8	1 516,0	6 209,0	2 249,8	268,5
2008	29 780,3	8 539,7	2 381,2	8 375,4	2 965,1	269,4
2009	31 949,6	6 027,4	3 065,5	8 312,8	3 296,8	285,6
2010	25 310,7	9 769,6	3 031,6	7 604,2	2 811,9	371,1
2011	37 618,8	14 393,3	3 484,8	9 250,6	3 536,4	397,1
2012	33 105,5	14 290,2	3 730,5	7 627,3	3 685,9	438,3
2013	40 684,8	4 817,9	4 871,9	7 478,1	3 616,3	551,0

Таблиця 8.5

**Інформація про врожайність основних сільськогосподарських культур
у Черкаській області, ц з 1 га площі збирання²⁹⁶**

Рік	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц					
	зернові та зернобобові культури	цукрові буряки	насіння соняшнику	картопля	овочі	плоди та ягоди
1995	29,8	218	15,3	107	115	8,5
1996	26,5	194	15,3	100	116	10,5
1997	29,5	181	8,0	113	135	21,2
1998	26,8	187	7,1	110	124	14,8
1999	20,5	144	12,7	60	98	9,1

²⁹⁶ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

Закінчення табл. 8.5

Рік	Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц					
	зернові та зернобобові культури	цукрові буряки	насіння соняшнику	картопля	овочі	плоди та ягоди
2000	27,2	177	13,4	109	156	29,5
2001	32,9	168	9,3	94	151	12,2
2002	32,5	183	13,6	90	165	33,7
2003	23,6	188	14,0	89	171	43,2
2004	34,9	254	11,1	116	135	46,8
2005	33,8	293	15,0	117	149	33,9
2006	32,4	331	15,8	131	153	46,0
2007	28,7	269	17,1	89	115	44,9
2008	44,4	327	19,3	131	135	44,5
2009	46,0	341	22,8	132	157	47,3
2010	39,1	276	20,9	125	138	61,9
2011	57,3	375	22,1	156	163	67,5
2012	51,3	452	26,7	134	170	73,0
2013	62,1	422	31,1	140	164	89,0

За даними Головного управління статистики в Черкаській області, у галузі тваринництва спостерігаються як позитивні, так і негативні зміни. Так, наприклад, майже в чотири рази зменшилося поголів'я великої рогатої худоби (1995 року поголів'я великої рогатої худоби становило 800,7 тис. голів, тоді як 2013-го – 209,1 тис. голів, з них кількість корів зменшилася з 283,9 тис. голів до 95,0 тис. голів). Така ситуація спостерігається щодо поголів'я овець і кіз, зменшення відбулось із 160,7 тис. голів до 38,7 тис. голів. Таке різке падіння поголів'я худоби відбулося за рахунок збитковості виробництва, низьких закупівельних цін на молоко, високої вартості утримання рогатої худоби, зокрема вартість кормів, із зниженням закупівельних цін на живу вагу худоби, що призводить до збитковості виробництва (табл. 8.6). Незначне, але зменшення відбулося в поголів'ї свиней: 1995 року кількість свиней становила 784,6 тис. голів, 2005-го спостерігається критичне значення цього показника – 393,0 тис. голів, 2013 р. – 486,9 тис. голів²⁹⁷.

²⁹⁷ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 8.6

**Інформація про поголів'я худоби і птиці в Черкаській області
станом на 1 січня звітного року, тис. голів**

Рік	Велика рогата худоба		Свині, тис. голів	Вівці і кози, тис. голів	Птиця, тис. голів
	усього, тис. голів	у т. ч. корови, тис. голів			
1995	800,7	283,9	784,6	160,7	6 953,9
1996	732,2	273,9	765,0	114,7	7 042,6
1997	667,4	253,8	701,7	87,7	6 098,9
1998	559,8	225,4	582,5	69,7	5 799,2
1999	521,0	216,3	671,9	63,9	6 223,0
2000	476,0	207,8	678,4	58,9	5 871,0
2001	422,5	188,7	506,4	62,7	5 475,1
2002	417,1	181,0	567,0	64,1	6 193,3
2003	388,5	163,7	610,5	62,5	6 637,6
2004	318,5	148,5	456,9	55,2	7 325,0
2005	281,8	137,1	393,0	53,1	7 465,1
2006	279,6	131,1	433,3	48,0	8 900,3
2007	269,5	121,1	495,5	45,2	9 807,5
2008	243,6	113,8	448,9	44,5	13 674,7
2009	230,7	106,1	404,8	41,5	15 400,6
2010	220,3	100,5	471,0	41,0	25 273,8
2011	208,8	95,4	488,1	39,3	27 019,7
2012	203,9	93,5	444,3	39,6	23 960,4
2013	212,6	94,1	462,3	39,6	26 279,7
2014	209,1	95,0	486,9	38,7	26 210,7

Але попри цей негативний спад поголів'я великої рогатої худоби, овець, кіз і свиней, відбулося зростання поголів'я птиці. Черкаська область входить у п'ятірку лідерів із виробництва м'яса птиці. Доступна кормова база: соняшник, кукурудза, пшениця; низька собівартість виробництва продукції птахівництва призвели до зростання поголів'я птиці з 1995 року до 2013-го в чотири рази. Найбільша кількість поголів'я спостерігалася 2011 року і становила 27 019,7 тис. голів.

Черкащина вносить вагомий вклад у виробництво тваринницької продукції України, оскільки за обсягом виробництва м'яса займає перше місце, молока – восьме, яєць – десяте (рис. 8.6).

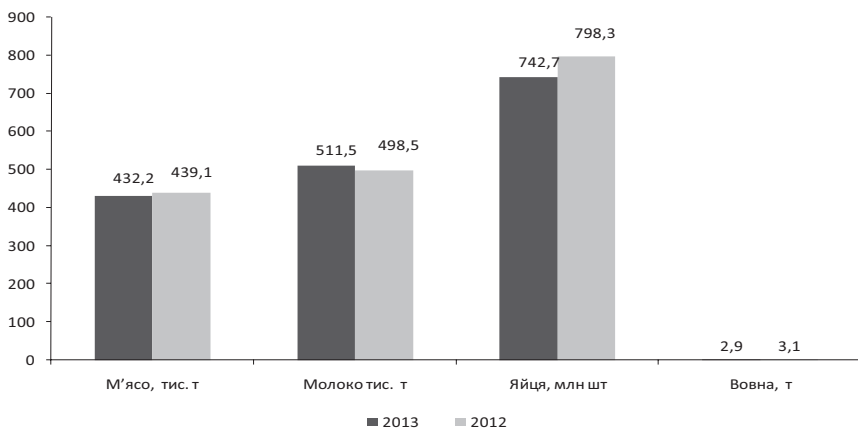

Рис. 8.6. Виробництво продукції тваринництва всіма категоріями господарств²⁹⁸

Ефективність функціонування агропромислового комплексу в Черкаській області характеризується рівнем рентабельності та обсягами одержаного прибутку.

Зокрема, 2013 року прибуток від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) становив 757,5 млн грн проти 1 798,4 млн грн 2012-го, рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому становив 10,5%, попереднього року – 24,7%. Від виробництва продукції сільського господарства і надання послуг у рослинництві і тваринництві прибуток отримали 70% підприємств. Сума прибутку в середньому на одне підприємство становила 3 615,6 тис. грн (попереднього, 2012-го – 85%, сума прибутку – 5 336,6 тис. грн), решта підприємств отримали збитки, їхня сума в розрахунку на одне підприємство становила 2 508,5 тис. грн (2012 року – 15% і 2 362,8 тис. грн) (табл. 8.7).

Аналіз статистичних даних доводить, що рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств – низький і становить 10,5%, тоді як в інших галузях економіки рівень рентабельності значно вищий, наприклад фінансова і страхова діяльність мають рентабельність 95,5%. Найприбутковішими 2013 року є виробництво насіння соняшнику з

²⁹⁸ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

рівнем рентабельності 28,9%, картоплі – 31,7%, цукрових буряків – 13,9%. Збитковим виробництвом у галузі рослинництва є виробництво овочів, сума одержаних збитків – 2,1 млн грн. Це пояснюється тим, що зі вступом України до СОТ у країну імпортують великі обсяги овочів з інших країн світу, якість яких вища, а ціна значно менша, ніж собівартість вітчизняних овочів і фруктів.

Таблиця 8.7

**Економічні результати сільськогосподарського виробництва
в Черкаській області у 2013 році²⁹⁹**

Показник	Чистий дохід від реалізації, млн грн	Прибуток, збиток (-) млн грн	Рівень рентабельності, %	Рівень рентабельності у 2012 році, %
Продукція сільсько-го господарства	7 980,7	757,5	10,5	24,7
Рослинництво і тваринництво	7 695,3	681,7	9,7	24,9
Рослинництво	5 649,5	547,5	10,7	30,6
Зернові та зернобобові	3 199,3	204,6	6,8	25,4
Насіння соняшнику	1 031,7	231,1	28,9	52,8
Цукрові буряки	146,3	17,8	13,9	48,8
Ріпак	430,4	31,5	7,9	30,9
Картопля	20,4	4,9	31,7	-19,9
Овочі	36,3	-2,1	-5,5	-16,8
Тваринництво	2 045,8	134,5	7,0	6,9
Велика рогата худоба	187,9	-117,1	-38,4	-21,6
Свині	455,1	1,0	0,2	4,8
Вівці	0,4	-0,8	-63,3	-58,6
Птиця	37,8	8,4	28,7	-3,7
Молоко	874,5	119,5	15,8	2,5
Яйця	305,2	101,1	49,5	59,8
Вовна	0,0	0,0	-9,1	-54,4

У галузі тваринництва прибутковим залишається виробництво м'яса птиці з рентабельністю 28,7%, молока – 15,8% та яєць – 49,5%. Збитковим, понад 10 років, залишається виробництво м'яса великої рогатої худоби і виробництво м'яса овець³⁰⁰.

²⁹⁹ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

³⁰⁰ Там само.

Отже, аналіз ефективності функціонування агропромислового виробництва Черкаської області засвідчує, що агропромислове виробництво області – пріоритетна і стратегічна галузь економіки регіону, яка збільшує обсяги виробленої продукції рослинництва і тваринництва, стабілізує баланс між експортними та імпортними операціями, ефективно функціонує. Підтвердження цього – кількість прибуткових сільськогосподарських підприємств (70%), що є найвищим показником серед підприємств інших галузей Черкаської області.

8.3. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового сектору Черкащини

Найважливішою стороною діяльності агропромислового комплексу є його фінансове забезпечення. Агропромисловий комплекс Черкаської області, попри вищезазначені досягнення, має низку проблем щодо своєчасного забезпечення власної діяльності фінансовими ресурсами і сучасною сільськогосподарською технікою.

Щорічно в сільськогосподарських підприємствах кількість списаної техніки перевищує кількість придбаної більш як у десять разів. Катастрофічно зменшуються можливості власних джерел оновлення й поповнення машинно-технологічного парку, таких як амортизаційний фонд і прибуток. Практично всі кошти, які треба інвестувати в техніку й обладнання, використовуються переважно на фінансування оборотних коштів, у тому числі на купівлю насіння, паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, сплату банківських процентів за кредит тощо. Державні програми підтримки технічного забезпечення аграрного сектору економіки є недостатньо ефективними, використовуючи кошти за державними програмами, сільськогосподарські підприємства не в змозі забезпечити свою діяльність сучасною технікою³⁰¹.

На жаль, для Черкащини і країни в цілому це питання є надзвичайно актуальним, оскільки переважна частина сільськогосподарських підприємств продовжує використовувати ресурсомісткі технології та морально застарілу техніку, недостатньо ефективні форми організації виробництва, управління витратами і мотивації працівників. Як

³⁰¹ Гуртов О. І. Оцінка інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств / О. І. Гуртов, К. М. Крамаренко // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 69–73.

наслідок – українські ґрунти втрачають свою родючість, урожайність знижується, матеріальні та енергетичні витрати зростають. Ці фактори негативно впливають на якість сільськогосподарської продукції, знижуючи її конкурентоздатність на світових ринках.

Аналізуючи динаміку наявності основних технічних засобів сільськогосподарських підприємств за 2000–2013 рр., можна визначити негативну тенденцію щодо значного зниження кількості основних технічних засобів, які потрібні для виконання виробничих функцій в аграрному виробництві. Нині в Україні аграрний сектор економіки оснащений сільськогосподарською технікою тільки на 43–48% від потреб. Через технічні негаразди не використовується близько 25% наявної техніки, готовність тракторів до польових робіт становить 76%, комбайнів – 49–65%³⁰². Так, станом на 01.01.2013 у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області зосереджено 6 638 тракторів, що становить 4,9% від загальної кількості тракторів в Україні, на одне сільськогосподарське підприємство припадає 3,74 трактора. Додамо, що на Черкащині на 100 працюючих у сільському господарстві припадає 17 тракторів, тоді як у США – 180.

Аналогічна ситуація спостерігається щодо зернозбиральних комбайнів, кількість яких 1 367 шт., що становить 4,4% від загальної кількості зернозбиральних комбайнів в Україні, на одне сільськогосподарське підприємство припадає менше ніж один комбайн, на 100 працюючих у сільському господарстві припадає 3,35 зернозбирального комбайна. Кількість кукурудозбиральних комбайнів становить 171 шт., а вантажних і пасажирських автомобілів – 5 913 шт.

Протягом 2013 року списано за рахунок повного зносу 354 одиниці сільськогосподарської техніки.

Наведені показники свідчать про погіршення структури технічних засобів у сільськогосподарських підприємствах області та про значний розрив у технічному оснащенні аграрного сектору різних країн, а також про підвищену потребу вітчизняних сільськогосподарських підприємств регіону в оновленні технічної бази.

Аналізуючи рух технічної бази сільськогосподарських підприємств за 2007–2011 рр., зазначимо, що вибуття всіх видів техніки перевищує їхнє надходження, а це негативно впливає на діяльність

³⁰² Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

сільськогосподарських підприємств. Крім того, вартість основних засобів щорічно скорочується, сума їх зносу в 10–15 разів перевищує суму оновлення. Так, станом на 1 січня 2014 року сума нарахованого зносу на основні засоби сільськогосподарських підприємств сягала 67%. Варто зазначити, що за 2012–2013 рр. у складі машинно-тракторного парку збільшується частка більш потужних і продуктивних машин, переважно імпортних, але таке заміщення відбувається по-вільно внаслідок їхньої високої вартості та браку фінансових ресурсів у сільськогосподарських підприємств³⁰³.

Для відтворення технічного потенціалу українського аграрного виробництва до рівня технологічної потреби в найближчі 10 років треба направити на придбання основних засобів приблизно 1 152 млн грн. У свою чергу, надходження інвестицій у сільське господарство залежить від інвестиційного середовища, на формування якого впливають такі фактори, як: відповідність рівня розвитку галузей в АПК, наявність власних фінансових ресурсів, державні пільги для інвесторів, страхування ризиків, технічний рівень організації виробництва, ефективність використання інвестиційних коштів та інші³⁰⁴.

За рівнем інвестиційної привабливості сільське господарство Черкаської області займає 19-те місце серед інших областей, а за рівнем інвестиційної активності – четверте, поступившись лише трьом областям: Київській, Миколаївській і Дніпропетровській.

Сільськогосподарськими підприємствами регіону 2013 року освоєно капітальних інвестицій на загальну суму 956,0 млн грн, що становить 31,4% від загального обсягу капітальних інвестицій області. Обсяг капітальних інвестицій зменшився в порівнянні з даними за 2012-й на 55,6 млн грн (на 5,5%), тоді як обсяги виробництва сільськогосподарської продукції збільшилися на 11 відсотків.

Протягом 2001–2013 рр. у структурі інвестицій за джерелами фінансування переважали кошти власного капіталу, які становили від 57 до 72%. Зазначене характеризує те, що сільськогосподарські підприємства за рахунок власного капіталу здійснюють інвестування

³⁰³ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

³⁰⁴ Жарун О. В. Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах регіону / О. В. Жарун // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 83–87.

своєї діяльності. За банківськими кредитами освоєно лише 9% капітальних інвестицій (рис. 8.7). Найменше інвестицій Черкаська область одержує від іноземних інвесторів, обсяг яких у структурі капітальних інвестицій в економіку протягом аналізованого періоду коливався від 1,2 до 4,5%. Хоча з 2000 року в сільському господарстві області вдалося подолати тенденцію спаду виробництва, що позначилося на позитивній динаміці інвестицій у сільське господарство.

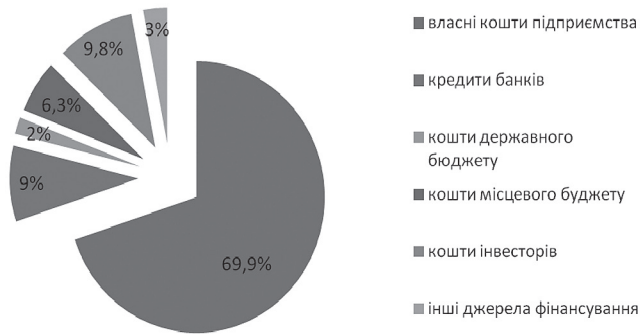

Рис. 8.7. Джерела фінансування капітальних інвестицій сільськогосподарських підприємств

Обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство 2013 року зросли порівняно із 2001-м у 12 разів і становили 956,0 млн грн. При цьому виробництво валової продукції сільського господарства протягом того періоду також збільшилось у 14 разів і 2013-го становило 7 980,7 млн грн³⁰⁵.

У процесі дослідження ефективності інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Черкаської області виділено шість типів спеціалізації сільськогосподарських підприємств (рис. 8.8). За розрахунками, найбільшу питому вагу (50,7%) у загальній кількості сільськогосподарських підприємств мають ті, що спеціалізуються на виробництві зерна, тобто зернового типу³⁰⁶ (табл. 8.8).

³⁰⁵ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

³⁰⁶ Непомняца Т. С. Інвестиційно-інноваційний розвиток промисловості Черкаського регіону / Т. С. Непомняца // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 10. – С. 135–140.

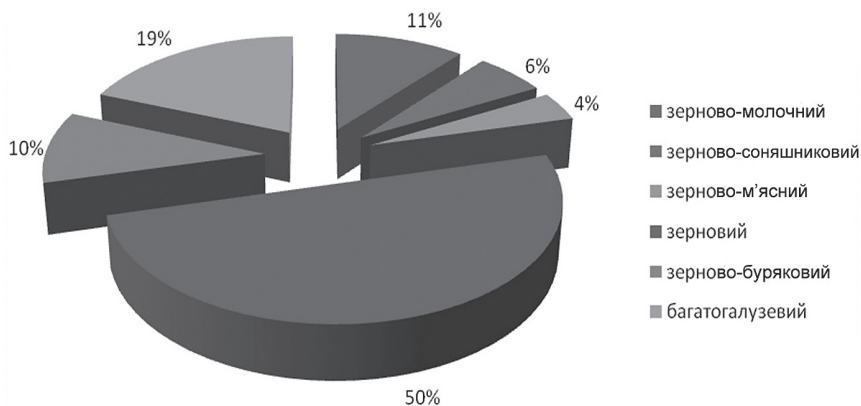

Рис. 8.8. Структура сільськогосподарських підприємств Черкащини за типами спеціалізації на кінець 2013 року

Таблиця 8.8

Інвестування сільськогосподарських підприємств Черкаської області різних типів спеціалізації (2013 рік)

Тип спеціалізації	Інвестиції			Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн	Рівень рентабельності основної діяльності, %	Рівень рентабельності інвестицій, %
	на 1 підприємство, тис. грн	на 1 га с.-г. угідь, грн	на 1 с.-г. працівника, грн			
Зерново-молочний	715,7	164,7	5,4	267,6	16,2	91,3
Зерново-м'ясний	543,1	319,5	7,5	-131,5	-6,4	-41,3
Зерново-буряковий	1 474,1	599,6	16,3	397,5	16,9	66,3
Зерново-соняшниковий	450,4	256,5	6,1	305,9	13,7	119,3
Зерновий	469,6	214,3	6,6	173,4	10,2	80,9
Багатогалузовий	722,3	358,0	6,0	77,8	3,7	21,7

Найбільше інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь вклали підприємства, що належать до зерново-бурякового і багатогалузового типів спеціалізації, відповідно 599,6 і 358 грн³⁰⁷.

³⁰⁷ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.

Ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить також і від їхніх розмірів. Для підприємств зернового типу спеціалізації такими оптимальними є з площею від 4 до 6 тис. га, а для зерново-м'ясного напряму – з площею понад 3 тис. гектарів.

Слід зазначити, що сільськогосподарське виробництво є сезонним, найбільша сума витрат припадає на весняно-літній період, тоді як отримання доходу від реалізації сільськогосподарської продукції відбувається в осінньо-зимовий період, розбіжність у часі між витратами і отриманням доходу не дозволяє сільськогосподарським підприємствам акумулювати кошти на придбання основних засобів. Для фінансування процесу оновлення власної технічної бази сільськогосподарські підприємства звертаються за розв'язанням цієї проблеми до банків³⁰⁸.

Протягом 2013 року 163 сільськогосподарські підприємства Черкаської області одержали кредити банків, що становить 9% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств області, з них 40 підприємств одержали пільгові кредити. Обсяги одержаних кредитів становлять 1 794,5 млн грн, з них короткострокові – для поповнення оборотних коштів підприємства. Процентна ставка за банківськими кредитами залишається на високому рівні і становить 18,4%, тоді як рентабельність сільськогосподарських підприємств 2013 року – 10,3%. Така негативна розбіжність між процентною ставкою і рівнем рентабельності діяльності підприємств призводить до збитковості діяльності та відмови більшості сільськогосподарських підприємств від залучення банківських кредитів.

З огляду на зазначене для забезпечення подальшого розвитку агропромислового комплексу Черкаської області доцільне підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Для поліпшення їхнього інвестиційного та фінансового забезпечення пропонуємо:

- усунути міжгалузеві диспропорції в економіці як наслідок усунення диспаритету цін на ресурси і продукцію сільського господарства й відсутність компенсації скорочення держав-

³⁰⁸ Смолій Л. В. Інвестиційне забезпечення аграрних підприємств регіону / Л. В. Смолій // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 65.

них інвестицій в аграрне виробництво дією інших ринкових механізмів;

- держава повинна сприяти еквівалентному обмінові між сільським господарством та іншими сферами економіки, через механізми розподільних відносин одержувати однакову прибутковість виробництва в різних галузях економіки і комплексах АПК;
- підвищити раціональне використання фінансових та інвестиційних ресурсів;
- удосконалити структуру і напрями інвестиційного й фінансового забезпечення;
- спрямовувати інвестиційні кошти на придбання, застосування новітніх технологій і техніки;
- для використання різноманітних джерел інвестування потрібно здійснювати акумулювання та раціональне використання залучених і власних коштів під визначені пріоритети розвитку, запроваджувати передовий вітчизняний і зарубіжний досвід щодо формування інвестиційних ресурсів;
- спрямовувати інноваційну діяльність на створення, освоєння, виробництво і реалізацію принципово нових видів продукції на основі запровадження біо- та ресурсозберігальних технологій.

РОЗДІЛ 9

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ
ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

9.1. Сутність трудового потенціалу регіону і показники ефективності його використання

Категорія «трудоий потенціал» порівняно недавно увійшла до наукового обігу як відповідь на актуалізацію завдань інтенсифікації економічного розвитку та в результаті кардинальної зміни в цивілізованому суспільстві, уявлень про роль і місце людини в економічних процесах.

Термін «потенціал» у своєму етимологічному значенні походить від латинського слова «*potentia*» і означає «приховані можливості, які в господарській практиці завдяки праці можуть стати реальністю». З економічного погляду, потенціал являє собою узагальнену характеристику ресурсів, прив'язану до часу і простору. Трудоий потенціал – частину економічного потенціалу.

В Енциклопедичному словнику категорія «трудоий потенціал» визначається як узагальнена характеристика кількості, якості і міри сукупної здатності до праці, якими володіють індивід, група людей, працездатне населення, за даного рівня розвитку економіки, науки, техніки, освіти тощо³⁰⁹.

Але в науковій літературі існують також інші визначення цієї категорії. Так, Г. Назарова визначає трудоий потенціал як усі здібності до праці, які визначаються можливостями участі людини, групи людей, а також суспільства в цілому в суспільно корисній діяльності, в умовах наявного рівня розвитку продуктивних сил і виробничих стосунків³¹⁰.

Дещо інше визначення пропонує А. Грішнова: «Трудоий потенціал – це інтегральна оцінка кількісних і якісних характеристик економічно активного населення»³¹¹.

Н. Єсинова визначає трудоий потенціал як реальну і можливу в майбутньому кількість та якість праці, якою володіє суспільство, колектив організації, індивід за даного рівня розвитку науки і техніки і

³⁰⁹ Экономика : энциклопедический словарь / авт.-составитель В. Г. Золотогоров. – Мн. : Книжный дом, 2003. – С. 405.

³¹⁰ Назарова Г. В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств / Г. Назарова, Н. Гавкалова, Н. Маркова. – Харків : вид. ХНЕУ, 2006. – С. 19.

³¹¹ Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудоі відносини / О. А. Грішнова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2007. – С. 84.

яка визначається кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем»³¹².

Водночас, виходячи зі змісту поняття «потенціал» як можливостей, що можуть бути реалізовані або й ні, слід ураховувати, що, з одного боку, не всі люди працездатного віку мають потребу працювати чи займатися бізнесом (наприклад, маючи інші джерела доходу), а з другого – люди, що виходять за межі такого віку, можуть мати достатньо сил, умінь і бажання до праці чи підприємницької діяльності.

З урахуванням цих обставин пропонуємо визначати трудовий потенціал як інтегральну сукупність фізичних, освітньо-кваліфікаційних, духовних, творчих та інших можливостей суспільства, його груп і окремих індивідів до суспільно корисної діяльності, у поєднанні з мотивацією до неї.

У політекономічному аспекті цю категорію можна визначити як систему виробничих відносин у суспільстві з приводу трудової реалізації та відтворення здатності до праці, що можуть виникати як на мікрорівні, так і на рівні регіонів і національної економіки загалом. Оскільки трудовий потенціал як складова частина економічного потенціалу суспільства є сукупною здатністю народного господарства продукувати блага і послуги, фактом його реалізації є створення товарів і послуг для задоволення суспільних потреб, у тому числі й потреб його носія. Отже, рівень трудової активності та зайнятості можна розглядати як основний показник використання трудового потенціалу.

Формування трудового потенціалу – це процес набуття людьми рис, потрібних для використання у трудовій діяльності, отримання ними певних знань і навичок, певного рівня фізичного, емоційного, духовного і професійного розвитку. Носієм трудового потенціалу є економічно активне населення з властивими йому демографічними, професійно-освітніми, фізіологічними і традиційно-культурними характеристиками.

Трудовий потенціал характеризується кількісними і якісними параметрами. Кількісна сторона трудового потенціалу визначається чисельністю економічно активного населення, його статеві-віковою структурою, кількістю зайнятих і безробітних. Якісними характеристиками трудового потенціалу є стан здоров'я, загальноосвітній і професійно-кваліфікаційний рівень носіїв робочої сили, їхній творчий

³¹² Есинова Н. И. Экономика труда и социально-трудовые отношения : учебн. пособ. [для студ. высш. учебн. завед.] / Н. И. Есинова. – К. : Кондор, 2006. – 462 с.

потенціал, моральний і духовний рівень людей, схильність їх до мобільності тощо. Звичайно, не всі якісні параметри трудового потенціалу можна виміряти звичайними методами і прийомами статистики, демографії, психології й іншими науками. Але, наприклад, можна визначити частку фахівців із вищою, незакінченою вищою і середньою спеціальною освітою, частку науковців у загальній чисельності зайнятого населення, рівень захворюваності серед працездатного населення тощо, що дозволяють здійснювати міжчасові та міжтериторіальні порівняння.

Розрізняють екстенсивний і інтенсивний типи відтворення трудового потенціалу. Перший тип означає збільшення чисельності економічно активного населення у країні чи на окремих її територіях, а другий – підвищення його якості.

Кожен із цих типів не існує в чистому варіанті, бо, наприклад, навіть кількісне зростання трудового потенціалу не відбувається з абсолютним збереженням його якісних характеристик. А інтенсивний тип у довгостроковому періоді, зазвичай, супроводжується збільшенням чисельності трудового потенціалу, зокрема за рахунок того, що науково-технічний прогрес створює можливості для трудової реалізації більш широкого кола осіб (наприклад, інвалідів чи людей похилого віку).

Специфічним елементом інтенсивного типу відтворення трудового потенціалу є галузевий і територіальний перерозподіл працівників, оскільки в масштабі всього народного господарства він не змінює чисельності зайнятого населення, а створює передумови для якнайповнішого і найбільш раціонального використання трудового потенціалу суспільства. Але стосовно окремих галузей і регіонів позитивне сальдо переміщення працівників повинно розглядатись як момент екстенсивного типу відтворення трудового потенціалу, бо збільшується їхня чисельність. Водночас і в цьому варіанті містяться моменти інтенсивного типу відтворення трудових ресурсів, зокрема, коли якість тих, що прибули, вища, ніж у тих, що вибули. У такому разі зростає середній рівень якості працівників конкретної галузі і території.

Інтенсивне відтворення трудового потенціалу сприяє підвищенню ефективності його використання, яка, у свою чергу, значною мірою визначає рівень життя країни чи регіону, адже що вища ефективність використання живої праці працівників, то більшим є їхній внесок у національне багатство і особистий дохід. Чинники, що впливають на ефективність використання трудового потенціалу, можна класифіку-

вати за різними критеріями. Наприклад, за рівнем впливу їх можна розділити на макро-, мезо-, мікроекономічні і особистісні; за характером дії можна виділити прямі і непрямі (опосередковані); за результатами дії – позитивні і негативні (стимулятори і дестимулятори).

Щодо мезорівня, тобто рівня окремого регіону, можна виділити економічні та соціальні чинники ефективності використання трудового потенціалу. До економічних належать, передусім, кількісні і якісні характеристики попиту на працю та її пропозиції в регіоні, що, у свою чергу, визначається рівнем техніко-технологічного розвитку регіону і країни в цілому, загальною економічною кон'юнктурою та ефективністю управління на всіх рівнях. До соціальних: демографічна, екологічна ситуація, умови праці та відпочинку, рівень розвитку систем охорони здоров'я і освіти та доступність їхніх послуг для населення регіону тощо.

Окремо слід виділити сприятливе інституційне середовище, яке значною мірою визначає ефективність використання трудового потенціалу регіону. Адже формальні і неформальні інститути та правила, що склались у суспільстві стосовно людських прав і свобод, рівень правової захищеності кожного індивіда, увага з боку суспільства до його потреб значною мірою впливають на можливості його трудової самореалізації, а відтак реалізації трудового потенціалу.

Категорія «трудова потенція» тісно пов'язана з категоріями «трудова ресурси», «робоча сила» і «людський капітал». Категорія «трудова ресурси» використовувалася в Радянському Союзі для позначення сукупності людей, здатних забезпечити виробничий процес, і до 2000 року вважалася в Україні кількісно тотожною робочій силі. Під трудовими ресурсами розумілася частина населення країни, яка, маючи відповідні психофізіологічні, фізичні й інтелектуальні якості, здатна створювати матеріальні і духовні блага й послуги, тобто здійснювати корисну діяльність. Але з переходом до міжнародного обліку і статистики більш коректним стало використання категорії «економічно активне населення», яка є тепер тотожною поняттю «робоча сила»³¹³.

До економічно активного населення (робочої сили), згідно з міжнародними стандартами, належать громадяни обох статей у віці від 15 до 70 років (включно), які упродовж визначеного періоду здійснювали економічну діяльність або шукали роботу і були готові приступити

³¹³ Генкин Б. М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук / Б. Генкин. – М. : НОРМАИНФРАМ, 2002. – С. 7.

до неї, тобто класифікувалися як «зайняті» або «безробітні». В Україні підрахунок економічно активного населення за міжнародною методикою здійснюється з кінця 1995 року.

Категорії «трудові ресурси» і «економічно активне населення» відрізняються не тільки кількісно, а й за своєю суттю. Річ у тому, що поняття «трудові ресурси» відповідало реаліям командно-адміністративної економіки, де людина була пасивним об'єктом управління. Вектор дії категорії «трудові ресурси» у той період був спрямований на своєчасне забезпечення народного господарства робочою силою. Саме тому враховувалися лише два критерії, за якими людину зараховували до трудових ресурсів, – працездатний вік і здатність до праці. Бажання або відсутність бажання працювати при цьому не враховувалося. В умовах ринкової економіки до категорії «трудоий потенціал» найбільш близькою є категорія «людський капітал». «Людський капітал» як накопичений за рахунок інвестицій запас здоров'я, знань, навичок, умінь, мотивацій визначає якісний бік трудового потенціалу.

Соціальне і економічне значення розвитку трудового потенціалу проявляється передусім у тому, що зростання освітнього рівня, тривалості життя, професіоналізму і творчої активності є чинником підвищення продуктивності праці. Це, у свою чергу, сприяє збільшенню обсягів виробництва, рівня зайнятості, зменшенню собівартості продукції і підвищенню її якості. У результаті відбувається збільшення прибутку підприємств і заробітної плати найманих працівників, що розширює базу і можливості держави, регіону чи самих підприємств виконувати соціальні програми. На цій стадії коло замикається: зростання реальних доходів населення і прибутку підприємств забезпечує фінансово-економічну базу розвитку трудового потенціалу.

Таким чином, перспективи розвитку економіки як держави, так і регіону пов'язані з активізацією використання наявного ресурсного потенціалу праці за кардинального підвищення його якості. Стан і ефективне використання трудового потенціалу в кінцевому підсумку визначає ефективність використання матеріальних чинників суспільного виробництва у процесі досягнення стабільного економічного зростання.

У науковій літературі найменш дослідженим і найбільш дискусійним є питання економічної оцінки трудового потенціалу і методології вимірювання ефективності його використання на макро- і мезорівні. Як відомо, в економічній теорії поняття «ефективність» ви-

значається як функція досягнутих результатів і витрачених на це ресурсів. Щодо трудового потенціалу, то ефективність його використання можна представити як відношення результату (соціального або/та економічного) до кількості і якості реалізованих здібностей людей у ході досягнення цього результату. Причому ефективність використання трудового потенціалу розглядається у двох площинах: по-перше, як ефективність роботи безпосередньо зайнятого населення і, по-друге, з позицій ефективності затрат на його формування та використання.

Для оцінки ефективності використання трудового потенціалу на рівні регіону можна виокремити три основні системи критеріальних показників ефективності:

- система, заснована на кінцевих результатах діяльності регіону, яка охоплює показники: валовий регіональний продукт, регіональний дохід, валова додана вартість, відпрацьована кількість людино-годин;
- система, що дозволяє оцінити ефективність роботи з трудовими ресурсами регіону, яка передбачає використання таких показників, як: рівень кваліфікації зайнятих, їхня професійно-кваліфікаційна структура, витрати на освіту і підвищення кваліфікації потенційного працівника, витрати на розвиток соціальної інфраструктури тощо;
- система, заснована на результативності, якості та складності трудової діяльності, яка охоплює показники продуктивності праці на мезорівні: валовий регіональний продукт у розрахунку на одного зайнятого; валовий регіональний продукт у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину; регіональний дохід у розрахунку на одного зайнятого; регіональний дохід у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину.

Остання система показників в Україні використовується для міжрегіональних зіставлень ефективності використання трудового потенціалу.

Так, продуктивність праці на регіональному рівні визначається як співвідношення валового регіонального продукту (у постійних цінах) або регіонального доходу до чисельності зайнятого в регіоні населення:

$$ПП = ВРП / З, \quad (9.1)$$

де ПП – продуктивність праці;
ВРП – валовий регіональний продукт (у постійних цінах);
З – зайняті.
Або

$$\text{ПП} = \text{ВРД} / \text{З}, \quad (9.2)$$

де ПП – продуктивність праці;
ВРД – валовий регіональний дохід;
З – зайняті.

Також замість кількості зайнятих ми можемо, підставивши у формули кількість відпрацьованих людино-годин, визначити ВРП і ВРД у розрахунку на одну людино-годину, які також є вимірниками продуктивності суспільної праці на мезорівні. Водночас слід визнати, що вказані показники визначають ефективність використання праці зайнятих, але не всього трудового потенціалу. Виходячи з його наведеного визначення, продуктивність праці відображає ефективність використання трудового потенціалу тільки в умовах повної зайнятості. Адже, як відомо, його частина може належати до категорії безробітних, а тому не бере участі у створенні валового регіонального продукту.

Разом з тим навіть зайняті не обов'язково повною мірою реалізують усі свої здібності до праці, адже можуть виконувати роботу, яка не відповідає їхній кваліфікації, тощо. Запланована кількість людино-годин може бути невідпрацьована з різних суб'єктивних та об'єктивних причин. Крім того, показник «зайняті» не враховує демографічну компоненту трудового потенціалу та його якісні параметри. Отже, це створює потребу перегляду підходів до вимірювання ефективності, передусім в сенсі визначення кількісної сторони трудового потенціалу регіону, але з урахуванням його якісних складових.

В українській економічній науці склалось кілька таких підходів до вимірювання трудового потенціалу регіону. Так, наприклад, запропонована Н. Тітовою методика оцінювання трудового потенціалу передбачає коригування його демографічної компоненти значеннями найсуттєвіших параметрів інших його компонент, таких як: здоров'я та освітній рівень населення, культура і духовність, енергетичний потенціал людини, професійно-кваліфікаційний рівень економічно активного населення; економічна і правова грамотність, мотиваційні

орієнтири, мобільність робочої сили³¹⁴. Для характеристики демографічного компоненту трудового потенціалу Н. Тітова виділяє такі найбільш значущі показники: коефіцієнт природного приросту населення ($K_{\text{ПП}}$); частка населення у працездатному віці в загальній чисельності населення (коефіцієнт формальної працездатності населення – $K_{\text{ПЗ}}$); коефіцієнт дожиття до наступного віку ($K_{\text{ДЖ}}$).

Відповідно, інтегральний демографічний коефіцієнт трудового потенціалу визначаємо так:

$$I_{\text{ДМ}} = K_{\text{ПП}} \cdot K_{\text{ПЗ}} \cdot K_{\text{ДЖ}}. \quad (9.3)$$

На першому етапі розрахунків за демографічним компонентом визначаємо умовний трудовий потенціал населення регіону:

$$\text{ТП}_y = N_{\text{Н}} \cdot I_{\text{ДМ}}, \quad (9.4)$$

де $N_{\text{Н}}$ – чисельність населення регіону³¹⁵.

За методикою Н. Тітової³¹⁶, трудовий потенціал регіону оцінюємо шляхом коригування умовного трудового потенціалу на значення відповідних коефіцієнтів: рівня освіти ($K_{\text{ОС}}^{\text{P}}$), здоров'я ($K_{\text{ПЗВ}}$), втрат робочого часу у зв'язку із захворюванням ($\text{Ч}_{\text{ХВ}}$), прихованого безробіття ($\text{Б}_{\text{ПР}}$):

$$\text{ТП} = \text{ТП}_y \cdot K_{\text{ОС}}^{\text{P}} \cdot K_{\text{ПЗВ}} - \text{Ч}_{\text{ХВ}} - \text{Б}_{\text{ПР}}. \quad (9.5)$$

Отже, методика Н. Тітової, ураховуючи ряд важливих якісних параметрів трудового потенціалу як домінуючу, визначає його демографічну складову, окрім, зокрема, біологічної та інтелектуальної.

Цікавою є методика оцінки трудового потенціалу локального точкового утворення, розроблена С. Сембером. Очевидно, що регіон також можна вважати таким утворенням і, звичайно, застосування

³¹⁴ Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку : монографія / [О. А. Грішнова, С. Р. Пасека, А. С. Пасека] : за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О. А. Грішнкової. – Черкаси : вид-во ТОВ «МАКЛАУТ», 2011. – С. 53.

³¹⁵ Тітова Н. А. Трудовий потенціал і його реалізація в умовах формування регіональних ринків праці (питання теорії та практики) : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.09.02 «Зайнятість та ринок праці» / Н. А. Тітова. – Львів, 1996. – С. 23–24.

³¹⁶ Там само.

цієї методики може застосовуватись для оцінки трудового потенціалу в межах визначених предметом дослідження територій. Оцінка трудового потенціалу, згідно зі С. Сембером, передбачає врахування показників біологічного стану носіїв, соціалізації та мотивації носіїв трудового потенціалу локального точкового утворення. Трудовий потенціал локального точкового утворення вчений виражає за такою формулою:

$$P_p^T = B + \Omega + M = \left(\sum_{i=1}^n (q_i + p_i) + V_k \right) + \Delta - M, \quad (9.6)$$

де B – показник біологічного стану носіїв локального точкового утворення;

Ω – показник соціалізації локального точкового утворення;

M – показник мотивації праці носіїв трудового потенціалу локального точкового утворення³¹⁷.

Показник біологічного стану носіїв локального точкового утворення розраховуємо так:

$$B = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n q_i, \quad (9.7)$$

де n – чисельність населення локального точкового утворення;

q_i – кількість здоров'я i -тої особи локального точкового утворення.

Показник соціалізації локального точкового утворення С. Сембер пропонує розраховувати як:

$$\Omega = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n p_i + \frac{V_k}{n} + \Delta, \quad (9.8)$$

де p_i – кількість років навчання i -тої особи (середній рівень освіти населення локального точкового утворення);

V_k – кількість відвідувань закладів культури локального точкового утворення (культурний рівень населення);

Δ – інші фактори соціалізації³¹⁸.

Показник мотивації праці носіїв трудового потенціалу локального точкового утворення, на думку С. Сембера, є вимірником

³¹⁷ Сембер С. В. Науково-методичні засади дослідження локального трудового потенціалу (на матеріалах міста Ужгорода) / С. В. Сембер ; М-во освіти і науки України. Ужгородський держ. ун-т. Кафедра економіки, менеджменту та маркетингу ; відп. ред. В. П. Мікловда. – Ужгород, 1998. – С. 15–16.

³¹⁸ Там само.

зниження чи, навпаки, підвищення рівня використання трудового потенціалу локального точкового утворення, що відбуваються внаслідок впливу різних факторів. Недолік методики С. Сембера – відсутність підходів до розрахунку показника мотивації праці носіїв трудового потенціалу, а також у частині розрахунку показника біологічного стану носіїв незрозумілим є індикатор кількості здоров'я i -тої особи локального точкового утворення, тобто яким чином він визначається.

У дослідженні К. Якуби запропоновано методику розрахунку життєвого потенціалу в потенційній демографії, яка, з коригуванням вікових обмежень (осіб працєактивного віку) і врахуванням середньої тривалості працєактивності, натомість середньої тривалості очікуваного життя, може бути адаптованою до трудового потенціалу (вимірюється в людино-роках):

$$V_{(m,M;ow)} = \sum_m^{M-1} P_{(x)} \frac{e_x + e_{x+1}}{2}, \quad (9.9)$$

де $P_{(x)}$ – кількість осіб у віці x ;
 e_x – середня тривалість очікуваного життя³¹⁹.

Індекс життєвого потенціалу К. Якуба розраховує так:

$$I_{жп} = \frac{\sum P_1 e_1}{\sum P_0 e_0}, \quad (9.10)$$

де $P_1 e_1$ – життєвий потенціал у звітному періоді, людино-років;
 $P_0 e_0$ – життєвий потенціал у базовому періоді, людино-років³²⁰.

К. Якуба подає також формулу розрахунку абсолютного розміру трудового потенціалу.

$$T_n = (Ч_n - Ж_n) - (T_{ч.ж.} + У + П + I_n), \quad (9.11)$$

де $Ч_n$ – наявна чисельність чоловіків працєздатного віку;
 $Ж_n$ – наявна чисельність жінок працєздатного віку;
 $T_{ч.ж.}$ – чисельність чоловіків і жінок працєздатного віку, які тимчасово проживають на території;

³¹⁹ Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 22.

³²⁰ Там само. – С. 38.

У – чисельність учнів працездатного віку, які навчаються в загальноосвітніх сільських школах, професійно-технічних училищах і середніх спеціальних закладах, розташованих на території;

П – чисельність осіб працездатного віку, яким установлені пенсії за віком на пільгових умовах;

I_н – чисельність осіб працездатного віку – інвалідів війни і соціальних пенсіонерів³²¹.

Щодо наукових висновків К. Якуби, хочемо зазначити: позитивним при розрахунку життєвого потенціалу, що може бути адаптованим до потенціалу трудового, є врахування очікуваної середньої тривалості життя. Відповідно, при розрахунку трудового потенціалу варто враховувати середню тривалість трудової діяльності, що, за даними офіційної статистики, визначити досить складно і можна опиратись тільки на дані вибіркового обстеження.

О. Левченко під складовими, що формують якість трудового потенціалу, розуміє сукупність натурально-нормативних, економічних і соціальних якісних характеристик працездатного населення, трудових ресурсів, робочої сили. До системи якості трудового потенціалу він включає такі підсистеми: натурально-нормативну (до якої належать демографічна, соціально-культурна, професійно-освітня компоненти); організаційно-економічну, яка включає споживчу і вартісну компоненти (тобто якісні характеристики робочої сили, які можуть бути використані та які мають попит на ринку праці) і соціальну підсистему, що містить мотиваційну й гуманістичну компоненти (якісні трансформації в системі виробничих відносин і продуктивних сил, відповідність соціально-економічним потребам реалізації людського фактору на певному етапі розвитку суспільства)³²².

Головними комплексними характеристиками якості є:

- природна, або субстрактна, якість – безпосередні властивості самої матерії чи явища;

³²¹ Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 38.

³²² Левченко О. М. Підвищення якості трудового потенціалу регіону (на матеріалах Кіровоградського адміністративно-економічного регіону України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / О. М. Левченко. – Кіровоград, 1998. – С. 117–118.

- функціональна якість – відповідність предмета його призначенню;
- соціальна якість – сукупність соціально-економічних відносин, які виникають з приводу використання об'єкта³²³.

Значення цієї методики полягає в конкретизації компонентів якості трудового потенціалу, хоча підбір показників для їх розрахунку є досить складним і потребує залучення широкого арсеналу соціологічних методів.

Протилежний підхід до оцінки трудового потенціалу передбачає відмову від урахування його якісних параметрів. Так, Д. Ядранський пропонує методику кількісного визначення носіїв трудового потенціалу держави, яку також можна інтерпретувати стосовно регіону:

$$\mathcal{C}_{\text{ТПС}} = \mathcal{C}_{\text{ПНП}} + \mathcal{C}_{\text{ПНМП}} + \mathcal{C}_{\text{ПНСП}} + \left(\mathcal{C}_{\text{ТМ}}^{\text{ПР}} - \mathcal{C}_{\text{ТМ}}^{\text{ВІІХ}} \right), \quad (9.12)$$

де $\mathcal{C}_{\text{ПНП}}$ – чисельність працездатного населення працездатного віку;
 $\mathcal{C}_{\text{ПНМП}}$ – чисельність працездатного населення, молодшого від працездатного віку;
 $\mathcal{C}_{\text{ПНСП}}$ – чисельність працездатного населення, старшого від працездатного віку;
 $\mathcal{C}_{\text{ТМ}}^{\text{ПР}}$ – чисельність трудових мігрантів, які приїхали до регіону на роботу;
 $\mathcal{C}_{\text{ТМ}}^{\text{ВІІХ}}$ – чисельність трудових мігрантів, які виїхали з регіону на роботу³²⁴.

Підхід цілком доречно застосовувати для визначення ефективності його використання за умови припущення, що його якісні параметри залишаються незмінними. Але який би спосіб не було обрано для визначення обсягу трудового потенціалу регіону, ефективність його використання має вимірюватись як відношення валового регіонального продукту (чи доходу) до величини трудового потенціалу:

$$E_{\text{ТП}} = \text{ВРП} / \text{ТП}, \quad (9.13)$$

³²³ Левченко О. М. Підвищення якості трудового потенціалу регіону (на матеріалах Кіровоградського адміністративно-економічного регіону України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / О. М. Левченко. – Кіровоград, 1998. – С. 6–7.

³²⁴ Ядранський Д. М. Трудовий потенціал в системі ринкових перетворень / Д. М. Ядранський, Л. В. Мішковець. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2007. – С. 19.

де Етп – ефективність використання трудового потенціалу регіону;
ВРП – валовий регіональний продукт (у постійних цінах);
ТП – величина трудового потенціалу³²⁵.
Або

$$E_{тп} = ВРД / ТП, \quad (9.14)$$

де Етп – ефективність використання трудового потенціалу регіону;
ВРД – валовий регіональний дохід;
ТП – величина трудового потенціалу³²⁶.

Також важливо оцінювати ефективність витрат на формування і розвиток трудового потенціалу. Виходячи з цільового призначення, витрати на формування, підтримку і розвиток трудового потенціалу розподіляють за напрямками:

- витрати на формування якісних характеристик робочої сили;
- витрати на підтримку життєдіяльності людини, її здібності до праці.

При цьому повинні враховуватися як явні, так і неявні витрати, а також втрати від його недовикористання:

$$E = Y / (R + mR - \Delta Y), \quad (9.15)$$

де Е – ефективність витрат на формування і розвиток трудового потенціалу;
Y – фізичні обсяги ВРП;
R – сукупні витрати, пов'язані з формуванням, відтворенням і розвитком трудового потенціалу;
m – середня норма прибутку на вкладений капітал, що визначається на рівні банківської облікової ставки;
Y – економічні втрати від недовикористання трудового потенціалу (відставання фактичного ВРП від потенційного)³²⁷.

³²⁵ Ядранський Д. М. Трудовий потенціал в системі ринкових перетворень / Д. М. Ядранський, Л. В. Мішковець. – Дніпропетровськ : Моноліг, 2007. – С. 19.

³²⁶ Там само.

³²⁷ Шамілева Л. Л. Умови формування трудового потенціалу: оцінка і напрями регулювання / Л. Л. Шамілева, Л. В. Шаульська // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие : сб. науч. тр. : в 2 т. – Донецк, 2004. – Т. 1 / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти ; редкол. : А. И. Амоша (отв. ред.) и др. – С. 134–140.

При цьому значний вплив на ефективність використання трудового потенціалу регіону має структура зайнятості населення в суспільному виробництві, передусім в економічній діяльності. Із соціально-економічним розвитком суспільства, яке будує соціально орієнтовану ринкову економіку, закономірним є процес скорочення питомої ваги зайнятих у матеріальному виробництві в загальній чисельності зайнятих у суспільному виробництві та зростанні питомої ваги (за чисельністю зайнятих) невиробничої сфери. Процес перерозподілу суспільної праці на користь невиробничої сфери є тенденцією суспільного розвитку.

9.2. Оцінка рівня і динаміки продуктивності праці Черкаського регіону

Одним із головних індикаторів регіонального розвитку трудового потенціалу є показник продуктивності праці. Безперечно, продуктивність праці є також вирішальним чинником економічного зростання ефективності діяльності підприємств і підвищення рівня добробуту населення в цілому.

Теоретична значимість дослідження продуктивності праці обумовлена тим, що економічна наука в цілому досліджує шляхи найбільш ефективного використання ресурсів, для задоволення потреб суспільства. І визначальне значення при цьому належить праці як основному чиннику виробництва.

З практичного погляду, вища продуктивність характеризує вищу ефективну форму економічного управління. Досягнутий рівень сукупної продуктивності виступає індикатором якості державного регулювання економіки, а забезпечення позитивної її динаміки свідчить про ефективність державного втручання в економічні процеси.

Продуктивність праці на мікроекономічному рівні є одним із визначальних критеріїв та інструментів зменшення витрат, збільшення прибутковості, забезпечення ефективного функціонування підприємства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. На макроекономічному рівні зростання продуктивності праці визначає динаміку валового внутрішнього продукту, забезпечує збільшення купівельної спроможності основної маси населення, стає дієвим засобом послаблення інфляції і основним джерелом реалізації

заходів, спрямованих на соціальний розвиток і зростання рівня життя населення³²⁸.

Методологічні, методичні та прикладні питання багатопланової проблеми підвищення продуктивності праці були і залишаються об'єктом активних наукових досліджень. Різні аспекти цієї проблеми досліджували вчені розвинених країн: Б. Гоулд, К. Куросава, А. Лоулер, С. Мосс, І. Прокопенко та ін.

Значну увагу питанням підвищення продуктивності праці приділяли свого часу вчені колишнього СРСР і сучасних країн близького зарубіжжя: Б. Генкін, О. Щербаков, Ю. Одегов, С. Струмилін та ін. Різні аспекти цієї проблеми досліджували вчені України – О. Грішнова, А. Ревенко, Л. Семів, М. Семикіна, М. Посник, М. Шипілін. Водночас питання регіонального забезпечення зростання продуктивності праці потребують глибшого дослідження, особливо в контексті систематизації інституційних чинників зростання продуктивності праці, що й обумовило вибір теми дослідження.

На нашу думку, продуктивність праці є найважливішим із показників ефективності трудового процесу, що виражається відношенням виробленої продукції (послуг) до відповідних витрат безпосередньої, живої праці. А сукупною продуктивністю праці є показник економічної та соціальної ефективності використання залучених у виробництво ресурсів праці, сутність якого полягає у відношенні кінцевої вартості вироблених товарів і послуг у країні до безпосередніх затрат праці на виробництво цих матеріальних і нематеріальних благ, що відображає ступінь прогресивності управління, розвитку науки, техніки і технології у країні.

На динаміку регіональної продуктивності праці впливають низка чинників: зміни матеріально-технічних, організаційних і соціально-економічних умов як безпосередньо у процесі виробництва, так і поза ним, під впливом яких скорочуються затрати праці на виробництво одиниці продукції, тобто підвищується рівень продуктивності праці. Кожен із цих чинників представлений і функціонує через діяльність відповідних регіональних інститутів: науково-технічних і дослідних, де ведуться інноваційні розробки, університетів і підприємств, де формується людський капітал, соціальних інститутів освіти і здоров'я,

³²⁸ Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / О. А. Грішнова. – 3-тє вид. – К. : Знання, 2007. – С. 361.

зайнятості, законодавчих інститутів регулювання оплати праці та оподаткування тощо.

Діяльність цих організацій (дослідно-впроваджувальних і навчальних центрів, інститутів, асоціацій), зорієнтована: на визначення і розв'язання основних проблем підвищення ефективності (продуктивності) різних виробничо-економічних систем і економіки в цілому; практичну реалізацію стратегії і тактики розвитку економіки, здійснюваних на відповідних рівнях управління; підготовку (перепідготовку, підвищення кваліфікації персоналу, передусім менеджерів) для ринкової економіки. На регіональному рівні дія інституційностимульовального механізму полягає у створенні певних інституційних стимулів в інституційностимульовальному полі.

У свою чергу, підвищення продуктивності праці здійснюється за рахунок таких основних чинників: технічного прогресу, структурних змін в економіці, розвитку людського капіталу, соціального партнерства і раціональної організації та оплати праці. Оскільки в сучасних умовах усі підприємства у процесі своєї інноваційної, виробничої і комерційної діяльності не можуть обходитись без відповідних послуг інноваційних фондів, товарно-сировинних та фондових бірж, центрів зайнятості, комерційних банків та інших інститутів ринкової інфраструктури, то кожен із зазначених чинників, що впливають на продуктивність праці, також представлений і функціонує через діяльність відповідних регіональних інститутів. Тобто їх можна виділити в певну групу під назвою «інституційні чинники зростання сукупної продуктивності праці». Зміст і класифікацію цих чинників зобразимо у формі схеми, яка включає (рис. 9.1):

- людський капітал;
- наукові дослідження та їх упровадження;
- структурні зміни в економіці;
- організацію праці;
- соціальне партнерство.

Розглянемо більш детально кожен з окремих чинників.

Найважливішою умовою зростання продуктивності праці є нагромадження та ефективне використання людського капіталу, тобто тих якісних рис працівників, які формують сучасні продуктивні здібності і перетворюють їх на головну продуктивну силу ринкової економіки, заснованої на знаннях.

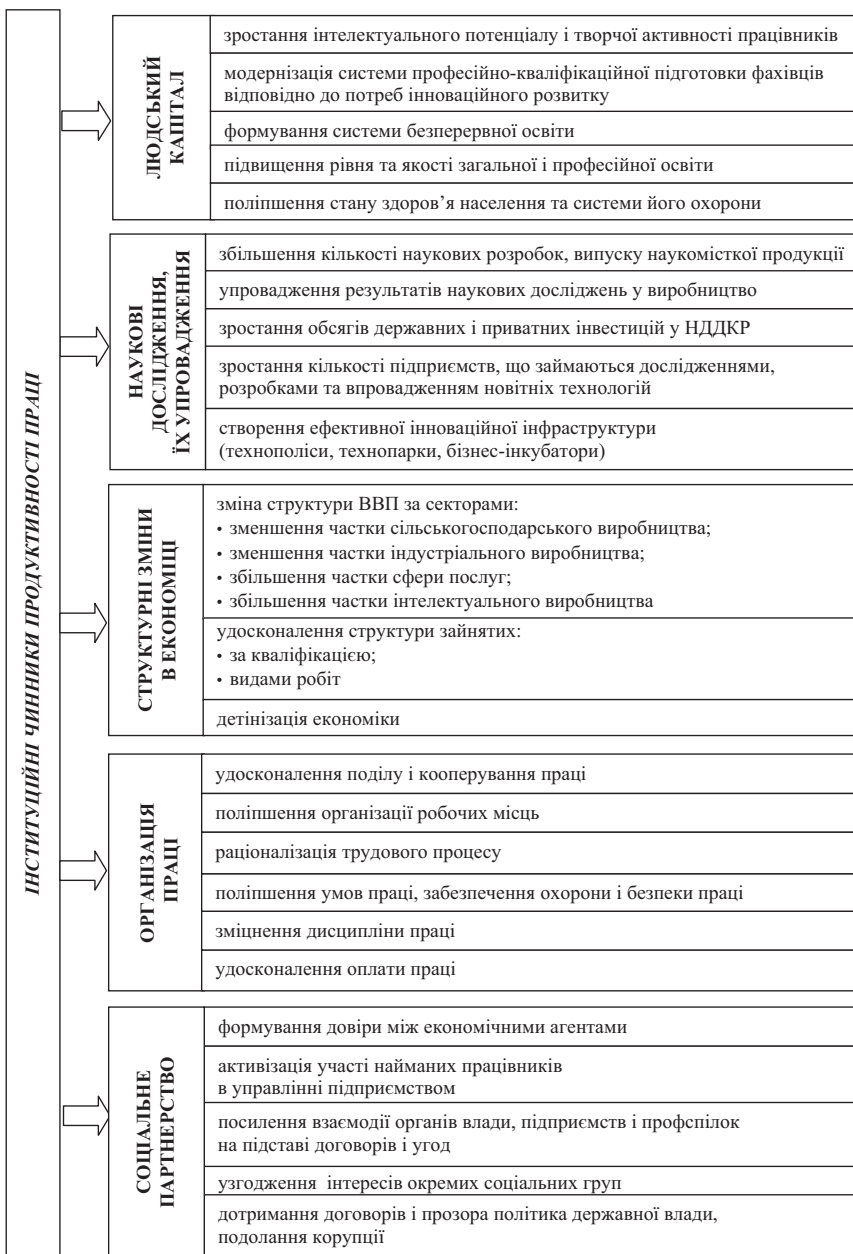

Рис. 9.1. Інституційні чинники продуктивності праці

Досвід розвинених країн свідчить, що нагромадження людського капіталу і забезпечення його ефективного використання є найважливішою умовою конкурентоспроможності країни та динамічного соціально-економічного прогресу.

За підрахунками фахівців, кожне додатково створене робоче місце в освітній та науково-дослідній сфері зумовлює створення 7–10 високопродуктивних робочих місць в економіці³²⁹. Зазвичай, виділяють три напрями впливу освіти на продуктивність праці³³⁰.

1. Освіта і професійна підготовка впливають на продуктивність праці кожної окремої людини. Доказом цього є тісна кореляція між рівнем освіти працівників і їхніми заробітками, підтверджена статистичними даними.

2. Освіта розвиває в людині ділові навички і підприємливість. У західній літературі це явище названо розподільним ефектом освіти. Робоча ефективність пов'язана із здатністю виконувати певне коло завдань, розподільна ефективність пов'язана із здатністю приймати правильні рішення. Освіта підвищує чутливість людей до нових наукових ідей і технічних розробок, у зв'язку з чим скорочується лаг часу між відкриттям і його широким застосуванням. Скорочуючи час поширення науково-технічних відкриттів, освіта сприяє підвищенню суспільної продуктивності праці, стимулюванню економічного зростання.

3. Третій напрям полягає в тому, що освіта збільшує не лише швидкість, з якою поширюються відкриття, а й швидкість, з якою вони здійснюються. «Науково-технічний» у поєднанні зі словом «прогрес» означає, що детермінантами поліпшення життєвих умов є нові способи організації та ведення виробництва, що ґрунтуються на досягненнях науки, які, будучи використаними на практиці, стають новим фактором (поряд із працею, капіталом, природними³³¹ ресурсами), у результаті чого за допомогою професійної робочої сили цей фактор матеріалізується у вищу (у кількісному і якісному аспекті) продуктивність праці. Тобто інноваційна діяльність безпосередньо інтегрується у виробництво. Інновації є предметом трудової діяльності, однак праці не рутинної, одноманітної, традиційної. Вони пов'язані з оригінальною,

³²⁹ Грішнова О. Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства / О. Грішнова, Н. Поливяна // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 5. – С. 39.

³³⁰ Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / О. А. Грішнова. – 3-тє вид. – К. : Знання, 2007. – С. 38.

³³¹ Там само.

творчою трудовою діяльністю, тобто основу інноваційної діяльності становлять інтелектуальні, творчі можливості працівників, спроможність продукувати нові ідеї, утілювати їх у нових знаннях щодо предметів, способів виробництва і доводити їх до впровадження за умови наукового обґрунтування раціональності. Людський інтелект посідає місце безпосередньої і головної продуктивної сили нової технологічної ери. Саме продукція з високим вмістом доданої вартості, тобто продукція інтелекту і таланту, має стати провідною у промисловості країни, адже саме така продукція за сучасних умов є джерелом зростання продуктивності праці та багатства нації.

На показники продуктивності на різних рівнях господарювання суттєво впливають структурні зміни в суспільстві залежно від якості управління діяльністю окремих підприємств. Причому така взаємодія в довгостроковій перспективі завжди має двосторонній характер, тобто структурні зміни відбиваються на рівні загальної продуктивності, а позитивні зрушення продуктивності, у свою чергу, можуть сприяти модифікації самої структури суспільного виробництва. При цьому основними загальносвітовими тенденціями макроструктурних зрушень, що притаманні країнам як із високим, так і з низьким рівнями доходу на душу населення, є стале скорочення у виробництві ВВП частки аграрного сектору економіки і зростання частки послуг.

Найістотніші економічні зміни відбуваються у таких сферах:

- 1) моделях зайнятості населення;
- 2) складі основного капіталу – що визначається розмірами фонду нагромадження та інвестицій за ознаками інтенсивності оновлення, ступенем втілення технологічних новинок, рівнем капіталомісткості;
- 3) технологіях, наукових дослідженнях і розробках – використання технологій і розробок, що супроводжуються революційними проривами в галузях і видах виробництва;
- 4) масштабах виробництва – помітне збільшення частки малих і середніх підприємств, що можуть стати і стають конкурентоспроможними за умови їх необхідної спеціалізації та наявності великих і розрахованих на тривалий період партій замовлень на виготовлювану ними продукцію;
- 5) структурні зміни соціального характеру торкаються головним чином персоналу і трудового потенціалу; вони характеризуються іс-

тотними зрушеннями в їхньому складі за ознаками – статі, освіченості, кваліфікації, національних особливостей тощо.

І останньою, але не менш важливою складовою інституційної підсистеми продуктивності праці є соціальне партнерство, потенціал якого в Україні використовується не повною мірою.

Соціальне партнерство в цьому контексті – це демократичний тип соціально-трудових відносин, який передбачає узгодження і захист інтересів сторін партнерства через досягнення компромісних рішень щодо збереження, ефективного функціонування та розвитку трудового потенціалу, правовою основою якого є перемовини, угоди і договори³³².

Підвищення продуктивності праці не можливе без її вимірювання й аналізу, які допомагають відшукати нові резерви та можливості її підвищення, а також відображають ефективність затрачених зусиль.

Показники продуктивності допомагають визначити реальні цілі і встановити орієнтири, виявити «слабкі сторони» і перешкоди на шляху до очікуваної продуктивності. Якісна система обчислення продуктивності праці сприяє поліпшенню внутрівиробничих відносин між працівниками, менеджерами і підприємцями; справедливому співвідношенню заробітної плати і рівня продуктивності праці, а також удосконаленню політики розподілу прибутків, отриманих завдяки зростанню продуктивності праці.

На мезо- і макроекономічному рівнях показники продуктивності допомагають оцінити економічну ефективність і якість соціально-економічної політики щодо рівня технічного розвитку, професійності менеджерів і якості робочої сили, планування, доходів, заробітної плати, цін і оподаткування. Обчислення продуктивності праці допомагає визначити фактори розподілу доходів за різними секторами економіки і сприяє визначенню пріоритетів при прийнятті рішень. Показники продуктивності використовують також центральні і місцеві органи влади для виявлення проблемних сфер і визначення ступеня впливу програм розвитку національної економіки на розв'язання місцевих проблем. Вони дають цінну об'єктивну інформацію для розподілу ресурсів. Рівноваги між продуктивністю праці, прибутками і цінами можна досягти, використовуючи надійні методи вимірювання і показники продуктивності праці, які повинні стати частиною інформаційної

³³² Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 115 с.

системи управління. Загалом, вимірювання продуктивності праці здійснюється відповідно до її змісту, через відношення результату виробництва товарів і послуг до затрат праці. При вимірюванні продуктивності праці важливо якомога точніше виразити результат виробничої діяльності, тобто обсяг вироблених матеріальних і нематеріальних благ (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Показники і методи вимірювання продуктивності праці

Мезорівень (регіональний рівень)	
розрахунок регіональної продуктивності праці	розрахунок продуктивності праці за видами економічної діяльності в регіоні
ВРП у розрахунку на одного зайнятого в регіоні (ПП ₁); ВДВ у розрахунку на одного зайнятого в регіоні (ПП ₂); ВРП у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину в регіоні (ПП ₃); ВДВ у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину в регіоні (ПП ₄)	ВДВ у розрахунку на одного зайнятого за окремим видом економічної діяльності (ПП ₅); ВДВ у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину за видом економічної діяльності (ПП ₆)

На регіональному рівні аналогом ВВП є валовий регіональний продукт (ВРП). Тому для розрахунку продуктивності праці на регіональному рівні використовують чотири показники:

- 1) ВРП у розрахунку на одного зайнятого в регіоні (ПП₁);
- 2) ВРП у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину в регіоні (ПП₃);
- 3) валова додана вартість (ВДВ) у розрахунку на одного зайнятого в регіоні (ПП₂);
- 4) ВДВ у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину в регіоні (ПП₄).

Продуктивність праці за видами економічної діяльності ми пропонуємо розраховувати за валовою доданою вартістю (ВДВ) у чисельнику і кількістю зайнятих – у знаменнику. ВДВ за видами економічної діяльності відповідно до секцій КВЕД відображає додатково створену вартість і відповідно утворення в ній первинних доходів, одержаних у результаті безпосередньої участі у процесі виробництва. Рівень продуктивності праці за видами економічної діяльності пропонуємо визначати за двома показниками:

1) ВДВ у розрахунку на одного зайнятого за окремим видом економічної діяльності (ПП₅);

2) ВДВ у розрахунку на одну відпрацьовану людино-годину за видом економічної діяльності (ПП₆).

У багатьох країнах світу продуктивність праці розраховують як на рівні підприємства, так і на регіональному рівні. У США, наприклад, Бюро статистики праці при Міністерстві праці з 1909 року до нинішнього часу розраховує продуктивність праці в різних секторах економіки і публікує ці дані. Відповідні розрахунки веде й Американський центр продуктивності для двадцяти промислових галузей і одинадцяти непромислових несільськогосподарських галузей.

В Україні показник продуктивності праці виключений зі статистичної звітності, однак дедалі частіше постає доцільність його обчислення для ефективного управління економікою на всіх рівнях. На нашу думку, оцінка стану і тенденцій продуктивності праці на регіональному і галузевому рівнях, а саме в Черкаському регіоні (табл. 9.2), буде першим кроком до розв'язання цілої низки проблем, що характерні для більшості підприємств Черкащини, а саме:

- зниження конкурентоспроможності промислової продукції;
- неефективне використання ресурсів;
- уповільнена економічна активність;
- брак стимулів до інноваційної діяльності;
- зношеність основних засобів у промисловості.

Таблиця 9.2

Розрахунок продуктивності праці Черкаського регіону

Показник	Рік								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВДВ (млн грн)	6 093	8 041	9 803	12 401	17 282	17 244	20 533	24 093	28 015
ВРП (млн грн)	6 623	9 014	10 957	13 656	19 101	18 707	22 354	27 012	31 265
Чисельність зайнятих (тис. осіб)	561,1	578,7	580,8	585,2	583,1	561,7	564,9	566,4	562,7
ПП_2 (за ВДВ) у ф. ц.	10,9	13,9	16,8	21,2	29,6	30,6	36,3	42,5	49,7
ПП_1 (за ВРП) у ф. ц.	11,8	15,6	18,8	23,3	32,7	33,3	39,6	47,6	55,6
Індекс цін (2004 р. – базовий)	1	1,13	1,23	1,37	1,72	1,99	2,17	2,34	2,36

Показник	Рік								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ПП_2 (за ВДВ) у цінах 2004 р.	10,9	12,3	13,7	15,47	17,2	15,4	16,7	18,2	21
ПП_1 (за ВРП) у цінах 2004 р.	11,8	13,8	15,2	17	19,2	16,7	18,3	20,3	23,5

Примітка. Розраховано за³³³.

З табл. 9.2 видно, що зростання продуктивності праці у фактичних цінах відбувається надзвичайно динамічно, однак при обчисленні цього показника з урахуванням індексу споживчих цін спостерігаємо незначну динаміку.

Більш наочно ситуацію простежує рис. 9.2.

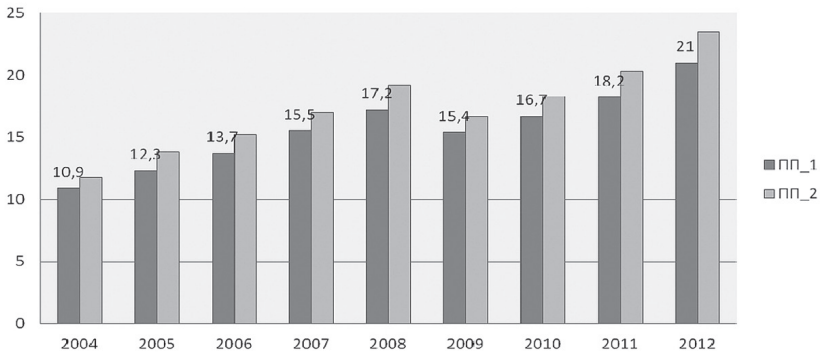

Рис. 9.2. Продуктивність праці в Черкаському регіоні в розрахунку на одного зайнятого в економіці в цінах 2004 року (тис. грн)

Примітка. Складено за табл. 9.2.

Отже, із 2004 до 2012 рр. загалом спостерігаємо позитивну динаміку продуктивності праці в Черкаській області практично всі роки, окрім 2009-го, який характеризувався післякризовим періодом оновлення економіки.

³³³ Статистична інформація Черкаського регіонального центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list> ; Статистичний щорічник: Черкаська область – 2012 р. / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.

Однак, за даними Міжнародної організації праці, рівень продуктивності праці в Україні зокрема й досі не досяг рівня 1990 року, що є наслідком неефективного державного і регіонального управління, неефективного використання ресурсів регіону.

Статистичні дані дозволяють зробити розрахунки показників продуктивності праці, ураховуючи індекс інфляції, у промисловості Черкащини за видами діяльності (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

**Продуктивність праці у промисловості Черкаської області
за видами діяльності у 2008–2012 рр.
(грн на одного працівника)**

Галузі промисловості	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Добувна промисловість	33 461,5	34 583,3	38 200	37 692	39 760
Харчова промисловість і переробка с/г продукції	53 793	67 155,6	83 545	86 764,2	90 256,5
Легка промисловість	6 423,4	11 944	11 678,6	17 590	16 511,6
Хімічна і нафтохімічна промисловість	147 938	105 887	118 883	99 400	100 679
Машинобудування	12 735	14 865	23 038	26 689	41 867
Металургія і обробка металу	22 956,5	25 642	34 285,7	4 133	51 117,6
Целюлозно-паперова промисловість	254 444	347 143	331 875	343 000	339 500
Виробництво і розподіл електроенергії, газу і води	50 542,2	46 230	45 563,9	42 085	40 030,3
У середньому у промисловості	41 179	54 243	65 052,5	64 848,6	70 023

Примітка. Розраховано за³³⁴.

Щодо використання трудового потенціалу, то найефективнішими галузями промислового виробництва були: целюлозно-паперова промисловість (339 500 грн на одного працівника у промисловості 2012 р.), хімічна і нафтохімічна (100 679 грн), харчова промисловість і переробка с/г продукції (90 256 грн).

Динаміку продуктивності праці Черкащини за п'ять років зображено на *рис. 9.3*.

³³⁴ Праця в економіці Черкаської області: статистичний бюлетень / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013; Статистичний щорічник: Черкаська область – 2012 р. / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.

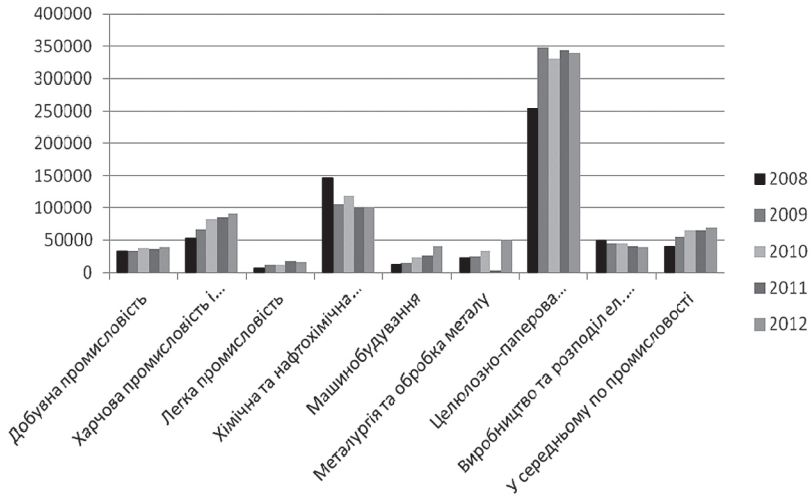

Рис. 9.3. Динаміка продуктивності праці за галузями промисловості

Примітка. Розраховано за³³⁵.

З рис. 9.3 очевидно, що 2012 року найбільший виробіток зафіксовано в целюлозно-паперовій промисловості, основну частку продукції якої експортують за кордон. Продуктивність праці в цій галузі на початок 2012-го перевищила середньогалузевий рівень (70 023 грн на одного працівника на рік) майже у п'ять разів. Найгірша ситуація протягом усього періоду спостерігалася в легкій промисловості (12 830 грн на одного працівника в середньому за п'ять років), що значною мірою пояснюється відсутністю місцевої сировини і гострою конкуренцією з турецьким, польським і китайським імпортом. Проміжну позицію між галузями-лідерами і легкою промисловістю займають машинобудування і металообробка, виробництво і розподіл електроенергії, газу і води, а також добувна промисловість, які дещо відстають від середньогалузевого рівня. У середньому з 2008 до 2012 рр. продуктивність праці у промисловості зросла на 42%. При цьому зростання переважно спостерігається 2010 року. Однак якщо

³³⁵ Праця в економіці Черкаської області : статистичний бюлетень / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013 ; Статистичний щорічник: Черкаська область – 2012 р. / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.

враховувати розмір виробітку (близько 13 500 дол. проти 65 000 дол. у США і 48 000 дол. в Японії)³³⁶, то наша промисловість у 4,5–5 разів менш конкурентоспроможна, ніж промисловість розвинених країн (рис. 9.4).

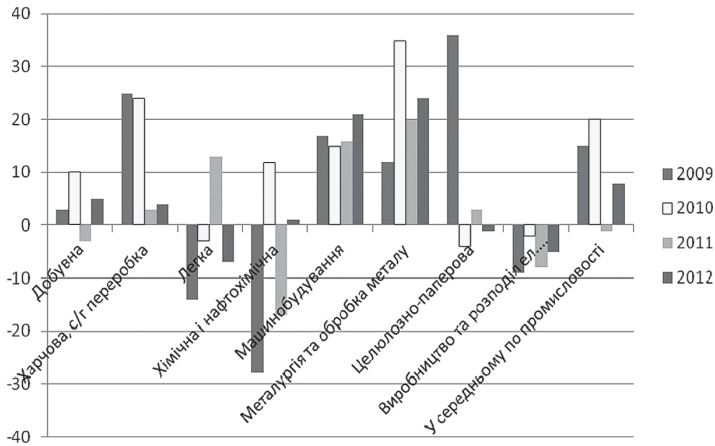

Рис. 9.4. Динаміка приросту продуктивності праці за 2009–2012 рр.

Примітка. Розраховано за³³⁷.

Аналізуючи приріст продуктивності праці у промисловості краю за її видами (табл. 9.3), можна зазначити: немає чітких тенденцій щодо стабільного зростання продуктивності праці, окрім машинобудування, металургії та харчової промисловості, де протягом п'яти років продуктивність праці зростає стабільними темпами у 2008–2009 рр. – 25–24%, а 2011–2012 рр. темпи приросту знижуються до 3–4%. Найнижчий приріст продуктивності праці (-1%) – 2011 року. Відповідно, спостерігаємо найбільше з 2008 до 2012 рр. зростання чисельності безробітних – із 51,9 тис. осіб у 2008 р. до 68,1 тис. осіб у

³³⁶ Пасека А. С. Продуктивність праці на сучасному етапі: методика вимірювання та комплексна оцінка / А. С. Пасека // Україна: аспекти праці : науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К., 2009. – № 5. – С. 47.

³³⁷ Праця в економіці Черкаської області: статистичний бюлетень / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013 ; Статистичний щорічник: Черкаська область – 2012 р. / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.

2009 р., і майже відсутність приросту випуску промислової продукції в області³³⁸ (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

**Приріст продуктивності праці за галузями промисловості
у 2009–2012 рр. (у відсотках до попереднього року)**

Галузі промисловості	2009	2010	2011	2012
Добувна	3	10	-3	5
Харчова, с/г переробка	25	24	3	4
Легка	-14	-3	50	-7
Хімічна і нафтохімічна	-28	12	-17	1
Машинобудування	17	13	16	17
Металургія та обробка металу	12	35	20	24
Целюлозно-паперова	36	-4	3	-1
Виробництво та розподіл електроенергії, газу, води	-9	-2	-8	-5
У середньому у промисловості	15	20	-1	8

Як бачимо, досить успішними є показники динаміки і приросту в харчовій промисловості і переробці сільськогосподарської продукції. Найгірші показники приросту – у хімічній та нафтохімічній промисловості (-6%), що пов'язано зі значним зменшенням інвестицій у цю галузь і зношенням основних засобів, неспроможністю місцевих підприємств конкурувати з продукцією європейських виробників. Як результат – підприємства цієї галузі банкрутують, разом із збільшенням регіонального безробіття.

Отже, продуктивність – рухливий і динамічний показник результативності праці та ефективності виробництва, який змінюється під впливом численних факторів. Оскільки продуктивність праці має визначальне значення для розвитку окремого підприємства, усієї промисловості, у галузях, суміжних із нею, і економіки в цілому, фахівці, керівники, власники та наймані працівники повинні постійно знаходити шляхи її підвищення і резерви зростання, упроваджувати ефективну систему управління продуктивністю праці на всіх рівнях.

³³⁸ Пасека А. С. Продуктивність праці на сучасному етапі: методика вимірювання та комплексна оцінка / А. С. Пасека // Україна: аспекти праці : науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К., 2009. – № 5. – С. 30.

9.3. Стан зайнятості і безробіття як індикатори ефективності використання трудового потенціалу Черкащини

Ефективність використання трудового потенціалу нерозривно пов'язана із забезпеченням повної зайнятості, з його примноженням і підвищенням його якості. Водночас аналіз процесів, що відбуваються у сфері формування і використання трудового потенціалу Черкаського регіону, свідчить про негативні тенденції, які мають місце на регіональному ринку праці на сучасному етапі. Зокрема, з 2005 року на 4% скоротилась чисельність економічно активного населення області віком 15–70 років і на 1% населення працездатного віку (рис. 9.5). Це більше, ніж загалом в Україні, де це скорочення становило 3 і 0,02%, відповідно.

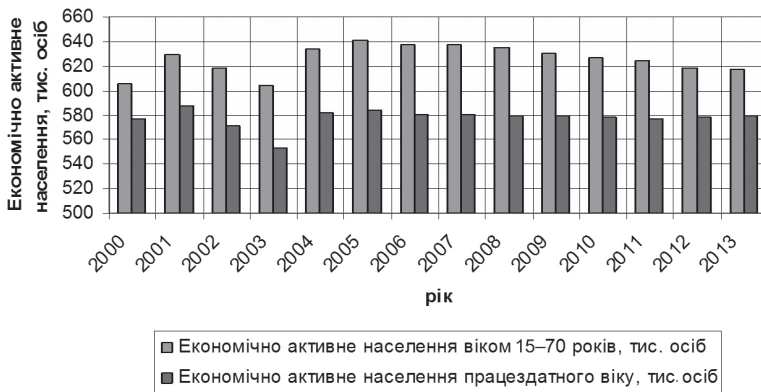

Рис. 9.5. Економічно активне населення віком 15–70 років, тис. осіб (2005–2013 рр.)

Примітка. Побудовано за³³⁹.

З одного боку, це є результатом загальноукраїнських демографічних процесів: а саме – депопуляції населення, зменшення чисельності населення працездатного віку і погіршення якісних його характеристик.

³³⁹ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pracya_dinam_13.pdf.

А з другого – значною мірою відображенням загальноекономічної динаміки і специфіки розвитку Черкаського регіону.

Водночас слід зазначити, що рівень економічної активності серед населення віком 15–70 років у Черкаській області, починаючи з 2003 року, зростає і, крім того, темпами, що випереджають загальноукраїнський рівень (рис. 9.6).

Рис. 9.6. Частка економічно активного населення віком 15–70 років у загальній чисельності населення відповідної вікової групи (2000–2013 рр.), у %

Примітка. Побудовано за^{340, 341}

Якщо взяти період із 2003 до 2012 рр., то рівень економічної активності населення віком 15–70 років у Черкаській області зріс на 6,9%.

Загалом в Україні цей показник зріс на 4,4%. При цьому найвищий рівень економічної активності характерний для осіб 30–49 років, найнижчий – для молоді віком 15–24 роки і осіб віком 60–70 років.

Це пояснюється низкою демографічних і соціальних причин. Передусім тим, що наприкінці 1990-х і на початку 2000-х років на

³⁴⁰ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pracya_dinam_13.pdf.

³⁴¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

тлі скорочення чисельності населення в Україні, у період економічної активності почало вступати численне покоління народжених під час «демографічної хвилі» 1980-х років, що була пов'язана переважно з інтенсивним стимулюванням народжуваності в Радянському Союзі.

Другий чинник – стрімкі темпи скорочення населення області, особливо сільського, відносно його активної.

Більш активними на ринку праці Черкаського регіону залишаються чоловіки, хоча їхня кількісна перевага не надто значна (320,5 тис. чоловіків проти 298 тис. жінок серед економічно активного населення у 2012 р.)³⁴².

Рівень економічної активності серед чоловіків віком 15–70 років на 12,6 в. п. залишається вищим, ніж серед жінок, тому що жінки Черкащини, як і українські жінки загалом, усе ще змушені частіше за чоловіків залишатися поза ринком праці, довше навчаючись, виконуючи хатню роботу, доглядаючи за дітьми або родичами, що його потребують.

Економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2008 року, призвела до значного погіршення ситуації як на вітчизняному, так і на регіональному ринках праці.

Однією з найбільш серйозних проблем стало скорочення зайнятості та зростання безробіття населення. Так, з 2008 до 2009 рр. кількість зайнятого населення віком 15–70 років на Черкащині зменшилась майже на 14 тис. осіб, або на 4%. При цьому 3,8% скорочення припали на 2009 рік³⁴³.

Особливістю кризи 2008–2009 рр. було те, що початок падіння зайнятості 2008 року відбувалось на тлі зростання ВВП і ВРП, темпи якого хоч і були в Черкаському регіоні меншими, ніж в Україні в цілому (17,1%), але досягли рекордних 15%³⁴⁴. Разом з тим 2009 року темп зменшення зайнятості також був меншим, ніж падіння обсягів виробництва в області (рис. 9.7).

³⁴² Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/prasya_dinam_13.pdf.

³⁴³ Праця Черкащини. 2010 : статистичний збірник. – Черкаси, 2011.

³⁴⁴ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

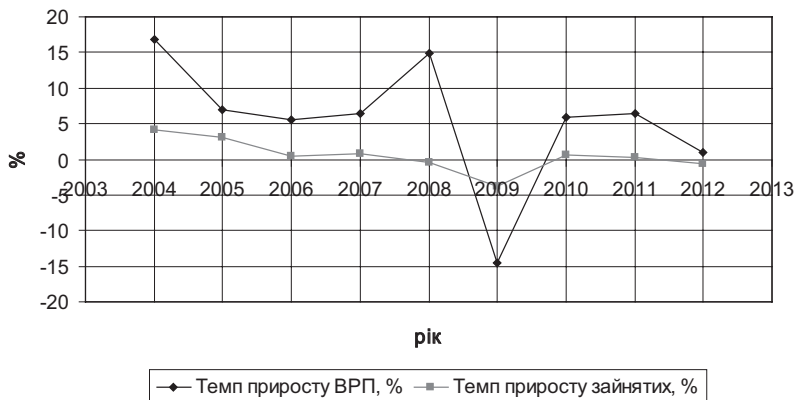

Рис. 9.7. Темп приросту ВРП і зайнятих (2004–2012 рр.), у %

Примітка. Побудовано за³⁴⁵.

Це пояснюється суттєвою інерційністю вітчизняного ринку праці. Підприємства Черкащини, що почали скорочувати виробництво ще наприкінці 2008 року, не поспішали офіційно звільняти своїх працівників, сподіваючись на поліпшення ситуації або не бажаючи чи не маючи фінансової спроможності здійснювати виплати, у зв'язку з їхнім звільненням. Тому працівникам пропонували адміністративні неоплачувані відпустки або переведення на скорочений графік роботи. У результаті кількість працівників, переведених з ініціативи адміністрації на скорочений графік роботи, збільшилась у 2,4 раза; працівників, що перебували в адміністративній відпустці, – на 41,8%, тих що вчасно не одержали заробітну плату, – у 3,1 раза; борг із виплати зарплати за той рік зріс на 77,8 відсотка³⁴⁶.

На початку 2009 року відбувся сплеск офіційних звільнень працівників, що призвело до стрімкого зменшення зайнятості. Працівники, що не втратили роботу, у більшості випадків зіштовхнулись із підвищенням інтенсивності праці, а також зі скороченням розмірів заробітної плати і зростанням заборгованості з її виплати.

Кількість безробітних віком 15–70 років 2009 року, порівняно з 2008-м, збільшилася на 16,2 тис. осіб, або на 31,2%, і становила 68,1 тис.

³⁴⁵ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pracya_dinam_13.pdf.

³⁴⁶ Там само.

осіб. Рівень безробіття зріс до 10,8% (проти 8,2% 2008 р.)³⁴⁷. Звичайно, це менші показники рівня безробіття, ніж у середньому в Україні (9,6%), але більші, ніж, наприклад, у Миколаївській (9,3%)³⁴⁸, Одеській (6,8%) областях³⁴⁹ тощо. Рівень зареєстрованого безробіття в Черкаській області 2009 року зріс з 2,9 до 3,4%. При цьому на 150% зросла частка безробітних, вивільнених з економічних причин (61% в Україні), тобто зросла саме його циклічна складова³⁵⁰.

Зменшення рівня зайнятості в Черкаській області супроводжувалось зниженням індексу реальної заробітної плати з 107,1% у 2008 р. до 90,1% у 2009 р. (загалом в Україні 106,3 і 90,8 % відповідно)³⁵¹.

Економічне пожвавлення, що розпочалось у другій половині 2009 року, дещо поліпшило ситуацію на регіональному ринку праці, хоча й із певним часовим лагом. Так, 2010 року дещо збільшився рівень економічної активності населення (до 64,9%), збільшився рівень зайнятості (на 1,3 в. п.), зменшився рівень безробіття як населення віком 15–70 років (з 10,8% у 2009 р. до 9,9% у 2010 р.), так і офіційно зареєстрованого (з 3,4 до 3,3%, відповідно). При цьому зменшилась частка вивільнених з економічних причин (з 9,4% у 2009 р. до 3,9% у 2010 р.)³⁵².

До позитивних тенденцій на регіональному ринку праці в післякризовий період можна віднести збільшення на 1 тис. осіб чисельності зайнятого населення Черкаської області у віці 15–70 років (до 565,6 тис. осіб) і підвищення рівня зайнятості з 59,4 до 59,9%. При цьому зростання зайнятості відбулось у всіх районах. На 27,3% збільшилась кількість працевлаштованих³⁵³.

Чисельність безробітних 2013 року зменшилася на 1,2 тис. осіб і становила 52,4 тис. Рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП), знизився з 8,7 до 8,5% економічно активного населення.

³⁴⁷ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pracya_dinam_13.pdf.

³⁴⁸ Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.

³⁴⁹ Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.

³⁵⁰ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pracya_dinam_13.pdf.

³⁵¹ Там само.

³⁵² Там само.

³⁵³ Черкаський регіональний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list>.

За 2013 рік відбулося зменшення кількості працівників, які працювали в режимі неповного робочого дня (тижня) з економічних причин, з 20,9 до 20% (на 4,3%), хоча ці показники залишились вищими, ніж загалом в Україні. На 37,5%, порівняно з 2012 роком, зменшилась кількість працівників, що перебували у вимушених відпустках, і на 28,0% – сума заборгованості з виплати заробітної плати. На 15 днів скоротилася загальна тривалість зареєстрованого безробіття (зі 131 дня до 116 днів). Причому майже в усіх районах області, за винятком Звенигородського і Тальнівського³⁵⁴.

Найбільша частка зайнятих Черкаського регіону зосереджена у промисловості – 24,7%; освіті – 19,1%, сільському господарстві, охороні здоров'я та сфері соціальної допомоги – 14,0%, у мисливстві, лісовому та рибному господарстві – 12,3%, у транспортній галузі – 8,3%, сфері торгівлі та ремонту автотранспортних засобів – 6,4%. Лише 1,2% на Черкащині зайняті професійною, науковою та технічною діяльністю, 1,6% – у будівництві³⁵⁵.

Кількість безробітних, які станом на 1 січня 2013 року перебували на обліку більше ніж один рік, становила 2,2 тис. осіб, що на 4,1% менше, ніж на відповідну дату попереднього року. При цьому питома вага таких працівників у загальній кількості 2013 року не змінилась, залишаючись на рівні 9,8% (тоді як кризового, 2009-го вона була на 2 в. п. менша), що свідчить про застійний характер безробіття в Черкаській області³⁵⁶.

Водночас слід зазначити, що наприкінці 2013 року намітилися негативні тенденції, що свідчить про загрозу погіршення ситуації на регіональному ринку праці. Зокрема, відбулось зменшення середньооблікової кількості штатних працівників на 14,5 тис., порівняно з 2012 роком, і на 24,7 тис., порівняно з післякризовим, 2010-м. У січні 2014 року середньооблікова кількість штатних працівників зменшилась, у порівнянні зі січнем 2013-го, на 8,2 тис. осіб і становила 237,2 тис. осіб³⁵⁷. Також додамо такі негативні чинники: збільшення кількості вивільнених з економічних причин 2013 року на 31,3%, зменшення кількості

³⁵⁴ Черкаський регіональний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list>.

³⁵⁵ Там само.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Там само.

вільних робочих місць на 3%, збільшення навантаження на 10 вільних робочих місць вакантних посад на 7,3% (з 82 до 88 осіб 2012 р.), на 9,6% 2013 р. зросло приховане безробіття, оскільки збільшилась кількість працівників, що перебували у відпустці без збереження заробітної плати, з 2,6 до 3,4%. У першій половині 2014 року також збільшився рівень вибуття середньооблікової кількості штатних працівників із 12,3 до 14,2 відсотка³⁵⁸.

Слід зазначити, що в Черкаському регіоні існує значний розрив між показниками рівня безробіття, визначеного за методологією МОП як зареєстрованого (у чотири рази 2013 р.). При цьому в жінок перевищення становить 2,9 раза, у чоловіків – 5,4 раза, у міських поселеннях – у 4,6 раза, у сільській місцевості – у 2,9 раза)³⁵⁹.

Пояснень цьому кілька. По-перше, це приховане безробіття, що виникає через відправлення працівників в адміністративні неоплачувані відпустки або їх переведення на скорочений графік роботи. По-друге, масштаби реального безробіття недооцінені, оскільки в показниках зареєстрованого безробіття не охоплено осіб, які не були зареєстровані в Державній службі зайнятості, але вважались би безробітними за визначеними у світі критеріями. Нарешті, використання у знаменнику рівня зареєстрованого безробіття чисельності населення працездатного віку, замість економічно активного населення (робочої сили), яке традиційно використовується для визначення рівня безробіття, також призводить до заниження показника рівня безробіття. Наголосимо, що дуже гостро стоїть проблема збалансованості структури попиту на робочу силу і структури її пропозиції. У зв'язку з цим поширеним явищем стала робота не за спеціальністю, особливо серед працівників, які мають вищу освіту. Слід зазначити, що існує пряма залежність між рівнем освіти людини та її шансами знайти роботу. Кількість працівників, які закінчили вищі навчальні заклади (III–IV рівнів акредитації) в економіці області на кінець 2013 року становила 153,4 тис. осіб, або 47,2% облікової кількості штатних працівників. Найбільше працівників з вищою освітою (81,9% облікової кількості працівників) зайнято в державному управлінні. Висока насиченість

³⁵⁸ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/prasya_dinam_13.pdf.

³⁵⁹ Черкаський регіональний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list>.

ними спостерігається у фінансовій діяльності (78%), освіті (70,8%), діяльності у сфері відпочинку і розваг, культури і спорту (67,8%), охорони здоров'я та соціальної допомоги (63,6%)³⁶⁰. Крім того, середня тривалість пошуку роботи тими, хто має вищу чи базову вищу освіту, – менша.

Тому популярність освіти, особливо вищої, серед найбільш активної частини населення значно зросла. Однак обсяги підготовки спеціалістів вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації області з 2007 року зменшуються. Якщо у 2006/2007 н. р. вони випустили 46,8 тис. випускників, тобто на 172% більше, ніж у 1995/1996 н. р., то у 2013/2014 н. р. на 28% менше, ніж у 2006/2007 н. р. Водночас чисельність учнів професійно-технічних навчальних закладів невпинно скорочувалась увесь період (на 37,9%)³⁶¹, хоча попит на працю висококваліфікованих працівників в області збільшується.

Позитивною тенденцією можна було б назвати зменшення кількості випускників вищих навчальних закладів серед зареєстрованих безробітних (більше ніж удвічі порівняно з 2000 р. і на 19,4% порівняно з 2012 р.). Це, з одного боку, можна пояснити тим, що незбалансованість між професійно-кваліфікаційною структурою випускників і сучасними потребами ринку праці компенсується підвищенням мобільності робочої сили, тим, що молодь виїжджає в пошуках роботи або у промислові центри, або за кордон. З другого боку, спостерігається зниження економічної активності молоді, що знаходить вияв у відмові від пошуку роботи або взагалі за допомогою служб зайнятості. Це, до речі, є ще одним поясненням такого великого розриву між офіційно зареєстрованим безробіттям і показниками рівня безробіття, визначеними за методологією МОП (відповідно, 3,2 і 9,5% 2013 р.).

Значною проблемою для ринку праці Черкаського регіону є «вимивання» робочих місць висококваліфікованої праці внаслідок «перетікання» її в обласний центр і у великі міста (перш за все м. Київ), поширення явища деінтелектуалізації, декваліфікації праці. Тому пріоритетним завданням має стати зменшення різниці в умовах відтворення трудового потенціалу між районами, поліпшення їх у регіоні, максимального наближення попиту до пропозиції праці не лише за

³⁶⁰ Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/pracya_dinam_13.pdf.

³⁶¹ Там само.

кількістю та структурою робочих місць і працівників, а й у часі та просторі, на всіх рівнях. У розв'язанні цієї проблеми особливого значення набуває підвищення мобільності робочої сили – професійної, соціальної, територіальної, шляхом приведення професійно-освітньої підготовки у відповідність до поточних і перспективних вимог економіки області та створення реального ринку житла.

У зв'язку з цим важливим напрямом обласної політики зайнятості має стати участь органів місцевої влади в заходах із підвищення якості робочої сили, у тому числі шляхом субсидювання професійної підготовки, зокрема на підприємствах, подальшого впровадження і стимулювання безперервної освіти.

Важливою складовою державної політики зайнятості на всіх рівнях є заходи, спрямовані на полегшення процесу працевлаштування. У зв'язку з цим важливого значення набуває наявність і повнота інформації у службах зайнятості щодо наявних вакансій. Світовий досвід доводить, що для стимулювання надання підприємцями відповідної інформації ефективним є застосування таких механізмів, як можливість на пільгових умовах публікувати рекламу в засобах інформації, що належать службам зайнятості, або розміщувати її у приміщеннях служб тощо. Також слід поширювати практику укладення контрактів тимчасового найму на тристоронній основі між службою зайнятості, тимчасовим працівником і підприємцем. Цією формою найму користуються переважно такі вразливі щодо зайнятості групи робочої сили, як некваліфіковані працівники, жінки, молодь, іноземні працівники. Однак за тимчасовими контрактами працюють і висококваліфіковані фахівці: конструктори, дизайнери, архітектори тощо, тобто ті, хто виконує конкретні проекти. Високою організаційною формою тимчасового найму стало працевлаштування через так звані підприємства тимчасового найму.

Ще одним елементом активної політики зайнятості є організація громадських робіт, яка передбачає створення додаткових робочих місць. Але вона забезпечує певною мірою лише квазізайнятість, оскільки жодна людина не сприймає свою участь у громадських роботах як нормальну трудову діяльність. Практично всі розглядають її тільки як можливість одержання доходів, вищих за звичайну допомогу у зв'язку з безробіттям. Також світовий досвід свідчить про високу ефективність, передусім в умовах економічної кризи і відповідної

обмеженості доступу до найманої праці, сприяння самозайнятості населення. Допомога в організації власної справи досить поширена в економічно розвинених країнах. Коли це стосується безробітних, по суті, допомога у відкритті власної справи означає оплату урядом створення самими безробітними собі роботи замість компенсації доходів, втрачених унаслідок браку роботи.

Отже, ефективна політика зайнятості в Черкаському регіоні має включати два ключові напрями: підвищення рівня економічної активності населення і рівня зайнятості та досягнення структури зайнятості постіндустріального типу, для якої притаманне збільшення частки осіб, зайнятих у сфері послуг, передусім в інформаційному секторі економіки.

РОЗДІЛ 10

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА
ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ
РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ
НАСЕЛЕННЯ**

10.1. Теоретичні і методологічні основи виміру та оцінки рівня і якості життя населення

Ураховуючи високу зацікавленість науковців до проблем оцінки і підвищення рівня і якості життя населення, слід зазначити відсутність чіткого понятійно-термінологічного апарату та комплексної оцінки цих показників. Це стримує процес удосконалення механізмів управління добробутом населення і перешкоджає ефективному розвитку регіонів.

Наукові дослідження рівня та якості життя відображено у працях зарубіжних учених – А. Бергсона, Р. Конверса, Л. Джорджа, Л. Барона, М. Пааше, А. Сена і М. Фаркюгара. Питання оцінки і проблем забезпечення рівня життя населення, формування його регіональної диференціації розкрито також у наукових працях вітчизняних учених, таких як: О. Куліш, Е. Лібанова, В. Постніков, Є. Приступа та ін.

Разом з тим слід зазначити, що питання аналізу рівня і якості життя населення, їх взаємозв'язку з ефективністю соціально-економічного розвитку регіону в умовах реформування економіки України недостатньо висвітлені у вітчизняній економічній літературі, а зарубіжні розробки вимагають серйозного осмислення при застосуванні до реалій вітчизняної економіки з урахуванням її специфіки.

Аналіз наукових досліджень показав, що серед учених немає єдності щодо визначення поняття «рівень життя». Різні вчені трактують цю категорію залежно від об'єкта і предмета свого дослідження. Загалом, можна виокремити два підходи до визначення поняття «рівень життя»: вузьке і широке.

Згідно з першим рівень життя – це рівень добробуту населення, споживання товарів і послуг, сукупність умов і показників, що характеризують рівень задоволення основних життєвих потреб людини³⁶².

Широке трактування поняття «рівень життя» передбачає розгляд не тільки рівня добробуту і задоволення базових потреб, а й оцінку політичних свобод, умов праці, поведінкових і психологічних, куль-

³⁶² Горшенина Е. В. Региональные экономические исследования: теория и практика : монография. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2009. – С. 48.

турних і ментальних аспектів життя людини. Зокрема, такий підхід проглядається у працях Т. Арсеєвої³⁶³, Л. Черенька³⁶⁴ та інших.

На нашу думку, більш доцільним є визначення рівня життя в широкому розумінні, з урахуванням усіх аспектів життя людини. Фактично рівень життя включає економічні параметри (рівень задоволення базових потреб), умов життя (соціальна і духовна база для задоволення потреб людини) і спосіб життя як діяльність суб'єкта відповідно до загальноприйнятих у конкретному суспільстві цінностей. Це дозволяє врахувати діалектичний характер категорії «рівень життя», змінність умов життя людини і її суб'єктивні оцінки щодо умов життя.

Складною методологічною проблемою є оцінка рівня життя населення. Різні вчені, залежно від предмета свого дослідження, виокремлюють різні набори індикаторів і методики визначення рейтингів для оцінки рівня життя на міжнародному чи регіональному рівні. Міжкраїнові порівняння здійснюють на основі індексу людського розвитку, індексу щастя, індексу процвітання (якості життя), індексу економіки знань, рейтинг 100 кращих країн світу для проживання та інші, що різняться за методикою розрахунків і кількістю країн, включених до рейтингу.

Основним показником, який офіційно використовують фахівці ООН для зіставлення оцінки рівня і якості життя населення в різних країнах світу, є індекс людського розвитку (ІЛР). Він являє собою інтегральну оцінку трьох складових компонентів, що характеризують довголіття, рівень освіти і доходів населення країн світу.

До Доповіді 2013 року було додано два рейтинги з експериментальними показниками: індекс багатомірної бідності (ІББ) та індекс гендерної нерівності (ІГН)³⁶⁵.

Індекс багатомірної бідності (ІББ) вивчає фактори на рівні господарств, що показують більш повну картину бідності, ніж тільки вимірювання доходу. До таких факторів віднесли грамотність дорослого

³⁶³ Арсеєва Т. В. К вопросу изучения уровня жизни / Т. В. Арсеєва, И. Б. Данилова // Государственное регулирование экономики : материалы III Международной научно-практической конференции. – Н. Новгород : ННГУ, 2001. – С. 281.

³⁶⁴ Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – С. 19.

³⁶⁵ Доповідь про людський розвиток ПРООН 2013 року: за індексом людського розвитку Україна займає 78 позицію зі 186 країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.undp.org.ua/.../HDR2013.

населення, охоплення шкільною освітою дітей, рівень дитячої смертності, доступ до чистої води, електрики і каналізації, а також основних товарів і житлового будівництва.

ІГН було розроблено заради вимірювання рівня гендерної нерівності на основі національних даних із репродуктивного здоров'я, розширення прав і можливостей жінок та участі жінок на ринку праці. Нідерланди, Швеція і Данія очолюють ІГН, відображаючи найменший рівень гендерної нерівності. До країн із найбільшим рівнем гендерної нерівності відносять країни регіонів Африки на південь від Сахари, Південної Азії та Арабські держави.

Окремі показники рейтингової оцінки України за ІЛР та окремими економічними показниками, включеними до рейтингу, відображено в *табл. 10.1 і 10.2*³⁶⁶.

Таблиця 10.1

**Показники індексу людського розвитку України за 2012 рік
порівняно з окремими країнами і групами**

Країна, регіон	Значення ІЛР	Рейтинг за ІЛР	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.)
Україна	0,740	78	68,8	14,8	11,3	6 428
Європа і Центральна Азія	0,771	–	71,5	13,7	10,4	12 243
Країни з високим ІЛР	0,758	–	73,4	13,9	8,8	11 501

Дані *табл. 10.1 і 10.2* показують, що за період із 1990 до 2012 рр. значення ІЛР України зросло з 0,714 до 0,740, або на 4%, чи в середньому приблизно на 0,2% за рік. Якщо значення ІЛР (0,740) скоригувати на нерівність, то воно впаде до 0,672, тобто через нерівність у розподілі показників вимірів знизиться на 9,2%. Середня втрата через нерівність для країн із високим ІЛР становить 20,6%, а для Європи і Центральної Азії – 12,9 відсотка.

³⁶⁶ Human development report 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/HDR2013_EN_Summary.pdf.

Таблиця 10.2

**Тенденції ІЛР України на основі узгоджених даних часових рядів,
нових складових показників і нової методології**

Рік	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.) 2005 р.	Значення ІЛР
1980	69,3	11,9	7,4	–	–
1985	70,2	12,2	8,2	–	–
1990	69,8	12,5	9,1	8252	0,714
1995	67,9	11,9	10,4	3535	0,67
2000	67,4	12,7	10,7	3585	0,673
2005	67,5	14,2	11,1	5520	0,718
2010	68,2	14,8	11,3	5938	0,733
2011	68,5	14,8	11,3	6210	0,737
2012	68,8	14,8	11,3	6428	0,740

Індекс гендерної нерівності в Україні становить 0,338, що ставить її в індексі за 2012 рік на 57-ме місце серед 148-ми країн. Казахстан і Російська Федерація за цим індексом займають 51-шу позицію. В Україні 2,2% населення живе в багатомірній бідності і ще 1% є вразливим до таких депривацій.

У міжнародній практиці особливої уваги заслуговує система соціальних стандартів рівня життя населення, яка використовується для міжнародного порівняння рівня життя Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН). При цьому залежно від мети їх установлення стандарти поділяють на такі, що використовуються для розрахунку індексу розвитку людського потенціалу – ІРЛП (який з 1990 року використовується ПРООН у щорічному Звіті про розвиток людини), і на стандарти, що використовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації у країні. Як свідчать дані *табл. 10.3*, в Україні 2009 року вісім із 14-ти національних показників рівня життя населення відповідали встановленим стандартам ООН.

Дуже низькими є показники рівня життя в Україні (ВВП на душу населення), мінімальна заробітна плата, її співвідношення із середньою зарплатою, високий рівень бідності. Попри те, що співвідношення мінімальної і середньої заробітних плат (1 : 2,5) відповідає стандартам ПРООН (1 : 3), це свідчить не про високий рівень мінімальної

заробітної плати, а, навпаки, про низький рівень як мінімальної, так і середньої зарплат (ураховуючи неприпустимо низький мінімальний рівень погодинної заробітної плати – близько 1,50 долара за 2012 рік).

Таблиця 10.3

**Соціальні стандарти, що використовуються ПРООН
для міжнародного порівняння рівня життя,
і рівень цих стандартів в Україні^{367, 368, 369}**

Стандарт ООН	Параметри	Показники в Україні	
		2009 рік	2012 рік
<i>Стандарти, що використовуються для розрахунку ІРЛП країни</i>			
1. Очікувана тривалість життя при народженні, років	25 (min) – 85 (max)	69,3	68,8
2. Грамотність населення, %	100	99,4	99,7
3. Середня тривалість навчання, років	15	11,3	14,8
4. Реальний ВВП на душу населення, долари	200 (min) – 40 000 (max)	5 938	6 428
<i>Стандарти, що використовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації у країні</i>			
5. Сумарний коефіцієнт народжуваності	2,14–2,15	1,46	1,53
6. Коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 років, у загальній чисельності населення), %	7	15,92	15,2
7. Співвідношення доходів 10% найбагатших до 10% найбідніших	10 : 1	5,3 : 1	5,4 : 1
8. Частка населення, що проживає за межею бідності, %	10	26,4	25,5
9. Співвідношення мінімальної та середньої заробітних плат	1 : 3	1 : 2,93	1 : 2,5
10. Мінімальний рівень погодинної заробітної плати, долари	3	близько 0,50	1,5
11. Рівень безробіття (з урахуванням прихованого), %	8–10	8,8	7,5
12. Кількість правопорушень на 100 тис. населення, одиниць	до 5 тис.	954	979
13. Рівень депопуляції (к-сть народжених до к-сті померлих)	50 : 50	42 : 58	44 : 56

³⁶⁷ Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека : пер. с англ. // Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2010. – 244 с.

³⁶⁸ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

³⁶⁹ Цілі розвитку тисячоліття. ПРООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/mdgoverview.html>.

При цьому, з одного боку, незадовільне матеріальне становище зумовлює ризик втрати здоров'я через неякісне харчування, неможливість отримання кваліфікованої медичної допомоги тощо, а з другого – проблеми зі здоров'ям призводять до зниження працездатності та скорочення доходів. Саме низький рівень заробітної плати і проблеми з її виплати у працівників послаблюють мотивацію, знижують продуктивність праці, перешкоджають накопиченню людського капіталу. Особливо важливим є цей факт на значну регіональну диференціацію зарплати в Україні.

Першість за рівнем оплати праці утримує столиця країни. У Києві середня зарплата 2012 року становила 4 577 грн. Досить висока зарплата в Донецькій (3 381 грн) і Дніпропетровській (3 042 грн) областях. Найнижчі доходи в жителів Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Сумської, Чернігівської і Кіровоградської областей – у межах 2 079 грн на місяць³⁷⁰.

Такі низькі соціальні стандарти в Україні збільшують загрозу соціальної безпеці в Україні з урахуванням регіональної диференціації рівня життя в Україні.

Для оцінки цього показника вчені Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи розробили національну методику вимірювання людського розвитку регіонів України³⁷¹. За цією методикою індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР) включає показники, наведені в *табл. 10.4*.

У *табл. 10.4* також наведено абсолютні показники значень складових ІРЛР, середні в Україні і в Черкаській області. Наведені порівняння дозволили зробити висновок, що за всіма показниками ІРЛР Черкаська область відстає від стандартних значень, однак у цілому за рейтинговими оцінками належить до регіонів із середнім рівнем розвитку в Україні. Це обумовлює результуючі показники ІРЛР для Черкаської області³⁷², що наведені в *табл. 10.5*.

³⁷⁰ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

³⁷¹ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : кол. монографія / [Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І. О. та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

³⁷² Динаміка Індексу регіонального людського розвитку, 2004–2013 рр. [Електронний ресурс] / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>.

Таблиця 10.4

Показники, на основі яких розраховують ІРЛР³⁷³

№ пор.	Блоки і показники	Характер впливу на ІРЛР*	Стандартне значення	Вага	Значення по Черкаській області	Відхилення від стандартного значення
1. Відтворення населення						
1.1	Сумарний коефіцієнт народжуваності	+	2,1	0,1426	1,36	-0,74
1.2	Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), %	-	1,6	0,1956	2,4	-0,8
1.3	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	+	82,0	0,2834	70,91	-11,09
1.4	Імовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років	+	0,7500	0,2160	0,6104	-0,1396
1.5	Імовірність жінок дожити від 20 до 65 років	+	0,9500	0,1624	0,8442	-0,1058
2. Соціальне становище						
2.1	Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	-	400	0,2186	753	-353
2.2	Кількість хворих із уперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)	-	40,0	0,2210	59,8	-19,8
2.3	Кількість хворих із уперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)	-	50,0	0,1778	95,1	-45,1
2.4	Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0–17 років)	-	400	0,1708	1258	-858
2.5	Коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами, у віці 15–17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку)	-	6,0	0,0728	12,2	-6,2
2.6	Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)	-	7,0	0,1390	25,7	-18,7

³⁷³ Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – К., 2012. – 50 с.

№ пор.	Блоки і показники	Характер впливу на ІРДР*	Стандартне значення	Вага	Значення по Черкаській області	Відхилення від стандартного значення
3. Комфортне життя						
3.1	Забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу), кв. м	+	25,0	0,2455	18,9	-6,1
3.2	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %	+	55,0	0,1804	21,2	-33,8
3.3	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %	+	100,0	0,1534	86,8	-13,2
3.4	Інтегральний показник стану навколишнього середовища	+	1,000	0,2239	0,483	-0,517
3.5	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)	+	300,0	0,1176	232,4	-67,6
3.6	Обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу)**	+	3,0	0,0792	0,93	-2,07
4. Добробут						
4.1	Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня), %	-	11,0	0,2842	14,1	-3,1
4.2	Питома вага домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість, %	+	55,0	0,1298	25,3	-29,7
4.3	Кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати за середньодушовий дохід	+	3,75	0,2747	2,56	-1,19
4.4	Валовий регіональний продукт (на 1 особу)**	+	2,00	0,1658	0,94	-1,06
4.5	Питома вага домогосподарств, які мають усі товари тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), %	+	100,0	0,1454	77,9	-22,1

№ пор.	Блоки і показники	Характер впливу на ІРПР*	Стандартне значення	Вага	Значення по Черкаській області	Відхилення від стандартного значення
5. Гідна праця						
5.1	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18–65 років), %	+	85,0	0,1596	65,4	-19,6
5.2	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18–65 років), %	-	4,0	0,1926	10,0	-6
5.3	Частка працівників, які отримують зарплату менше за 1,5 прожиткового мінімуму, %	-	15,0	0,2127	37,1	-22,1
5.4	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %	-	10,0	0,1489	21,5	-11,5
5.5	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць	+	4,0	0,1560	2,07	-1,93
5.6	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %	+	90,0	0,1303	60,2	-29,8
6. Освіта						
6.1	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3–5 років, %	+	99,9	0,1057	91,3	-8,6
6.2	Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6–18 років), %	+	99,9	0,2733	99,4	-0,5
6.3	Частка осіб з освітою, не нижчою від рівня «базова вища», серед населення 25 років і старше, %	+	65,0	0,2094	43,2	-21,8
6.4	Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	+	15,0	0,2445	11,7	-3,3
6.5	Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (за усіх предметів)	+	180	0,1671	153	-27

* «+» – показник-стимулятор, «-» – показник-дестимулятор.

** Для зняття впливу інфляційної складової модифікуються у відносні шляхом ділення значення показника в регіоні на середнє значення показника (у таблиці вказано % від показника, середнього в Україні).

Таблиця 10.5

Динаміка ІРЛР для Черкаської області, 2004–2013 рр.

Рік	Значення ІРЛР у середньому в Україні	Значення ІРЛР для Черкаської області	Ранг Черкаської області
2004	3,4028	3,4433	10
2005	3,5140	3,5245	13
2006	3,5363	3,5824	10
2007	3,5756	3,7585	4
2008	3,6443	3,7091	8
2009	3,6165	3,7421	7
2010	3,6303	3,7848	6
2011	3,6712	3,7928	8
2012	3,7944	3,7344	16
2013	3,7755	3,7667	11

Наведені дані свідчать про погіршення рейтингу ІРЛР Черкаської області за останні два роки. Лідуючі позиції в рейтингу за останні роки мали Харківська, Чернівецька і Львівська області.

Показники рейтингу за ІРЛР Черкаської області за окремими складовими 2013 року наведено на *рис. 10.1*.

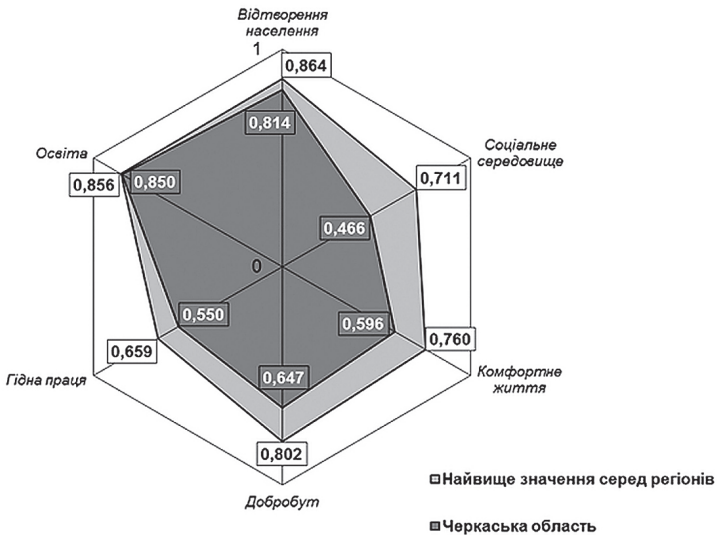

Рис. 10.1. Параметри ІРЛР для Черкаської області у 2013 році

Відносно сильніші позиції Черкаської області за показниками освіти і відтворення населення, однак низькі загальноукраїнські показники порівняно зі стандартами ПРООН не дозволяють зробити висновки про дійсно позитивні зміни в цих сферах людського розвитку.

Отже, запропонований аналіз засвідчив, що забезпечення належного життя населення є наслідком і визначальною передумовою економічного зростання й успішної реалізації стратегії сталого розвитку. При цьому розвиток доцільно розглядати не просто як підвищення темпів економічного зростання, а як інвестиції в людський капітал, ліквідацію бідності, розв'язання екологічних проблем, надання громадянам рівних можливостей, політичних і громадянських прав, що й визначає рівень і якість життя населення.

10.2. Сучасний стан та основні напрями регулювання рівня і якості життя в Черкаській області

Розглянемо більш детально показники системи характеристики індексу регіонального людського розвитку для Черкаської області, зокрема блок демографічного розвитку Черкаської області³⁷⁴ (табл. 10.6).

Таблиця 10.6

Показники демографічного розвитку Черкаської області за 1995–2013 рр.

Рік	Кількість наявного населення, тис. осіб	Кількість народжених, осіб	Кількість померлих, осіб	Природний приріст (скорочення) на 1 000 осіб населення	Смертність дітей до 1 року (на 1 000 народжених)	Сумарний коефіцієнт народжуваності (на 1 жінку)	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років
1995	1 517,6	14 474	25 774	-7,5	13,4	1,448	
1996	1 501,3	13 912	25 797	-7,9	13,9	1,425	67,94
1997	1 484,6	13 277	25 250	-8,1	9,5	1,378	67,96
1998	1 470,4	12 150	24 289	-8,3	11,2	1,276	68,13
1999	1 453,7	11 270	24 056	-8,8	10,9	1,192	68,83
2000	1 438	10 668	24 786	-9,9	10,6	1,141	68,62

³⁷⁴ Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

Рік	Кількість наявного населення, тис. осіб	Кількість народжених, осіб	Кількість померлих, осіб	Природний приріст (скорочення) на 1 000 осіб населення	Смертність дітей до 1 року (на 1 000 народжених)	Сумарний коефіцієнт народжуваності (на 1 жінку)	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років
2001	1 418,8	10 175	24 265	-10	10,4	1,073	68,91
2002	1 403	10 342	24 576	-10,2	11,3	1,12	68,8
2003	1 386,6	10 579	24 314	-9,9	10,7	1,135	68,78
2004	1 372,5	10 523	24 701	-10,4	8,7	1,11	68,78
2005	1 357,1	10 428	25 090	-10,9	10,2	1,11	68,46
2006	1 341,5	11 526	24 029	-9,4	9,9	1,23	68,62
2007	1 328	11 801	24 060	-9,3	10,9	1,268	68,75
2008	1 315,5	12 466	23 386	-8,4	11,3	1,34	68,8
2009	1 304,3	12 594	22 001	-7,2	10,5	1,372	69,85
2010	1 295,2	12 462	21 820	-7,2	10	1,374	70,91
2011	1 285,4	12 473	20 848	-6,6	8,1	1,374	71,25
2012	1 277,3	12 798	20 667	-6,1	9,6	1,435	71,25
2013	1 268,9	12 100	20 477	-6,6	7,3	1,276	71,85

Наведені дані свідчать про щорічне скорочення чисельності населення області. Упродовж аналізованих років природний приріст населення залишається від'ємним, хоча за останні три роки негативне сальдо між чисельністю народжених і померлих скорочується. Пролідовується позитивна тенденція скорочення дитячої смертності. Також зростає середня очікувана тривалість життя при народженні.

На вікову структуру населення значний вплив мають процеси старіння населення. За період після Всеукраїнського перепису населення області постаріло з 40,4 до 42 років, при цьому середній вік чоловіків зріс із 37,3 року до 39, а жінок із 41 до 44,5 року. Найвищим є середній вік жінок у сільській місцевості – 46,7 року. За шкалою ООН, населення вважається старим, якщо частка осіб у віці 65 років і старші сягає 14,4%, в області цей показник становив 17,4%³⁷⁵.

Негативні тенденції демографічного розвитку обумовлюються умовами проживання населення, його матеріальним становищем.

³⁷⁵ Соціальний рівень життя населення у 2012 році : статистичний збірник. – Черкаси, 2013. – С. 12.

Економічна складова людського розвитку є визначальною в Україні загалом і в Черкаському регіоні зокрема. Основні показники рівня доходів у Черкаській області наведено в *табл. 10.7*.

Таблиця 10.7

Матеріальний стан населення Черкаської області за 1995–2013 рр.

Рік	Динаміка середньомісячної зарплати, грн	% до середньої зарплати в Україні	Заборгованість із зарплати, грн / працівника	Середній розмір призначеної пенсії, грн	% до прожиткового мінімуму
2000	175	76	210 460,1	66,09	24
2001	229	74	161 305,7	79,42	26
2002	276	73	68 414,5	118,24	35
2003	350	76	63 650,3	130,86	38
2004	465	79	45 868,6	169,83	47
2005	642	80	25 849,2	304,95	72
2006	846	81	26 483,6	391,28	84
2007	1085	80	21 271,9	447,95	84
2008	1459	81	15 332,8	700,77	115
2009	1532	80	26 500	834,51	119
2010	1835	82	26 873,9	924,61	106
2011	2155	82	19 191,2	1 040,91	109
2012	2508	83	11 340,6	1 136,64	104
2013	2682	82	16 152	1 337,92	114

Примітка. Складено за^{376, 377}.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника 2012 року порівняно з 2011-м збільшилась на 16,4% і становила 2 508 грн. Для порівняння: середньомісячна заробітна плата за 2011 рік зросла порівняно зі 2010-м на 17,4%. Серед сусідніх областей заробітна плата на Черкащині вища, ніж у Вінницькій і Кіровоградській, але нижча, ніж у Київській і Полтавській областях.

Спостерігалася стабільна тенденція скорочення кількості низькооплачуваних і зростання частки середньо- та високооплачуваних працівників. Частка працівників, яким оплачено 50% і більше робочого часу і які отримали мінімальну заробітну плату, порівняно з 2010

³⁷⁶ Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

³⁷⁷ Соціальний рівень життя населення у 2012 році : статистичний збірник. – Черкаси, 2013. – С. 111.

роком скоротилась на 3,5 в. п. і в грудні 2012-го становила 5,3%. Загалом, майже 64% працівників отримали заробітну плату, яка не перевищила середній рівень в області (у грудні – 2 726 грн). Водночас у кожного сьомого працівника заробітна плата була більша за 4 000 гривень.

Важливим чинником щодо забезпечення соціальних гарантій працівників є фактор своєчасності виплати заробітної плати. Наразі впродовж року заборгованість із виплати заробітної плати зростає від 11,3 млн грн на 1 січня 2012 року до 16,2 млн грн на 1 січня 2013-го, що є проблемою загальнодержавного масштабу і потребує відповідних законодавчих рішень та важелів адміністративного впливу на ефективну роботу підприємств. У структурі загальної суми боргу на економічно активні підприємства припадало 47,4%, на суб'єкти господарювання, щодо яких реалізуються процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, – 52,6 відсотка.

Старіння населення області залишається однією з головних демографічних ознак останніх років. Станом на 1 січня 2013 року в розрахунку на 1 000 осіб населення області припадало 336 пенсіонерів (у цілому в Україні – 301 пенсіонер), що відповідало 26-му місцю серед регіонів України.

Загальна сума призначених пенсій пенсіонерам, які одержували пенсію в органах Пенсійного фонду (без пенсіонерів-військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу силових структур), станом на 1 січня 2013 року порівняно з відповідною датою попереднього року збільшилась на 16% і з урахуванням цільової грошової допомоги та індексації становила 533,4 млн грн. Із загальної кількості пенсіонерів 97,6% одержували пенсію в розмірі, вищому за прожитковий мінімум.

Низький рівень доходів обумовлюється ситуацією на ринку праці (табл. 10.8).

Таблиця 10.8

Основні показники ринку праці в Черкаській області

Рік	Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	Рівень економічної активності, %	Рівень безробіття, %	Середня тривалість пошуку роботи безробітними (за методологією МОП), місяців
2000	577,2	72,7	12,3	10
2001	587,2	74	12	10
2002	571,4	72,7	8,6	9

Рік	Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	Рівень економічної активності, %	Рівень безробіття, %	Середня тривалість пошуку роботи безробітними (за методологією МОП), місяців
2003	553,3	70	11,7	10
2004	581,7	73,3	12,4	9
2005	583,9	73,8	10,7	7
2006	580,9	73,6	9,7	6
2007	580,3	73,9	8,3	7
2008	579,3	74,3	9	6
2009	579	74,8	11,7	6
2010	578,4	75,5	10,8	6
2011	576,6	75,9	10	6
2012	578	75,9	9,7	7
2013	579,3	75,9	9,5	7

Примітка. Складено за³⁷⁸.

Рівень безробіття за останні роки не перевищує порогів показника соціальної безпеки (10%) і до 2014 року скорочувався. Позитивною тенденцією на ринку праці є скорочення тривалості пошуку роботи.

Найбільший попит спостерігався на робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування і машин (27,1%), на найпростіші професії та особи без професії (17,0%), на фахівців (13,9%).

Через поширення неформальної зайнятості, досліджуючи рівень життя населення, варто приділити увагу сукупним і грошовим витратам. У світі критерієм бідності є частка витрат на харчування, яка не повинна перевищувати третину сукупних витрат. На одного члена домогосподарства області 2012 року середньомісячні еквівалентні сукупні витрати становили 1 930,91 грн, в Україні – 1 702,26 грн. Більш як половина (53,9%) усіх своїх сукупних витрат домогосподарства витрачали на харчування (включаючи харчування поза домом). Це свідчить про недостатнє матеріальне забезпечення життя людини в області. Ще складнішою бачиться ситуація з огляду на структуру харчування (табл. 10.9).

³⁷⁸ Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

**Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування
в Черкаській області (на особу на рік, кілограмів)**

Група продовольства	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання 2012 року	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	122,3	1,21
М'ясо і м'ясопродукти	80	54,6	0,68
Молоко і молокопродукти	380	233,9	0,62
Риба і рибопродукти	20	16,5	0,83
Яйця (шт.)	290	312	1,08
Овочі та баштанні	161	191,1	1,19
Плоди, ягоди і виноград	90	54	0,60
Картопля	124	160,1	1,29
Цукор	38	47,4	1,25
Олія рослинна всіх видів	13	14,5	1,12

Примітка. Складено за^{379, 380}.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Раціональну норму перевищують хлібопродукти, яйця, овочі, картопля, цукор і олія. Водночас продуктів, що є основним джерелом білків у харчуванні – м'яса, молока, риби, населення області вживає недостатньо. Це в кінцевому підсумку позначається на здоров'ї населення.

Невід'ємною частиною рівня життя населення є соціальне становище і умови проживання населення. Основні показники, що характеризують ці компоненти рівня життя населення в Черкаській області, наведено в *табл. 10.10* і *10.11*.

Станом на 01.01.2013 житловий фонд Черкаської області становив 34,2 млн м² загальної площі, з якої 18,3 млн м² (53%) – сільський житловий фонд. Протягом 2012 року загальна площа житлового фонду в області збільшилась на 167,5 тис. м², де 121,6 тис. м², або 72,6%, – у сільській місцевості.

³⁷⁹ Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : me.kmu.gov.ua/file/link/218867/file/zvit.doc.

³⁸⁰ Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

Таблиця 10.10

Показники розвитку соціального середовища Черкаської області

Рік	Кількість дітей, усиновлених протягом року	Загальна чисельність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на кінець року	Частка дітей народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %	Кількість зареєстрованих шлюбів, одиниць	Кількість зареєстрованих розлучень, одиниць	Кількість уперше зареєстрованих випадків заворювань, тис.	Усього зареєстровано злочинів
2000	225	2 442	18	7 538	6 390	1 111,8	14 392
2001	213	2 099	18,9	8 719	5 668	1 099,3	13 335
2002	203	2 105	20,3	8 642	5 877	1 079,2	11 210
2003	202	2 564	21,9	9 899	5 947	1 075,3	12 760
2004	166	2 405	24,9	6 863	5 604	1 063,7	11 604
2005	148	2 402	25,6	8 993	5 742	1 050,3	10 280
2006	123	2 746	25,2	9 450	5 530	1 021,5	8 750
2007	180	2 705	25,1	11 411	5 359	1 038,7	8 055
2008	179	2 873	24,9	8 451	4 888	1 024,1	7 877
2009	155	2 789	25,2	8 482	4 581	1 070,6	9 271
2010	122	2 697	26,3	7 991	3 610	1 028,4	9 722
2011	136	2 612	26,2	9 530	5 135	964,3	11 288
2012	118	2 485	25,9	7 256	4 769	929,1	9 693
2013	98	2 398	25,7	7 876	4 463	890	13 226

Примітка. Складено за³⁸¹.

Таблиця 10.11

Показники умов проживання населення Черкаської області

Рік	Забезпеченість житлом, кв. м / ос.	Діючі дошкільні заклади, одиниць	Школи, одиниць	Кількість учнів у ЗОШ, тис. осіб	Лікарні, одиниць	Обсяги викидів забруднювальних речовин, тис. т
2000	23,5	791	719	199,2	119	93,1
2001	23,9	772	714	194,9	118	92,2
2002	24,2	730	712	187,2	117	92,4
2003	24,4	690	714	178,1	115	101,3
2004	24,7	684	702	168,5	114	100,2
2005	25,3	691	699	157,7	114	102,5

³⁸¹ Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

Рік	Забезпеченість житлом, кв. м / ос.	Діючі дошкільні заклади, одиниць	Школи, одиниць	Кількість учнів у ЗОШ, тис. осіб	Лікарні, одиниць	Обсяги викидів забруднювальних речовин, тис. т
2006	25,6	683	701	148,5	114	105,3
2007	25,7	687	699	139,6	110	119,3
2008	25,9	688	699	130,8	105	124
2009	26,2	688	688	125,5	102	133,9
2010	26,2	696	679	117,6	98	138,6
2011	26,4	697	664	115,3	87	140,2
2012	26,7	691	659	111,5	80	146,4
2013	26,8	693	645	109,3	75	150

Примітка. Складено за³⁸².

На кожного жителя області припадало – 26,7 м² загальної площі житла, у міських поселеннях – 22,0 м², у сільській місцевості – 32,6 м². У порівнянні з 2000 роком показник забезпеченості житлом у середньому на одного жителя збільшився на 3,2 м²: у міських поселеннях – на 1,9 м², у сільській місцевості – на 5 м². В області налічувалось 1 019 будинків в аварійному стані загальною площею 56,2 тис. м², у яких проживало 650 мешканців. Переважна кількість (965) аварійних будинків – у сільській місцевості у приватній власності громадян.

Попри постійне поліпшення стану благоустрою житлового фонду в області, різниця між показниками обладнаності видами благоустрою в міських поселеннях і в сільській місцевості залишається значною. Так, водопроводом у сільській місцевості обладнано лише 26,7% загальної площі житлового фонду, а в міських поселеннях – 63,6%; каналізацією – відповідно 25,5 і 63,6%; опаленням – 50,3 і 68,3%; ваннами (душовими) – 23,3 і 60,6%; гарячим водопостачанням – 12,9 і 50,7%.

Соціальна безпека регіону значною мірою залежить як від внутрішньої ситуації у країні, так і від зовнішніх факторів. Саме внутрішні процеси і фактори мають пріоритетне значення для забезпечення соціальної безпеки держави і регіону. Основні чинники, що стримують розвиток людського потенціалу в Черкаській області, узагальнено в *табл. 10.12*.

³⁸² Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.

**Основні чинники,
що стримують соціальний розвиток Черкаської області**

Неекономічного характеру	Економічного характеру
Населення за останні 10 років скоротилось майже на 10%. Для структури населення характерна висока питома вага осіб старших вікових груп (17,4% до загальної кількості населення) і менша – дітей (13,4%)	Більш як половина сукупних витрат домогосподарств витрачались на харчування, що свідчить про недоступність для багатьох сімей окремих непродовольчих товарів, скорочення витрат на освіту, відпочинок і культуру
Низький показник тривалості життя населення	Низький рівень пенсій
Середня кількість дітей, народжених жінкою за все життя, є низькою	Низький рівень заробітної плати населення
Темпи зростання кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб є загрозливими	Фінансування охорони здоров'я за рахунок бюджетних коштів в Україні – на критичному рівні
У системі освіти продовжується зменшуватись кількість загальноосвітніх навчальних закладів і чисельність учнів у них	Недостатній рівень державного фінансування освіти
Погіршується стан здоров'я населення області з одночасним зменшенням кількості медичних закладів	Рівень безробіття в області залишається вищим (7,7% на кінець 2013 року), ніж у середньому в Україні (8,1%)
Погіршення екологічного стану	Сильно виражена галузева диференціація зарплати
	Структура споживання населення основних продуктів харчування не збалансована за харчовою цінністю

Водночас є і позитивні тенденції розвитку соціальних процесів в області.

1. Зростає середня очікувана тривалість життя. Хоча при цьому залишається суттєвою різниця за тривалістю життя для чоловіків – 66 років, для жінок – 76 років.

2. Зберігається стабільна тенденція скорочення кількості низькооплачуваних і зростання частки середньо- та високооплачуваних працівників.

3. Збільшилися середньомісячні сукупні ресурси домогосподарств, що пов'язане, передусім, із збільшенням оплати праці, пенсій,

а також доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості і від продажу сільськогосподарської продукції.

4. Зростає площа житлового фонду, однак виключно за рахунок приватних коштів, державного і муніципального житла практично немає.

Таким чином, аналіз соціально-економічних умов проживання населення в Черкаській області свідчить про наявність загроз соціальної безпеці і людському розвитку, які треба ліквідувати або мінімізувати. Вирішення цих питань залежить від послідовної державної політики, спрямованої на підвищення рівня життя населення в регіонах.

Для підвищення рівня життя населення, зростання соціально-економічної ефективності розвитку Черкаської області потрібно посилити узгодженість державних програм і роботи місцевих органів щодо підвищення економічних умов життя населення та його соціального захисту. При цьому варто дотримуватися принципів системності і програмно-цільового підходу.

Принцип системності пов'язаний із формуванням системи державного регулювання рівня життя, що направлена на комплексний розвиток організаційної і змістовної складових. Організаційна складова пов'язана з формуванням і розвитком механізму управління підвищенням рівня і якості життя населення регіонів, узгодженням дій влади на загальнодержавному і регіональному рівнях. Змістова складова пов'язана з удосконаленням усіх напрямів соціальної політики.

У цьому контексті в Черкаській області діють державні та обласні програми соціального спрямування³⁸³:

- Обласна комплексна програма «Турбота» на 2014–2020 роки;
- Державна програма реабілітації інвалідів (постанова КМУ від 08.12.2006 № 1686);
- Програми соціального захисту громадян, постраждалих від аварії на ЧАЕС;
- Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року (Постанова Кабінету Міністрів України № 1057 від 31.08.2011);

³⁸³ Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2013 : Національна доповідь : проект станом на 22 липня 2013 року. – К., 2013. – 184 с. ; Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/index.php?lng=ukr§ion=9&article=34>.

- Обласна програма зайнятості населення Черкаської області на період до 2017 року (рішення Черкаської обласної ради від 09.08.2013 № 24-3-VI).
- Обласна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2013–2016 роки (рішення Черкаської обласної ради від 22.03.2013 № 21-5-VI).

Однак більшість показників при завершенні програм практично не досягається, тому ці державні програми стають лише рамковими умовами для соціальної політики.

Основні напрями підвищення рівня життя в Черкаській області лежать у площині реалізації таких заходів, що охоплюватимуть усі аспекти людського розвитку. Запропоновану систему таких заходів наведено в *табл. 10.13*.

Таблиця 10.13

Основні напрями підвищення рівня життя в Черкаській області

Напрямок регулювання	Комплекс доцільних заходів
1. Скорочення бідності і загальне підвищення рівня життя	1.1. Вирівнювання розмірів заробітної плати між галузями і регіонами, формування їхніх оптимальних співвідношень відповідно до ефективності праці. 1.2. Підвищення рівня зарплати та її індексація. 1.3. Ужиття комплексних заходів з метою остаточного подолання заборгованості із заробітної плати, зокрема шляхом внесення законодавчих змін, які зроблять економічно не вигідною для роботодавця затримку заробітної плати і забезпечать працівникові належну компенсацію втрат через несвоєчасну оплату праці. 1.4. Здійснювати довгострокову житлову політику, спрямовану на забезпечення населення доступним житлом, збільшення обсягів будівництва нового житла економічного класу.
2. Розвиток ринку праці та забезпечення умов гідної праці	2.1. Забезпечення модернізації чинних стандартів і норм праці, їх гармонізація з міжнародними стандартами. 2.2. Упровадження нормативно-правової бази, що стимулюватиме розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності, розроблення довго- й середньострокових державних і галузевих програм, які забезпечать створення якісних та високотехнологічних робочих місць для збалансування попиту і пропозицій на ринку праці. 2.3. Розширення можливостей працевлаштування через Інтернет на підставі формування банку робочих місць, який включає державні служби зайнятості. 2.4. Мотивація легальної зайнятості та консолідація зусиль соціальних партнерів проти тіньової зайнятості.

Напрямок регулювання	Комплекс доцільних заходів
	<p>2.5. Забезпечення фінансування державних програм зайнятості молоді.</p> <p>2.6. Дотримання законодавства з охорони праці на підприємствах, особливо сфери малого бізнесу. Охоплення малих підприємств санітарним наглядом є далеко неповним через правову недосконалість взаємодії органів санепіднагляду з органами місцевого самоврядування.</p> <p>2.7. У зв'язку з обмеженими можливостями для матеріальної мотивації особливого значення набувають програми нематеріальної мотивації, де новим трендом стає можливість працювати за гнучким графіком або частково з дому.</p> <p>2.8. Проведення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю.</p>
3. Поліпшення соціального захисту населення	<p>3.1. Упровадити справедливі принципи нарахування пенсій залежно від стажу й заробітку, довести мінімальний розмір пенсії до рівня реального прожиткового мінімуму для непрацездатної особи.</p> <p>3.2. Привести основні державні соціальні гарантії до рівня об'єктивно розрахованого прожиткового мінімуму.</p> <p>3.3. Задля зниження масштабів соціального сирітства необхідними є превентивні заходи щодо вчасного виявлення дітей і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, розширення напрямів соціальної роботи із сім'ями.</p> <p>3.4. Упровадження програм і проєктів, спрямованих на підготовку молоді до сімейного життя і відповідального батьківства та популяризацію здорового способу життя.</p>
4. Розвиток соціальної інфраструктури	<p>4.1. Удосконалення мережі навчальних закладів і підвищення якості освітніх послуг.</p> <p>4.2. Розширення мережі лікувальних закладів в області.</p> <p>4.3. Підвищення доступності санаторно-лікувальних закладів із можливістю коротких курсів відновлення здоров'я.</p> <p>4.4. Комп'ютеризація навчальних закладів.</p> <p>4.5. Розвиток системи перевезень учнів.</p> <p>4.6. Розвиток обласних програм для обдарованої молоді.</p> <p>4.7. Розвиток системи муніципальних закладів культури і відпочинку для дітей і дорослих.</p>
5. Підвищення соціальної відповідальності бізнесу	<p>5.1. Створення умов для соціального діалогу між владою, бізнесом, профспілками і працівниками.</p> <p>5.2. Створення умов і поширення ідей соціальної відповідальності бізнесу.</p>
6. Розвиток програм державно-приватного партнерства	<p>6.1. Формування законодавства і механізмів державно-приватного партнерства в соціальній сфері.</p> <p>6.2. Формування дієвих інвестиційних програм для соціально важливих об'єктів.</p>

Напря́м регулювання	Комплеќс доцільних заходів
7. Підвищення здоров'я населення	7.1. Обмеження поширення ВІЛ / СНІДУ, туберкульозу як через профілактику, так і через соціальну і матеріальну підтримку хворих. 7.2. Забезпечення раннього виявлення професійних захворювань, своєчасного ефективного лікування, реабілітації постраждалих та їх повернення до трудової діяльності.
8. Охорона довкілля	8.1. Екологічна модернізація виробництва. 8.2. Суворий контроль за дотриманням екологічного законодавства як щодо промислових і побутових викидів, так і щодо збереження природоохоронних зон і заповідників, прибережної зони. 8.3. Формування інвестиційних програм з формування сміттепереробних заводів.

Примітка. Складено з урахуванням проблем соціального розвитку Черкаської області з урахуванням джерел^{384, 385, 386}.

Отже, розвиток людського потенціалу є наслідком підвищення рівня життя населення і визначальною передумовою економічного зростання. Умовою забезпечення високої якості життя є досягнення стану, який повинен підтримувати і збагачувати життя людини, задовольняти суспільні та економічні потреби людини шляхом створення умов для підвищення добробуту людини, активної соціальної політики держави і підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

10.3. Інвестиції в соціальний капітал як пріоритетний напря́м забезпечення соціально-економічної ефективності розвитку регіону

У сучасних умовах суспільного розвитку дедалі більшої актуальності набуває проблема формування і розвитку системи соціального інвестування в регіонах України, оскільки, з одного боку, реформи здійснюються в межах адміністративно-територіальних одиниць, що істотно

³⁸⁴ Праця в Україні: необхідність якісних змін для суспільної ефективності та гідного життя. – Черкаси, 2010. – 84 с.

³⁸⁵ Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року (зі змінами, внесеними рішенням обласної ради від 28.12.2011 № 12-1/VI). – Черкаси, 2011. – 70 с.

³⁸⁶ Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2013 : Національна доповідь : проєкт станом на 22 липня 2013 року. – К., 2013. – 184 с.

відрізняються за цілим комплексом параметрів, а з другого – соціальні інвестиції істотно впливають на спрямованість і динаміку цих перетворень як у межах окремих регіонів, так і в масштабах країни в цілому. Сталий регіональний розвиток можливий тільки за умов збалансованості розвитку реального сектору економіки та соціальної сфери регіону. Від того, наскільки ефективно будуть вирішуватися питання забезпечення населення регіону комфортним і доступним житлом, модернізації системи охорони здоров'я, отримання якісної освіти, культурного розвитку та інші, багато в чому залежать соціальне самопочуття населення, його прагнення до високопродуктивної праці і готовність урегулювати всі спірні питання з позицій соціального партнерства.

При дослідженні соціального інвестування як регіональної системи варто також зазначити, що вона, як підсистема суспільства, перебуває у процесі постійного еволюційного циклічного розвитку, теоретичні основи якого докладно викладено у працях Д. Норта³⁸⁷. Відповідно до цих теорій соціальне інвестування в регіоні можна розглядати як самоорганізовану систему, що проходить у своєму розвитку через стан рівноваги, формуючи певні цикли. У процесі трансформації відбувається зміна структури системи, тобто її самостійна трансформація, яка веде до утворення системи вищого рівня. Отже, як органічна підсистема суспільства, соціальне інвестування в регіоні перебуває у процесі постійних структурних трансформацій. Це положення особливо актуальне в сучасних умовах, коли пред'являються підвищені вимоги до соціальних аспектів життєдіяльності людини³⁸⁸, адже реконструйована соціальна сфера повинна максимально використовувати можливості еволюційного процесу, заснованого на самоорганізації суспільних систем, і одночасно увібрати весь позитивний досвід, накопичений у процесі еволюції.

Системний характер соціального інвестування в регіоні підтверджується і його властивістю інституційності, яка проявляється у свідомому формуванні організаційних, правових, економічних відносин і узгодження прийнятих інвестиційних рішень на різних рівнях ієрархії управління. Однак таке формування можливе лише у формі державного управління, тобто організація ефективного державного

³⁸⁷ Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 240 с.

³⁸⁸ Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика : монографія / МОНМС України ; Одеськ. нац. екон. ун-т. – Одеса, 2012. – 316 с.

управління соціальним інвестуванням у регіонах безпосередньо пов'язана з його інституційним змістом. Воно проявляється насамперед у тому, що в системі управління інвестиційними процесами першочергового значення набувають елементи цілеспрямованого функціонування соціальної сфери, що є однією із системних ознак. Стихійний характер управління поступається місцем обґрунтованому, цілеспрямованому державному управлінню³⁸⁹. Це особливо актуально у зв'язку з процесами децентралізації та регіонального розвитку, коли право прийняття рішень із соціального розвитку територій усе більшою мірою передається адміністративно-територіальним одиницям.

Таким чином, система соціального інвестування в регіоні – це цілеспрямована, складна, самоорганізована відкрита система, що має інституційні властивості, тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем і позитивно впливає на нього.

Ще одним ключовим положенням наведеного вище трактування соціального інвестування в регіоні є визначення головної мети функціонування соціальної сфери, на забезпечення збалансованого функціонування і розвитку якої спрямовано соціальне інвестування. Ця мета полягає в наданні населенню послуг, що безпосередньо забезпечують задоволення його інтелектуальних і соціальних потреб, а також усебічний розвиток його потенціалу.

Основними характеристиками регіональної системи соціального інвестування є:

1) можливість формулювання цілей, визначення їхньої ієрархії, квантифікації та забезпечення досягнення найбільш оптимальними способами;

2) єдність мети функціонування системи для всіх рівнів управління: інвестування соціальної сфери регіону з метою надання населенню послуг, що безпосередньо забезпечують задоволення його інтелектуальних і соціальних потреб, усесторонній розвиток регіонального людського потенціалу;

3) цілісність системи;

4) наявність факторів зовнішнього регіонального середовища, що прямо (потреби населення, яке споживає послуги соціальної сфери, органи державної влади та регіонального управління, пов'язані з

³⁸⁹ Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.

ними організації) чи опосередковано (економічні, політичні, географічні, екологічні та інші умови) впливають на систему;

5) відкритість системи (прямий позитивний вплив на середовище і населення регіону).

Натомість аналіз рівня соціального розвитку в Україні, зокрема в Черкаській області, дозволяє зробити висновок про негативні чинники реалізації інвестиційного процесу в соціальну сферу як підґрунтя ефективного розвитку регіону.

Так, чисельність населення Черкаської області (на 01.07.2013) становила 1 265 тис. осіб (2,8% населення України). Регіон посідає 15-те місце серед 27-ми регіонів України за кількістю населення і 14-те – за внеском до ВВП країни (2%)³⁹⁰. Протягом 2005–2012 років у Черкаській області спостерігалася позитивна динаміка цього показника, лише кризовий, 2009 рік позначився на зменшенні валового регіонального продукту на 2% порівняно з попереднім. На початок 2012 року показник валового регіонального продукту становив 27 012 млн грн, а це більше порівняно з відповідним періодом 2011-го на 4 658 млн грн, або 21%, що випереджало зростання цього показника в цілому в Україні на 1 відсоток³⁹¹. Але попри зусилля приватних і владних структур, рівень соціальної забезпеченості населення Черкаської області залишається доволі низьким.

Частка бюджетних видатків соціальної сфери 2012 року становила 89,1% від загального обсягу видатків бюджету (табл. 10.14). Найбільший обсяг видатків припадав на охорону здоров'я – 481,38 млн грн, або 49% від загального обсягу видатків. Структурні зрушення у видатках соціальної сфери впродовж 2009–2012 рр. свідчать про зменшення фінансування сфер соціального захисту і соціального забезпечення, фізкультури і спорту, культури і мистецтва в області, що є негативною тенденцією. Навіть на перший погляд позитивні тенденції (зростання загальних обсягів фінансування бюджетної сфери, обсягів та частки фінансування освіти і охорони здоров'я 2012 року порівняно

³⁹⁰ Економічне і соціальне становище Черкаської області : повідомлення Головного управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/docs/soc%20stan.pdf>.

³⁹¹ Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / Держ. комітет статистики України. – Офіц. вид. – К., 2010. – 203 с. ; Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / Держ. комітет статистики України. – Офіц. вид. – К., 2011. – 203 с. ; Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / Держ. комітет статистики України. – Офіц. вид. – К., 2012. – 204 с. ; Статистичний щорічник Черкаської області за 2010 рік / Головне управління статистики у Черкаській області ; [за ред. В. П. Приймак]. – Черкаси : Голов. упр. статистики, 2011. – 548 с.

з попереднім), при врахуванні інфляційних процесів і перерахунку виділених коштів у цінах 2009-го, зазначають незадовільну динаміку і значно менший обсяг фінансування.

Таблиця 10.14

Структура бюджетних видатків соціальної сфери Черкаської області, 2009–2012 рр.

Видатки	Од. вим.	Роки			
		2009	2010	2011	2012
Освіта	тис. грн	171 646,499	205 312,735	285 849,209	336 408,650
	%	32,1	30,5	32,1	34,2
Охорона здоров'я	тис. грн	251 502,403	328 414,661	342 770, 066	48 1381,473
	%	47,1	48,8	47	49
Фізична культура і спорт	тис. грн	10 126,139	12 254,100	11 423,190	11 995,376
	%	1,9	1,8	1,9	1,2
Культура і мистецтво	тис. грн	27 627,749	38 584, 326	36 240,245	44 740,563
	%	5,2	5,7	5,2	4,5
Засоби масової інформації	тис. грн	600,000	106,000	776,700	2 607,258
	%	0,1	0,01	0,1	0,2
Соціальний захист і соціальне забезпечення	тис. грн	72 997,927	88 448,630	88 959,884	104 543,105
	%	13,6	13,1	13,6	10,6

Примітка. Складено за даними Головного управління статистики в Черкаській області³⁹².

Ще одна негативна тенденція у фінансуванні соціальної сфери Черкаського регіону полягає в тому, що впродовж всього періоду практично відсутнє фінансування фондів розвитку, а кошти, зазвичай, плануються і використовуються для оплати заробітної плати працівникам соціальної сфери. Це зумовлює неможливість розв'язання системних проблем, що накопичилися і нарастають у соціальній сфері регіону.

При цьому основними проблемами соціальної сфери регіону є: низький рівень розвитку матеріально-технічної бази підприємств, недостатня кваліфікація працівників, скорочення доступності значної частини соціальних та інтелектуальних послуг для більшості населення, зростання тіньового сектору економіки соціальної сфери. Основними причинами такого становища визначено такі: недостатність виділених інвестиційних ресурсів (низька частка видатків розвитку в

³⁹² Економічне і соціальне становище Черкаської області : повідомлення Головного управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/docs/soc%20stan.pdf>.

загальній сумі бюджетних видатків соціальної сфери – від 0,3 до 6,3% упродовж 2009–2012 рр. за різними функціональними напрямками, повна відсутність видатків розвитку на фізичну культуру і спорт, соціальний захист і соціальне забезпечення 2012 року), низька ефективність управління інвестиційною діяльністю і використання соціальних інвестицій, нераціональний вибір пріоритетів.

Звідси для підвищення ефективності використання соціальних інвестицій та забезпечення оптимального вибору соціальних інвестиційних програм і проектів розвитку варто вдосконалити інструментарій соціально-економічної ефективності реалізації соціальних інвестиційних проектів та програм, що передбачає використання відповідної системи системи критеріїв (соціальні, економічні, регіональні, цільові), за якими оцінюється ефективність проекту. Також доцільно передбачити порядок, відповідно до якого ці критерії враховуються в комплексному показнику ефективності, і процедуру ранжирування проектів відповідно до отриманих результатів.

Як показує зарубіжний досвід, збалансований розвиток системи соціального інвестування в регіоні можливий лише за умови участі в ньому всіх секторів регіональної економіки, що реалізується через інститут соціального партнерства та соціальної відповідальності. Для вирішення питань єдиного підходу компаній до формування показника соціальних інвестицій і підвищення інформаційної відкритості компаній необхідним є запровадження статистичної форми звітності «Відомості про соціальні інвестиції», що є аналогією чинній формі статистичної звітності № 2-І «Капітальні інвестиції, вибуття й амортизація активів», затвердженої наказом Держстату України від 20.07.2012 № 308. Структуру пропонованої статистичної форми «Відомості про соціальні інвестиції» можна представити як *табл. 10.15*.

Таблиця 10.15

Структура звіту «Відомості про соціальні інвестиції»

Інвестиції	Одиниця вимірювання
Розділ 1. Соціальні інвестиції	тис. грн
Соціальні інвестиції – усього	тис. грн
1.1. Розвиток соціальної сфери регіону	тис. грн
1.2. Підвищення кваліфікації та розвиток персоналу підприємства	тис. грн
1.3. Охорона праці, поліпшення умов праці	тис. грн

Інвестиції	Одиниця вимірювання
1.4. Розвиток територіальних громад	тис. грн
1.5. Природоохоронна діяльність та ресурсозбереження	тис. грн
1.6. Добросовісна ділова практика	тис. грн
1.7. Благодійництво, меценатство, спонсорська допомога	тис. грн
Розділ 2. Соціальні інвестиції за джерелами фінансування	тис. грн
Соціальні інвестиції за джерелами фінансування – усього	тис. грн
2.1. Кошти державного бюджету	тис. грн
2.2. Кошти місцевих бюджетів (міста, району, області тощо)	тис. грн
2.3. Власні кошти підприємств і організацій	тис. грн
2.4. Кредити банків та інші позики	тис. грн
2.5. Кредити іноземних банків	тис. грн
2.6. Іпотечне кредитування	тис. грн
2.7. Кошти вітчизняних інвестиційних компаній, фондів тощо	тис. грн
2.8. Кошти іноземних інвесторів	тис. грн
2.9. Кошти населення	тис. грн
2.10. Інші джерела фінансування	тис. грн
Розділ 3. Соціальна інвестиційна активність	
3.1. Індекс соціальної інвестиційної активності	грн/ос.
3.2. Індекс інвестиційного розвитку	%
3.3. Індекс соціального інвестування	%
3.4. Якісний індекс соціальних інвестицій	%
3.5. Нефінансові соціальні інвестиції	грн/ос.

Примітка. Авторська розробка.

Видова класифікація соціальних інвестицій у Звіті пропонується відповідно до класифікації соціальних інвестицій за напрямками використання. Вимірювання соціальних інвестицій і включення їх у запропоновану статистичну форму в цьому разі доцільно проводити за таким принципом: соціальні витрати, що перевищують законодавчо встановлені зобов'язання компанії, варто відносити до соціальних інвестицій і включати у статистичну форму звітності «Відомості про соціальні інвестиції». Витрати організації, пов'язані з виконанням соціальних зобов'язань перед державою в рамках законодавчо встановленого мінімуму, слід вважати поточними соціальними витратами. Цей принцип пропонуємо використовувати також за кількісного та якісного оцінювання соціальних інвестицій.

Для комплексного оцінювання соціальної інвестиційної активності пропонуємо використовувати дворівневу систему оцінки. На першому рівні проводять оцінку дотримання мінімальної соціальної відповідальності (відсутність простроченої заборгованості зі сплати податків і зборів, відсутність простроченої заборгованості з виплати заробітної плати). На другому рівні проводять розрахунок показників економічної, екологічної та соціальної результативності діяльності підприємств, які характеризують її соціальну інвестиційну активність. Оцінювання соціальної інвестиційної активності бізнес-структур регіону здійснюють у чотири етапи:

- 1) відсутність простроченої заборгованості зі сплати податків і внесків з виплати заробітної плати;
- 2) розрахунок часткових показників результативності;
- 3) визначення часткових рейтингів бізнес-структур щодо кожного з показників, а також сумарних рейтингів за групами показників;
- 4) розрахунок агрегованого показника і побудова регіонального рейтингу соціальної інвестиційної активності бізнес-структур регіону.

На першому рівні оцінки реалізується 1 етап, на другому – 2, 3 і 4 етапи. Оцінку соціальної інвестиційної активності на першому і на другому рівнях здійснюють на основі даних попереднього року.

Застосування розробленого методичного підходу дозволить оцінити соціальну інвестиційну активність підприємств реального сектору економіки Черкаської області та провести їх рейтингування за результатами попередніх років (відповідно до розробленої методики часткові індикатори розраховувались як співвідношення часткових показників наступного року до попереднього).

Що стосується практичної реалізації пропонованого проекту, то при формуванні вибірки компаній, які оцінювались, до уваги бралися такі аспекти: відношення підприємств до групи середніх або великих підприємств [за одним із двох показників: чисельність працівників і обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції]; значний або суттєвий вплив бізнес-структур на функціонування регіональних ринків; суттєвий внесок бізнес-структур у формування дохідної частини місцевих бюджетів регіону (за рахунок сплати обов'язкових платежів і зборів); основна діяльність бізнес-структур повинна була зосереджена у сфері матеріального виробництва. До вибірки увійшли 15 найбільших підприємств реального сектору економіки Черкаського регіону (табл. 10.16).

**Загальний рейтинг соціальної інвестиційної активності бізнес-структур
Черкаського регіону**

Назва компанії	Економічні показники	Соціальні показники	Екологічні показники	Загальний рейтинг
1. ПАТ «Смілянський машинобудівний завод»	0,3	0,7	0,2	0,2
2. ПАТ «Малобузівський гранітний кар'єр»	1	1	0,7	1
3. ПАТ «Черкасигаз»	0,7	0,6	0,9	0,7
4. ПАТ «Черкаське САТП 2301»	0,4	0,9	0,4	0,6
5. ПАТ «Черкасиавтотранс»	0,5	0,5	0,3	0,3
6. ПАТ «Черкасиобленерго»	0,8	0,6	0,8	0,8
7. ПАТ «Азот»	0,9	0,7	1	0,9
8. ПАТ «Черкаси-АВТО»	0,6	0,8	0,6	0,7
9. ПАТ «Черкаський автобус»	0,6	0,6	0,5	0,5
10. ПАТ «Черкасцивільпроект»	0,5	0,8	0,2	0,4

Примітка. Авторська розробка.

Таким чином, за економічним показником результативності діяльності підприємств перше місце в рейтингу займає ПАТ «Малобузівський гранітний кар'єр», соціальним напрямом – ПАТ «Азот», за екологічними показниками діяльності підприємств перше також місце належить ПАТ «Азот».

Отже, одним із пріоритетних напрямів регіонального розвитку, який забезпечує досягнення стратегічних цілей довгострокового соціально-економічного та інноваційного розвитку регіонів і країни в цілому, є розбудова системи соціального інвестування в регіоні, стимулювання соціальної інвестиційної активності. Це потребує створення дієвих механізмів, що сприяють оптимізації процедур вибору, реалізації та оцінки ефективності для регіонального розвитку соціальних інвестиційних програм і проєктів; посиленню відповідальності регіональних органів влади за їхню успішну реалізацію і своєчасне коригування; зростанню соціальної відповідальності підприємств і бізнес-структур та розширенню практики взаємодії громадських інститутів у розв'язанні соціальних проблем регіону.

РОЗДІЛ 11

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ
ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГІОНУ**

11.1. Зміст і проблеми застосування обліково-аналітичного забезпечення ефективності розвитку регіону

Обліково-аналітичне забезпечення є гарантом ефективності функціонування будь-якої структури: від індивідуального підприємця до бюджету держави. На макрорівні воно дозволяє оцінювати, аналізувати і контролювати різні показники, що чинять істотний вплив на економіку окремого регіону і країни в цілому. У свою чергу, функціонування систем управління підприємствами регіону ґрунтується більшою мірою на інформації, якою володіє управлінський персонал і яка формується всередині підприємства. Комплексність формування такої інформації передбачає розумне поєднання показників та їх аналітичної інтерпретації у сфері планування, бухгалтерського обліку, звітності, аналізу, контролю з метою забезпечення потрібними даними, що реалізуються в системі управління поточними і стратегічними функціями і завданнями.

У зв'язку з цим актуальності набувають проблеми наукового обґрунтування теорії і методології обліково-аналітичного забезпечення державної та регіональної підтримки господарської діяльності суб'єктів господарювання через важелі та механізми впливу на них.

Дослідженню питань теорії і практики бухгалтерського обліку й економічного аналізу, в тому числі обліково-аналітичного забезпечення як важеля впливу на підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання, присвятили свої праці такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: М. Т. Білуха, З. В. Гуцайлюк, Ф. Т. Дитятин, Г. Г. Кірейцев, М. Р. Лучко, І. В. Малишев, П. П. Німчинов, М. С. Пушкар, П. Т. Саблук, В. К. Савчук, В. П. Ярмоленко та інші. Не применшуючи вагомого внеску зазначених учених, поза увагою авторів залишилися питання впливу обліково-аналітичного забезпечення не тільки на діяльність суб'єкта господарювання, а й на економіку регіону в цілому через можливість підвищення її соціально-економічного розвитку. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне виявлення впливу обліково-економічного забезпечення на ефективність розвитку регіону через систему діючих у регіоні суб'єктів господарювання і встановлення напрямів підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіону за допомогою системи обліково-аналітичного забезпечення.

Стратегія соціально-економічного розвитку району визначає головні цілі та пріоритети розвитку району, які спрямовані на довгострокове економічне зростання. Для оцінки рівня розвитку регіональної економіки в економічній теорії застосовують такі показники:

1) сукупний регіональний суспільний продукт – сукупність благ, вироблених у регіональній економіці;

2) сукупна новостворена вартість у регіональній економіці;

3) валовий регіональний продукт.

Розвиток регіональної економіки безпосередньо залежить від функціонального стану ринків, що становлять її структуру, які, у свою чергу, є сукупністю суб'єктів господарювання, що діють у даному регіоні. Взаємозв'язок напрямів розвитку регіону і суб'єктів господарювання наведено в *табл. 11.1.*

Таблиця 11.1

Вплив суб'єктів господарювання на ефективність розвитку регіону

Регіональні ринки, що визначають напрями розвитку регіону	Суб'єкти господарювання	Роль обліково-аналітичного забезпечення
Ринок товарів споживання (напрямок установлення відповідності дохідних і видаткових статей бюджетів сімей)	у цьому разі суб'єкти господарювання можуть виступати як споживачами, так і виробниками, крім того, мають прямий вплив агентів найму на учасників процесу	ефективне обліково-аналітичне забезпечення не тільки прямих учасників ринку, а й регіональних органів влади дозволить стабілізувати ситуацію на ринку, а в певних випадках – забезпечить захист інтересів однієї зі сторін
Ринок ресурсів виробництва (напрямок збільшення відповідності прибутку виробничих підприємств із загальним обсягом випуску засобів виробництва в регіоні)	суб'єкти господарювання є прямими учасниками ринку	аналіз потенційних можливостей регіону через інформаційне (обліково-аналітичне) забезпечення відповідних державних органів дозволить стабілізувати стан ринку і підвищити ефективність використання ресурсів
Ринок капіталу (напрямок установлення відповідності відсотка за депозитами і дивідендами на акції, а також перевищення сукупних довгострокових інвестицій в економіку регіону над короткостроковими)	капітал регіону складається з капіталу суб'єктів господарювання, що є однією з головних рис ринкової економіки	ефективний, але не диктаторський контроль над капіталом суб'єктів господарювання дозволить стабілізувати економіку регіону; крім того, обліково-аналітичне забезпечення державних органів влади на рівні регіону про ринок капіталу дозволить проводити не тільки ефективну економічну, а й соціальну політику

Регіональні ринки, що визначають напрями розвитку регіону	Суб'єкти господарювання	Роль обліково-аналітичного забезпечення
Ринок людських ресурсів (напряму установавання оптимальної кількості та якості людських ресурсів відповідно до потреб економічного росту)	суб'єкт господарювання, виступаючи тільки посередником (агентом), має прямий вплив на ринок інтелектуального капіталу через підвищення інтелектуального рівня своїх працівників	забезпечення суб'єкта господарювання стимулом до підвищення рівня інтелектуального капіталу забезпечить підвищення рівня останнього в межах регіону, що можливо через достовірний та обґрунтований аналіз ефективності запровадження таких заходів

Отже, для прийняття обґрунтованих раціональних управлінських рішень варто використовувати всі можливості сучасного інструментарію з обліку, аналізу і контролю, що дозволяє сформувати релевантну інформацію.

У зв'язку з цим А. Д. Ларіонов і О. І. Нечитайло підкреслюють, що провідна роль у загальній сукупності численної економічної інформації належить обліковій інформації, а це обумовлено специфікою бухгалтерського обліку, який, функціонує в системі управління й охоплює процеси виробництва, обігу та розподілу продукту, формує повну інформацію про кругообіг засобів на підприємстві³⁹³.

Загалом обліково-аналітична система – це система, що базується на бухгалтерській інформації, яка включає оперативні дані і використовує для економічного аналізу статистичну, технічну, соціальну та інші види інформації для прийняття управлінських рішень на мікро- і макрорівні. Підвищення ефективності обліково-аналітичного забезпечення управління суб'єктами господарювання забезпечить, у свою чергу, підвищення соціально-економічного рівня розвитку окремого регіону.

Зв'язок інформаційних потоків в обліково-аналітичній системі, побудований на концепції ефективності управління, і роль бухгалтерського обліку й аналізу представлено на *рис. 11.1*.

³⁹³ Ларіонов А. Д. Бухгалтерський учет и налогообложение финансовых результатов : учеб.-практ. пособие / А. Д. Ларіонов, А. И. Нечитайло. – М. : Велби, Проспект, 2004. – С. 273.

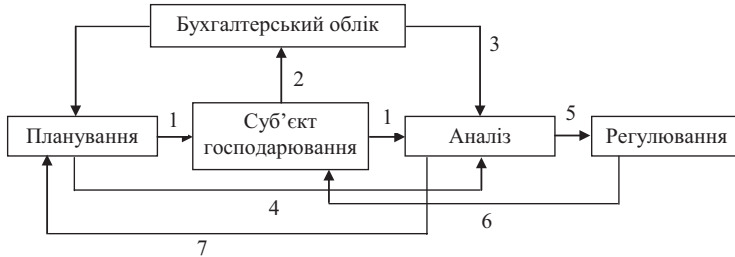

Рис. 11.1. Роль бухгалтерського обліку у процесі управління

Розглянемо більш детально зазначені елементи запропонованої схеми.

1. Планування – це визначення цілей і завдань підприємств та організацій, проектування результатів і вибір шляхів їх досягнення. При плануванні задається бажаний рівень основних оціночних показників діяльності організації. Суб'єкт господарювання здійснює діяльність на основі розробленого плану. У контексті розвитку регіону планування забезпечить один напрям у стратегії розвитку суб'єктів господарювання для досягнення загальної суспільної мети.

2. Бухгалтерський облік виконує реєстрацію господарських операцій, що відбуваються у процесі діяльності, і надає дані для здійснення аналізу результативності.

3. На основі облікових даних проводять аналіз і формують узагальнювальні показники фактичного виконання плану.

4. Зіставлення планових і фактичних (обліково-аналітичних) показників дозволяє здійснити аналіз діяльності суб'єкта господарювання.

5. На базі проведеного аналізу встановлюють факти відхилення планових і фактичних показників діяльності.

6. Отриману у процесі аналізу інформацію про відхилення використовують для розроблення управлінських рішень з метою регулювання діяльності суб'єкта господарювання.

7. Отримані результати є базисом для розроблення і планування наступних циклів діяльності суб'єкта господарювання.

Представлена схема формування обліково-аналітичних даних на рівні суб'єкта господарювання дозволяє встановити вихідні критичні точки підвищення ефективності розвитку регіону через підвищення не лише стабільності та конкурентоспроможності самого суб'єкта, а й

через забезпечення державних органів управління потрібною інформацією для розроблення загальнодержавної стратегії та аналізу резервів підвищення темпів соціально-економічного розвитку регіону.

Формування необхідної інформації щодо господарської діяльності на всіх рівнях суспільного господарювання для управління системою народного господарства здійснює бухгалтерський облік, що за своєю суттю є кількісним відображенням і якісною характеристикою господарських процесів.

У загальному систему обліково-аналітичного забезпечення представлено на *рис. 11.2*.

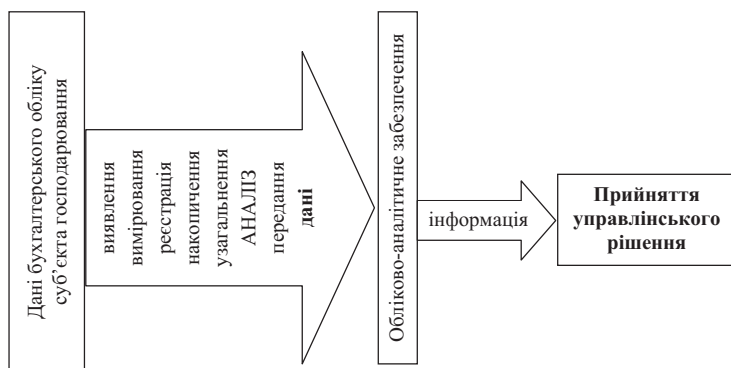

Рис. 11.2. Система обліково-аналітичного забезпечення процесу прийняття обґрунтованого управлінського рішення

Обліково-аналітична система, що базується на принципах безперервності, автономності, об'єктивності, консерватизму, конфіденційності та послідовності, підвищує якість інформаційно-аналітичних потоків, розширює сферу практичного застосування звітної інформації та дозволяє своєчасно аналізувати показники фінансового стану суб'єктів господарювання, а також отримувати інформацію про стан розвитку регіону в цілому.

Вивчення складу і структури обліково-аналітичного забезпечення як механізму підвищення ефективності розвитку регіону дозволяє розкрити його функції, а саме:

1) інформаційну – підсистема забезпечення управління всією потрібною інформацією, що розкривається на практиці, як збір, опрацювання, групування і передавання облікових даних за призначенням;

2) прогнозованого планування – підсистема, що створює основу для складання як поточних, так і перспективних бізнес-планів і сприяє проведенню результативного маркетингу та менеджменту в рамках конкретного регіону;

3) аналітичну – підсистема, яка дозволяє виявити вплив окремих господарських операцій на формування прибутку, провести глибоку і всебічну оцінку результатів діяльності суб'єкта господарювання, попередити фінансові ризики;

4) контрольну – підсистема забезпечення контролю над ходом виконання управлінських рішень; збереження товарно-матеріальних цінностей у процесі їх руху; законності фінансово-господарських операцій і дій посадових і матеріально відповідальних осіб на всіх рівнях.

Формування і впровадження у практичну діяльність інформаційно-аналітичного комплексу обліково-аналітичного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону можливі тільки за умови існування розробленої оптимальної і підтвердженої розрахунковим шляхом концепції інформаційного забезпечення державної підтримки, а також ефективної моделі взаємодії джерел соціального і галузевого бюджетного фінансування.

У зв'язку з цим доцільним є дослідження умов державної підтримки розвитку регіонів на основі обліково-аналітичних даних суб'єктів господарювання як базових елементів економічної системи регіону.

У результаті аналізу чинників, що визначають необхідність державного регулювання секторів економіки, можна виділити такі:

- нестійкість ринкової економіки, недоліки якої негативно впливають на всю соціальну систему;
- кризові явища, що ринкова економіка без регулювання не в змозі подолати;
- функціонування державного сектору економіки і громадських некомерційних організацій, не гармоніюють із ринком.

Обліково-аналітичне забезпечення державного регулювання секторів економіки і його державної підтримки повинно враховувати й оцінювати процеси глобалізації економіки, загострення конкуренції, особливості соціально-економічного та політичного середовища, пропорції кредитного, фінансового, податкового, цінового впливу, вимоги ринку і правила міжнародних організацій. У зв'язку з цим основними завданнями, що постають перед державою в контексті забезпечення

підвищення соціально-економічної ефективності у стратегії розвитку регіону, є ось які.

1. Формування системи інформаційного забезпечення підтримки і регулювання секторів економіки, що надасть оперативні дані про поточні процеси, які відбуваються в різних регіонах країни.

2. Аналітичне обґрунтування нормативно-правової бази державного регулювання з урахуванням міжнародних норм, особливостей розвитку кожного регіону та політичним підґрунтям економічних процесів.

3. Обліково-аналітичне забезпечення адміністративного компонента, у тому числі забезпечення належного інтелектуального рівня апарату управління на місцях.

4. Обліково-аналітичне забезпечення наукових досліджень ринкових процесів, упровадження моделей ефективного управління в умовах трансформаційної економіки.

5. Обмеження державного втручання в діяльність суб'єктів господарювання, що діють у рамках чинного законодавства, а також усунення невинного втручання держави або його органів у зовнішньоекономічну діяльність і заподіяння збитків суб'єктам господарювання.

6. Підготовка створення на регіональному рівні ефективних економічних зон шляхом обґрунтованого аналізу рівня розвитку та економічного потенціалу регіону.

Таким чином, запропонований аналіз дозволяє висунути пропозицію щодо оптимальної структури обліково-аналітичного забезпечення ефективності розвитку регіонів (*рис. 11.3*).

Державна підтримка суб'єктів господарювання регіону повинна бути гнучкою, задовольняти поточні і довгострокові потреби.

Водночас ефективність розвитку регіону залежить і від ефективності розвитку кожного окремого суб'єкта господарювання. Новітні трансформаційні процеси, що відбуваються в економічних відносинах сьогодні, вимагають від обліково-аналітичної системи впровадження інноваційних ідей для забезпечення підвищення ефективності суб'єктів господарювання. Зокрема, поява нових об'єктів обліку, таких як об'єкти права інтелектуальної власності, людський капітал, інформаційні активи, розроблення і впровадження стратегічного, екологічного та соціального бухгалтерського обліку на окремих суб'єктах

господарювання, забезпечують підвищення ефективності розвитку регіону в цілому.

Рис. 11.3. Структура обліково-аналітичного забезпечення ефективного розвитку регіону

Узагальнюючи викладене вище, можна виділити три основні напрями підвищення ефективності розвитку регіону:

- розвиток конкурентоспроможності регіональної влади: упровадження ефективних механізмів адміністративного управління і модернізація владних структур, формування

базових мобілізаційних ідей. Обліково-аналітичне забезпечення конкурентоспроможності регіональної влади дозволить не тільки отримувати точні та оперативні дані про стан регіону в цьому аспекті, а й аналізувати показники і виявляти резерви підвищення ефективності роботи регіональної влади;

- розвиток суспільства і людського потенціалу регіону: ініціювання процесів самоорганізації суспільства в регіоні, розвиток людського потенціалу, розроблення стратегії забезпечення економічної і соціальної привабливості регіону, підвищення рівня життя шляхом реформування соціальної сфери, освіти та охорони здоров'я, що можливо тільки через систему збалансування можливостей і потреб регіону на базі облікових та аналітичних даних;
- розвиток бізнесу і системи організації господарства в регіоні: виявлення спеціалізованих (максимально конкурентоспроможних) сфер бізнесу і сфер інноваційного розвитку, проведення політики з просування даного бізнесу в інші регіони і на міжнародний ринок, а також включення регіональних бізнес-структур у реалізацію пріоритетних національних проєктів. Крім пошуку нових можливостей і вироблення стратегії розвитку для територій, вирішується завдання формування механізму координації між регіональними адміністраціями. Проведення зазначеної політики можливе тільки за умов наявності точних, оперативних і порівняних даних бухгалтерського обліку.

Загалом оцінку конкурентоспроможності регіону для визначення можливих шляхів підвищення ефективності його розвитку проводять за такими напрямками:

- оцінка конкурентоспроможності;
- економіко-фінансовий потенціал;
- природно-екологічний потенціал;
- підприємницький потенціал;
- соціально-демографічний потенціал;
- виробничий потенціал регіону;
- інвестиційний потенціал;
- комплексна оцінка конкурентоспроможності регіону.

Розрахунок економічних показників за вказаними напрямками базується на даних бухгалтерського обліку окремих суб'єктів господарювання, а тому й вплив на економіку регіону можливий лише через забезпечення їх оперативності, достовірності та повноти. Проведення оцінки за вказаними напрямками і забезпечення втілення новітніх теоретичних розробок з бухгалтерського обліку нестандартизованих об'єктів у практику діяльності суб'єктів господарювання забезпечать можливість маневрування даними про розвиток регіону, а також приймати прогресивні рішення на основі обґрунтованих даних. Отже, для підвищення соціально-економічної ефективності розвитку регіону першочерговим завданням є забезпечення релевантності сформованої в обліково-аналітичній системі інформації, що дозволить, у свою чергу, підвищити ефективність управління суб'єктами господарювання. У сучасних умовах господарювання незаперечним є те, що бухгалтерський облік, як упорядкована система збору, реєстрації та узагальнення інформації про активи, капітал і зобов'язання підприємств та організацій, є основним і базовим елементом забезпечення системи управління будь-яким суб'єктом господарювання регіону.

11.2. Оцінка ефективності розвитку регіону: особливості застосування аналітичних інструментів

Складність структур та інституцій, що забезпечують розвиток регіональних відносин, зумовлює потребу в агрегуванні всіх управлінських функцій. У такому разі принциповим стає застосування аналітичного обліку, зокрема бухгалтерського. Складові активу і пасиву, що виникли в результаті теоретичних розробок відповідно до вивчення запитів користувачів інформації, розширюють межі та можливості облікової системи. Так, зокрема, в останні роки аналітичні розрізи бухгалтерського обліку повністю відображають соціальні зобов'язання бізнесу, ресурси і фінансові результати, що пов'язані з екологічними програмами, використанням людського потенціалу. Новітні об'єкти є досить нестандартними для традиційного підходу до бухгалтерського обліку, оскільки вимагають методичної надбудови, що здатна забезпечити інформацію про стан і рух складових майна і зобов'язань, які сформовані в умовах новітньої економічної теорії. Разом з тим вказане

розширення бухгалтерського обліку, його зближення з показниками статистичного і господарського обліку підвищують його корисність для користувачів регіонального рівня. Особливим надбанням при цьому виступає достовірність облікових даних, а також можливість їх опрацювання в різних розрізах на запит користувачів за рахунок використання комп'ютерних технологій.

Таким чином, розвинута система бухгалтерського обліку дозволяє здійснювати ефективний економічний аналіз на основі уточнених за потребами користувачів показників фінансової звітності, оскільки бухгалтерський облік продукує дані для здійснення економічного аналізу, що враховуватиме особливості функціонування групи підприємств різних галузей діяльності, а також інших суб'єктів у межах регіону. Відповідно, система бухгалтерського обліку та економічного аналізу створює основи для оцінки різних напрямів ефективності функціонування регіону (серед основних – екологічна, соціальна, трудова або з використання людського потенціалу), які дозволяють зробити висновок про конкурентоспроможність регіону і вжити заходів щодо коригування ситуації. Таким чином, ефективність діяльності регіону є засобом досягнення конкурентоспроможності та подальшого розвитку на значному рівні.

Попри достатню кількість наукових досліджень з цієї тематики, підходи до методики оцінювання ефективності діяльності регіону є різними в різних науковців, що свідчить про відсутність єдиного механізму оцінки. Саме тому важливим є дослідження наявних методів і моделей оцінки конкурентоспроможності регіонів з метою подальшої розробки методики оцінки ефективності діяльності регіону, що дозволяє більш комплексно і системно підійти до розв'язання цієї проблеми.

На нинішній день економічною думкою створено низку методологічних підходів для оцінки регіональної конкурентоспроможності, що базуються на використанні комплексного інтегрального підходу до оцінки конкурентоздатності регіону.

Так, на думку О. Тарасової³⁹⁴, оцінка ефективності розвитку регіону може здійснюватися за допомогою використання комплексного

³⁹⁴ Тарасова О. О. Інтегральні оцінки визначення конкурентоспроможності регіону / О. О. Тарасова // Прометей : регіональний зб. наук. праць з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України ; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2006. – Вип. 3. – С. 52–55.

інтегрального підходу до оцінки конкурентоздатності регіону, який спирається на сім груп показників:

- наявність і ефективність використання ресурсів регіону;
- життєвий рівень населення;
- інвестиційна привабливість регіону;
- інноваційна складова регіону;
- введення нових основних засобів;
- споживання окремих видів енергетичних матеріалів;
- малі підприємства.

Методика оцінки О. Тарасової складається умовно з трьох етапів: розрахунок восьми груп показників, визначення інтегрального показника за кожним регіоном, віднесення регіонів до однієї з чотирьох груп³⁹⁵. На думку вченої, з якою можна погодитись, показник регіональної конкурентоздатності є комплексним показником, що поєднує три рівні конкурентоздатності: макро-, мезо- і мікрорівень.

С. Захарченко³⁹⁶ пропонує здійснювати дослідження ефективності діяльності господарств регіонів і чинників її зростання на п'ятьох етапах:

1) аналіз регіональних чинників конкурентоспроможності господарства області;

2) установлення рівня розвитку і структури господарства області, зокрема промисловості;

3) оцінка конкурентних позицій господарства області на макро-районному, національному і міжнародних ринках;

4) оцінка потенціалу факторів ефективності діяльності внутрішньообласних регіонів (адміністративних районів і міст обласного підпорядкування);

5) обґрунтування підходів до управління процесом підвищення ефективності діяльності господарства регіонів.

І. Аксьонова та І. Серова як показник оцінки ефективності розвитку регіонів пропонують розглядати інтегральний показник, що

³⁹⁵ Тарасова О. О. Інтегральні оцінки визначення конкурентоспроможності регіону / О. О. Тарасова // Прометей : регіональний зб. наук. праць з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України ; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2006. – Вип. 3. – С. 52–55.

³⁹⁶ Захарченко С. В. Конкурентоспроможність регіонів та чинники її зростання (на прикладі Вінницької області) / С. В. Захарченко // Економічні науки : зб. наук. пр. Луцьк. нац. техн. ун-ту. – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – Вип. 5 (17). – С. 49–59. – (Серія : Регіональна економіка).

розраховується на базі системи індикаторів, які характеризують економічні, соціальні, демографічні та екологічні процеси регіону (*табл. 11.2*).

Таблиця 11.2

Система оцінки показників ефективності діяльності регіону

Складові конкурентоспроможності	Показники (індикатори)
Економічна	ВВП на душу населення. Частка імпорту на душу населення. Частка експорту на душу населення. Частка інвестицій на душу населення. Обсяг витрат на НДОКР. Рівень рентабельності продукції промисловості. Рівень зносу основних фондів. Частка зайнятих на малих підприємствах у загальній чисельності зайнятих регіону. Середньорічна врожайність сільськогосподарських культур. Рівень енергоспоживання на душу населення
Соціальна	Децильний коефіцієнт диференціації доходів. Рівень бідності. Рівень безробіття. Індекс розвитку людського потенціалу. Співвідношення розмірів прожиткового мінімуму і середньої заробітної плати в регіоні. Рівень забезпеченості житлом. Витрати на освіту. Витрати на охорону здоров'я
Демографічна	Рівень природного приросту. Рівень дитячої смертності. Коефіцієнт відтворення населення. Середня тривалість життя. Коефіцієнт старіння населення. Сумарний коефіцієнт народжуваності
Екологічна	Рівень відходів, що утилізовані. Частка підприємств зі зберігаючими технологіями. Частка підприємств з очисними спорудами. Рівень викидів шкідливих речовин в атмосферу. Частка населення, що має доступ до джерел очищеної води

Примітка. Складено за³⁹⁷.

Деякі з показників, наведених у *табл. 11.2*, мають критерії, тобто ті допустимі значення, перевищення яких загрожує як економічній

³⁹⁷ Аксьонова І. В. Визначення конкурентоспроможності регіону та система показників її оцінки / І. В. Аксьонова, І. А. Серова // БізнесІнформ. – 2011. – № 7. – С. 59–61.

безпеці, так і конкурентоспроможності. Найбільш відомими гранично допустимими значення для показників є: спад ВВП – 30% від його потенційного значення; рівень інфляції – 6–10% на рік; рівень безробіття – 10%; коефіцієнт бідності – 8–10%; частка заробітної плати в особистих доходах – 65%; доходи від підприємницької діяльності, операцій із нерухомістю, дивіденди – понад 20%; відношення дефіциту бюджету до ВВП – 3%; ступінь імпортої залежності економіки – 15% і т. п.³⁹⁸

Слід зазначити, що первинним джерелом інформації для більшості з наведених у *табл. 11.2* показників нині виступає система бухгалтерського обліку в її аналітичних розрізах. У подальшому за рахунок різноманітних співвідношень формуються відносні показники. Примітним є поєднання статистичного і господарського обліку з бухгалтерським.

Л. Філобокова³⁹⁹ пропонує здійснювати оцінку рівня ефективності розвитку регіону на основі комплексного показника, сформованого із сукупності агрегованих показників, що відображають певний аспект потенційних можливостей соціально-економічної системи. Запропонована система локальних показників вимірювання зовнішньої ефективності діяльності регіону складається з таких груп показників:

- показники потенціалу інноваційної мобільності регіону;
- показники підприємницького потенціалу регіону;
- показники економіко-фінансового потенціалу регіону;
- показники природно-ресурсного потенціалу регіону.

Оцінка внутрішньої ефективності діяльності регіональної соціально-економічної системи складається з таких груп показників:

- показники потенціалу регіональної мобільності;
- показники потенціалу інвестиційної привабливості регіону;
- показники потенціалу іміджу (бренду) регіону.

Узагальнюючи зазначені наукові підходи до оцінки ефективності діяльності регіону, зазначимо, що наведені методика мають спільні риси, а саме – використовують запропоновані авторами групи ключових показників, які деталізуються в системі різнопланових показників.

³⁹⁸ Аксьонова І. В. Визначення конкурентоспроможності регіону та система показників її оцінки / І. В. Аксьонова, І. А. Серова // БізнесІнформ. – 2011. – № 7. – С. 59–61.

³⁹⁹ Філобокова Л. Ю. Комплексная оценка конкурентоспособности региона / Л. Ю. Филобокова // Региональная экономика и управление : электронный научный журнал. – 2011. – № 2 (26).

Найбільш часто використовуються такі групи показників: показники рівня життя населення, показники інвестиційної привабливості регіону, система показників економічного потенціалу регіону, система показників регіональної ефективності, система показників конкурентних переваг. Наявність різних підходів до вибору показників оцінки ефективності діяльності регіонів визначається передусім різними цілями, що їх ставили перед собою різні автори. Проте автори наведених методик спільні у своїй думці і пропонують визначати інтегральний показник, який порівнюється з визначеними критеріями чи допустимими значеннями.

Варто зазначити, що головним аспектом для оцінки ефективності розвитку регіону є адекватний вибір показників для розрахунку інтегрального показника. Основними їхніми характеристиками повинні бути порівнянність і уніфікованість, тобто ці показники мають бути загальновикористовувані і загальнообчислювальні незалежно від виду діяльності суб'єкта господарювання чи регіону його розташування. Вихідною базою для відбору оцінювальних показників, на нашу думку, можуть бути щорічні статистичні збірники, які формуються з даних, отриманих із статистичної звітності підприємств. З огляду на це пропонуємо виділити основні групи оцінювальних показників для оцінки ефективності розвитку регіону (табл. 11.3).

Таблиця 11.3

**Основні групи оцінювальних показників
для оцінки ефективності розвитку регіону**

Група	Показники
Підприємницький потенціал	1) кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення (од.); 2) обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств на 10 тис. осіб (тис. грн / 10 тис. осіб); 3) частка фахівців із вищою професійною освітою від загальної чисельності населення регіону, залученого в бізнесі (%); 4) частка продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств СПД (%)
Соціально-демографічний потенціал	1) чисельність постійного населення (тис. осіб); 2) середній вік населення (роки); 3) загальні коефіцієнти приросту (скорочення) населення; 4) середньомісячна номінальна заробітна плата (грн); 5) рівень зареєстрованого безробіття (%); 6) забезпечення житлом (%); 7) витрати на освіту і охорону здоров'я (грн / особу)

Група	Показники
Економіко-фінансовий потенціал	1) експорт на душу населення (тис. грн / особу); 2) ВВП на душу населення (тис. грн / особу); 3) обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств на одного працівника (тис. грн / працівника); 4) рентабельність операційної діяльності (%)
Виробничий потенціал	1) обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу населення в містах і районах (тис. грн / особу); 2) виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу (тис. грн / особу); 3) обсяг послуг, реалізованих населенню, у розрахунку на одну особу (тис. грн / особу)
Природно-екологічний потенціал	1) загальна земельна площа (тис. га); 2) викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення (тис. т); 3) викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення в розрахунку на одну особу (кг / особу); 4) викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення в розрахунку на квадратний кілометр (т / м ²)
Інвестиційний потенціал	1) інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах, млн грн); 2) інвестиції в основний капітал на одну особу (у фактичних цінах, грн); 3) введення в експлуатацію загальної площі житла (м ²); 4) введення в експлуатацію житла на 1 000 осіб (м ² загальної площі / 1 000 осіб); 5) пасажирооборот автотранспортних підприємств (млн пас. км)

Надалі пропонуємо ранжирувати кожний показник певної групи в конкретному регіоні, присвоївши йому номер від 1 до n (де n – кількість населених пунктів у досліджуваному регіоні), що надає можливості розрахунку інтегрального показника у групі для окремого населеного пункту певного регіону:

$$I_{rm} = \sqrt{R_1^2 + R_2^2 + \dots + R_n^2}, \quad (11.1)$$

де I_{rm} – інтегральний показник по групі показників для окремого населеного пункту регіону;

$R(1, 2, \dots, n)$ – ранжироване значення кожного показника в конкретній групі;

n – кількість населених пунктів у досліджуваному регіоні;

m – кількість оцінювальних показників у групі.

Розрахувавши інтегральні показники в кожній із груп, узагальнюємо їхні значення в єдиному інтегральному показнику для конкретного населеного пункту, який і визначатиме його конкурентоспроможність у регіоні:

$$I = \sqrt{I_{r1}^2 + I_{r2}^2 + \dots + I_{rk}^2}, \quad (11.2)$$

де I – узагальнений інтегральний показник для конкретного населеного пункту;

I_{rk} – інтегральний показник у групі показників для окремого населеного пункту регіону;

k – кількість інтегральних показників, розрахованих для конкретного населеного пункту досліджуваного регіону.

Далі шляхом порівняння значень узагальнених інтегральних показників можемо визначити конкурентоспроможність населеного пункту в регіоні: що нижчий узагальнений інтегральний показник, то вища конкурентоспроможність населеного пункту.

Для оцінки ефективності розвитку Черкащини використаємо зазначений підхід, за яким оцінимо і порівняємо потенціали районів Черкаської області за такими напрямками:

- економіко-фінансовий;
- природно-екологічний;
- підприємницький;
- соціально-демографічний;
- виробничий;
- інвестиційний.

Проаналізуємо вищезазначені спрямування економічного розвитку регіону.

Економіко-фінансовий потенціал Черкаської області. Область входить до складу Центрального економічного району, ключова роль у господарстві якого відводиться харчовій промисловості, легкій промисловості, машинобудівному комплексу, зокрема сільськогосподарському і транспортному машинобудуванню, а також хімічній промисловості та будівельній індустрії. Саме центральність розташування області є основною позитивною рисою її економіко-географічного по-

ложення. Серед визначеної групи регіонів-сусідів та окремих регіонів, що належать до одного типу регіонів, Черкаська область перебуває на третьому місці за показником «валовий регіональний продукт на душу населення» – 24 558 грн. У рейтингу виробництва ВРП у розрахунку на одну особу серед регіонів України Черкаська область займає 12-те місце. Питома вага області в загальноукраїнському обсягу реалізованої промислової продукції 2013 року (без урахування зміни підприємствами основного виду економічної діяльності) – 2,2%, це 11-те місце серед регіонів України⁴⁰⁰.

Для його оцінки економічного потенціалу регіону використано такі показники:

- експорт на душу населення (тис. дол. США), який показує обсяг експорту, що припадає на одного жителя адміністративно-територіальної одиниці;
- ВВП на душу населення (грн), який характеризує обсяг виробленого в регіоні валового продукту в розрахунку на одну особу;
- обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств на одного працівника (тис. грн) відображає, який обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) припадає на одного працівника малого підприємства;
- рентабельність операційної діяльності (%) характеризує прибутковість операційної діяльності суб'єктів господарювання в адміністративно-територіальній одиниці.

Проведене оцінювання економіко-фінансового потенціалу Черкаської області дозволяє стверджувати, що високий економіко-фінансовий потенціал мають м. Черкаси і Черкаський район, Тальнівський, Монастирищенський, Шполянський, Катеринопільський райони, м. Умань та Уманський район, інтегральні показники яких коливаються в межах 16,85–19,44.

Економіко-фінансовий потенціал таких районів, як: Кам'янський, Лисянський, Христинівський, Городищенський, Чорнобаївський, Смілянський і м. Сміла, Звенигородський і м. Ватутіне, оцінюється як низький. Інтегральний показник вищезгаданих районів коливається в межах 25,10–31,03.

⁴⁰⁰ Профіль Черкаської області : аналітично-описова частина до Стратегії розвитку Черкаської області. – Черкаси : ЧОДА, 2014. – 182 с.

У результаті проведеного аналізу показників економіко-фінансового потенціалу Черкаської області можна зробити висновок про те, що однією з головних проблем є незбалансованість економічного і, відповідно, фінансового розвитку окремих районів.

Природно-екологічний потенціал. У контексті природно-екологічного потенціалу для визначення ефективності діяльності районів Черкаської області слід визначати такі показники:

- загальна земельна площа (тис. га);
- викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря (тис. т).

У процесі дослідження було оцінено природно-екологічний потенціал 20 районів Черкаської області і окремо виділено місто Черкаси за природно-екологічним потенціалом у розрізі п'яти показників.

Найкращим вважається регіон, показник якого є найменшим. Найкращі природно-екологічні показники має Чигиринський район, де інтегральний показник становить 7,00. Високі показники мають такі райони, як Драбівський – 9,80; Шполянський – 15,03 і Маньківський – 16,58.

У цілому, характеризуючи природно-екологічний потенціал Черкаської області, визначимо позитивні і негативні фактори⁴⁰¹ (рис. 11.4).

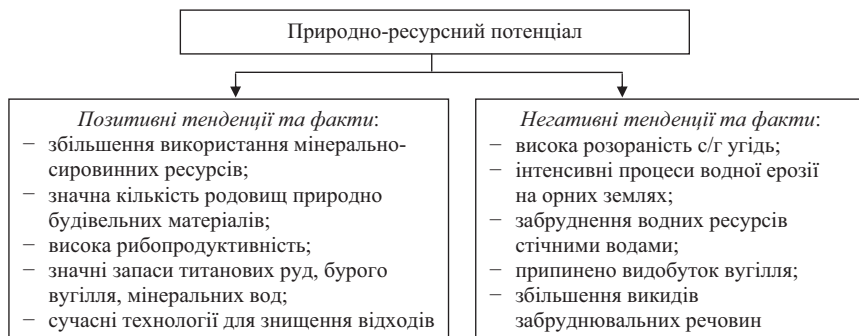

Рис. 11.4. Позитивні і негативні фактори природно-ресурсного потенціалу Черкаського регіону

Шляхами поліпшення природно-екологічного потенціалу Черкаської області є:

⁴⁰¹ Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovidi/regionalni/1124-rehionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnoho-pryrodnoho-seredovyshcha-2012-rotsi>.

- 1) знешкодження невідомих, непридатних, заборонених до використання пестицидів;
- 2) зменшення рівня забруднення і поліпшення екологічного стану водних об'єктів;
- 3) зменшення забруднення атмосферного повітря регіону;
- 4) розширення території і створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

Підприємницький потенціал. Значення підприємництва у процесі реалізації регіональної соціально-економічної політики визначається такими функціями⁴⁰²: мінімізація негативних соціальних наслідків переходу від централізовано-планової до ринкової економіки на рівні регіонів і населених пунктів; підвищення рівня гнучкості регіональних ринків та збалансування потреб і пропозицій; динамічне і порівняно низькозатратне створення нових робочих місць; створення механізмів упровадження інновацій та комерціалізації технологій.

У процесі аналізу підприємницького потенціалу Черкаської області використано такі показники:

- кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення;
- обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств на 10 тис осіб;
- частка фахівців із вищою професійною освітою від загальної чисельності населення регіону, залученого в бізнесі;
- частка продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств – СПД.

Результати аналізу підприємницького потенціалу Черкаської області засвідчили, що за кількістю малих підприємств беззаперечним лідером є м. Черкаси, діяло 98 малих підприємств на 10 тисяч населення. Усі інші регіони кардинально відстають за цим показником.

У свою чергу, ефективне використання і нарощення підприємницького потенціалу в регіоні можливе за певних умов:

- надання інформаційної та грошової допомоги бажаючим зайнятися підприємницькою діяльністю;
- спрощення процедури документального оформлення;
- урегулювання земельних питань;

⁴⁰² Кужель О. Роль малого бізнесу в регіональному соціально-економічному розвитку [Електронний ресурс] / О. Кужель. – Режим доступу : <http://www.academia.org.ua/?p=242>.

- удосконалення системи оподаткування підприємницької діяльності;
- матеріально-технічна, інформаційна та фінансова підтримка сфери малого і середнього бізнесу;
- підвищення рівня безпеки підприємницької діяльності.

Загалом, оцінка рівня підприємницького потенціалу регіону показала низький його рівень. На нашу думку, запропоновані напрями та умови надають можливість змінити наявне становище.

Соціально-демографічний потенціал. Його розглядаємо як наявність і запас ресурсів населення, що здатні до самовідтворення і вирізняються мінливістю, за ефективного використання яких забезпечується досягнення поставлених цілей, та які формують компоненти здоров'я, організованості, освіти, професіоналізму та ресурсів робочого часу⁴⁰³.

Для аналізу соціально-демографічного потенціалу виділимо ще показники, які надають його характеристику:

- чисельність постійного населення;
- середній вік населення;
- загальні коефіцієнти приросту (скорочення) населення;
- середньомісячна номінальна заробітна плата;
- рівень зареєстрованого безробіття;
- забезпечення населення житлом;
- кількість загальноосвітніх навчальних закладів.

Згідно з отриманими даними можна зробити висновки, що Черкаський район має найвищий інтегральний показник (17,55), який характеризує найвищий рівень соціально-демографічного розвитку серед досліджуваних районів. Також до високого рівня включаємо: м. Черкаси, Корсунь-Шевченківський, Жашківський, Канівський і місто Канів, Золотоніський і м. Золотоношу, Смілянський райони і м. Смілу. З найменшим інтегральним показником соціально-демографічного розвитку є Маньківський район (40,77), також серед показників із нижчим рівнем є Драбівський, Лисянський райони і м. Ватутіне.

Для активізації соціально-демографічного потенціалу першочерговими завданнями мають стати:

⁴⁰³ Біль М. М. Інтелектуальна компонента соціально-демографічного потенціалу: управлінські підходи до ефективного використання на макрорівні [Електронний ресурс] / М. М. Біль. – Режим доступу : <http://windocs.com.ua/docs/index-284599.html>.

- нормалізація і поліпшення демографічної ситуації, зниження рівня смертності населення, особливо дитячої і громадян у працездатному віці. Це найближчий резерв, мобілізація якого дозволить поліпшити показники трудового потенціалу;
- забезпечення ефективної зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили;
- реалізація у кризових умовах короткострокових заходів з надання невідкладної допомоги найбільш уразливим верствам населення, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих;
- запровадження дієвого механізму надання молоді, насамперед випускникам вищих навчальних закладів, першого робочого місця;
- розширення можливостей для працевлаштування людей з особливими потребами.

Виробничий потенціал регіону. Являє собою сукупність виробничих ресурсів, тобто факторів виробництва, з урахуванням їхнього обсягу, структури, технічного рівня та якості⁴⁰⁴. Виробничий потенціал є критерієм економічної потужності регіону і визначається загальним обсягом виробництва продукції промисловості, сільського і лісового господарства, будівництва і наданих послуг.

Промисловість Черкащини – потенційний потужний виробничий комплекс із харчовою, хімічною, машинобудівною та енергетичною галузями. У регіоні нині функціонують понад 550 підприємств. У розрізі видів економічної діяльності основу промисловості області становлять виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 50,6%, хімічних речовин і хімічної продукції – 16,5%, постачання електроенергії пари і кондиційованого повітря – 12,7%, машинобудування, крім ремонту і монтажу машин та устаткування, – 5,2%. За підсумками 2013 року обсяг реалізованої промислової продукції становив 30,7 млрд грн, а це 2,5% від загальнодержавних обсягів. За показником обсягу реалізованої промислової продукції в розрахунку на одну особу населення область займала дев'яте місце серед регіонів України⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Кривенко К. Т. Політична економія : навч. посібник / К. Т. Кривенко, О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2001. – С.34.

⁴⁰⁵ Профіль Черкаської області : аналітично-описова частина до Стратегії розвитку Черкаської області. – Черкаси : ЧОДА, 2014. – 182 с.

Разом із цим наголосимо, що агропромисловий комплекс є одним із найбільших і важливих секторів економіки області, в якому формується основна частина продовольчих ресурсів і який має значні перспективи розвитку. Аграрне виробництво здійснюють 835 сільськогосподарських підприємств, які обробляють 65% від загальної площі ріллі, 1 208 фермерських господарств, які мають у користуванні понад 139 тис. га ріллі. За рейтинговою оцінкою розвитку регіонів Черкащина займає лідируючі місця в Україні. В області склалася стабільна тенденція до зростання обсягів валової продукції сільського господарства. За останні п'ять років вони збільшилися на 3 137 млн грн і за 2013 рік становили 14,9 млрд грн.

Для аналізу виробничого потенціалу Черкаської області виділено три показники, а саме:

- обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу населення по містах і районах;
- виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу;
- обсяг послуг, реалізованих населенню, у розрахунку на одну особу.

Найкращий (найвищий) рівень виробничого потенціалу має Канівський район, де інтегральний показник становить лише 4,2. Цей район посідає перші місця за показниками обсягу реалізованої промислової продукції на одну особу населення і виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу, четверте місце за обсягом послуг, реалізованих населенню, у розрахунку на одну особу. Найгірша позиція в Маньківському районі, де інтегральний показник становить 27,6. За аналізованими показниками цей район посідає 18-те, шосте і 20-те місця.

Інвестиційний потенціал. Визначається як максимальні можливості регіону щодо раціонального залучення і використання інвестиційних ресурсів з урахуванням соціально-економічних передумов здійснення інвестиційної діяльності з метою досягнення сталого розвитку регіону.

Протягом останніх років у Черкаській області спостерігається тенденція до зменшення обсягів капітальних інвестицій, освоєних підприємствами та організаціями області. Так, за підсумками 2013 року за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 3 413,3 млн грн

капітальних інвестицій (16-те місце в Україні). Індекс капітальних інвестицій проти 2012-го – 88% (у порівнянних цінах). Серед регіонів України, що належать до однієї з Черкаською областю типології, за показником питомої ваги обсягів освоєних капітальних інвестицій 2013 року, область займає четверте місце (1,3%), випереджаючи Житомирську, Рівненську (по 1,1%) і Кіровоградську (1,2%) області. Найбільший обсяг капітальних інвестицій, залучених в економіку регіону протягом 2013 року, займають інвестиції у промисловість – 1 133,3 млн грн (33,2%), сільське, лісове, рибне господарство – 1 042,6 млн грн (30,5%).

У контексті інвестиційного потенціалу для визначення ефективності розвитку районів Черкаської області запропоновано:

- інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах, млн грн);
- інвестиції в основний капітал на одну особу (у фактичних цінах, грн);
- введення в експлуатацію загальної площі житла (кв. м);
- введення в експлуатацію житла на 1 000 осіб (кв. м загальної площі);
- пасажирооборот автотранспортних підприємств (млн пас. км).

Найкращий інвестиційний показник має Уманський район (де інтегральний показник становить 3,74) і м. Черкаси – чотири. Найменш інвестиційно привабливим є Городищенський район – 39,33. Загалом високе значення інвестиційної привабливості мають такі райони, як: Золотоніський, Черкаський, Корсунь-Шевченківський, Маньківський, Смілянський, Монастирищенський, Жашківський, інтегральний показник яких – у межах від 16,06 до 22,67.

Ефективність розвитку регіону обумовлюється його здатністю виробляти конкурентоспроможну продукцію в умовах ефективного використання всіх ресурсів, забезпечуючи тим самим стійкий розвиток регіону і підвищення життєвого рівня його населення.

Дослідження конкурентоспроможності Черкаського регіону дає змогу стверджувати, що область є економічною і перспективною, має високий економічний, соціально-демографічний, інвестиційний, виробничий та екологічний потенціал. Загальну оцінку конкурентоспроможності Черкаської області на основі порівняння потенціалів наведено в *табл. 11.4*.

Таблиця 11.4

Порівняльна таблиця потенціалів Черкаської області

Регіон, район	Підприємницький потенціал		Природно-екологічний потенціал		Виробничий потенціал		Інвестиційний потенціал		Соціально-демографічний потенціал		Економіко-фінансовий потенціал		Підсумок		Інтегральна оцінка на оцінку показників
	ІП	Р	ІП	Р	ІП	Р	ІП	Р	ІП	Р	ІП	Р	ІП	Р	
м. Черкаси	20,856654	8	37,76	21	21,24	8	4	2	21,45	2	17,41	3	24,207437	5	хороший
Городищенський	30	19	17,61	5	25,5	16	39,33	21	29,41	10	30,72	18	38,820098	20	найгірший
Драбівський	20,07486	6	9,8	2	27,31	19	38,78	20	32,25	15	21,12	10	33,555923	15	поганий
Жашківський	31,843367	21	19,54	9	18,92	6	22,67	9	24,45	4	19,92	9	27,12932	8	середній
Звенигородський і м. Вагучіне	23,430749	11	20,95	14	21,31	9	35,48	16	39,45	20	31,03	20	38,131352	19	найгірший
Золотоніський і м. Золотоноша	19,364917	4	24,98	16	14,07	4	16,06	3	27,39	6	22,87	13	22,405357	3	найкращий
Кам'янський	24,103942	12	18,52	7	20,32	7	37,78	18	36,76	19	25,1	14	33,511192	14	середній
Канівський і м. Канів	25,884358	15	30,33	20	4,24	1	25,69	10	26,42	5	22	12	29,916551	11	середній
Катеринопільський	27,386128	17	19,39	8	23,79	15	38,39	19	30,35	12	19,47	8	33,867388	16	поганий
Корсунь-Шевченківський	24,124676	13	19,72	10	23,09	11	17,69	5	23,07	3	11,27	1	20,615528	2	найкращий
Лисянський	18,220867	2	17,8	6	25,98	17	36,73	17	35,28	16	25,24	15	33,151169	13	середній
Маньківський	18,411953	3	16,58	4	27,57	20	20,54	6	40,77	21	21,68	11	31,984371	12	середній

Регіон, район	Підприємницький потенціал		Природно-екологічний потенціал		Виробничий потенціал		Інвестиційний потенціал		Соціально-демографічний потенціал		Економіко-фінансовий потенціал		Підсумок		Інтегральна оцінка показників	
	ІІІ	Р	ІІІ	Р	ІІІ	Р	ІІІ	Р	ІІІ	Р	ІІІ	Р	ІІІ	Р		
Монастирщинський		21,656408	10	20,35	13	14,76	5	21,86	8	35,74	17	19,44	6	26,134269	6	хороший
Смілянський і м. Сміла		20,420578	7	26,04	17	23,02	10	20,86	7	27,96	7	28,46	17	28,722813	10	середній
Тальнівський		21,213203	9	20,12	12	12,21	3	32,98	15	29,05	9	17,94	4	23,579652	4	хороший
Уманський і м. Умань		19,748418	5	26,19	18	23,11	12	3,74	1	31,241	13	18,92	5	26,229754	7	хороший
Христинівський		30,116441	20	27,77	19	26,02	18	29,77	13	29,92	11	26,96	16	40,385641	21	найгірший
Черкаський		24,63737	14	19,82	11	12	2	16,34	4	17,55	1	16,85	2	18,493242	1	найкращий
Чигиринський		16,792856	1	7	1	27,31	19	31,86	14	35,897	18	33,06	21	36,386811	17	поганий
Чорнобаївський		26,267851	16	24,68	15	23,69	14	28,53	11	32,23	14	30,76	19	36,810325	18	поганий
Шполянський		27,586228	18	15,03	3	23,49	13	28,55	12	28,07	8	19,44	7	27,549955	9	середній

Примітки: ІІІ – інтегральний показник; Р – рейтинг.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна зробити висновок, що сформовані коефіцієнти надають можливість вказати на ефективність розширення системи бухгалтерського обліку за рахунок додаткових об'єктів, які відображають характер інституційної економіки, а також підвищення можливості рівня соціальної, екологічної відповідальності бізнесу, інтенсифікації та гнучкості застосування управлінських важелів під час роботи з людським потенціалом як на рівні суб'єкта господарювання, так і регіону.

Досліджуючи рівень ефективності діяльності регіону за різними напрямками використання ресурсів (матеріальних, людських, фінансових), а також його потенціалу, зазначимо, що регіон має свої окремі переваги в певних сферах економіки і соціальних характеристиках. Тому треба розвивати ті сфери, в яких маємо конкурентні переваги відповідно до природних умов та ресурсів, забезпечуючи при цьому задовільну соціальну складову розвитку регіону. Розвиток базових умов, що мають унікальний характер для регіону, є визначальним для підвищення його ефективності. Система обліково-аналітичного забезпечення, яка представлена розширеним інструментарієм підготовки інформації про об'єкти бухгалтерського обліку, аналітичної оцінки співвідношення основних показників бухгалтерської звітності, а також додаткових аналітичних облікових реєстрів, формує базові можливості для розрахунку рівня соціально-економічного розвитку та обґрунтування перспективних рішень.

Одночасно аналіз наведених показників ефективності розвитку регіону на основі використання сучасної системи обліково-аналітичного забезпечення управління адміністративно-територіальними одиницями засвідчує необхідність подальших розробок на основі поєднання функцій управління для досягнення синергетичного ефекту і підвищення ефективності використання наявного потенціалу.

ВИСНОВКИ

В умовах здійснення в Україні кардинальних і термінових економічних реформ особливого значення набуває наукове обґрунтування ефективної регіональної політики, кінцевою метою якої є забезпечення високого рівня і якості життя населення відповідної території, сталого розвитку підприємств і організацій у регіоні, створення інституційних умов для розвитку бізнесу, постійно зростаючого припливу інвестицій, реалізації інноваційних проектів. Успішне функціонування економіки регіону, зокрема Черкаської області, багато в чому залежить від можливостей реалізації ефективної соціально-економічної регіональної політики, яка формується на основі прогресивного вітчизняного і зарубіжного досвіду та відповідного наукового підґрунтя. У зв'язку з цим у нашому монографічному дослідженні були вирішені такі науково-теоретичні і практичні завдання.

Досліджено етимологію поняття соціально-економічної ефективності та її сутність. Обґрунтовано, що в умовах ринкової економіки зміст поняття «ефективність» містить показники, пов'язані не тільки з кількісним, а й зі соціально-економічним ефектом. На нашу думку, інтегрованими критеріями при цьому є: ефективність праці, її якість та якість життя домогосподарств у цілому. Особливого значення при цьому набуває питання ефективного (справедливого) розподілу доходів. Опрацьовано інституційний підхід до аналізу соціально-економічної ефективності. Наголошено на доцільності розвитку відповідних інститутів, які передбачають своєчасні зміни цілей і засобів стимулювання, а також забезпечення координації зусиль держави і приватного сектору. Запропоновано необхідність державної концепції довгострокового соціально-економічного розвитку, що опирається на теорію інституційного аналізу. Водночас центральним завданням повинно стати визначення способів протидії рентоорієнтованим чинникам і клептократичній владній бюрократії, що суттєво знижують ефективність економіки та є одним із визначальних факторів загроз і ризиків у процесі транзитивного реформування.

Розглянуто регіональні аспекти дослідження соціально-економічної ефективності. Визначено, що регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку країни. При цьому основним способом реалізації регіональної економічної політики визначається оптимізація виробництва у регіонах з метою поліпшення добробуту населення, мінімізація безробіття, залучення ресурсів у депресивні регіони та уникнення небажаного перевантаження в розвинутих, ініціювання наукомістких та інноваційних виробництв. Водночас запропоновано основні інструменти здійснення регіональної політики, зокрема: державні закупівлі, регулювання процесів ціноутворення в регіонах; преміювання за розширення регіональної зайнятості; оптимізація міграційних процесів; регіональний економічний аудит для створення вільних економічних зон; надання фінансових стимулів (інвестиційних грантів, позик під низький відсоток, звільнені від сплати податків, орендної плати тощо) тим підприємствам, які інвестують у наукомісткі виробництва, депресивні регіони або мінімізують проблеми, пов'язані з безробіттям; заохочення інвестицій в інфраструктуру, розвиток мережі доріг, поліпшення побутових умов життя в депресивних регіонах. Проаналізовано інституційні засади стратегічного планування регіонального розвитку та окреслено основні складові процесу стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону: визначення наявних соціальних, економічних, екологічних проблем і передумов соціально-прогресивного економічного зростання в регіоні; аудит наявного соціально-економічного стану; здійснення інтегральної оцінки регіонального потенціалу економічного зростання; формування структурованої системи стратегічних пріоритетів економічного зростання в галузевому розрізі на довго- і середньострокову перспективу та відповідних програм; розроблення системи моніторингу виконання програм економічного зростання на рівні регіону в розрізі окремих галузевих і міжгалузевих комплексів з основним цільовим пріоритетом – підвищенням рівня та якості життя населення регіону. Сформульовано новітні виклики регіонального розвитку України, що характеризуються суттєвою диференціацією ключових характеристик господарської діяльності та показників соціальної ефективності, посилюються дією зовнішніх факторів негативного впливу (а саме: посилення територіальної

нерівності економічного розвитку, концентрація економічної активності в обмеженій кількості міст, що провокує загострення міжрегіональних суперечностей і відцентрових тенденцій та потребує активної політики конвергенції в міжрегіональному вимірі); критична залежність економіки України від кон'юнктури зовнішніх ринків, яка вимагає структурної трансформації регіональних господарських систем у напрямі підвищення їхнього технологічного рівня, підвищення частки виробництв із високою часткою доданої вартості, інноваційних і конкурентоспроможних; постійне зниження ефективності системи державного управління регіональним розвитком потребує впровадження нових концептуальних підходів до формування регіональної політики, що базуються на ідеї створення рівних можливостей для всіх регіонів і використовують арсенал інструментів управління регіональним розвитком, переважно непрямої дії; загострення проблем соціального розвитку в регіонах, скорочення природного приросту населення, зниження рівня особистої безпеки, зростання напруженості на ринку праці, погіршення соціальних стандартів життя потребує соціальної спрямованості заходів регіональної політики та запровадження прозорих процедур взаємодії влади, бізнесу і громади в ході їх реалізації.

Розкрито сутність і визначено фактори впливу на формування модернізаційного та інноваційного потенціалу економіки регіонів, під яким розуміють сукупність виробничо-технічних, фінансово-економічних, людських ресурсів, інфраструктурних можливостей територій, що обумовлюють їхню готовність до впровадження новітніх науково-технічних досягнень і технологій, здійснення прогресивних структурних зрушень та інституційних перетворень, націлених на підвищення ефективності економіки та забезпечення її конкурентоспроможності. У модернізаційному та інноваційному потенціалі економіки регіонів вирізняють такі його складові: виробничо-технічний, фінансово-економічний, інфраструктурний, модернізаційний та інноваційний компонент потенціалу, що включає науково-дослідний та інноваційний сегменти. Здійснено оцінювання масштабів і динаміки модернізаційних та інноваційних процесів у регіонах, яке засвідчило той факт, що високий ступінь просторової неоднорідності України супроводжується відмінностями у сфері соціально-економічного розвитку територій. Ці відмінності

обумовлюються такими причинами, як: економічна диференціація територій, розбіжність «швидкостей» їх розвитку, відмінності в соціальній структурі, стандартах і стилі життя населення тощо. Ступінь диспропорцій між окремими регіонами за багатьма показниками досягає десятків і сотень разів, що є чинником, який перешкоджає стійкому збалансованому розвитку країни. Проведений аналіз виявив низьку готовність більшості регіонів України до реалізації модернізаційних та інноваційних перетворень. Для зміни ситуації, що склалася, необхідна розробка конкретних напрямів підвищення ефективності соціально-економічної політики стосовно процесів модернізації та інновації на державному і регіональному рівнях з метою рівномірного розподілу модернізаційних та інноваційних ефектів, зниження диспропорцій у розвитку регіонів, подолання фрагментації соціального і економічного простору.

Сформульовано сутність і визначено основні напрями розвитку інституційного середовища, яке є ключовим фактором, що впливає на соціально-економічний розвиток регіону і являє собою систему формальних правил, неформальних обмежень (моралі, етики) і механізмів їх примусового дотримання. Інституційне середовище, яке забезпечує постійний пошук і реалізацію нових можливостей у регіональному розвитку, взаємодію всіх учасників цього процесу, стимулювання та підтримку обміну ідеями між ними, сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону і реалізації інтересів суспільства в ньому. Регіони, в яких є можливість досягнути такого стану, отримують потужний імпульс для розвитку, що підтверджується концепцією «інституційна щільність». Досліджено можливості вдосконалення розвитку інституційного бізнесового середовища в Україні і Черкаському регіоні, де акцентовано увагу на такому. Негативною специфікою українського підприємництва є фінансовий результат з оподаткування за малими підприємствами, який 2013 року був збитковим і дорівнював 24,8 млрд грн. Зазначене засвідчує те, що малий бізнес фактично генерує збиток шляхом використання різноманітних «сірих схем» для обслуговування фінансових потоків, виплати «заробітних плат у конвертах», незаконного переведення в готівку грошей і її переміщення в тіньову економіку. Як підтверджує практика, інституційне середовище українського підприємництва формується, перш за все, з метою ухилення від сплати податків і

виведення бізнесу з-під контролю державних структур. При цьому значна частина малого і середнього бізнесу, яка пов'язана з великим, фактично обслуговує його товарні і грошові потоки, неформально санкціонує ухилення від оподаткування. Водночас в Україні залишається нерозв'язаними низка інституційних проблем, які визначаються необхідністю здійснення таких заходів, як: мінімізація адміністративних бар'єрів; зниження податкових ставок і спрощення податкового регулювання; забезпечення фінансування новостворених малих і середніх підприємств; реальна протидія корупційним чинникам. Розглянуто процес формування соціальної відповідальності бізнес-структур у відносинах із споживачами регіону. Підкреслено, що для підприємств, які зорієнтовані на впровадження стратегій і принципів соціальної відповідальності бізнесу, основними мотивувальними чинниками виступають: позитивний імідж, репутація компанії як надійного партнера; розширення ринків, що можливо внаслідок розширення асортименту і створення нової продукції, послуг або виходу на нові ринку збуту; можливість доступу до фінансових ресурсів; підвищення капіталізації, що є наслідком збільшення привабливості підприємств перед інвесторами. Загалом формування соціальної відповідальності бізнес-структур у відносинах зі споживачами і приєднання до цього процесу органів місцевого самоврядування може призвести: до створення системи співпраці влади і бізнесу в розв'язанні проблем соціальної сфери; підвищення показників ефективності регіонального управління; створення механізмів мотивації до співпраці з бізнесом місцевих органів влади; формування єдиної системи цінностей бізнес-співтовариства у відносинах зі споживачами регіону; дозволяє раціональніше застосовувати наявні трудові, матеріальні та фінансові ресурси; домогтися отримання синергетичного ефекту, що сприяє прискоренню соціально-економічного розвитку регіону.

Досліджено проблеми бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку регіону, де вказано на необхідність справедливого розмежування дохідних джерел між рівнями бюджету з переданням місцевим органам влади достатніх податкових інструментів не тільки щодо фіскального забезпечення наповненості бюджетів, переважно із власних джерел, а й можливостями використовувати ці джерела з метою стимулювання економічної діяльності

на підвідомчих територіях. Для цього треба підвищити відповідальність місцевої влади за регіональний розвиток шляхом децентралізації бюджетної системи і підвищення стимулів у регіонах щодо активного впливу на розширення податкової бази. Зокрема, це може бути вирішено шляхом перегляду положень Бюджетного кодексу щодо розмежування доходів між рівнями бюджетів і переданням у розпорядження місцевої влади додаткових дохідних джерел, наприклад податку на прибуток підприємств. Зазначене дозволить місцевій владі активно використовувати бюджет як інструмент впливу на економічний розвиток і слугуватиме надійним зворотним зв'язком «економіка регіону – місцева влада» (економічний спад призводить до зменшення доходів місцевих бюджетів, економічний ріст – навпаки). Також має бути переглянутим наявний підхід до визначення розмірів міжбюджетних трансфертів шляхом доповнення механізмами, які б ураховували власні зусилля регіонів з нарощування податкової бази. Здійснено оцінку бюджетного впливу на соціально-економічний розвиток Черкаської області за методикою кореляційно-регресійного аналізу залежності доходів бюджетів Черкащини від результатів соціально-економічного розвитку регіону і показників соціально-економічного розвитку від розміру бюджетних видатків бюджетів Черкаської області. Проаналізовано щоквартальні показники надходжень до бюджетів області (без офіційних трансфертів), видатків бюджетів області та ВРП у Черкаській області з 2005 до 2012 рр. Аналізом встановлено, що між результатами соціально-економічного розвитку регіону та доходами місцевих бюджетів відсутній тісний зв'язок. У свою чергу, емпіричний критерій Фішера (F) визначено в розмірі 1,52, що менше від теоретичного значення (2,76). Це свідчить про незначимість залежності доходів місцевих бюджетів від результатів функціонування економіки регіону. Вочевидь, вирішальним тут є розмір міжбюджетного перерозподілу ресурсів, коли податкові надходження на території вилучаються до державного бюджету, а звідти повертаються назад як трансферти. Ситуація, коли результативність функціонування економіки регіону лише на 27,5 відсотка впливає на формування дохідної частини бюджету території, значно обмежує не тільки можливості місцевих органів влади впливати через бюджет на економіку, а й зменшує їхню зацікавленість в економічному зростанні та стимулюванні господар-

ської діяльності, оскільки втрати від застосування таких стимулів не призведуть до адекватного росту доходів місцевого бюджету в перспективі.

Здійснено аналіз місця банківського сектору в системі забезпечення економічного зростання, у рамках якого досліджено генезис наукової думки щодо ролі банківництва в аспекті забезпечення передумов стійкого економічного зростання. Так, розпочавши з повного заперечення причетності стану розвитку фінансового сектору до забезпечення економічного зростання, економічна наука усвідомила хибність таких обґрунтувань на основі використання можливостей динамічного моделювання. Однак при цьому науковий акцент змістився в напрямі дослідження зіставності темпів розвитку фінансової і нефінансової економіки. Саме невідповідність динаміки розвитку фінансового і реального секторів, що ґрунтується на суттєвому випередженні темпів розвитку фінансового сегмента, визначають як основну причину економічних криз і виникнення проблем, які суттєво гальмують можливості сталого економічного зростання. Визначено пріоритети інвестиційної політики та банківські механізми їх реалізації. При цьому наголошено, що в аспекті трансформації заощаджень населення в інвестиційний ресурс банками України маємо такі дві головні проблеми: 1) строк залучення ресурсів не перевищує двох років; 2) ринкова вартість однорічних ресурсів становить близько 20%. Щодо останньої, то, використовуючи директивні методи, неможливо наблизити вартість ресурсів до європейських норм (наприклад, у Польщі вартість заощаджень домогосподарств – на рівні 2–3% річних). Тому в цьому контексті більш дієвим чинником є здійснення відповідного комунікаційного процесу Національним банком України з громадою, Асоціацією українських банків та іншими авторитетними інституціями щодо впливу вартості ресурсів на вартість кредитів для всіх суб'єктів ринку, що безпосередньо впливає на процес економічного зростання. Тобто ідеться про підвищення фінансової грамотності не тільки щодо змісту фінансових послуг, а й їх призначення і ролі громади в підвищенні економічної ефективності діяльності банківської системи. По-друге, необхідною є одночасна пропозиція інвестиційних фінансових інструментів для задоволення потреб домогосподарств у їхньому прагненні примножити заощадження, що дозволить трансформувати строкові

депозити з метою подальшого інвестування в реальний сектор економіки. Окреслено напрями активізації участі банків у розвитку Черкаської області. Також основними цілями банківської діяльності в області запропоновано визначити: подальший розвиток фондового ринку, посилення статусу національної грошової одиниці як засобу платежу і заощадження, фінансове забезпечення реального сектору економіки регіону, подальша оптимізація банківського сектору. Водночас сформульовано основні заходи для забезпечення виконання зазначених цілей: нарощування обсягів кредитування агропромислового комплексу області, збільшення обсягів довгострокового кредитування для розвитку реального сектору економіки, зростання обсягів надання фінансових послуг з урахуванням активізації оцінювання фінансових ризиків, зниження частки проблемних активів у загальному портфелі активів банків та інших фінансових установ, активізація залучення в банківську систему коштів населення. Ключовим фактором вищезгаданого, який сприятиме припливові іноземних інвестицій, є наявність ефективних і життєздатних інвестиційних проєктів, передусім у сфері загальнодержавних та/або обласних пріоритетів: експорт, альтернативні джерела енергії та енергозберігальні технології, агропромисловий комплекс, житлово-комунальне господарство, туристична інфраструктура. Визначено шляхи підвищення ефективності застосування фінансово-кредитного механізму у фінансуванні регіональних соціально-економічних проєктів. Наголошено, що кредитні інструменти варто зосередити на фінансуванні заходів, які сприятимуть підвищенню енергоефективності регіональних виробництв, безпеці і захисту навколишнього середовища, оптимальному використанню природних ресурсів шляхом безпосереднього кредитування в корпоративний сектор і, першочергово, у галузі енергетики та інфраструктури. При цьому варто звернути першочергову увагу на ринок муніципальних облігацій, який є дуже привабливим для органів місцевого самоврядування, оскільки разом із вирішенням питань додаткових джерел фінансування інвестиційних проєктів він надає можливості отримання й інших переваг. Зазначені переваги є такими: зниження відсоткових ставок унаслідок конкуренції між інвесторами; за умови своєчасного погашення облігацій території формують «публічні історії кредитоспроможності», що в перспективі дозволить здійснити додаткові

емісії муніципальних облігацій та отримати запозичення від інших варіантів залучення фінансових ресурсів. З'ясовано і розкрито теоретико-правові проблеми регулювання банківської системи регіону, які окреслюються двома провідними взаємопов'язаними напрямками – правове забезпечення діяльності банківської системи і контроль за дотриманням банківського законодавства. Водночас подальший процес регіоналізації економіки України зумовлює необхідність аналізу сучасного стану розвитку банківської системи України саме з огляду на зазначене. Об'єктивно українська банківська система значною мірою є централізованою, оскільки більшість банків – юридичних осіб та активів банківської системи розташовано в місті Києві. Разом із цим високий рівень концентрації банківських послуг має негативні ефекти внаслідок посилення регіонального дисбалансу розміщення банків. Тому усунення наявних територіальних диспропорцій і підвищення ефективності регіональних банків, заохочення кредитно-інвестиційної діяльності малих і середніх банків у депресивних регіонах сприятиме стабільному розвитку банківської системи України і посиленню її впливу на соціально-економічне піднесення. Першочерговими заходами для реалізації політики регіонального розвитку банківської системи має стати врегулювання функціонування регіональних банків на законодавчому рівні та реалізація фінансових стимулів, зокрема запровадження низки додаткових пільг. Зазначене обумовлюється нинішньою ситуацією на регіональних фінансових ринках; підвищенням попиту на фінансові ресурси з боку малого і середнього бізнесу; зацікавленістю регіональних і місцевих органів влади у створенні прозорих фінансових посередників, діяльність яких спрямовується на задоволення фінансових потреб конкретної території і регіонів. Звідси перспективними напрямками дослідження регіонального банківництва у правовій площині є такі: дослідження механізму правового регулювання функціонування регіональних банків, виявлення та обґрунтування для регіональних банків пріоритетних видів діяльності в умовах необхідності підвищення конкурентоздатності регіонів. Досліджено процес формування довіри до банківської системи і розвиток банківської культури в регіоні, що зумовлено необхідністю інституціоналізації взаємозв'язків між банками і домогосподарствами та їхнього належного правового забезпечення. При цьому довіра суспільства до банківської системи

і розвиток банківської культури населення регіону значною мірою залежать від поширення позитивних прикладів регіональної банківської спільноти та досвіду ефективного розв'язання економічних проблем Національним банком України. Для розв'язання зазначених проблем варто здійснити низку заходів, а саме: проведення соціологічного опитування населення регіону щодо довіри до банківської системи та задоволення якістю банківських послуг; виконання міждисциплінарних досліджень щодо сталого розвитку банківської системи на території регіону; дотримання банками регіону встановлених Національним банком України економічних нормативів діяльності; запровадження пілотного проекту щодо започаткування посади банківського (фінансового) омбудсмена; створення комерційними банками маркетингових відділів для вивчення потреб і запитів клієнтів; проведення комерційними банками скорингових досліджень для оцінки кредитного ризику позичальників у споживчому сегменті.

Проаналізовано економіко-математичну модель, яка описує основні результати взаємодії всіх суб'єктів у категоріях «витрати – випуск» щодо стимулювання інвестицій у прогресивні структурні зрушення регіону, підґрунтям якої є схема взаємодії основних суб'єктів економіки регіону для концентрації зусиль щодо активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, створення ефективної інвестиційної інфраструктури. Основними учасниками такої взаємодії обрано: державні органи влади (законодавчі і виконавчі); органи місцевого самоврядування; промислові підприємства та інші бізнес-організації; інститути фінансового сектору, включаючи банки; наукові організації; освітні центри; міжнародні інвестори (як приватні, так і інституційні); малі підприємства науково-технічної сфери, інноваційні технологічні центри; некомерційний сектор (у т. ч. ініціативні групи громадян, інші форми самоорганізації населення). Розв'язання проблеми об'єднання різних учасників у єдину схему взаємодії відбувалося з огляду на дотримання принципу рентабельності і дотримання вимог щодо мінімізації витрат (приватних і суспільних) під час реалізації інвестиційної діяльності, необхідність підвищення віддачі від інвестиційних проектів і формування прогресивної структури економіки регіону. Зіставлення даних запропонованої моделі засвідчило, що в разі об'єднаної інвес-

тиційної діяльності підсумкові результати (у тому числі дохідність від реалізації проекту) як окремих учасників коаліції, так і групи в цілому виявляються вищими з огляду на синергетичний ефект від об'єднання зусиль. Також знання сильних і слабких сторін кожного коаліційного учасника дозволяє реалізувати принципи ефективного менеджменту і домогтися максимальної вигоди для всіх суб'єктів інвестиційного проекту за рахунок залучення додаткових переваг, які набуває кожен учасник проекту в процесі кооперування.

Досліджено інвестиційний потенціал Черкаської області та динаміку залучення інвестиційних ресурсів. Наголошено, що на Черкащині, починаючи з 2000-х років, реалізовано деякі успішні інвестиційні проекти, серед яких, зокрема, з виробництва: заморожених овочів потужністю 10 000 тонн на рік (ПАТ «Фрау Марта», 2003 р.), насіння соняшнику, кукурудзи, ріпаку, сорго та сої (ТОВ «Черліс», 2004 р.), вторинних каолінів для спеціалізованих підприємств вогнетривкого комплексу (ПАТ «Ватутінський комбінат вогнетривів», 2007 р.), лакофарбової продукції (ТОВ «Лакофарбовий завод «АВРОРА», 2008 р.), негорючої теплоізоляції для будівельної галузі на основі кам'яної вати (завод теплоізоляційних матеріалів «ТЕХНО», 2009 р.), металевих конструкцій для гіпер- і супермаркетів (ТОВ «Разек Черкаси», 2011 р.), мінеральних добрив (компанія OSTCHEM, 2011 р.), металоконструкцій гарячого цинкування (ТОВ «Метал Інвест», 2012 р.).

Нині в перспективі реалізація таких інвестиційні та інноваційні проектів, як: реконструкція міжнародного аеропорту міста Черкас, організація виробництва: сонячних модулів, деревного вугілля, полімерної тари для медичної галузі, самопромивних постійно регенеруючих іонообмінних фільтрів, дизельного біопалива, розробка гетерофазного озono-радикального методу та його використання у процесах абсорбційного очищення газів. Разом із цим визначено проблеми і напрями поліпшення інвестиційної привабливості Черкаського регіону. Вказано на те, що за м'якими факторами інвестиційної привабливості (діловий клімат, ефективність органів державного управління, адміністративні процедури, дотримання прав власності, корупційні чинники, відкритість влади, діловий оптимізм, успішний досвід) Черкаська область зайняла 20-те місце в розрізі областей України, за суворими факторами (природні ресурси: земельні

і водні; трудові ресурси: здоров'я, доступність, якість; інноваційний потенціал; географічне розташування; споживчий сегмент; бізнес-сегмент; інфраструктура) – 15-те місце, у цілому за рейтингом інвестиційної привабливості – 18-те місце. Зазначене свідчить про низьку інвестиційну привабливість Черкаського регіону і проблеми щодо залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів, які першочергово обумовлюються погіршенням ділового клімату, бізнесових очікувань, втратою привабливості у сфері започаткування бізнесу, зниженням ефективності функціонування місцевої влади. Тому для активізації залучення інвестиційних ресурсів у Черкаську область пропонуємо застосувати такі соціально-економічні та адміністративно-правові стимули і механізми, зокрема: створення єдиної інформаційної бази даних потреб товаровиробників щодо залучення інвестиційних ресурсів; створення високотехнологічних кластерів, виходячи з основних пріоритетів Черкаської області та відповідне підвищення якості робочої сили; забезпечення ефективності та прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства; створення умов щодо забезпечення інформаційної й організаційної підтримки іноземних інвесторів; підвищення ефективності та прозорості діяльності органів влади; захист прав інвесторів; здійснення рекламної компанії та розробка маркетингової стратегії для підвищення вдалого позиціонування області в інвестиційній сфері; посилення інноваційного потенціалу шляхом стимулювання розробок і впровадження нових технологій у виробництво.

Опрацьовано інструменти фінансово-кредитного механізму фінансування аграрного сектору регіону. Потреби сільськогосподарських підприємств Черкаської області у кредитних коштах для своєчасного проведення посівних робіт становлять 293,6 млн грн, а для оновлення технічної бази потрібно майже 1 150 млн грн. Як засвідчує попередній досвід, тільки 163 сільськогосподарські підприємства із 835-ти спромоглися отримати банківські кредити (9% від загальної кількості), з них лише 40 підприємств одержали пільгові. З огляду на цей значущий приклад необхідним є запровадження таких інструментів фінансово-кредитного механізму в АПК, як: використання суворої системи ціноутворення на продукцію аграрного виробництва з урахуванням пільгового оподаткування, повного субсидювання ставки відсотків за кредитами і банківський контроль

за ціноутворенням на ринку банківського кредитування. Водночас процес кредитування АПК повинен розглядатись як цілісна система, оскільки повернення кредиту відбувається після реалізації продукції кінцевому споживачеві; пряма державна підтримка аграрного виробництва ціновими механізмами – аналогами зарубіжних аграрних виробників; збереження та оновлення ґрунтової родючості аграрними виробниками за рахунок урядової мотивації щодо раціонального використання земель сільськогосподарського призначення; економічне обґрунтування та започаткування мотиваційних механізмів для збільшення постачання сільськогосподарської техніки; розробка спеціальних кредитних продуктів, які б забезпечили і задовольнили потреби аграрних виробників у додаткових фінансових ресурсах; створення механізму іпотечного кредитування для задоволення попиту аграрних виробників на довгострокові джерела фінансування для модернізації виробництва; розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією на підґрунті вдосконалення законів щодо регулювання і регламентації функціонування бірж; продаж зерна його виробниками здійснювати через спеціалізовані установи з першочерговим урахуванням інтересів підприємств зернопереробної промисловості та заготівельних організацій. Здійснено аналіз ефективності функціонування агропромислового виробництва Черкаського регіону. Зауважено, що за обсягами виробництва продукції сільського господарства на одну особу (5 196 грн 2013 року) Черкащина є лідером серед областей України, цей показник у 2,3 раза перевищує вітчизняний середній. Обсяг валової продукції сільського господарства збільшився на 6,5% (на 904,9 млн грн) до відповідного періоду попереднього року і становив 14,9 млрд гривень. У цілому здійснення аналізу функціонування агропромислового виробництва Черкаської області дозволяє зробити висновок, що воно визначається керівництвом регіону як пріоритетна і стратегічна галузь економіки, першочергово в секторах тваринництва і рослинництва. При цьому 2013 року в АПК області було освоєно капітальних інвестицій на загальну суму 956,0 млн грн, що становить 31,4% від загального обсягу капітальних інвестицій регіону, і засвідчує їхнє зменшення на 55,6 млн грн (5,5%). Разом із цим обсяги виробництва сільськогосподарської продукції збільшилися на 11%. Що стосується ефективності функціонування АПК регіону, то визначальним фактором

є кількість прибуткових сільськогосподарських підприємств, яка дорівнює 70%.

Досліджено перспективи вдосконалення фінансового забезпечення розвитку агропромислового комплексу Черкащини з огляду на такий факт. Для проведення весняних польових робіт господарствам Черкаської області потрібно 880–980 млн грн, а обсяг прибутку, який одержали сільськогосподарські підприємства 2013 року, становив 757,5 млн грн, тобто прибуток у повному обсязі не покриває витрати. Тому для розвитку та ефективного функціонування діяльності підприємств агропромислового комплексу, поліпшення їхнього інвестиційного та фінансового забезпечення потрібно, зокрема: здійснити заходи, які б сприяли еквівалентному обмінові між виробниками сільськогосподарської продукції та іншими галузями економіки шляхом механізму розподільних відносин, що вирівнюватиме прибутковість виробництва в різних галузях; удосконалити структуру і напрями інвестиційного й фінансового забезпечення, а саме: спрямовувати інвестиційні кошти на придбання й застосування новітніх технологій і сучасної сільськогосподарської техніки; оптимізувати використання залучених і власних коштів з урахуванням визначених пріоритетів сільськогосподарського розвитку регіону; першочергово спрямовувати інвестиційну та інноваційну діяльність на створення, освоєння, виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції на основі біо- та ресурсозберігальних технологій екологічно безпечних виробництв; усебічно й активно нарощувати експортний потенціал сільськогосподарської продукції регіону.

На основі аналізу різноманітних підходів до визначення категорії «трудоий потенціал» запропоновано власне бачення змісту цієї категорії з огляду на значення мотивації до праці в її реалізації. Були доповнені та систематизовані чинники формування і реалізації трудового потенціалу на мезорівні, обґрунтовано необхідність визначення інтегрального показника ефективності використання трудового потенціалу на основі врахування демографічної та освітньої компонент. Запропоновано інституційні чинники підвищення продуктивності праці в регіоні, де вказано, що на динаміку регіональної продуктивності праці впливають ряд чинників, які діють на підґрунті відповідних регіональних інституцій: науково-технічних і дослід-

них (упроводжують інноваційні розробки); навчальних закладів і підприємств (формують людський капітал); установ, що опікуються охороною здоров'я, зайнятістю населення; органів державної влади, що регулюють оплату праці, процеси оподаткування підприємств і домогосподарств. Зазначені інституції безпосередньо впливають на підвищення продуктивності праці шляхом таких «інституційних чинників зростання сукупної продуктивності праці»: запровадження інновацій у виробництво, здійснення структурних змін в економіці регіону, створення умов для прогресивного розвитку людського капіталу, раціональної організації та оплати праці, запровадження умов для розвитку соціального партнерства в регіоні. Досліджено стан зайнятості та безробіття як індикаторів ефективності використання трудового потенціалу Черкащини, визначено низку негативних тенденцій, що мають місце на регіональному ринку праці, зокрема: скорочення чисельності економічно активного населення області (з 2005 року на 4%), кількість безробітних за останні три роки залишалась на рівні 9,2–8,9%, а це свідчить про застійний характер безробіття в Черкаській області, зменшення рівня зайнятості супроводжувалося зниженням індексу реальної заробітної плати. Так, середньомісячна заробітна плата, нарахована на одного штатного працівника, 2013 року становила 2 682 грн (16-те місце серед регіонів України). При цьому найбільшу частку у структурі доходів населення області становлять соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти (2013 року – 42,1%).

З огляду на зазначене і перспективи входження України в економічний простір Євросоюзу політика зайнятості в Черкаському регіоні має включати такі два основні перспективні напрями. Перший – сприяння підвищенню рівня зайнятості та зниженню рівня безробіття за такими основними напрямами: мотивація роботодавців до створення нових робочих місць, надання регіональної підтримки розвитку та модернізації пріоритетних галузей регіональної економіки на інноваційно-інвестиційній основі, розвиток підприємницької ініціативи економічно активного населення, посилення мотивації економічно активного населення до легальної зайнятості та підвищення державних гарантій в оплаті праці, підвищення професійного рівня та конкурентоспроможності економічно активного населення. Другий – здійснення переходу до галузевої структури

економіки постіндустріального типу, для якої притаманне збільшення частки працюючих, зайнятих у сфері послуг, передусім в інформаційному секторі економіки. Водночас варто зважити на економічний потенціал регіону в сільськогосподарській галузі шляхом підвищення ефективності аграрного виробництва і конкурентоспроможності регіональної сільськогосподарської продукції, розвитку транспортної, сервісної та соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

Проаналізовано теоретичні і методологічні основи виміру та оцінки рівня і якості життя населення. Водночас акцентовано увагу на тому, що політика підвищення добробуту населення є складовою частиною регіональної соціально-економічної політики, у зв'язку з цим треба вдосконалювати механізми управління добробутом населення регіону з урахуванням сучасних підходів до виміру, оцінки й аналізу даних рівня і якості життя населення як основи соціально-економічної ефективності регіонів. Як засвідчив аналіз, за показниками Індексу людського розвитку і Національної методики вимірювання людського розвитку регіонів України Черкаська область відстає від стандартних загальносвітових значень, однак у цілому, за рейтинговими оцінками, належить до регіонів із середнім рівнем розвитку в Україні. Загалом, щодо соціально-економічної ефективності регіону, забезпечення належного життя населення є наслідком і визначальною передумовою економічного зростання й успішної реалізації стратегії сталого розвитку. При цьому економічний розвиток варто розглядати не просто як підвищення темпів економічного зростання, а як інвестиції в людський капітал, ліквідацію бідності, розв'язання екологічних проблем, надання громадянам рівних можливостей, політичних і громадянських прав, що й визначає рівень та якість життя населення.

Розглянуто сучасний стан та основні напрями регулювання рівня життя в Черкаській області. Здійснена комплексна оцінка складових рівня життя населення Черкаської області є підґрунтям детального аналізу основних складових рівня життя населення регіону і вжиття низки заходів, спрямованих на їх поліпшення. Розроблення та обґрунтування першочергових заходів підвищення рівня життя населення регіону з урахуванням пріоритетних напрямів забезпечує їхню адресність і більшу ефективність. Визначення основних напрямів регулювання рівня життя за окремими його аспектами мають за-

стосовуватися при розробленні регіональної соціально-економічної політики і в її рамках – програм підвищення рівня життя, зокрема під час розподілу фінансових потоків Державного і місцевих бюджетів на ці цілі, оскільки дають можливість виявити пріоритети людського розвитку й усунути найгостріші проблеми відставання життєвого рівня, властиві саме Черкаському регіону.

Досліджено шляхи вдосконалення системи соціального інвестування як підґрунтя забезпечення ефективності соціально-економічного розвитку регіону. Головною метою функціонування системи соціального інвестування в регіоні є фінансове забезпечення поліпшення процесу надання населенню послуг, що безпосередньо забезпечують задоволення його інтелектуальних і соціальних потреб, усебічний розвиток потенціалу, а також потреб сім'ї, колективів, груп і суспільства в цілому. Як засвідчує зарубіжний досвід, збалансований розвиток системи соціального інвестування в регіоні можливий тільки за умови участі в ньому всіх секторів регіональної економіки, що реалізується через інститут соціального партнерства і соціальної відповідальності. Це потребує створення регіональними управлінськими інституціями дієвих механізмів, що сприятимуть оптимізації процедур вибору, реалізації та оцінки ефективності для регіонального розвитку соціальних інвестиційних програм і проєктів; посиленню відповідальності регіональних органів влади за їхню успішну реалізацію та своєчасне коригування; зростанню соціальної відповідальності бізнес-структур і розширенню практики взаємодії суспільних інститутів у розв'язанні соціальних проблем регіону.

Визначено зміст і проблеми застосування обліково-аналітичного забезпечення ефективності розвитку регіону, яке характеризується як одне з ключових завдань управління суб'єктами господарювання регіону і полягає в забезпеченні релевантності сформованої в обліково-аналітичній системі інформації. З огляду на це визначено основні вимоги, що висуваються до облікової інформації, та розроблено структуру обліково-аналітичного забезпечення підвищення ефективності управління суб'єктами господарювання окремого регіону, яка окреслюється таким алгоритмом: планування – бухгалтерський облік – аналіз та формування узагальнювальних показників фактичного виконання плану – зіставлення планових і фактичних (обліково-аналітичних) показників – установлення фактів

відхилення від планових і фактичних показників – інформація про відхилення використовується для розроблення подальших управлінських рішень – отримані результати є базисом для розроблення і планування наступних циклів діяльності. Здійснено оцінку конкурентоспроможності регіону з урахуванням особливостей застосування інструментів обліково-аналітичної системи.

Запропоновано і досліджено такі основні групи оцінювальних показників: підприємницький потенціал, соціально-демографічний потенціал, економіко-фінансовий потенціал, виробничий потенціал, природно-екологічний потенціал, інвестиційний потенціал, що дозволяє зробити такі висновки. Визначені інтегральні коефіцієнти підтверджують незначний позитивний тренд, починаючи з 2010 року, динаміки валового регіонального продукту з одночасним збільшенням питомої ваги сільського господарства (5,5%) і зменшенням промислового виробництва (5,3%). Побіжно спостерігається негативна тенденція зношуваності основних фондів у промисловості від 40 до 90% залежно від галузі. Також негативно оцінюється подальший розвиток підприємництва регіону з огляду на «тіньові чинники» і недостатню фінансову підтримку. Найконкурентнішими галузями Черкаської області на внутрішньому і зовнішньому ринках є хімічна, у сфері виробництва мінеральних добрив та агропромисловий комплекс. Мають значний потенціал розвитку підприємства харчової галуззі Черкащини, які в умовах євроінтеграційних перспектив здатні виробляти високоякісні продукти харчування, що відповідають міжнародним стандартам. Також виробничий, природний та інвестиційний потенціал дозволяють акцентувати увагу: на вугільній галузі, відновлюваних джерелах енергії, розвитку швейного виробництва, галузі перероблення сільськогосподарської продукції та використанні незадіяних виробничих площ разом із висококваліфікованими трудовими ресурсами.

Таким чином, сучасне реформування регіональних соціально-економічних систем безпосередньо пов'язано з підвищенням ефективності використання соціально-економічного потенціалу регіону. Для успішного вирішення завдань сталого розвитку регіону потрібно визначити ключові чинники та умови їх застосування, що передбачає вирішення складних соціально-економічних, фінансових, організаційних та управлінських завдань. Водночас акцентуємо

увагу на тому, що соціально-економічна ефективність, перш за все, характеризує рівень задоволення потреб населення, передусім соціальних. Тобто економічна і соціальна ефективність взаємодіють, зумовлюють одна одну і, зрештою, визначають економічний і соціальний розвиток регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблов А. С. Институційні основи інноваційного розвитку економіки : навч. посібник / А. С. Аблов, В. С. Будкін, Л. П. Гальперіна ; за заг. ред. В. Є. Новицького. – К. : Вид-во КНТ, 2008. – 360 с.
2. Аксьонова І. В. Визначення конкурентоспроможності регіону та система показників її оцінки / І. В. Аксьонова, І. А. Серова // БізнесІнформ. – 2011. – № 7. – С. 59–61.
3. Александрин Ю. Н. Институты и инструменты формирования эффективной системы государственного стимулирования малого бизнеса: опыт США / Ю. Н. Александрин // Общество: политика, экономика, право. – 2012. – № 1. – С. 101–108.
4. Аналіз сталого розвитку: глобальний та регіональні контексти 2011–2012 [Електронний ресурс] // Україна в індикаторах сталого розвитку. – Режим доступу : http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2011-2012-FULL-P2-UA_1.pdf.
5. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти [Електронний ресурс] / Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін. ; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – Ч. 2 : Україна в індикаторах сталого розвитку (2011–2012). – 232 с. – Режим доступу : http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2011-2012-FULL-P2-UA_1.pdf.
6. Андрощук Г. О. Програма інноваційного розвитку економіки Німеччини: стратегія високих технологій / Г. О. Андрощук // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5. – № 3. – С. 72–88.
7. Ансофф И. Стратегическое управление : пер. с англ. / И. Ансофф. – М. : Экономика, 2004. – 520 с.
8. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
9. Аранчій В. І. Особливості банківського кредитування аграрних товаровиробників у сучасних умовах [Електронний ресурс] / В. І. Аранчій. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/010.pdf>.
10. Арсева Т. В. К вопросу изучения уровня жизни / Т. В. Арсева, И. Б. Данилова // Государственное регулирование экономики : материалы III Международной научно-практической конференции. – Н. Новгород : ННГУ, 2001. – С. 281–284.
11. Балацкий О. Ф. Теоретические проблемы оценки экономического потенциала региона, компании, предприятия / О. Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. – 2004. – № 9 (68). – С. 84–95.

12. Банківське законодавство [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/publication/bank_sup/Annual%20Reports%20Bank%20Supervision/Zvit_bank_nagladu_2006.pdf.
13. Баффетт У. Эссе об инвестициях, корпоративных финансах и управлении компаниями / У. Баффетт ; пер. с англ. Ю. Гальцев и др. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 275 с.
14. Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку : практ. посібник / О. Берданова, В. Вакуленко // Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А», 2012. – 88 с.
15. Біль М. М. Інтелектуальна компонента соціально-демографічного потенціалу: управлінські підходи до ефективного використання на макрорівні [Електронний ресурс] / М. М. Біль. – Режим доступу : <http://windocs.com.ua/docs/index-284599.html>.
16. Благов Ю. Е. Корпоративная социальная ответственность: эволюция концепции / Ю. Е. Благов. – СПб. : Высшая школа менеджмента, 2010. – 272 с.
17. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
18. Боголіб Т. М. Інституціональні основи стратегії розвитку регіональної політики в Україні / Т. М. Боголіб // Наукові праці ДонНТУ. – 2011. – Вип. 40-3. – С. 54–58. – (Серія : економічна).
19. Богуславська С. І. Аналіз сутності поняття соціальних інвестицій та їх класифікація / С. І. Богуславська // Теоретичні і прикладні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. праць Приазовського державного технічного університету. – Маріуполь : ПДТУ, 2013. – Вип. 2, т. 3. – С. 145–149.
20. Богуславська С. І. Методика оцінки ефективності інвестиційної діяльності в регіоні / С. І. Богуславська // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – Вип. 30, ч. III. – С. 235–238. – (Серія : Економічні науки).
21. Бодров В. Г. Политическая экономия институциональных изменений и социализация хозяйственного развития / В. Г. Бодров // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – Вип. 2 [13]. – С. 18–23.
22. Бондаренко А. В. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави : стаття [Електронний ресурс] / А. В. Бондаренко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/VDnabia/2009_5/58bonradenko.pdf.
23. Бузгалин А. В. Марксизм и институционализм: сравнительное исследование / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов, А. И. Московский // Вестник Московского университета. – 2012. – № 5. – С. 3–18. – (Сер. 6 : Экономика).

24. Быстров С. А. Формирование инвестиционных программ социального развития региона : монография / С. А. Быстров. – М. : МГСУ, 2002. – 281 с.
25. Бюджетний кодекс України за станом на 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
26. Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/558>.
27. Вазатов В. М. Особенности региональной экономической политики / В. М. Вазатов, Ф. В. Вазатова // Вопросы экономики и права. – 2012. – № 2. – С. 149–152.
28. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новікова. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
29. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2001. – 136 с.
30. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
31. Вдовенко Л. О. Стан банківського кредитування аграрних підприємств / Л. О. Вдовенко // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 3 (69), т. 2. – С. 3–7. – (Серія : Економічні науки).
32. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
33. Верещака Т. І. Сучасний стан та напрями розвитку банківської системи Черкаського регіону [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/NIEK_2006/Economics/17391.doc.htm.
34. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон. – К. : «АртЕК», 2001. – 472 с.
35. Воронкова А. А. Проблеми банківського кредитування товаровиробників в Україні / А. А. Воронкова, Л. В. Куцина // Сучасне банківництво: проблеми та перспективи розвитку. – 2009. – С. 33–37.
36. Воротін В. Є. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / В. Є. Воротін, Я. А. Жаліло. – К. : НІДС, 2010. – 288 с.
37. Всесвітній економічний форум: Україна стрімко втрачає конкурентоспроможність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/dw/1600158-vsesvitnij-ekonomichnij-forum-ukrayina-strimko-vtrachae-konkurentospromozhnist>.
38. Гайдай Т. В. Дослідні програми інституційної економічної теорії як об'єкт методологічної рефлексії / Т. В. Гайдай // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 36–40.

39. Гальчинський А. Становлення інноваційної моделі економічного зростання України / А. Гальчинський, С. Львовчкін // Економіка України. – 2004. – № 6. – С. 4–11.
40. Гедз М. Й. Стратегія модернізації регіональних економічних систем: методологія і практика : монографія / М. Й. Гедз. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 496 с.
41. Геєць В. М. Про єдність і суперечність розвитку держави та економіки / В. М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 4–22.
42. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2009. – 864 с.
43. Геєць В. М. Політекономічні й інституційні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку / В. М. Геєць, А. А. Гриценко // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 41–46.
44. Генкин Б. М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук / Б. Генкин. – М. : НОРМАИНФРАМ, 2002. – 243 с.
45. Герасимчук З. В. Проблеми територіальної організації банківської системи України / З. В. Герасимчук, Н. І. Корецька // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – Т. 1. – С. 111–113.
46. Гінтередер П. Потужна економіка на глобальному ринку [Електронний ресурс] / П. Гінтередер, М. Орт // Факти про Німеччину. – Режим доступу : <http://utschland.de/uk/wirtschaft/vmain-content-0>.
47. Гладинець Н. Вплив інноваційного потенціалу на соціально-економічний розвиток регіонів / Н. Гладинець // Економічний аналіз. – 2008. – № 3. – С. 30–34.
48. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін. – К. : КНЕУ, 2008. – 478 с.
49. Гмиря В. П. Кредитний механізм фінансової підтримки аграрного виробництва України / В. П. Гмиря // Електронне наукове фахове видання Міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». – 2013. – № 2 (10). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/uk>.
50. Гмиря В. П. Кредитування як основний фактор розвитку аграрного виробництва України / В. П. Гмиря // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Суми : СНАУ, 2013. – Вип. 2 (35). – С. 92–97. – (Серія «Фінанси та кредит»).

51. Гмиря В. П. Роль системи банківського кредитування в розвитку аграрного виробництва / В. П. Гмиря // Науковий вісник ЧДІЕУ : зб. наук. пр. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2014. – № 1 (21). – С. 184–188. – (Серія 1 : Економіка).
52. Головачев А. И. От производительности к эффективности труда / А. И. Головачев // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 376. – С. 137–141.
53. Головинов О. Н. Основные направления институциональных преобразований в современных условиях / О. Н. Головинов // Научные труды ДонНТУ. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 127–132. – (Серия : экономическая).
54. Головки М. В. К вопросу об эффективности институциональной среды малого предпринимательства / М. В. Головки // Экономические исследования. – 2011. – № 7 (11). – С. 1–16.
55. Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.
56. Головне управління статистики в Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/statinform/rinokprac3.php>.
57. Головне управління статистики в Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.
58. Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2014/prasya_dinam_13.pdf.
59. Головне управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.
60. Гончарова С. Ю. Критерії оцінки соціально відповідального бізнесу / С. Ю. Гончарова, Н. В. Водницька // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2008. – № 2 (27). – С. 188–190.
61. Горшенина Е. В. Региональные экономические исследования: теория и практика : монография / Е. В. Горшенина. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2009. – 203 с.
62. Гриценко А. А. Методологический потенциал и новые возможности институциональной политической экономии / А. А. Гриценко // Вопросы политической экономии. – 2012. – № 1. – С. 65–75.
63. Грішнова О. Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства / О. Грішнова, Н. Поливяна // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 5. – С. 37–41.
64. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини / О. А. Грішнова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2007. – 559 с.
65. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 254 с.

66. Гуторов О. І. Оцінка інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств / О. І. Гуторов, К. М. Крамаренко // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 69–73.
67. Даниленко А. І. Удосконалення управління економікою та фінансові механізми її реалізації / А. І. Даниленко // Економіка України. – 2013. – № 5. – С. 4–29.
68. Де Лепляс Г. Лекции по истории экономической мысли / Гилен де Лепляс. – Новосибирск : TEMPUS ; Экономический факультет НГУ, 2000. – 448 с.
69. Дейнч М. Є. Напрями розвитку корпоративної соціальної відповідальності в контексті соціо-економічного підходу [Електронний ресурс] / М. Є. Дейнч. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39829/14Deich.pdf?sequence=1>.
70. Дементьев В. В. Институциональные эволюционные препятствия для инноваций в бывших советских республиках: политэкономическая точка зрения / В. В. Дементьев, В. П. Вишневикий // Вопросы политической экономии. – 2013. – № 4. – С. 133–156.
71. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
72. Динаміка Індексу регіонального людського розвитку 2004–2013 рр. [Електронний ресурс] / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html#>.
73. Діловий регіон – інвестиційні новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dr.ck.ua/archiv/investment_news.
74. Дмитрієва В. О. Основні підходи та показники оцінки конкурентоздатності регіонів [Електронний ресурс] / В. О. Дмитрієва. – Режим доступу : http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/eco_2011_1/2011_1/193-202.pdf.
75. Дмитрієв-Заруденко В. В. Соціальна відповідальність бізнес-структур на ринку праці України [Електронний ресурс] / В. В. Дмитрієв-Заруденко. – Режим доступу : <http://ndl-sd.ipk-dszu.kiev.ua/wp-content/uploads/2012/12/Дм.-Соцвідп.бізнес-структур.pdf>.
76. Довгострокова програма залучення інвестицій в економіку Черкаської області у період 2011–2015 років [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/index.php?article=1071>.
77. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека : пер. с англ. // Программа развития Организации Объединенных Наций. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2010. – 244 с.
78. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: Лучшее будущее для всех / Программа развития Организации Объединенных Наций. – М. : Весь мир, 2011. – 181 с.

79. Доклад Франции об измерении эффективности экономики и социального прогресса / Организация Объединенных Наций. Экономический и Социальный Совет: Статистическая комиссия. Сорок вторая сессия. – 2011. – 12 с.
80. Доповідь про людський розвиток ПРООН 2013 року: за індексом людського розвитку Україна займає 78 позицію зі 186 країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.undp.org.ua/.../HDR2013.
81. Другов О. О. Політика регіонального розвитку банківської системи України [Електронний ресурс] / О. О. Другов // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1 (20). – Режим доступу : [dspace.uabs.edu.ua/.../1/Visnik_1_\(20\)_2006](http://dspace.uabs.edu.ua/.../1/Visnik_1_(20)_2006).
82. Дубовиков М. М. Проблеми формування науково-технологічного та інноваційного потенціалу України / М. М. Дубовиков, О. В. Величко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3 (5). – С. 158–163.
83. Дьяченко Н. В. Совершенствование системы развития кредитных услуг в АПК [Электронный ресурс] / Н. В. Дьяченко, А. В. Титова // Электронный научный журнал Иркутской государственной экономической академии. – 2011. – № 4. – Режим доступа : [http://com-nauka.isea.ru/files/s2/ 35%20%D0%94%D1%8C%D1%8F%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf](http://com-nauka.isea.ru/files/s2/35%20%D0%94%D1%8C%D1%8F%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf).
84. Егорова А. А. Институциональные аспекты формирования инновационного потенциала в современной экономике России / А. А. Егорова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 24. – С. 9–14.
85. Економічне і соціальне становище Черкаської області : повідомлення Головного управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/docs/soc%20stan.pdf>.
86. Економічні та соціальні аспекти управління інвестиційною діяльністю : монографія / В. С. Пономаренко, В. М. Гриньова, Н. М. Лисиця, О. М. Ястремська. – Харків : Вид-во ХДЕУ, 2003. – 179 с.
87. Есинова Н. И. Экономика труда и социально-трудовые отношения : учебн. пособ. [для студ. высш. учебн. завед.] / Н. И. Есинова. – К. : Кондор, 2006. – 462 с.
88. Європейська хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
89. Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 4–20.
90. Жарун О. В. Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах регіону / О. В. Жарун // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 83–87.

91. Загадки экономического роста: движущие силы и кризисы – сравнительный анализ / научные редакторы Л. Бальцерович и А. Жоньца. – М.: Мысль, 2012. – 512 с.
92. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
93. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Урядовий кур'єр. – 1997. – 14 червня. – № 107–108. – С. 11–20.
94. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
95. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80/paran2#n2>.
96. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 № 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/annot/2850-15.
97. Замикула В. В. Напрями державної підтримки агропродовольчого сектора економіки в умовах глобалізації економіки [Електронний ресурс] / В. В. Замикула // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>.
98. Захарченко С. В. Конкурентоспроможність регіонів та чинники її зростання (на прикладі Вінницької області) / С. В. Захарченко // Економічні науки : зб. наук. пр. Луцьк. нац. техн. ун-ту. – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – Вип. 5 (17). – С. 49–59. – (Серія : Регіональна економіка).
99. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : me.kmu.gov.ua/file/link/218867/file/zvit.doc.
100. Звіти про виконання бюджетів області [Електронний ресурс] / Черкаська обласна рада. – Режим доступу : <http://www.oblrada.gov.ua/zvity-pro-vykonannja-oblasnogo-bjdzgetu.html>.
101. Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К.: Центр розвитку КСВ, 2008. – 60 с.
102. Идентификация системного взаимодействия качества жизни и качества экономического роста : монография / О. И. Бетин, Б. И. Герасимов, О. А. Ковинева и др. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 196 с.
103. Институциональные проблемы эффективного государства / под ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2011. – 372 с.
104. Інфоцентр «Bestname» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>.
105. Ільїна А. О. Прямі іноземні інвестиції як фактор розвитку національної інноваційної системи України / А. О. Ільїна // Економіка та держава. – 2013. – № 10. – С. 76–80.

106. Ільїна К. О. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення інноваційного розвитку економіки / К. О. Ільїна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.1 – С. 195–202.
107. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/invest-climat>.
108. Інвестиційний паспорт Черкаської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/page/%D1%96investitsiini-rasporti-regioniv-ukraini>.
109. Інновації в Україні: європейський досвід та рекомендації для України. – К. : Фенікс, 2011. – Т. 3 : Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. – 76 с.
110. Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України. – К. : Фенікс, 2011. – Т. 1 : Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС і Україні : аналіт. матеріали, засновані на результатах проекту ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні» / [ред. : Гудрон Румпф, Джордж Строгилопулос, Ігор Єгоров]. – 214 с.
111. Інформаційної системи МОН України «Конкурс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vstup.info/2014/2014o24.html.
112. Калашнікова Т. В. Забезпечення продовольчої безпеки країни / Т. В. Калашнікова // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 26–30.
113. Кантаєва О. В. Формування обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності / О. В. Кантаєва // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2009. – № 1 (47). – С. 51–56. – (Серія : Економічні науки).
114. Кистанов В. В. Территориальная организация производства / В. В. Кистанов. – М. : Наука, 1981. – 232 с.
115. Кларк Г. Прощай, нищета! Краткая экономическая история мира / Г. Кларк. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2012. – 544 с.
116. Климова І. Г. Методи та інструменти фінансово-кредитного механізму державної підтримки інноваційної сфери у країнах з ринковою економікою / І. Г. Климова // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 2. – С. 29–32.
117. Коваленко В. Зарубіжний досвід податкового стимулювання інноваційної діяльності / В. Коваленко, М. Мельник // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 300–307.
118. Коваленко О. Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва [Електронний ресурс] / О. Ю. Коваленко. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1808>.

119. Ковальська Л. Л. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів держави [Електронний ресурс] / Л. Л. Ковальська. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_2/index.html.
120. Колотуха С. М. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності / С. М. Колотуха // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 89–96.
121. Комарницький І. Ф. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством [Електронний ресурс] / І. Ф. Комарницький, З. І. Галушка. – Режим доступу : http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/ed_work/n_6/7.pdf.
122. Комаров С. А. Восхождение к праву. Поиски решения / С. А. Комаров. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 512 с.
123. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр.
124. Копилук О. І. Цільові орієнтири регіональної політики банківської системи та інструментарій забезпечення її розвитку / О. І. Копилук // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 120–126.
125. Корнаи Я. Дефицит / Янош Корнаи. – М. : Изд-во «Наука», 1990. – 608 с.
126. Корпоративная социальная ответственность: управленческий аспект : монографія / под общ. ред. И. Ю. Беляевой, М. А. Эскиндарова. – М. : КноРус, 2008. – 569 с.
127. Котрелев Ф. Мировая экономика не торопится / Ф. Котрелев // Комерсантъ. – 2002. – № 230/П (2599). – С. 16.
128. Коуз Р. Фирма, рынок и право : пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2007. – 224 с.
129. Крамаренко І. С. Кредитне забезпечення аграрних підприємств: стан, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / І. С. Крамаренко // Бізнес-навігатор. – 2010. – № 3 (20). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Biznes/2010_3/2010/03/100321.pdf.
130. Краснікова Н. О. Категоризація зовнішніх економічних факторів формування економічної безпеки держави / Н. О. Краснікова // Проблеми формування нової економіки ХХІ століття : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. : у 8 т. – Д. : Біла К. О., 2011. – Т. 1. – 160 с.
131. Кривенко К. Т. Політична економія : навч. посібник / К. Т. Кривенко, О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2001. – 508 с.
132. Ксенофонт. Домострой [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/ksen_dom.php.
133. Кужель О. Роль малого бізнесу в регіональному соціально-економічному розвитку [Електронний ресурс] / О. Кужель. – Режим доступу : <http://www.academia.org.ua/?p=242>.

134. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию (опыт российских реформ и возможность культивирования институциональных изменений) / Я. Кузьминов, В. Радаев, А. Яковлев, Е. Ясин. – М. : ГУ-ВШЭ, 2005 – 54 с.
135. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций : в 2 т. / Г. Кунц, С. Одонелл. – М. : Прогресс, 1981. – 512 с.
136. Курс экономической теории / под ред. А. П. Сидоровича. – М. : Издательство ДиС, 2001. – 471 с.
137. Лапенко Т. Інвестиційна діяльність в Україні / Т. Лапенко // Вісник Податкової служби України. – 2013. – № 22. – С. 23–28.
138. Ларинов А. Д. Бухгалтерський учет и налогообложение финансовых результатов : учеб.-практ. пособие / А. Д. Ларинов, А. И. Нечитайло. – М. : Велби, Проспект, 2004. – 320 с.
139. Левченко О. М. Підвищення якості трудового потенціалу регіону (на матеріалах Кіровоградського адміністративно-економічного регіону України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / О. М. Левченко. – Кіровоград, 1998. – 18 с.
140. Лемещенко П. С. Экономический кризис как институциональная форма и степень отрицания капитала // Научные труды ДонНТУ. – 2010. – Вып. 31-2. – С. 117–130. – (Серия : экономическая).
141. Леоненко П. М. Історія економічних учень / Петро Михайлович Леоненко, Петро Іванович Юхименко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
142. Либоракина М. И. Социально ответственный бизнес: глобальные тенденции и опыт СНГ / М. И. Либоракина. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2001. – 240 с.
143. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : кол. монографія / [Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило та ін.] ; ред. Е. М. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
144. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон» / В. Малиновський // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2012. – Вип. 4. – С. 163–170.
145. Масляк Н. В. Відновлення банківського кредитування в Україні / Н. В. Масляк, О. В. Масляк // Пропозиція. – 2010. – № 9/10. – С. 20–25.
146. Марцин В. С. Інвестиційна діяльність в Україні в умовах виходу з кризи / В. С. Марцин // Проблеми науки. – 2011. – № 7. – С. 2–8.
147. Мельник А. Ф. Муніципальний менеджмент : навч. посібник / за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2006. – 420 с.

148. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні / М. І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1. – С. 99–110.
149. Мельниченко В. М. Банки Черкащини минулого і початку нинішнього століття / В. М. Мельниченко, П. П. Соса // Ділова Черкащина. – 1997. – 17 жовтня. – С. 3–7.
150. Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/113-2004>.
151. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – К., 2012. – 50 с.
152. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку : аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2013. – 88 с.
153. Михеева Н. Инструменты региональной политики: оценка эффективности использования / Н. Н. Михеева, Р. Ананьева // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 3. – С. 39–57.
154. Міграція в Україні: факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf.
155. Молдован О. О. Щодо вдосконалення бюджетно-податкових інструментів стимулювання інноваційної діяльності в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс] / О. О. Молдован, О. О. Єгорова ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1104>.
156. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2012 рік. – К., 2013. – 179 с.
157. Назарова Г. В. Система міжнародних стандартів корпоративного управління / Г. В. Назарова // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 67–74.
158. Назарова Г. В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств / Г. Назарова, Н. Гавкалова, Н. Маркова. – Харків : вид. ХНЕУ, 2006. – 238.
159. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко, С. А. Панасюк. – К. : «Центр учбової літератури», 2011. – 480 с.
160. Научные доклады Института экономики РАН : в 4 т. / Рос. акад. наук. Ин-т экономики ; общ. ред. и предисл. издания А. Я. Рубинштейн. – М. : Экономика, 2010. – Т. II : Социально-экономическая стратегия России / отв. ред. Д. Е. Сорокин. – С. 38.
161. Непомняща Т. С. Інвестиційно-інноваційний розвиток промисловості Черкаського регіону / Т. С. Непомняща // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 10. – С. 135–140.

162. Николаев М. В. Содержание категории «эффективность» / М. В. Николаев // Вести Нижегородского ун-та им. Лобачевского. – 2005. – Вып. 1 (7). – С. 392–397. – (Сер. «Экономика и финансы»).
163. Ніколенко Г. О. Роль інноваційного потенціалу у розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / Г. О. Ніколенко. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer28/858.pdf>.
164. Ногин В. Д. Обобщенный принцип Эджворта – Парето в терминах функций выбора / В. Д. Ногин // Труды ИСА РАН. – 2005. – Т. 12. – С. 43–53.
165. Норт Д. Институції, інституційні зміни та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 240 с.
166. Норт Д. Фундамент новой институциональной экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт. – Режим доступа : www.developmentinstitute.org.
167. Нуреев Р. М. На пути к созданию новой макроэкономики: вклад институционализма / Р. М. Нуреев // Журнал институциональных исследований. – 2013. – Т. 5, № 1. – С. 6–20.
168. Огаренко В. М. Теоретичні засади соціологічної рефлексії адаптаційних процесів у засобах масової комунікації : монографія / В. М. Огаренко. – Энергодар ; Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2010. – 226 с.
169. Огляд грошових переказів в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73841>.
170. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебное пособие / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
171. Олейник А. Н. Конституция российского рынка // Институциональная экономика : учебник / под общ. ред. А. Олейника. – М. : Инфра-М, 2005. – 704 с.
172. Омеляненко В. А. Міжнародний трансфер технологій в контексті побудови високотехнологічної економіки [Електронний ресурс] / В. А. Омеляненко // Проблеми та перспективи інноваційного соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: регіональний вектор : матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Ізмаїл, 16–17 квіт. 2012 р.). – Режим доступу : <http://fei.idgu.edu.ua/conference/dokl/d111.pdf>.
173. Основні показники діяльності банків станом на 1 вересня 2013 р. // Вісник Національного банку України – 2013. – № 1-05/1. – С. 65.
174. Остапчук А. Перші банки Черкащини: від мініяйл до менеджерів [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://pres-centr.ck.ua/print/news-16731.html>.
175. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Законодавство та законодавча діяльність. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
176. Офіційний портал Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/index.php?lng=ukr§ion=8&article=8>.

177. Офіційний портал Черкаського регіонального центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list>.
178. Офіційний сайт Головного управління статистики в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform.
179. Офіційний сайт Департаменту інвестиційно-інноваційної політики та зовнішньоекономічних зв'язків Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://invest-oda.ck.ua>.
180. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
181. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minagro.kiev.ua.
182. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
183. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=127719>.
184. Офіційний сайт НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
185. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oda.ck.ua.
186. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/index.php?lng=ukr§ion=9&article=34>.
187. Охрименко А. Есть ли будущее у среднего и малого бизнеса в Украине? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog.ubr.ua/finansy/est-li-budushee-u-srednego-i-malogo-biznesa-v-ukraine-8117>.
188. Пасека А. С. Оцінка стану і тенденцій продуктивності праці в промисловості Черкаської області / А. С. Пасека // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 632–638.
189. Пасека А. С. Продуктивність праці на сучасному етапі: методика вимірювання та комплексна оцінка / А. С. Пасека // Україна: аспекти праці : науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К., 2009. – № 5. – С. 45–50.
190. Пашова С. М. Особливості здійснення інвестиційного кредитування інноваційної діяльності банками України / С. М. Пашова // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 307–313.
191. Передумови та практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях. – К. : НІСД, 2014. – 68 с.
192. Платіжний баланс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63668>.

193. Полтерович В. Макроэкономическая политика: теория и практика / В. Полтерович, В. Попов // Вопросы экономики. – 2006. – № 7. – С. 4–23.
194. Поповкин В. А. Региональное измерение экономики Украины / В. А. Поповкин // Евразийский курьер. – 1994. – Вып. 1 (№ 28). – С. 18–26.
195. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку» № 1186 від 16.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF>.
196. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 06.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
197. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09.2007 № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
198. Праця в економіці Черкаської області : статистичний бюлетень / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013.
199. Праця в Україні: необхідність якісних змін для суспільної ефективності та гідного життя. – 2010. – Березень. – 84 с.
200. Праця Черкащини, 2010 : статистичний збірник. – Черкаси, 2011.
201. Праця Черкащини, 2012 : статистичний збірник. – Черкаси, 2013. – 213 с.
202. Прес-служба Управління НБУ в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ck-oda.gov.ua/docs/2014/2.
203. Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками : навч. посібник / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.
204. Пріоритети інвестиційної політики у контексті модернізації економіки України. – К. : НІСД, 2013. – 48 с.
205. Про державний земельний банк України : проект Закону від 07.04.2009 № 4337 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=4337&skl=7.
206. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІДС, 2013. – 576 с.
207. Про засади державної регіональної політики : законопроект, реєстр. № 4069а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/1646-18.
208. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі // Урядовий кур'єр. – 2012. – 21.02. – № 33.

209. Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 № 520 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 травня. – № 95.
210. Про порядок затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх державної експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2007 р. № 1269 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 84. – Ст. 3106.
211. Проект Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oblrada.dp.ua/strateg>.
212. Профіль Черкаської області : аналітично-описова частина до Стратегії розвитку Черкаської області. – Черкаси : ЧОДА, 2014. – 182 с.
213. Пустовійт Р. Ф. Інституціональні засади зміни економічної парадигми на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовійт // Фінансовий простір. – 2012. – № 3 (7). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1203/12prfifc.pdf>.
214. Развитие предпринимательства в регионе ЕЭК ООН. Опыт стран в снижении барьеров на пути развития предприятий / ООН. – Нью-Йорк и Женева, 2008. – 58 с.
215. Регион в условиях роста открытости национальной экономики : монография / [Н. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко и др.] ; НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. – Донецк, 2010. – 394 с.
216. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovidi/regionalni/1124-rehionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnoho-pryrodnoho-seredovyshcha-u-2012-rotsi>.
217. Регіональна політика: методологія, методи, практика / [ред. М. І. Долішній]. – Львів : НАН України. Ін-т регіон. дослідж., 2001. – 700 с.
218. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новікова та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : Знання України, 2005. – 497 с.
219. Резнікова О. С. Удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні / О. С. Резнікова // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 35–38.
220. Рейтинг інвестиційних сигналів з України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://galinfo.com.ua/news/130498.html>.
221. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Київський міжнародний інститут соціології ; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій ; Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. – К., 2014. – 390 с.

222. Рибак Я. Становлення соціальної відповідальності бізнесу в Польщі та тенденції розвитку в умовах кризи [Електронний ресурс] / Я. Рибак, В. Шаповал. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.
223. Ринок реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В. О., Осташко Т. О., Пустовойт О. В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. О. Точиліна; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 640 с.
224. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. ; Держ. ком. статистики України; за ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.
225. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки» від 31 березня 2003 р. № 182-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basehe/ua-cmtokr.htm>.
226. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.10.2006 «Концепція вдосконалення системи прогнозних та програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80>.
227. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білоус // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.
228. Саблук П. Т. Національна доктрина продовольчої безпеки України / П. Т. Саблук, Г. М. Калетник // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–10.
229. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени / Дж. Д. Сакс. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. – 424 с.
230. Сальник О. М. Використання досвіду функціонування технологічних парків країн – членів ЄС в Україні / О. М. Сальник // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 20–28.
231. Світовий бізнес визначив свого представника на Саміті сталого розвитку «Ріо+20» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pr.meta.ua/read/15497>.
232. Сембер С. В. Науково-методичні засади дослідження локального трудового потенціалу (на матеріалах міста Ужгорода) / С. В. Сембер; М-во освіти України. Ужгородський держ. ун-т. Кафедра економіки, менеджменту та маркетингу; відп. ред. В. П. Мікловда. – Ужгород, 1998. – 38 с.
233. Сидоренко О. Региональная экономическая политика: сравнительный анализ российского и зарубежного опыта / О. В. Сидоренко // Вестник БИСТ. – 2010. – № 1 (5). – С. 101–114.
234. Сіренко В. Ф. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення / В. Ф. Сіренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 217 с.

235. Скаржинская Е. М. Качественный и количественный анализ нечеткой спецификации прав собственности / Е. М. Скаржинская, В. В. Чекмарев // Теория экономики. – 2011. – № 4. – С. 27–41.
236. Скиба М. Щодо першочергових заходів активізації інноваційної діяльності в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс] / М. Скиба ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/654>.
237. Скуратівський В. А. Соціальна політика : навч. посібник / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К. : УАДУ, 1997. – 360 с.
238. Смирнов С. Н. Механизмы повышения конкурентоспособности экономики регионов [Электронный ресурс] / С. Н. Смирнов, Ю. В. Симачев, Л. С. Засимова, А. А. Чулок. – Режим доступа : https://www.hse.ru/data/2010/05/04/.../WP1_2005_06.pdf.
239. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
240. Смолій Л. В. Інвестиційне забезпечення аграрних підприємств регіону / Л. В. Смолій // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 65–67.
241. Соса П. П. Роль банків у розвитку промисловості Черкас / П. П. Соса // Місто. – 1996. – № 36. – 5 вересня. – С. 10.
242. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
243. Соціальний рівень життя населення у 2012 році : статистичний збірник. – Черкаси, 2013. – 168 с.
244. Статистична інформація Черкаського регіонального центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/chk/control/uk/statdatacatalog/list>.
245. Статистичний бюлетень «Стан і розвиток зв'язку в Україні за 2012 рік» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 32 с.
246. Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2012 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. Н. М. Смишляєва, Н. С. Соловійова, К. Ю. Калітіна]. – К. : Держ. служба статистики України, 2014. – 79 с.
247. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів малого підприємництва за 2012 р.» – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – 159 с.
248. Статистичний збірник «Капітальні інвестиції в Україні у 2007–2011 роках» / [відп. за вип. М. М. Собко]. – К. : Держ. комітет статистики України, 2012. – 122 с.
249. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році» / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 305 с.

250. Статистичний збірник «Національні рахунки України за 2009 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. О. Ю. Беглова, О. О. Москвін]. – К. : Держ. служба статистики України, 2011. – 172 с.
251. Статистичний збірник «Національні рахунки України за 2012 рік» / [ред. І. М. Нікітіна ; відп. за вип. О. М. Трипугень, С. А. Духневич, В. А. Снігірєва]. – К. : Держ. служба статистики України, 2014. – 142 с.
252. Статистичний збірник «Регіони України 2012» / [ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – 783 с.
253. Статистичний збірник «Регіони України» : у 2 ч. / Держ. ком. стат. України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Держкомстат України, 2013. – Ч. 2. – 834 с.
254. Статистичний збірник «Україна в цифрах у 2012 році». – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 249 с.
255. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. О. Е. Остапчук]. – К. : Август Трейд, 2012. – 559 с.
256. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – 552 с.
257. Статистичний щорічник «Черкаська область – 2012 р.» / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.
258. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посібник / Д. М. Стеченко. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Вікар, 2002. – 374 с.
259. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 54 с.
260. Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ck-oda.gov.ua/docs/prog/Strategiya2015.pdf>.
261. Суржинський М. Поняття і сутність банківського регулювання і банківського нагляду в Україні [Електронний ресурс] / М. Суржинський // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 14–18. – Режим доступу : <http://Justinian.com.ua>.
262. Суспільна відповідальність бізнесу та становлення партнерства держави і бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/8022007/80207/03.htm>.
263. Тараненко Л. В. Черкаський інститут банківської справи Національного банку України (м. Київ). – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 64 с.
264. Тарасова О. О. Інтегральні оцінки визначення конкурентоспроможності регіону / О. О. Тарасова // Регіональний зб. наук. праць з економіки / Донецький економіко-гуманітарний інститут МОН України ; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2006. – Вип. 3. – С. 52–55.

265. Теория вероятностей и математическая статистика / под ред. В. А. Коллемаева. – М. : Высшая школа, 1991. – 400 с.
266. Тертышный С. Бюрократия и коррупция как теория проявления институциональных ловушек в экономике России / С. Тертышный // Теория советской экономики. – 2012. – № 1 (41). – С. 51–55.
267. Тітова Н. А. Трудовий потенціал і його реалізація в умовах формування регіональних ринків праці (питання теорії та практики) : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.09.02 «Зайнятість та ринок праці» / Н. А. Тітова. – Львів, 1996. – 48 с.
268. Ткаченко Ю. О. Аналіз та оцінка сучасного стану кредитної діяльності регіональних банків Черкаської області / Ю. О. Ткаченко // Економіст. – К. : Колегіум, 2005. – № 10 (228). – С. 55–59.
269. Ткаченко Ю. О. Вдосконалення розвитку і управління банківською діяльністю в регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Ю. О. Ткаченко. – К., 2006. – 22 с.
270. Тотальна корупція вбиває чесний бізнес в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rss.novostimira.com/n_5626406.html.
271. Трудовий потенціал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку : монографія / [О. А. Грішнова, С. Р. Пасека, А. С. Пасека] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О. А. Грішнкової. – Черкаси : вид-во ТОВ «МАКЛАУТ», 2011. – 360 с.
272. Transparency International: корумпированные олигархические кланы убивают в Украине честный бизнес [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zn.ua/economics/transparency-international>.
273. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25.05.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001.
274. Українець П. П. Фредерик Уинслоу Тейлор: управленческий прорыв и социально-нравственный наив / П. П. Українець // Социология. – 2012. – № 1. – С. 96–103.
275. Україна валиться вниз в індексі корупції Transparency International [Електронний ресурс] / Антикорупційний портал. – Режим доступу : <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/news/all/ukrayina-valitsya-vniz-v-indeksi-korupcziyi-transparency-international.html>.
276. Українці швидше будуть шукати гроші у родичів і друзів, ніж візьмуть кредит у банку (опитування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/ukrayintsi_shvidshe_budut_shukati_groshi_u_rodichiv_i_druziv_nizh_vizmut_kredit_u_banku_-_opituvann-100725.html.
277. Уровень доверия к банкам в Украине оказался одним из самых низких в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://economics.lb.ua/finances/2013/05/21/200349_uroven_doveriya_bankam_ukraine.html.

278. Ушвицкий Л. И. Конкурентоспособность региона как новая реалья: сущность, методы оценки, современное состояние / Л. И. Ушвицкий, В. Н. Парахина // Сб. науч. трудов СевКавГТУ. – 2005. – № 1. – С. 15–21. – (Серия «Экономика»).
279. Уэрта де Сото Х. Социально-экономическая теория динамической эффективности / Хесус Уэрта де Сото. – Челябинск : Социум, 2011. – 409 с.
280. Фатхутдинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность : учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ЗАО «Издательство “Экономика”». – 2005. – 504 с.
281. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2003. – 316 с.
282. Федулова Л. І. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / Л. І. Федулова та ін. ; за ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової. – К. : Вид-во УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с.
283. Фетисов Г. Г. Региональная экономика и управление / Г. Г. Фетисов, В. П. Орешин. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 416 с.
284. Филобокова Л. Ю. Комплексная оценка конкурентоспособности региона / Л. Ю. Филобокова // Региональная экономика и управление : электронный научный журнал. – 2011. – № 2 (26).
285. Фісун К. А. Методологія програмування розвитку регіонів України : монографія / К. А. Фісун. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 401 с.
286. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер ; пер. с англ. под ред. В. С. Катъкало, Н. П. Дроздовой. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 702 с.
287. Харазішвілі Ю. Оцінка ефективності соціально-економічного розвитку регіонів України / Ю. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 55–62.
288. Харсун О. Принципи кредитування агровиробників, або Яке господарство може розраховувати на кредит? [Електронний ресурс] / О. Харсун. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-48-24/1150-2012-07-11-08-34-48.html>.
289. Хелблин Т. Что такое внешние эффекты? / Томас Хелблин // Финансы & Развитие. – 2005. – Декабрь. – С. 48–49.
290. Худаверлієва В. А. Проблеми продовольчої безпеки в Україні / А. В. Худаверлієва // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 23–27.
291. Хэйр Пол Г. Институциональные сдвиги и результаты экономической деятельности в странах с переходной экономикой / П. Г. Хэйр // Обзор экономического положения Европы. – 2001. – № 2. – С. 11–22.
292. Цілі розвитку тисячоліття. ПРООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/mdgoverview.html>.

293. Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2013 : Національна доповідь : проект станом на 22 липня 2013 року. – К., 2013. – 184 с.
294. Череп А. В. Інвестиційна діяльність України: стан та шляхи активізації / А. В. Череп, Г. І. Рурк // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 48–52. – (Серія : Економіка та підприємництво).
295. Черкаський «Азот» інвестує 171 мільйон гривень у захист довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://groupdf.com/ua/press/news/cherkaskij-azot-investue-171-miljon-griven-u-zakhist-dovkillya>.
296. Черкаський «Азот» надав десяти миським школам допомогу на півмільйона гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://groupdf.com/ua/press/news/cherkaskij-azot-nadav-desyati-miskim-shkolam-dopomogu-na-pivmiljona-griven>.
297. Черкаський «Азот» спрямує 23,5 млн гривень на реконструкцію каналізації та системи очищення води Черкас [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://groupdf.com/ua/press/news/cherkaskij-azot-spryamue-23-5-mln-griven-na-rekonstruktsiyu-kanalizatsiji-ta-sistemiochishchennya-vodi-cherkas>.
298. Черкащина інвестиційна [Електронний ресурс] / Черкаська обласна держава адміністрація. – Режим доступу : http://www.oda.ck.ua/docs/31072013_2.pdf.
299. Шамілева Л. Л. Умови формування трудового потенціалу: оцінка і напрями регулювання / Л. Л. Шамілева, Л. В. Шаульська // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие : сб. науч. тр. : в 2 т. – Донецк, 2004. – Т. 1 / НАН України. Ин-т економіки пром-сти ; ред. кол. : А. И. Амоша.
300. Шмаков А. В. Приоритетность критериев эффективности при проектировании законодательства / А. В. Шмаков, С. П. Петров // TERRA ECONOMICUS. – 2010. – № 8. – С. 123–130.
301. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; [пер. с нем. : В. С. Автономов, М. С. Любский, А. Ю. Чепуренко ; пер. с англ. : В. С. Автономов и др.]. – М. : Эксмо, 2007. – 861 с.
302. Що заважає розвитку українського бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/6484-scho-zavazhaye-rozvitku-ukrayinskogo-bznesu.html>.
303. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році». – К. : НІСД, 2013. – 576 с.
304. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты : пер. с англ. / Т. Эггертссон. – М. : Дело, 2001. – 408 с.

305. Экономика : энциклопедический словарь / авт.-сост. В. Г. Золотогоров. – Мн. : Книжный дом, 2003. – 720 с.
306. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, А. И. Кубах, Е. В. Давыскиба. – Харьков : ИНЖЕК, 2005. – 176 с.
307. Ядранський Д. М. Трудовий потенціал в системі ринкових перетворень / Д. М. Ядранський, Л. В. Мішковець. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2007. – 196 с.
308. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика : монографія / МОНМС України. Одеськ. нац. екон. ун-т. – Одеса, 2012. – 316 с.
309. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України: теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 362 с.
310. Acemoglu S. Institutions as Fundamental Cause of Long-Run Growth / S. Acemoglu, Johnsons., J. Robinson // NBER Working Paper Series. – 2004. – May. – P. 1-164.
311. Amable B. Institutional Complementarity and Diversity of Social Systems of Innovation and Production / B. Amable // Review of International Political Economy. – 2000. – Vol. 7. – № 4. – P. 645-687.
312. Amin A. Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association / A. Amin, N. Thrift // Economy and Society. – 1995. – Vol. 24 – № 1. – P. 41-66.
313. Arndt H. W. Economic Development. The History of an Idea / H. W. Arndt. – Chicago and London : University of Chicago Press, 1996. – 410 p.
314. Asheim B. The geography of innovation. Regional innovation systems / in Fagerberg Jan, Mowery, David C., Nelson Richard R. (Eds.). – Oxford : The Oxford Handbook of Innovation, 2006. – 390 p.
315. Atje R. Stock Markets and Developments / R. Atje, B. Jovanovic // European Economic Review. – 1993. – № 37. – P. 632-640.
316. Baranovskyi O. Key Aspects of Financial Security Implementation in the Banking Sector of the Economy of Ukraine / O. Baranovskyi, R. Vovchenko // Knowledge – Economy – Society / Global and Regional Challenges of the 21st Century Economy. – Cracow, 2013. – P. 453-463.
317. Baumol The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism. – Princeton : Princeton University Press, 2002. – 307 p.
318. Beck T. Industry Growth and Capital Allocation: Does Having a Market – or Bank – Based System Matter? / T. Beck, R. Levine // Journal of Financial Economics. – 2002. – № 64. – P. 147-180.
319. Bencivenga V. R. Financial Intermediation and Endogenous Growth / V. R. Bencivenga, B. D. Smith // Review of Economic Studies. – 1991. – № 58. – P. 195-209.

320. Blanchard O. *Macroeconomics* / O. Blanchard. – 3d. ed. – MIT : Prentice Hall, 2003. – 345 p.
321. Carroll A. *Business and Society: Ethics and Stakeholder Management* / A. Carroll, A. Buchholtz. – Cincinnati : South-Western College Publishing, 2000. – 750 p.
322. *Clusters of Innovation: Regional Foundations of U.S. Competitiveness* / Porter M. E. et al. – Washington, DC : Council on Competitiveness, 2001. – P. 5–7.
323. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council. The European economic and Social Committee and the Committee of the Regions.* – Brussels : European Commission, 2010. – 14 p.
324. Duvvuri Subbarao. *Financial regulation for growth, equity and stability in the post-crisis world.* – First CAFRAL-BIS international conference on «Financial sector regulation for growth, equity and stability in the post-crisis world», Mumbai, 15 November, 2011. – BIS Papers No 62, January 2012. – P. 1–8.
325. Fritsch, M. *Determinants of the Efficiency of Regional Innovation Systems* / M. Fritsch, V. Slavtchev // *Regional Studies.* – 2011. – Vol. 45, issue 7. – 1100 p.
326. Griif A. *Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflecting on Collectivist and Individualist Societies* / A. Griif // *Journal of Political Economy.* – 1994. – № 102. – P. 912–950.
327. Haldane A. *The contribution of the financial sector – miracle or mirage?* [Electronic resource] / A. Haldane. – BIS Review 95/2010 : <http://www.bis.org/review/r100716g.pdf>.
328. Hershberg T. *Regional cooperation: Strategies and incentives for global competitiveness and urban reform* / T. Hershberg // *National Civic Review.* – 1996. – V. 85, № 2. – P. 25–30.
329. *Human development report 2013* [Electronic resource]. – Available from : http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/HDR2013_EN_Summary.pdf.
330. *Institute of Social and Ethical Accountability* [Electronic resource]. – Available from : <http://www.accountability21.net>.
331. Intriligator M. *The Russian Economy: Still In Need Of Structural Reform* / Michael Intriligator // *Ecaar-Russia Newsletter.* – 2003. – № 8. – P. 1–19.
332. Libeskind J. L. *Knowledge, Strategy, and Theory of the Firm* / J. L. Libeskind // *Knowledge and Strategy* / ed. M. H. Zack. – Boston : Butterworth, 2004. – P. 48–50.
333. Lucas R. *Expectations and the neutrality of money* / R. Lucas // *Journal of Economic Theory.* – 1972. – V. 4. – P. 103–124.
334. Magro E. *Complex innovation policy systems: Towards an evaluation mix* / E. Magro, J. R. Wilson // *Research Policy.* – 2013. – Vol. 42, issue 9. – 1720 p.
335. Nort D. *Institutions, Institutional Change and Functioning of Economy* / D. Nort. – Kyiv : Osnovy, 2000. – 198 p.

336. OECD, Globalisation and Regional Patterns of innovation in EU-25 regions: a typology and policy recommendations *Economies*. – Paris : OECD, 2007.
337. Olson M. The New Institutional Economics: The Collective Choice Approach to Economic Development, in Christopher Clague ed, *Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less Developed and Post-Socialist Countries* / M. Olson. – Baltimore : John Hopkins University Press, 1997. – 408 p.
338. Rees J. State Technology Programs and Industry Experience in the USA / J. Rees // *Review of Urban and Regional Development Studies*. – 1979. – Vol. 3. – 308 p.
339. Rees J. Technology and Regional Development: Theory Revisited / Johansson B., Karlsson Ch., Stough R. R. – *Theories of Endogenous Regional Growth*, Springer-Verlag, Heidelberg, 2001. – 310 p.
340. Soete L. Regions and innovation policies: the way forward, in *Regions and Innovation Policy* / L. Soete // *OECD Reviews of Regional Innovation*, OECD Publishing. – 2011.
341. The Conference Board. Total Economy Database [Electronic resource]. – Available from : <http://www.conference-board.org/data/economydatabase>.
342. Finance and Growth: A Critical Survey / A. W. Trew // *Centre for Dynamic Macroeconomic Analysis : Working Paper Series* / University of St Andrews. – 2006. – P. 1–36.
343. Williamson O. The Evolving Science of Organization / O. Williamson // *J. of Institutional and Theoretical Economics*. – 1993. – Vol. 149. – № 1. – P. 36–63.

Наукове видання

Авторський колектив

В. В. Анісімов (підрозділ 6.6), О. Л. Біляченко (підрозділ 11.1),
С. І. Богуславська (підрозділ 10.3), М. Й. Гедз (розділ 3),
В. П. Гмиря (підрозділ 8.1), В. І. Гунько (підрозділи 4.1, 4.2),
М. Й. Дмитренко (підрозділ 4.3), О. В. Коломицева (підрозділ 7.1),
І. Ю. Кочума (підрозділи 9.1, 9.3), В. А. Красномоєць (підрозділи 10.1, 10.2),
С. О. Криниця (розділ 5), В. М. Кукса (підрозділи 7.2, 7.3),
С. Ю. Обрусна (підрозділ 6.5), А. С. Пасека (підрозділ 9.2),
Л. О. Петкова (розділ 2), Р. Ф. Пустовійт (Вступ, Висновки, розділ 1),
Н. М. Третьяк (підрозділи 8.2, 8.3), М. Е. Хуторна (підрозділи 6.1–6.3),
Г. М. Чепелюк (підрозділ 6.4), О. М. Шинкаренко (підрозділ 11.2).

**ПІДВИЩЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ
РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

Монографія

Редактор	О. П. Яремчук
Технічний редактор	І. В. Мазінг
Комп'ютерне складання	В. М. Кукса, М. П. Спутай
Комп'ютерне верстання	О. С. Серєда
Коректор	О. П. Яремчук
Дизайн обкладинки	Д. Ю. Іщенко

Підписано до друку 25.06.2015. Формат 60 × 84¹/₁₆.
Облік.-вид. арк. 18. Умовн. друк. арк. 25,8. Тираж 300. Зам. № 1322.

Університет банківської справи Національного банку України.
04070, м. Київ, вул. Андріївська, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2872 від 11.06.2007.

Друк Приватне підприємство «Видавництво “Фенікс”».
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13 б.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 271 від 07.12.2000.